

Doktori (Ph.D.) értekezés

Virágh Ágnes

Krónikák, próféciák és közösségi tapasztalatok: a királyi
hatalom válsága és társadalmi konfliktusok a Nápolyi
Királyságban (1343-1350)

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Doktori Tanács

2025

Krónikák, próféciák és közösségi tapasztalatok: a királyi hatalom válsága és társadalmi konfliktusok a Nápolyi Királyságban (1343-1350)

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a történelem tudományágban

Írta: Virágh Ágnes
okleveles történész

Készült a Debreceni Egyetem a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
történelem programja keretében

.....
Témavezető: Prof. Dr. Bárány Attila

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....

A doktori szigorlat időpontja: 200... ..

Az értekezés bírálói:

Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A nyilvános vita időpontja: 200... ..

Nyilatkozat

Én Virágh Ágnes teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el

Debrecen, 2025. augusztus 31.

Virágh Ágnes

Tartalomjegyzék

Képek jegyzéke.....	6
Rövidítések.....	7
Bevezetés.....	12
1. Historiográfiai megközelítés, források és módszertan.....	12
2. A Nápolyi Királyság a 14. században.....	20
3. A fejezetek felépítése.....	25
1. fejezet: A konfliktusok, bűnök és az érzelmek megközelítési lehetőségei és kapcsolódási pontjai a Nápolyi Királyság (1340-es évek) példáján keresztül.....	28
1.1. A nápolyi királyi udvar természetes rendjének felbomlása.....	28
1.2. A múltbeli béke idealizálása a jelen megpróbáltatásainak tükrében.....	35
1.3. Kevélység és irigység.....	43
1.4. Bosszú és könnyörület: Nagy Lajos bosszújának értelmezési modelljei.....	49
1.5. A megpróbáltatások és bosszú konstrukciója a profetikus művekben.....	62
2. fejezet: Baráti és családi kötelékek Gravinában.....	76
2.1. Gravina a 14. század első felében.....	76
2.2. Domenico di Gravina és krónikája.....	80
2.3. Baráti és testvéri kötelékek.....	86
2.4. Bosszúállás és büntudat.....	90
2.5. Vita a barátokkal és elválás a családtól.....	98
3. fejezet. A gravinai közösségek változásai.....	105
3.1. A frakciók támogatottságát kifejező érzelmi gyakorlatok.....	105
3.2. Összetartás és széthúzás a városi gyűlésen.....	110
3.3. <i>Rumor populi</i> és <i>murmus maximus</i> : a köznép tiltakozásai.....	116
3.4. Domenico di Gravina <i>exemplumai</i> az árulókról.....	118
3.5. Az ellenfelek rosszindulata.....	123
4. fejezet. Büntetés és irgalom a háború közepette.....	127
4.1. Kegyetlenség és könnyörület Foggiában.....	128
4.2. A kevélyek megbüntetése és az alázatosak megkímélése.....	130
4.3. Tortúra az aversai táborban.....	133
4.4. „Az ő vére tirajtatok és fiaitokon!”: a gravinai Martuccio kálváriája.....	135
5. fejezet. A <i>fidelitas</i> , <i>amicitia</i> és a gesztusok szerepe a száműzött gravinaiak és a magyarok közötti kötelékek alakulásában.....	143
5.1. Szóbeli kommunikáció és gesztusok.....	143

5.2. A gesztusok, szavak és érzelmek szerepe a kapcsolatok alakításában: félreértés és kiengesztelődés.....	151
5.3. A Pál fia Tamás és a gravinaiak közötti <i>amicitia</i> ellentmondásai.....	152
5.4. Angelo da Gravina fogsága	155
Következtetések.....	165
Bibliográfia.....	171

Képek jegyzéke

1.1. ábra. A nápolyi Anjouk dinasztikus folytonosságának ábrázolása

Anjou Biblia, Maurits Sabbebibliotheek, Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven, Cod. 1, f. 4r. Kép forrása:
https://kuleuven.limo.libis.be/discovery/fulldisplay?docid=alma9983846510101488&context=L&vid=32KUL_KUL:KULeuven&lang=en, hozzáférés: 2025. július 10.

1.2. ábra. Bölcs Róbert a nyolc erény körében, trónusa alatt a nyolc bűn

Anjou Biblia, Maurits Sabbebibliotheek, Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven, Cod. 1, f. 3v (részlet). Kép forrása:
https://kuleuven.limo.libis.be/discovery/fulldisplay?docid=alma9983846510101488&context=L&vid=32KUL_KUL:KULeuven&lang=en, hozzáférés: 2025. július 10.

Rövidítések

A három Villani	<i>A három Villani krónikája</i> , ford. Rácz Miklós, szerk. Bárány Attila, Máriabesnyő, Attraktor, 2011.
AO	<i>Anjoukori okmánytár / Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis</i>
Aokl.	<i>Anjou-kori oklevéltár / Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia</i>
annot.	annotationibus instruxit
AR	Anonimo romano, <i>Cronica</i> , a c. di Giuseppe Porta, Milano, Adelphi, 1979, repr. Zanichelli, 2011.
Arch.	Engel Pál, <i>Magyarország világi archontológiája, 1301-1457</i> , Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, I-II, 1996.
BnF	Bibliothèque nationale de France (Párizs)
BSIV	<i>Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem</i> , ed. Robert Weber, B. Fischer, Roger Gryson, et al., 5. kiadás, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2007.
CCSL	<i>Corpus Christianorum, Series Latina</i> , Turnhout, Brepols, 1952-.
CDH	<i>Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis</i> , tom. I-XI, studio et opera Georgii Fejér, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829-1844.
CE	<i>Chronicon Estense cum additamentis usque ad annum 1478</i> , a c. di Giulio Bertoni, Emilio Paolo Vicini (<i>RIS</i> , ser. 2, 15/3) Città di Castello, 1908-1929.
CH	Johannes de Thurocz, <i>Chronica Hungarorum, I: Textus</i> (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Series Nova, Tomus VII), ed. Elisabeth Galántai - Julius Kristó, Budapest, Akadémiai, 1985.
Chr.	Domenico di Gravina, <i>Chronicon</i> , edizione critica, traduzione e commento a c. di Fulvio Delle Donne con la collaborazione di Victor Rivera Magos, Francesco Violante, Marino Zabbia

(Edizione Nazionale dei Testi Mediolatini d'Italia, 65), Firenze, SISMEL, Ed. del Galluzzo, 2023.

- Chr. Dub. *Chronicon Dubnicense*, recensuit et praefatus est Mattheus Florianus (Historiae Hungaricae fontes domestici, I., Scriptorum, III), Quinqueecclesiis, 1884.
- Cic. Cat. Cicero, *In Catilinam I-IV, Pro Munera, Pro Sulla, Pro Flacco*, ed. G. P. Goold (Loeb Classical Library, 324), London, Harvard University Press – William Heinemann, 1977.
- CID *Codex Italiae Diplomaticus*, ed. Johann Ch. Lünig, tom. II, Frankfurt, 1726.
- CRAG Domenico da Gravina, *Chronicon de rebus in Apulia gestis ab a 1333 ad a 1350*, a c. di Albano Sorbelli (RIS, ser. 2, 12/3), Città di Castello, S. Lapi, 1903-1909.
- Cron. sen. *Cronache senesi*, a c. di Alessandro Lisini, Fabio Iacometti (RIS, ser. 2, 15/6), Bologna, N. Zanichelli, 1931-1939.
- CSEL *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Wien, 1866-.
- DBI *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma, 1960-.
- DRP Aegidius Romanus, *De regimine principum libri III*, Romae, apud Antonium Bladum Pont. Max. Excusorem, 1556.
- DSAM *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique, doctrine et histoire*, dir. Marcel Viller et al., Paris, Beauchesne, I-XVII, 1937-1995.
- EMC *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy, Leiden, Brill, I-II, 2010.
- f./ff. folio/foliók
- GDLI *Grande Dizionario della Lingua Italiana*, a c. di Salvatore Battaglia (1-21. kötet), Giorgio Bàrberi Squarotti (19-21. kötet), Torino, UTET, 1-21. kötet, 1970-2002.
- Geszta Névtelen szerző, *Geszta Lajos királyról* in *Küküllei János: Lajos király krónikája - Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról*, ford., bev. utószó Kristó Gyula, Budapest, Osiris, 2000, 41-63.

- KHO *Középkori históriák oklevelekben (1002–1410)*, szerk. Kristó Gyula, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, rev. 2000.
- KK *Képes Krónika*, ford. Bollók János, szerk. Szovák Kornél - Veszprémy László, Budapest, Osiris, 2004.
- Küküllei Iohannes de Kikillew, *Chronica*, in Iohannes de Kikillew et Anonymus Minorita, *Chronica. De gestis Ludovici I. regis Hungarorum*, ford. Geréb László, bev. Trencsényi-Waldapfel Imre (Monumenta Hungarica, IV), Budapest, Helikon, 1960, ebook, 21-43.
- Lajos király krónikája Küküllei János, *Lajos király krónikája* in Küküllei János: *Lajos király krónikája - Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról*, ford., bev. utószó Kristó Gyula, Budapest, Osiris, 2000, 7-40.
- LEW *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Hrsg. A. Walde, J. B. Hofmann, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, I-II, I: 1938, II: 1954.
- LO Jean de Roquetaillade, *Liber ostensor quod adesse festinant tempora*, édition critique sous la direction d'André Vauchez par Clemence Thévenaz Modestin et Christine Morerod-Fattebert (Sources et documents d'histoire du Moyen Âge publiés par l'École française de Rome, 8), Rome: École française de Rome, I-II, 2005.
- LOO Jean de Roquetaillade, *Liber de oneribus orbis*, in Rousseau-Jacob, Isabelle, *L'eschatologie royale de tradition joachimite dans la Couronne d'Aragon (XIIIe-XVe siècle). Étude et édition de textes prophétiques* (Sources, 6), Paris, e-Spania Books, 2016, online: <https://books.openedition.org/esb/930>, hozzáférés: 2023. dec. 20.
- LSE Johannes de Rupescissa, *Liber secretorum eventuum. Edition critique, traduction et introduction historique*, ed. Robert E. Lerner, Christine Morerod-Fattebert, Fribourg, Éditions Universitaires Fribourg, 1994.
- MDEA *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou korból*, szerk. Wenzel Gusztáv, I-III, Budapest, 1874-1876.
- ME Seneca, *Moral Essays*, vol I, ed., trans. John W. Basore, London, Harvard University Press – William Heinemann, 1963.

Névtelen Minorita	Anonymus Minorita, <i>De gestis Ludovici I. regis Hungarorum</i> , in Iohannes de Kikillew et Anonymus Minorita, <i>Chronica. De gestis Ludovici I. regis Hungarorum</i> , ford. Geréb László, bev. Trencsényi-Waldapfel Imre (Monumenta Hungarica, IV), Budapest, Helikon, 1960, ebook, 44-58.
MLLM	<i>Mediae Latinitatis Lexicon Minus</i> , ed. Jan Frederik Niermeyer, Leiden, Brill, 1954.
MV	<i>Cronica di Matteo Villani</i> , I–III., ed. Ignazio Moutier, Firenze: Magheri, 1825.
NC	Giovanni Villani, <i>Nuova Cronica</i> , a c. di Giuseppe Porta (Letteratura italiana, Einaudi), Parma, Einaudi, I-III, 1991.
OC	Marc Boilloux, <i>Étude d'un commentaire prophétique du XIVe siècle : Jean de Roquetaillade et L'Oracle de Cyrille (v. 1345-1349) : Le Temps est proche (Apo. 1,3, & 22,10)</i> , Ph.D. dissz., Paris, École nationale des chartes, I-II, 1993.
OLD	<i>Oxford Latin Dictionary</i> , ed. A. Souter et al., Oxford, Clarendon Press, 1968.
PL	<i>Patrologia latina</i> , ed. J.-P. Migne, vol. 70, Paris, 1865.
recens.	textum recensuit
Reg. Ang.	<i>I registri della cancelleria angioina</i> , tom. L, a c. di Riccardo Filangieri, Napoli, Arte Tipografica Ed., 2005.
repr.	reprint
rev.	revised, revised by
RIS	<i>Rerum Italicarum Scriptores</i> , ser. 1: ed. Ludovico Antonio Muratori, 1723-1751; ser. 2: ed. Carducci-Fiorini, 1900-1975.
s.p.	sine pagina
SP	<i>Storie Pistoresi</i> , a c. di Silvio Adrasto Barbi (RIS, ser. 2, 11/5), Città di Castello, 1900.
SRH	<i>Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum</i> , ed. Emericus Szentpétery, utószó és

bibliográfia Szovák Kornél, Veszprémy László, Budapest, Nap Kiadó, I-II, 1999.

TLL *Thesaurus linguae Latinae*, ed. auctoritate et consilio academiarum quinque Germanicarum, München, Teubner – Berlin, De Gruyter, I-XI, 1900-2023.

TT Fraknói Vilmos, „Nagy Lajos és Erzsébet anyakirályné kiadatlan levelei VI. Kelemen pápához”, *Történelmi Tár*, n.s. 6 (1905), 1-12.

Bevezetés

1. Historiográfiai megközelítés, források és módszertan

Az értekezés az érzelmek történetének módszertanából kiindulva a Nápolyi Királyság közösségeinek tapasztalatait vizsgálja az 1343 és 1350 közötti időszakban, elsősorban Domenico di Gravina krónikáján keresztül, mely a kortárs krónikák és próféciaák szélesebb kontextusának elemzésével egészül ki. Domenico krónikája a gravinai és az apuliai közösségek érzelmeinek vizsgálatát, a profetikus művek a bosszúállás és a bűnök nagyobb, kozmológiai modellbe illeszkedő elemzését teszik lehetővé. A magyar és itáliai milióben készült krónikák hozzájárulnak annak több nézőpontból történő vizsgálatához, hogy az érzelmek, az erények és a bűnök milyen szerepet töltek be a társadalmi kapcsolatokban. A közösségek kifejezés több kisebb-nagyobb közösséget foglal magában: városokat, falvakat és az ezeken belüli csoportokat. E közösségek történetét a korszak szerzői közül a legrészletesebben Domenico di Gravina, a Királyság egyik kisvárosának, Gravinának a krónikás-jegyzője örökítette meg krónikájában.¹

Domenico elsősorban a gravinai városi eseményekről ad részletes leírást, elbeszélése a városról szinte *in medias res* kezdettel indul, a városon belüli frakcióharcok ismertetésével. Domenico is aktív résztvevője volt az összetűzéseknek a magyar frakció tagjaként, és ebből a szempontból mutatja be a másik frakció ellenük elkövetett árulásait, a városon belüli megosztottságot, és a városon kívüli csoportok befolyását a gravinaiak mindennapi életére. A magyar frakció az Anjouk dinasztikus háborújában² (1347-1350) a magyar Anjoukat támogatta, tőlük várva segítséget a nápolyi udvar által támogatott gravinai durazzói-nápolyi frakció elleni városi küzdelemben, melyben végül alulmaradtak. Kényszerű száműzetésük idején (1349-1350) is a magyarokkal működtek együtt, melynek jutalmaként elveszett gravinai birtokaikért kárpótlásban részesültek.³

A krónika több szempontból is értékes vizsgálati lehetőségeket kínál. Egyrészt, a szerző önmagára vonatkozó leírásai révén feltárható, hogyan élte meg a városon belüli viszályokat, és milyen módon reflektált önmagára ebben a folyamatban. Másrészt, a városon belüli megosztottság és tiltakozások révén bemutatja, milyen szerepük volt a közösség által kifejezett

---

¹ Újabb kiadása, amely egyben *editio princeps*: Chr. Bibliográfiai adatait ld. a rövidítéseknel. A kiadást képező kézirat autográf, és csak egyetlen példányban maradt fenn: Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, ms. 3465.

² Figyelembe véve mindazt, amibe ez a háború illeszkedik – az Anjouk magyar és nápolyi ága közötti dinasztikus konfliktust, mely igen hosszú időszakot ölel fel (1295-1382), s annak csupán az egyik szakasza ez a dinasztikus háború –, érdemes ezt az elnevezést alkalmazni, mivel pontosabban írja le a konfliktus természetét a nápolyi hadjáratok fogalmánál.

³ Részletesebben ld. a 4. és 5. fejezetekben.

érmeknek, például a segítségkérő, helyeslő vagy tiltakozó célú kiáltásoknak. Ezen kívül a gravinaiaknak, s különösen a frakciójának az érmekről kialakult felfogását is bemutatja: mely érmeket fogadták el, mely érmeket utasították el, hogyan fejezték ki azokat a nyilvános térben és a társadalmi interakciókban, és milyen érmekifejezéseket tulajdonítottak más csoportoknak.

Domenico *Chronicon*ja a magyar kutatók körében sem ismeretlen, a Nagy Lajos nápolyi hadjáratai iránt érdeklődő kutatók⁴ a krónika magyar vonatkozású szöveghelyeire alapozva bővítették a magyar udvari miliőben készült krónikák (Tótsolymosi Apród Jánosnak a Lajos királyról írt életrajza⁵ és a Névtelen Minorita gesztája⁶) beszámolóit. A *Chronicon* az olasz kutatók többször is kiadták,⁷ bevezető tanulmányokkal látták el, ugyanakkor mélyreható elemzés a krónikáról eddig még nem készült. Fulvio Delle Donne, a legújabb kritikai kiadás koordinátora már korábban felvetette, hogy Domenico narratívájában az „érmek” felfedezhetők, jóllehet ezt a felismerést további vizsgálat nem követte.⁸

Domenico krónikája ugyan felfedi az apuliai közösségek tapasztalatait erről a korszakról, és valamennyire felülreprezentálnak lehet nevezni krónikáját más krónikákkal és forrásokkal összevetve, ezt elsősorban az indokolta, hogy nem akad más szöveg, amely hasonló terjedelemben szolgáltatna példákat ennek az időszaknak a közösségi tapasztalatairól. Ennek ellenére gyümölcsözőbbnek tartottam azt a megoldást, hogy más közösségek, csoportok szempontjait, értelmezéseit vonom még be az egyes résztémák vizsgálatába, így több itáliai krónika egy-egy passzusa, illetve profetikus szövegek képezik a szélesebb forrásbázist.

Az értekezés elsősorban a közösségek tapasztalatainak elemzésén keresztül tárja fel, hogyan élte meg a magyar frakció ezt a háborúval terhelt időszakot, hogyan tekintettek az uralkodókra, azok erényeire és bűneire; társaikra vagy ellenfeleikre; hogyan néztek szembe saját bűneikkel és szégyenükkel; mit jelentett számukra a családtagok elválása; milyen célt szolgáltak a kegyetlenség, irgalom vagy az alázatosság példái. Amennyiben ezeket a szempontokat figyelmen kívül hagyjuk, Domenico narratívájának lényegi tartalmát szem elől tévesztenénk,

---

⁴ Pór Antal, *Nagy Lajos, 1326-1382* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest, Franklin Társulat, 1892; Miskolczi István, *Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar-nápolyi kapcsolatok*, Budapest, Szent István Társulat, 1937; újabban, a korábbiaktól eltérő megközelítésben: Csukovits Enikő, *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015, 183-191.

⁵ CH, I. Bibliográfiai adatait ld. a rövidítéseknel.

⁶ Chr. Dub. Bibliográfiai adatait ld. a rövidítéseknel.

⁷ Hét kiadása van, először Ludovico Antonio Muratori adta ki 1728-ban (Dominicus de Gravina, *Chronicon de rebus in Apulia gestis*, in *RIS*, ser. 1, 12, Mediolani, ex typographia societatis palatinae in regia curia, col. 549-722), az egyik jobban használható önálló kiadása 1909-ben jelent meg átírói hibákkal (CRAG), kritikai szempontból a 2023-ban megjelent Chr. használható. A kiadásokhoz: Chr., 85.

⁸ Fulvio Delle Donne, „Austerità espositiva e rielaborazione creatrice nel «Chronicon» di Domenico da Gravina”, *Studi Storici*, 40 (1999), no. 1, 301-314, itt: 308-310.

ugyanis a dinasztikus háború vagy a magyar vonatkozások⁹ csak másodlagos szerepet töltenek be az elbeszélésben, a krónika középpontjában valójában a gravinai magyar frakció áll. Az előbbiekből kiindulva új megközelítést érdemes javasolni: Domenico krónikájára nem pusztán politikai-művelődéstörténeti forrásként érdemes tekinteni, hanem a Nápolyi Királyság társadalomtörténetének elemzésére is használható, különösen Gravina város példáján keresztül. Mindezt a társadalmi folyamatokat, emberi kapcsolatokat alakító érzelmek és tapasztalatok révén lehet megközelíteni, melynek eredményeként feltárható a városon belüli kötelékek, baráti és családi kapcsolatok rendszere, valamint az a normarendszer, amely alapján a magyar frakció nemcsak cselekedett, hanem formálta is a gravinai közösségen belüli, valamint a más közösségekkel, így a magyarokkal fenntartott kapcsolatait.

Hozzá kell tenni, hogy az érzelmek, tapasztalatok nem univerzálisak, időhöz, helyhez és közösségekhez kötődnek, éppen olyanok, amilyenné az egyes korok, társadalmak és csoportok alakítják őket,¹⁰ ezért indokolt egy kisebb elemzési egységen, egy város, illetve egy frakció vizsgálata révén elkezdni a kutatást. Az értekezésben az „érzelmek” és „tapasztalat” kifejezéseket „metafogalomként”,¹¹ vagy ahogy Barbara Rosenwein írja, „gyűjtőfogalomként”¹² használom. Ez egyszerűbbé teszi a vizsgálat tárgyának megnevezését,¹³ jóllehet az érzelmeket máshogy nevezték meg a középkorban, erre a fogalmi meghatározás keretében egy példa révén még visszatérek. Itt érdemes egy átfogó munkadefiníciót adni arról, mit értek tapasztalatok alatt?

A tapasztalatok története

Az érzelmek történetével foglalkozó kutatások az utóbbi években arra világítottak rá, hogy tanácsosabb az érzelmek vizsgálata mellé odailleszteni a tapasztalatok vagy élmények kifejezést is. Amennyiben meg akarjuk érteni azt, hogy a forrásokban lévő, érzelmekhez kapcsolódó leírások hogyan, milyen kulturális miliőben jöttek létre, és mit jelentettek egy

---

⁹ A magyarok említése két nagyobb csoportba osztható: részletesebben azok a magyar kapitányok vannak megnevezve (elég pontosan, nevük és magyar méltóságai alapján), akiket a magyar frakció közelebről ismert és akikkel együttműködtek. A másik csoportba tartoznak a magyarokra vonatkozó hírek, akik Apuliától távol, a Királyság más tartományaiban harcoltak, őket említi Domenico név szerint is, de gyakran csak általánosságban utal a magyarok összességére.

¹⁰ Damien Boquet - Piroska Nagy, *Medieval Sensibilities. A History of Emotions in the Middle Ages*, trans. Robert Shaw, Cambridge – Medford, Polity Press, 2018, 6.

¹¹ Ezt a megközelítést tartotta szem előtt Jan Plamper a „meta-concept” kifejezés alkalmazásakor, az általam megadott „metafogalom” ezzel kerül átfedésbe: Jan Plamper, *The History of Emotions: An Introduction*, trans. Keith Tribe, Oxford, Oxford University Press, 2015, 11-12.

¹² Barbara H. Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca – New York, Cornell University Press, 2006, 3-4.

¹³ Piroska Nagy, „History of Emotions”, in Marek Tamm - Peter Burke (eds.), *Debating. New Approaches to History*, London – New York, Bloomsbury, 2019, 189-215, itt: 189.

bizonyos kultúrában és társadalomban, ezekben a folyamatokban a tapasztalatok és az élmények szerepét sem szabad alábecsülnünk. Az érzelmek és a tapasztalat számomra nem szinonimaként működik, inkább egymás kiegészítői. A meghatározáshoz az élményeknek az egyéni és a kulturális vonatkozásai adják a kiindulási alapot, ebbe beletartoznak az egyes emberek által érzett érzelmek (ezt csak önmagára vonatkozóan tudja megfogalmazni Domenico) és a társadalmi interakciók során előadott, kifejezett érzelmek is, melyek kötődhetnek egy egyénhez vagy egy csoporthoz is. Mindezek hatékony kifejezését mások előtt a kulturális elsajátítás teszi lehetővé. Ugyanakkor az érzelmekről való gondolkodás és az érzelmek kifejezési módjai változhatnak egy közösségen belül és egy ember esetében is, ezt az agynak és az emlékezetnek a változásra-felejtésre és az újabb ismeretek megtanulására való képessége teszi lehetővé. A fogalom egyúttal kiterjed mindazon gyakorlatokra, amelyekben az érzelmek a társadalmi kohézió működését teszik lehetővé (rítusok, egyéb társadalmi praxisok), magában foglalja az érzelmkifejezés során megmutatkozó gesztusokat is, az emberi képzeletet, azaz az érzékelés kognitív és testi dimenzióit is.¹⁴

A középkori érzelmekre vonatkozó leírásokra példát hozva, a *commovere*, *commotus* szavakból indulok ki, melyeket gyakran a nagyobb társadalmi megmozdulások megnevezésére használtak.¹⁵ Domenico krónikája egyik szöveghelyénél az látható, hogy ez a kifejezés utalhat egy ember érzelmi állapotára is, illetve a *motus* egy csoportéra. A beszámoló szerint, amikor egy gazda kövel arcon dobta az ostromot vezető német zsoldosvezért, Philipp von Schulz-ot (Malispiritus), a zsoldosvezér a haragtól megindulva (a harag által mozgatva) parancsot adott katonáinak, hogy szítsák fel még jobban a tüzet, és pusztítsák el a megtámadott közösséget. Az ostrom alatt álló közösség azonban igen hangosan kiáltozott, könyörületet kérve. Ez a kiáltozás irgalomra indította a kapitányokat, s elrendelték a tűz eloltását. A könyörület eredményeként a kínhalál helyett életben hagyták a közösség tagjait, bár fogságba vetették őket.¹⁶ Egyúttal már ez a leírás is rámutat, hogy az érzelmek nyilvános kifejezése hogyan befolyásolja a kegyetlen támadók és az ostromlott közösség közötti kapcsolatot, s tulajdonképpen komplex folyamatként

---

¹⁴ Rob Boddice - Bettina Hitzer, „Emotion and experience in the history of medicine. Elaborating a theory and seeking a method”, in Rob Boddice - Bettina Hitzer (eds.), *Feeling dis-ease in modern history. Experiencing medicine and illness*, London, Bloomsbury Academic, 2022, 3-19, kül. 4, 13; Piroska Nagy - Xavier Biron-Ouellet (dir.), „Pour une histoire de l'expérience : le laboratoire médiéval”, *Memini, Travaux et documents*, 28 (2022), <https://journals.openedition.org/memini/2058>, hozzáférés: 2023. augusztus 10.

¹⁵ Piroska Nagy, „Mobilisation populaire et émotions collectives : le moment patarin à Milan (1056-1075)”, in Laurence Kaufmann - Louis Quéré (dir.), *Les émotions collectives. En quête d'un « objet » impossible*, Paris, Editions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2020, 251-282, itt: 257-258.

¹⁶ „Et cum Malispiritus vellet se ostenta dere loquutus cum illis, quidam villanus inpius lapidem maximum desuper iaciens, parum percutiens eum in facie, cecidit lapis ille. Tunc Malispiritus maiori **furore commotus**, ignem fortificare precepit, eos penitus combusturus; at illi superiores magis ac magis **clamabant: »Domine, miserere«**. **Moti igitur pietati**, capitani ipsi et totus exercitus ignem cessare iuxerunt, et viri illi per appositum per eos assericium descendere inceperunt. Ut autem singuli fuere discensi, carceri sunt ligati, se ipsos pecunia redimendi.” (Kiemelés V. Á.) Chr., cap. L, 458.

értelmezhető: a harag kifejezését büntetés elrendelése követi, majd egy felszólító célú könyörgés, amely újabb érzelmeket vált ki, s utóbbiaknak köszönhetően kerül visszavonásra a kiadott parancs.

Az érzelmek történetével foglalkozó doktori értekezésekben általában azt a megoldást választják, hogy csupán egy rövid áttekintést adnak a historiográfiáról, megkülönböztetik a kognitív (az érzelmek egy esemény vagy tárgy értékelésén alapuló percepciók, vagyis az érzelmek korántsem teljesen irracionális és kontrollálhatatlan megnyilvánulások, hanem funkcionálisan szolgálhatják a szükségletek, önképek és akár politikai üzenetek kifejezését) és konstrukcionista (az érzelmek – bár minden ember életének részei, születési helytől és kortól függetlenül – kulturálisan meghatározott módon jelennek meg a nyilvános viselkedésben és reprezentációban; e reprezentációk azonban az adott időben és kultúrában elég stabilak ahhoz, hogy az érzelmek kifejezésére szolgáló, a kultúra által kínált viselkedési „forgatókönyveket” vagy „mintázatokat” vizsgáljuk) elmélet egymástól. Az érzelmek középkori jelentőségének tanulmányozáshoz pedig kiválasztanak egy olyan szerzőt, általában Szent Ágostont vagy Aquinói Szent Tamást, akik egyfelől szintetizálták az érzelmekre vonatkozó középkori ismeretanyagot, másfelől ők is fontos hivatkozási ponttá váltak a későbbi korok szerzői számára.¹⁷

Nem tartottam jó ötletnek előnyben részesíteni egyetlen szerzőt sem, mivel egy apuliai kisváros krónikása és jegyzője számára – akinek edukációjáról csak nagyobb vonalakban sejthető a retorikai és *ars notariá*ban való képzettsége –, aki kényszerű száműzetésben írta krónikáját, nem feltétlenül voltak ezek az auktorok elérhetők. Másfelől olyan mértékű forráspusztulás jellemzi a dél-olasz régiót, hogy más korabeli dokumentumokkal sem tudtam volna összevetni a krónikát a középkori tekintélyek helyi ismertét és recepcióját illetően, és bár nem vallástörténeti irányú a kutatásom, a lokálisabb látószög megközelítéséhez ideális forrásadottságok esetén a *sermók*, morális *summák*, penitenciális kézikönyvek is segítséget nyújthattak volna. A legtöbb esetben az érzelmeket illetően Domenico forráshivatkozásait, melyek leginkább reminiscenciák és emlékezetből hívja elő őket, a Bibliában lehet fellelni. Ahol egyértelmű volt a bibliai minták használata, a megadott helyeken jelzem. Ugyanakkor akadtak olyan kifejezések a krónikában, és ez más krónikákra is igaz, amikor felmerült egy-egy ismertebb szerző ismerete, aki a szöveghelyekben szereplő érzelmekre vonatkozó leírásokkal is kapcsolatba hozható volt, ezért, ha csak egy-egy példa erejéig, de igyekeztem a hasonlóságok miatt e szövegeket párhuzamba állítani egymással. Különösen a *cor* említése a döntéshozatalban, illetve a sírás, könnyezés vagy a bosszúra vonatkozó leírások igényeltek

---

¹⁷ Lásd például: Xavier Biron-Ouellet, *Un prédicateur et sa cité : spiritualité, émotion et société dans la Toscane du XIVe siècle. Le cas de Simone Fidati da Cascia*, Ph.D diss., Paris, EHESS – Montréal, UQAM, 2019.

alaposabb utánajárást, valamint több szerző és több szöveghely együttes elemzését. A célom ezekkel az volt, hogy megpróbáljam elhelyezni az érzelmekre vagy bűnökre vonatkozó leírásokat egy olyan értelmezésben, amely révén egyrészt a szerző céljai is jobban érthetővé válnak, másrészt egy-egy érzelm vagy bűn középkori hagyományozódására, valamint hasonlóságaira, és egyúttal egyedi, az adott szerzőhöz köthető értékelésére mutathattam rá.

Az érzelmekkel összefüggésben egy szerzőt mégis kiemelnék, akinek művére néhány alkalommal hivatkozom, és kapcsolatba hozható a magyar, illetve a nápolyi Anjoukkal is. Aegidius Romanusnak (†1316) a *De regimine principum* című műve – melyet 1277 és 1279 között állított össze – volt a középkor egyik legnépszerűbb államelméleti írása, melyet a francia trónörökösnek, Szép Fülöpnek ajánlott.¹⁸ A fejedelmi tükör három könyvre, s ezen belül kisebb, több fejezetből álló tematikus egységekre van osztva (összesen 209 fejezetből áll). Az első könyv az uralkodó erényeit, neveltetését tárgyalja abból a szempontból, hogy a jó kormányzás alapját az erények és az önuralom biztosítják. A második könyv a háznép, család és udvartartás vezetését és azok egymással fennálló viszonyát taglalja. A harmadik pedig a politikai rend, törvényhozás, igazságszolgáltatás és a közjó biztosításának kérdéseit, valamint a háborúban és békeidőben történő kormányzást fejt ki részletesebben.¹⁹ A *De regimine principum* népszerűségéhez hozzájárult, hogy egy művön belül egyesítette az arisztoteliánus és tomista államelméleti elveket, de érthetőbb, rövidebb formában tárgyalta azokat kisebb átalakításokkal közölve, saját kora igényeihez igazodva. Mályusz Elemér szerint a magyar királyi udvarban már az Anjouk alatt kimutatható jelenléte (Küküllei János is felhasználta a Lajos királyról írt életrajza prológusához) arra utal, hogy a fejedelmi tükör politikai és erkölcsi tanításai szorosan egybevágtak azokkal a kormányzati elvekkel, amelyeket a magyar Anjouk is megvalósítani igyekeztek.²⁰ A *De regimine principum*nak ismert egy 14. századi magyar példánya, amely 1972-ben került elő a Vas megyei Dozmatról (Dozmati-kódex) meglehetősen megrongálódott állapotban.²¹ A nápolyi Anjouknak is volt másolata a *De regiminéből*, Bölcs Róbert 1309-ben az avignoni királlyá koronázásakor találkozott Aegidius Romanus-szal, s nem sokkal ezután adhatott megbízást a káplánjának, hogy másolja le a kéziratot, ami 1310-re készült el.²² Nagy

---

¹⁸ Charles F. Briggs, *Giles of Rome's De Regimine Principum: Reading and Writing Politics at Court and University, c.1275-c.1525*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, 9-20.

¹⁹ DRP. Bibliográfiai adatait lásd a Rövidítéseknél.

²⁰ Mályusz Elemér, „Krónika-problémák”, *Századok*, 100 (1966), 4-5. sz., 713-762, itt: 752-753.

²¹ Lelőhelye: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 538, ff. 32r-217v. A kézirat leírásához: Richard Newhauser, *A Catalogue of Latin Texts with Material on the Vices and Virtues in Manuscripts in Hungary* (Gratia: Bamberger Schriften zur Renaissanceforschung, 29), Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1996, 42-43; András Vizkelety, *Mittelalterliche lateinische Handschriften der Széchényi-Nationalbibliothek (Cod. lat. 405-556)* (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae, VI), Budapest, Akadémiai – OSZK, 2007, 538. sz., 205-206.

²² A másolásért 17 tarit fizetett. Cornelia Coulter, „The Library of the Angevin Kings of Naples”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 75 (1944), 141-155, itt: 144, 146-147; Samantha Kelly, *The New Solomon. Robert of Naples (1309-1343) and Fourteenth-Century Kingship* (The Medieval Mediterranean: Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, 48), Leiden, Brill, 2003.

Lajos bosszúja kapcsán a király hargjának önmérsékletéhez, az *amicitia* kapcsán a ranghoz illeszkedő barátságokhoz, valamint Domenico di Gravínának a menekülése előtt kifejezett, bűnbánati sírásához használok fel a *De regimine* releváns szöveghelyeit.

Magyarországon még nem készült olyan értekezés, amely egy középkori krónika révén az érzelmek vizsgálatára vállalkozott volna, de a nemzetközi kutatásban is ritkának számít, a források hiánya és számos más tényező (a szerző műveltsége, azonosították-e azokat a szövegeket, amelyeket biztosan felhasznált írásához) nehezíti, hogy a nem klerikusok által írott műveket is bevonjuk ebbe a vizsgálatba. Nicole Demarchi ugyan a klerikus Paulus Diaconus műveiben vizsgálta a *dolor*-ral kapcsolatba hozható, érzelmekre vonatkozó leírásokat,²³ kutatása annyiban mégis mintaként szolgált számomra, hogy hozzá hasonlóan, nagyobb szövegegységekre, egy-egy példa részletesebb elemzésére koncentráltam. Az érzelmek ugyan a szótározási módszerrel kigyújthatók egy-egy műből, de önmagukban keveset árulnak el arról, hogy pontosan milyen szerepet tölthettek be az adott kontextusban. Az *ira*, *furor* etc. bár elsősorban haragot és dühöt, dühöngést jelentenek, szituációktól függően változtak és kaptak pozitív vagy negatív megítélést. Ahhoz, hogy ezek a változékony jelentésárnyalatok felfedhetőek legyenek, valóban a bővebb kontextusra, sokszor egy történet előzményére kell fókuszálni. Noha részletesen foglalkozom Domenico di Gravina krónikája kapcsán azokkal a narratív formákkal és retorikai megoldásokkal, amelyek lehetővé tették a szerző számára, hogy még hatékonyabban és hitelesebben mutathassa be az érzelmeket. Azonban nem érdemes arról sem elfelejtkezni, hogy a tapasztalat fogalma alatt meghatározott definíció e szerzőkre és műveikre is érvényes: meghatározza őket a műveltségük, társadalmi közegük és interakcióik, továbbá azok a közösségek, melyeknek tagjai. Így tulajdonképpen a szerzői szándék mellett valóban felfedezhető mindaz, még ha ideál szintjén is néha, ahogy az érzelmekről, a bűnökről és erényekről gondolkodtak.

Az érzelmek történetének historiográfiáját csupán tengernyi szakirodalom citálásával lehetne bemutatni, amely nehezen befogadhatóvá tenné a bevezetést, ezért a releváns, általam felhasznált, módszertani eligazítást segítő tanulmányokat és monográfiákat a megfelelő helyeken, egy-egy konkrét témát illetően hivatkozom. Mindenesetre, egy cikket, amely tulajdonképpen az érzelmek történetének a 21. századot megkezdő „programadó cikkének” lehet tartani, megemlítek. A középkori emberek érzelmeit a kutatók még a 20. század első felében is gyermeketegnek, szabályozatlannak tartották. Ezekre az újabb kutatások tekintetében nem lehet az érzelmek vizsgálatát alapozni, és mint Barbara Rosenwein a 2002-ben megjelent cikkében kifejti, a korábban meghatározó hidraulikus modell, melyben a középkori

---

27.

²³ Nicole Demarchi, *Paolo Diacone e il dolore: I racconti di un'emozione*, Turnhout, Brepols, 2024.

orvostörténeti szövegek nedvelméleti leírásai is felfedezhetőek, szintén nem megalapozott felvetésekre épült. A korábbi modell szerint az érzelmek kitörni akaró folyadékok vagy túlnyomás alatt álló gázok, amelyeket emiatt folyamatosan ellenőrzés alatt kell tartani. Mivel a szabályozás nem feltétlenül lehet sikeres, ezek a romboló erők ellenőrizhetetlen és hirtelen módon törnek felszínre, melynek folytán az emberek kiszolgáltatottjaivá válnak ösztönös természetük. Ebben az összefüggésben a „civilizáció folyamata” visszatartó erőként működne, mivel képes lenne kordában tartani ezeket az irracionális megmozdulásokat.²⁴ Ugyanakkor korántsem voltak irracionálisak az érzelmek a középkorban, tudatosan, jól meghatározott szabályok szerint fejezték ki azokat, sőt megítélték és értékelték mások érzelmeit is, s amint Aegidius Romanus esete is mutatja, figyelmet fordítottak a helyes és helytelen szenvedélyekre is. Az értekezésben is azt a célt tűztem ki magam elé, hogy a forrásszövegekben szereplő érzelmek kifejezési módjait, továbbá azok mások előtt történő megnyilvánulásai mögötti célokat meghatározzam. Így foglalkozom például a könyörgő, kérlelő célú, *humilitast* jellemző érzelmi kifejezésekkel és gesztusokkal, melyek révén az emberek mások jóindulatát akarták elnyerni. Mindazonáltal ezekre több fejezetben, több példát is vizsgálok, ugyanis a jóindulat megnyilvánulásán túl a könyörgések és az alázatosság eltérő célokat szolgálhattak, vonatkozhattak az irgalom és a részvét kiváltására, ha egy sérelem miatt fejezték ki, hozzájárulhattak a harag kiváltásához, hogy az szabályozott módon, a rendbontók ellen irányuljon. Nem utolsó sorban, a középkori társadalom alapvetően szóbeliségen alapult, még a krónikákban, levelekben, oklevelekben felfedezhető írásbeliség ellenére is, ezért a gesztusoknak és a különféle, az adott szituációhoz igazodó érzelmi gyakorlatoknak jelentős szerepük volt a mindennapi, másokkal fenntartott kommunikációban.

Demarchi kutatásától az enyém annyiban eltér, hogy nem egy-egy jól meghatározott érzelem tanulmányozása köré szervezem az elemzéseket – a forrásadottságok miatt erre nem is lenne lehetőség –, s inkább szélesebb perspektívába helyezem azokat az érzelmeket, amelyek a Nápolyi Királyságban az 1340-es években a krónikások és a profetikus művek, valamint a morális traktátusok tanúsága szerint a gravinaiak, a Királyság népe, a magyarok vagy az uralkodók tettei révén megnyilvánultak.

---

²⁴ Barbara Rosenwein, „Worrying about Emotions in History”, *The American Historical Review*, 107 (2002), n. 3, 821-845, kül. 833-836.

2. A Nápolyi Királyság a 14. században

Az Anjou-dinasztián belüli konfliktusok, melyek egyfelől a két nagyobb ág, a nápolyi és a magyar Anjouk, valamint a nápolyi ág oldalágai, a tarantóiak és a durazzóiak között alakult ki, több problémát is magukban rejtettek, melyek végül többek között hozzájárultak a dinasztikus háborúhoz is. Ezek részletesebb említésre az elemzés keretében nem kerül sor, ezért itt indokolt a politikátörténeti és családtörténeti áttekintésre kitérni.

Íme, a ti királyotok!” – ezt az evangéliumi passzust (Jn 19,14) választotta a dominikánus Federico Franconi²⁵ a Bölcs Róbert nápolyi király (1309-1343) temetésén elmondott *sermójához*, melyet már David d’Avray és Jean-Paul Boyer is részletesen elemzett.²⁶ A jelen bemutatás szempontjából a *sermo* azon jelentésrétege válik különösen értékké, amely a dinasztikus legitimitáció egyik alapvető konstruktív eleméhez kapcsolódik, mégpedig a királyi hatalomátadás érzékeny átmeneti szakaszához: a király halála és az utód trónra lépése közötti időszakhoz. Federico Franconi személye kiemelkedik a gyászbeszédet tartók közül, mivel két hajdani Anjou király kiemelkedő tetteit is méltatta. II. Károly halálát követően például a dinasztia addigi királyainak erényeit a „Sedebit dominus rex noster in eternum” kezdetű bibliai passzusból (Zsolt 29[28],10) kiindulva ismertette, majd kitért Róbert bölcsességére, ezen kívül az új uralkodó erényeinek hangsúlyozása mellett a dinasztia első három királya – I. Károly, II. Károly és Róbert – közötti dinasztikus kontinuitást is kiemelte.²⁷

A dinasztikus folytonosság elvének hangsúlyozása a legitimitációs diskurzus állandó elemeként szolgált, különösen olyan pillanatokban, amikor az utódlás a korábbi normáktól eltérő módon valósult meg, s ez a kortársak számára is szembetűnő lehetett. Róbert esetében ilyen szokatlan mozzanatot jelentett, hogy harmadszülöttként lépett trónra: miután 1295-ben a magyar Anjouk őse, az elsőszülött Martell Károly elhunyt,²⁸ a másodsülött Toulouse-i Lajos

---

²⁵ Franconi szoros kapcsolatban állt a nápolyi Anjou-dinasztiával. Többek között priorja volt annak a nápolyi Szent Péter-monostornak (monasterium Sancti Petri ad Castellum de Neapoli), amelyet II. Károly felesége, Magyarországi Mária királyné alapított 1300-ban, és amely közvetlenül kötődött a dinasztiahoz. Émile Bertaux, *Santa Maria di Donna Regina e l’arte senese a Napoli nel secolo XIV*, Napoli, tip. Francesco Giannini & figli, 1899, 11; Thomas M. Käppeli, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, vol. I, Romae ad S. Sabinae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1970, 402; Samantha Kelly, *The New Solomon. Robert of Naples (1309-1343) and Fourteenth-Century Kingship* (The Medieval Mediterranean: Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, 48), Leiden, Brill, 2003, 37.

²⁶ D[avid] L. D’Avray, *Death and the Prince: Memorial Preaching before 1350*, Oxford, Clarendon Press, 1994, 107-111; Jean-Paul Boyer, „Une oraison funèbre pour le roi Robert de Sicile, comte de Provence (†1343)”, *Provence historique*, 49 (1999), n. 95-96, 115-131, újranomva: Reti Medievali: <http://www.rmoa.unina.it/id/eprint/663>, hozzáférés: 2025. június 25. (A továbbiakban ennek a kiadásnak az oldalszámait hivatkozom.) A *sermo* kéziratos formában egy helyen maradt fenn: München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 2981, ff. 131v-132v. A teljes szöveget Boyer átírta és a tanulmánya végén lévő függelékben közreadta: Boyer, *Une oraison funèbre*, 10-12.

²⁷ D’Avray, *Death and the Prince*, 90-92.

²⁸ Csukovits, *Az Anjouk Magyarországon I*, 50.

pedig lemondott a koronáról öccse javára és felöltötte a ferencesek habitusát,²⁹ II. Károly őt nevezte meg az örököséként. Bár a nápolyi Anjouk – akárcsak a korszak legtöbb európai monarchiája – a primogenitúra elvét követték,³⁰ ez az öröklési rend Róbert uralkodása alatt csak áttételesen érvényesült. Az ő esetében a *primogenitus* magyarázatához egy új értelemezést találtak ki, s később újabb praxisokkal és érvekkel bővült az a legitimációs eszköztár, amellyel uralkodásra való alkalmasságát hangsúlyozni tudta.³¹ Maga Róbert azonban később a primogenitúra szokásos formájához igazodott, amikor utódjául egyetlen törvényes fiának elsőszülött leányát, Johannát (1343-1382) jelölte ki.³² Ezen kívül egy sajátos, mediterrán vonás is elősegítette a női trónöröklést, amely jóval megengedőbb volt a többi monarchia gyakorlatához képest.³³ A kötetlenebb, mediterrán trónöröklési felfogásba illeszkedett IV. Kelemen pápának az I. Károlyt beiktató bullája (1265), amely lehetővé tette a nőági öröklést a Nápolyi Királyságban.³⁴

Áttérve Johannára, a kortárs irodalmi és narratív művek arról tanúskodnak, hogy elsősorban női mivolta támasztott kétségeket azzal kapcsolatban, hogy meg tud-e felelni a hagyományos uralkodói szerep normáinak. A női uralommal szembeni fenntartások hangsúlyozása a magyar Anjouk nápolyi trónigényének egyik tudatosan alkalmazott propagandaeszközüvé vált. Ennek egyik igen pregnáns példája a magyar királyi udvar miliójében keletkezett gesztában, a Névtelen Minorita művében jelenik meg, aki szerint több itáliai közösség épp azért támogatta Nagy Lajos hadjáratát a Nápolyi Királyság ellen, mivel az „asszonyi uralom” visszatetszést keltett bennük.³⁵ Ezt a bizonytalanságot csak tovább erősítette a nápolyi királynő férje, Magyarországi András meggyilkolása 1345-ben – amely miatt férjgyilkossággal is

---

²⁹ A lemondás körülményeihez kiváló elemzést kínál: Vinni Lucherini, „La rinuncia di Ludovico d’Angiò al trono e il problema della successione nei regni di Napoli e d’Ungheria: Sfide giuridiche e artistiche”, in Teresa D’Urso, Alessandra Perriccioli Saggese, Daniele Solvi (a c. di), *Da Ludovico d’Angiò a San Ludovico di Tolosa: I testi e le immagini* (Atti del Convegno Internazionale, Napoli–Santa Maria Capua Vetere, 3–5 novembre 2016), Spoleto, CISAM, 2017, 137-152.

³⁰ Csukovits, *Az Anjouk Magyarországon I*, 113-114; Teiszler Éva, „I. Lajos király nápolyi trónigénye a diplomácia tükrében”, *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica*, 136 (2015), 63-79.

³¹ Kelly, *The New Solomon*, 277; Virágh Ágnes, „Bölcs Róbert nápolyi király „büntudata”, in Véber Zoltán - Virágh Ágnes (szerk.), *Metszéspontok: Tanulmányok a középkorról és a kora újkorról*, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2023, 90-119.

³² Róbert testamentuma: CID, tom. II. 82. sz., col. 1101-1110, itt: col. 1103; a részletes elemzéshez: Matteo Camera, *Annali delle due Sicilie dall’origine e fondazione della monarchia fino a tutto il regno dell’Augusto Sovrano Carlo III. Borbone*, Napoli, 1860, tom. II, 498-501; Émile-Guillaume Léonard, *Histoire de Jeanne 1re, reine de Naples, comtesse de Provence (1343-1382)*, Monaco – Paris, tom. I-II: 1932, tom. III: 1936, tom. I, 214-226.

³³ A saját jogon uralkodó, már-már önálló hatalommal rendelkező királynőkre a középkor során több példát is lehet találni a Mediterráneumban: Armin Wolf, „Reigning Queens in Medieval Europe: When, Where, and Why”, in John Carmi Parsons (ed.), *Medieval Queenship*, New York, St. Martin’s Press, 1992, 169-188.

³⁴ Közli: CID, tom. II, col. 945-966, 43. sz., itt: XVI. és XVII. cikkelyek, col. 959-960. Kitételként szerepelt, hogy csak olyan férfivel köthet házasságot a női örökös, aki alkalmas az ország védelmére.

³⁵ „Tamen qui quilibet naturaliter diligit dominum suum, rerum tamen displicebat eis mulieris imperium”. Chr. Dub., cap. 157, 146.

megvádolták –, valamint a vele szemben felmerülő erkölcsi vádak, mindenekelőtt paráznságának híre.³⁶

A folytonosság elvét nemcsak legitimációs célokra lehetett mozgósítani, hanem éppenséggel arra is, hogy Johanna uralmát megkérdőjelezzék. Ennek jegyében idézték fel újra Róbert egykori uzurpációját, amikor II. Károly és VIII. Bonifác pápa 1297-ben kizárta Martell Károly vérvonalát a nápolyi trónöröklésből. A pápai bulla azonban nemcsak erre szorítkozott: Róbert fiatalabb fivéreinek, Tarantói (I.) Fülöpnek († 1331) és Durazzói Jánosnak (†1335), továbbá azok utódainak sem engedte meg, hogy jogot formáljanak a királyi címre.³⁷ A király halálát követően trónbitorlásának narratívája először egy provanszál nyelvű siraloménekekben bukkant fel, majd fokozatosan utat tört magának a krónikákban is.³⁸ Az uzurpáció³⁹ itt elsősorban erkölcsi és politikai vádként jelent meg a közgondolkodásban, mivel Róbert el tudta fogadtatni királyi hatalma törvényességét, amelyet a királyság hűbérura, a pápa is garantált a bulla révén. A koronázás és a pápának tett hűbéri eskütétel olyan szimbolikus aktusok voltak, amelyek jelképesen Róbert uralmának pápai elismerését erősítették meg.⁴⁰ A koronázási ceremóniáról Róbert fia, Károly, Calabria hercege számolt be egy 1309. szeptember 4-én kelt levélben, amely 1943-ban, a nápolyi levéltárat érő bombatalálat következtében megsemmisült Anjou Regisztrumok egyik kötetéhez tartozott. A beszámolóból tudjuk, hogy a szertartásra Avignonban került sor, ahol maga a pápa helyezte a koronát Róbert fejére, és – a királykoronázások szokásos rendjéhez híven – átadta neki valamennyi királyi felségjelvényt⁴¹

---

³⁶ Elizabeth Casteen, *From She-Wolf to Martyr: The Reign and Disputed Reputation of Johanna I of Naples*, Ithaca – London, Cornell University Press, 2015, 1-66.

³⁷ Az ‘elsőszülött’ fogalmát VIII. Bonifác 1297. február 24-i bullája Róbert javára úgy értelmezte át, hogy II. Károly halálakor az élő fiúutódok közül a legidősebb tekintendő elsőszülöttnek: „et in eodem regno tibi sit successor, et heres, quem mortis tuae priorem gradum et maiorem natu reperiri continget”. CDH, tom. VI/2, 60. Regesztája: *Regesta pontificum romanorum: ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*, vol. I, ed. Augustus Potthast, Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1954, 24 473. sz., 1958. Szándékát II. Károly a végrendeletében is megerősítette (1308. március 16.). CID, tom. II, 71. sz., col. 1066-1067, § 2.

³⁸ Anna Radaelli, „Tra finzione e realtà: La conplancha per Roberto d’Angiò, una voce per un re immaginato”, *Lecturae tropatorum*, 11 (2018), 1-69.

³⁹ Az *usurpatio* kifejezés egyszerre jelentett erkölcsi és politikai vádat, amelyet gyakran használtak rivális hatalmi szereplők delegitimálására. Implicit módon feltételezte egy korábban fennálló legitim uralom megsértését vagy megszakítását. A középkori szövegkorpuszban gyakran a zsarnoksággal kapcsolták össze. Gerald Schwedle, „Usurpation: Term and Concept: A Missing Entry in the ‘Geschichtliche Grundbegriffe’”, in Michael Bergunder *et al.* (eds.), *Ritual Dynamics and the Science of Ritual*, vol. III: *State, Power, and Violence*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2010, 361-391. Róbert ellen árnyaltabb megfogalmazással léptek fel, Anonimo Romano például Róbert igencsak nagy bölcsességét egyfajta ravasz politikai manőverként értelmezte, amely révén elnyerte a királyi koronát, noha nem neki kellett volna uralkodnia. „Questo re Ruberto fu omo moito savio, e tanto savio che per sio sapere acquiastao la corona, ca non dovea essere re.” AR, cap. 10, 39.

⁴⁰ Általánosságban az uzurpáció rituális elfogadtatásához: Eleni Tounta, „Usurpation: Acceptance and Legitimacy in Mediaeval Europe. An Analysis of the Dynamic Relations between Ritual Structure and Political Power”, in Michael Bergunder *et al.* (eds.), *Ritual Dynamics and the Science of Ritual*, vol. III: *State, Power, and Violence*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2010, 447-473.

⁴¹ „deinde propriis manibus coronavit et insigna universa regalia, mantum videlicet et colobium, sceptrum et pomum, coronam et mitram est ei largitus, ex more in regum coronationibus observando”. Idézi: Romolo Caggese, *Roberto d’Angiò e i suoi tempi*, tom. I-II, Firenze, R. Bemporad & Figlio, 1922, tom. I, 106, 2. jegyzet.

A dinasztikus kontinuitás fontosságát azonban Johanna maga is felismerte és igyekezett a maga javára fordítani: nem annyira a női felmenők példáját követte, hanem a férfi elődökét.⁴² Mindez nem egyszerű mintakövetés volt: Róberthez hasonlóan Johanna is újabb Anjou-jegyekkel gazdagította a dinasztia legitimitását, erre utalt az az ambivalens „barátság” is, amelyet Svéd Brigittával ápolt.⁴³ Jóllehet a korszak nőellenessége⁴⁴ is tetten érhető azokban a szövegekben, amelyek delegitimáló céllal fogalmazódtak meg a királynő ellen, nem hagyható figyelmen kívül az a szempont sem, amelyre Sággy Marianne hívta fel a figyelmet Mária, Nagy Lajos király (1342-1382) leánya és örököse példáján keresztül. A férfi elődök uralmi és legitimációs modelljeinek átvétele megkerülhetetlen volt, mivel a női uralkodók megítélése is férfi mérce szerint történt: azokat a királynőket fogadták el, akik képesek voltak megfelelni a férfiakra szabott uralkodói elvárásoknak. Mária hatalmának átmeneti elfogadását az tette lehetővé, hogy kortársai *rex feminusként* tekintettek rá, vagyis uralkodói szerepében háttérbe szorult női mivolta egészen a házasságkötéséig.⁴⁵ A különbség Johanna és Mária között abban állt, hogy Mária férje, Luxemburgi Zsigmond ténylegesen gyakorolta az uralkodói hatalmat, míg Johanna első férje, András csak társuralkodó lett volna, és csupán második férje, Tarantói Lajos tudta érvényesíteni uralkodói jogait, a formális társuralkodói jogkörön túllépve.⁴⁶

A folytonosságot a „király két teste” elmélete alapján is értelmezhetjük: bár az uralkodó természetes teste nem több földi porhüvelynél, amely a halál pillanatában elenyészik – ahogy erre Federico Franconi is utalt a temetési beszédében⁴⁷ –, metaforikus teste, vagyis a királyi hatalom szakrális és politikai jelentéstartalma fennmarad. Ezt a testet nem a koronázás, hanem többek között a dinasztikus leszármazás tartja fenn. Így az uralom nem szakad meg, hanem jogi és szimbolikus értelemben is folyamatos marad, még akkor is, ha az egyes uralkodók halandók.⁴⁸

---

⁴² Paola Vitolo, „Imprese artistiche e modelli di regalità al femminile nella Napoli della prima età angioina.”, in Patrizia Mainoni (a c. di): *«Con animo virile»: Donne e potere nel Mezzogiorno medievale, (secoli XI-XV)*, Roma, Viella, 2010, 263-318; Sarah Vandamme, „Identité dynastique et identité du souverain : le cas d’une reine héritière, Jeanne Ire d’Anjou”, *Questes*, 24 (2012) 85-95.

⁴³ Casteen, *From She-Wolf to Martyr*, 167-178.

⁴⁴ Marie-Thérèse d’Alverny, „Hogyan látták a nőt a teológusok és a filozófusok”, *Világtörténet*, n.s. (1982), 1. sz., 3-39. Részben utóbbi árnyalására: Jacques Dalarun, „The Clerical Gaze”, in Christiane Klapisch-Zuber (ed.), *A History of Women: Silences of the Middle Ages*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1992, 15-42.

⁴⁵ Marianne Sággy, „Aspects of Female Rulership in Late Medieval Literature: The Queens’ Reign in Angevin Hungary”, *East Central Europe*, 20-23, part 1 (1993-1996), 69-86.

⁴⁶ Andreas Kieseewetter, „Giovanna I d’Angiò, regina di Sicilia”, in DBI, 55 (2001). [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanna-i-d-angio-regina-di-sicilia_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanna-i-d-angio-regina-di-sicilia_(Dizionario-Biografico)/), hozzáférés: 2025. június 25.

⁴⁷ „Tertio ecce notat ejus ostensionem et presentiam. Hic eum habemus mortuum inhumatum presentem. Hic eum videtis sine sapientia, industria, eloquentia, potentia, vita, visu, auditu, et cetera; Judith 14: *Ecce jacet in terra et capud*, id est anima, *in eo non est*. Ecce ergo in isto loco Sancte Clare est, qui locus est regalis, regularis, et istius domini specialis; Marc. 16: *Ecce locus ubi posuerunt eum*.” Boyer: *Une oraison funèbre*, 11.

⁴⁸ Ernst H. Kantorowicz, *The King’s Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, New Jersey, Princeton University Press, repr. 1997, kül. 317–336.

Mindezek ellenére, Johanna uralkodása nem egészen az elődje által kijelölt úton haladt tovább. Róbert testamentuma értelmében huszonöt éves koráig, jóval a korszak által elfogadott nagykorúságon túl, régenstanács mellett kellett volna uralkodnia, melynek vezetésével Róbert a feleségét, Mallorcai Sanciát bízta meg. Ugyanakkor a király kizárta belőle a tarantói és durazzói rokonait is, továbbá a rendelkezés a pápa hűbéri jogait, s Johanna méltóságát is sértette, aki gardedámok nélkül szívesebben uralkodott volna. A tanácson belüli ellentétek miatt végül VI. Kelemen pápa azt pár hónap után, 1343. november 28-án feloszlatta.⁴⁹

A családi viszálykodás másik részéhez tartozott a magyar Anjouk sérelme. András 1333-ban került a nápolyi udvarba Johanna jegyeseként. A 19. században meginduló hungarikakutatásnak köszönhetően Wenzel Gusztávék néhány dokumentumot közreadtak András Nápolyba kerülésének körülményeiről. Ezek betekintést engednek a előkészítő munkálatokba, többek között informálnak a partra szállást követően a magyar kíséret számára szállásul szolgáló sátrak anyagáról és színéről, illetve elegendő élelemellátmány biztosításáról.⁵⁰ Az 1333. évi házassági szerződés révén ugyan András a nápolyi trónhoz közelebb kerülhetett, mint apja, I. Károly magyar király, de végül anyja, Piast Erzsébet és bátyja, Nagy Lajos csak komolyabb erőfeszítések árán (részletesebben lásd az első fejezetben) tudták elérni András társuralkodóvá történő megkoronázásához a pápai jóváhagyást, amelyre a meggyilkolása miatt már nem került sor. A házassági szerződésben is felmerült, valamint Róbert végrendeletében is, hogy Johanna húgát, Máriát Nagy Lajos jegyeseinek szánták. Bár Lajos mással állt jegyességben, nemcsak számára, hanem a tarantói rokonoknak is sérelmet okozott, amikor a Róbert halálát követő hónapokban Durazzói Károly megszöktette Máriát, hogy feleségül vegye, majd bíboros nagybátyja révén a pápai diszpenzációt is megszerezte a nászhoz.⁵¹

A közvélemény és a krónikások többsége a dinasztia belüli konkolyvetőknek, a „tiszteletlen matrónákat”, a durazzóiak anyját, Talleyrand-Périgord-i Ágneszt, de leginkább a tarantói hercegek anyját, Valois-Courtenay Katalint tartották, akik fiaik előmenetelén munkálkodtak András, illetve a Királyság népe kárára. Negatív megítélésükhöz a szerzők a hét főbűnből több bűnt is felhasználtak, hogy az András halálához vezető udvari intrikákat és a merényletet megelőző összeesküvést a korszakba illeszkedő magyarázattal láthassák el. Ennek

---

⁴⁹ Léonard, *Histoire de Jeanne Ire*, I, 214-218. Kiesewetter, „Giovanna I d’Angiò”.

⁵⁰ MDEA, I, 302-303. (313. sz.), 304-305. (315. sz.), 311-312. (319. sz.), 312. (320. sz.), 318-319. (324. sz.); Csukovits, *Az Anjouk Magyarországon I*, 114-115; Vinni Lucherini, „The Journey of Charles I, King of Hungary, from Visegrád to Naples (1333): It’s Political Implications and Artistic Consequences”, *Hungarian Historical Review*, 2 (2013), no. 2, 341-362.

⁵¹ Norman P. Zacour, „Talleyrand. The Cardinal of Périgord (1301-1364)”, *Transactions of the American Philosophical Society*, 50 (1960), no. 7, 1-83, kül. 31-43; a durazzói és a tarantói ágnak is voltak megbízott bíborosai a pápai udvarban, akik kísérletet tettek az érdekeik képviselésére. Elizabeth Casteen, „Gilding the Lily: John of Rupescissa’s Prophetic System and the Decline of the Angevins of Naples”, *Mediaevalia*, 36/37 (2015/2016), 119-145, itt: 131; Csukovits Enikő, *Az Anjouk Magyarországon II: I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342-1395)*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019, 31.

bemutatására épül majd az értekezés első fejezete. Mindazonáltal, e szövevényes családi kapcsolatok, illetve egyéni hatalmi aspirációk és bizonytalanságok jellemezték a Nápolyi Királyságot, amelyet előbb egy polgárháború, majd egy dinasztikus háború sújtott.

3. A fejezetek felépítése

Az első fejezet követi a kortárs szerzők többségének leírásait, s a nagyobb morális kérdések felől közelíti meg a Nápolyi Királyság válságát. Több alfejezeten keresztül vizsgálom a nápolyi udvar tagjainak bűneit, melyek fokozatosan tárulnak fel: előbb a hivalkodás és a kevélység, majd az *invidia* bűne válik meghatározóvá. A bűnöket a magyar udvari milióban készült krónikák, valamint néhány itáliai krónika révén vetem össze, s rámutatok a hasonlóságokra és az eltérésekre, illetve arra, hogy a *luxuria* bűne nem határozta meg a kortárs szövegeket 1345-ig. Bár eltérő e bűnök és vétségek megítélése a szerzők körében, az közös bennük, hogy ezzel magyarázzák az András elleni merényletet, amihez Domenico di Gravina egyedi értelmezésével járul hozzá. A gyilkosságot követően Nagy Lajos haragjának és bosszújának az értelmezési modelljeit határozom meg, illetve állítom szembe a profetikus művekkel, melyek szerzői egy nagy kozmológiai modellbe helyezve, a krónikásoktól eltérő módon értékelik a bosszúállást és a Nápolyi Királyság megpróbáltatásait.

A második fejezettől már kisebb elemzési látószög érvényesül, amely a gravinai magyar frakció baráti kötelékei, továbbá az ellenfelekkel fennálló, kibontakozóban lévő ellenségeskedés vizsgálatára épül. A fejezet elején ismertetem bővebben Domenico di Gravina krónikáját és a *causa scribendit*. A felvetésem ezekkel a kötelékekkel kapcsolatban az, hogy az *amicitia*, *fidelitas*, valamint a bátorság és állhatatos elköteleződés fontos voltak Domenico számára, s önmagát is ilyen történetekben, saját szerepét kiemelve mutatja be. A Gravinából történő elmenekülésükről folytatott vita miatt azonban ő is azzal szembesül, hogy az állhatatosság nem mindig fenntartható. Végül megszégyenül, ezért a sírását kétféle módon is bemutatja, a családtól elválás és egy bünbánati gyakorlat keretében, hogy visszanyerje maga iránt mások jóindulatát.

A Gravinán belüli közösségek, a riválisok és a követők, valamint a köznép közötti interakciókat a harmadik fejezetben határozom meg. Elsősorban az érzelmi gyakorlatokként vizsgált kiáltozások, másrészt az árulások, szimbolikus gesztusokkal kísért békekötések megnyilvánulási módjaival foglalkozom. A teljes fejezet a kommunikáció köré épül: rosszindulatú szavak és sustorgás, *rumor populi*, a magyarok performatív felszólítása a

gravinaiakhoz és annak egy gravinai általi előadása, illetve a gyűlölködő, manipulatív beszédek közötti különbségek és hasonlóságok.

A negyedik fejezet az apuliai közösségeket érő kegyetlenkedések, illetve büntetések összehasonlító vizsgálatán alapul. A cél annak bemutatása, hogy a kevély közösségek milyen gesztusok és érzelmek kifejezése révén részesülhettek könyörületben, és hogyan értékelhetők azok a történetek, melyek a kínzásokat színpadra állítva a könyörület hiányát hangsúlyozzák.

Az ötödik fejezet a száműzetésben élő gravinaiak és magyarok közötti kötelékeket és azok változásait taglalja, az *amicitia* és a *fidelitas* révén. Foglalkozom Nagy Lajos *gratiájával* is, amelynek megnyilvánulásához a gravinaiak *fidelitasa* mellett szükség volt egy bonyolult hierarchia láncolat által szabályozott „előírásnak” megfelelni, és több közbenjáró jóindulatát megnyerni. Ugyanakkor két magyar kapitány, Csúz János és Pál fia Tamás példáján keresztül arra is rámutatok, hogy egyfajta aszimmetrikus *amicitia*, valamint eltérő módon értelmezett *fidelitas* jellemezte a gravinaiak és a magyarok együttműködését.

Írástechnikai megjegyzések

Az idézeteket nem szedtem dőlt betűvel, a forrásszövegek szöveghű közlése miatt választottam ezt a megoldást, mivel több forrásban már eleve kurziválva voltak a más forrásokból származó idézetek. Az idézett szöveghelyek ezért dupla idézőjelbe kerültek, a közvetlen beszédeket bemutató szöveghelyekben a beszélők által mondottakat a magyar idézeteken belül használatos, fordított lúdláb («...») idézőjellel jelöltem. Néhány esetben egy párbeszéden belül a beszélők visszautalnak mások szavaira, a könnyebb elkülönítés végett ezekben az esetekben a szimpla angol idézőjelet (‘...’) alkalmaztam.

A főszöveg gördülékenyebb olvashatósága érdekében néhány alkalommal a részletesebb magyarázatokat lábjegyzetben helyeztem el. A fontosabb személyeket megemlítem a főszövegben, ugyanakkor, ha egy-egy személy csak ritkán fordul elő a vizsgált szöveghelyekben, a hozzá tartozó adatokat szintén a lábjegyzetben lehet megtalálni.

Megjegyzés a neveknek az értekezésben történő használatához: a magyar történetírásban általában szokatlan megoldás a szerzőt keresztnévén nevezni. Domenico di Gravina esetében is a Domenico nevet használom, gravinainak azért nem nevezem Domenicót, mert egyfelől a fejezetekben előfordul több a „da/di Gravina” melléknevet kapó személy is. Másfelől a „da/di Gravina” melléknevként csak a származási helyre utal, nem egy *gens* vagy *familia* neve. Amikor a város polgárait utalok, a gravinai alakot használom, így a helyes, kisbetűs írásmód ellenére nehezen lenne követhető a főszöveg. Kivételt képeznek azok a nevek, melyek

kovencionális használata elterjedt, mint például Aquinói Tamás, Tarantói Lajos. A nevek magyarításától eltekintettem, egyedül azokat a neveket említtem magyar nyelven, melyek a magyar tudományosságban már széles körben ismertek.

1. fejezet: A konfliktusok, bűnök és az érzelmek megközelítési lehetőségei és kapcsolódási pontjai a Nápolyi Királyság (1340-es évek) példáján keresztül

1.1. A nápolyi királyi udvar természetes rendjének felbomlása

Ahogy a kapillárisok is behálózzák az egész testet, Domenico di Gravina ahhoz hasonló metaforában bontja ki, hogy az ártatlan herceg (András) vérének kiontása milyen pusztítással és veszteséggel járt a Királyság népe számára. Miután ez a patak szétáradt a Királyságban, igen sok embert szétszórt, romba döntött és elemészett. Majd elért Magyarországra, ahol a Dunánál is nagyobb folyammá lett, hogy onnan átlépve Németországba, egész Magyarországot és Németországot a Királyság ellen fordítsa. Az általa leírt folyamat szerint tehát a kis patak így duzzadt háborgó folyammá, hogy elmossa az ártatlan herceg véréét.¹

Ami e képi megfogalmazást illeti, a Trecento szerzői valóban András meggyilkolásában látták a Nápolyi Királyságot érő megpróbáltatások okát. A gyilkosság mögött álló szándékokat a bűnökből vezették le, s azokkal magyarázták, hogy Johanna királynő viselkedése, az udvar tagjainak és a „rosszindulatú tanácsadóknak” a vétkei hogyan vezettek a Királyság természetes rendjének felbomlásához. A bűnök és vétségek bemutatásában több szerző is azt a módszert követte, hogy egy erényes királyi családtag erkölcsi nagyságát állította szembe a többiek bűneivel. E leírások közül Domenico krónikájából, illetve a katalán ferences, Francesc Eiximenis egyik morális traktátusából emelek ki egy-egy példát. Mindkét szerző Bölcs Róbert második feleségét, Mallorcai Sancia királynét emeli piedesztálra.

Az elmélyült vallásossága Sanciának, amely még a dinasztikus legitimáció szempontjából is sikeres volt,² jól ismert lehetett mind a kortársak, mind az utókor számára is. Francesc Eiximenis ferencesként feltehetőleg hozzáférhetett azokhoz a rendi feljegyzésekhez is, melyekben Sanciának a ferencesekkel ápolt szoros kapcsolatát dokumentálták.³ A királyné már férje életében a ferencesek „igaz anyjaként” (*vera mater*) határozta meg önmagát a rend

---

¹ [...] unusquisque cognovit amare aque rivulum unde processit; et vere aqua illa, dispersa per regnum, quamplurimos necuit, quamplurimos diruit et quamplurimos dissipavit. Et rivulus ille maria transiens atque montes, planities et silvas, in Ungariam flumen Danubio maius fecit, et transiens in Theotoniā, totam super regnum hoc Ungariam et Theotoniā concitavit, ut fluctuosis undis rediens ad hoc regnum, eiusdem ducis lavaret sanguinem innocentis. Chr., cap. VII, 128.

² Jean-Paul Boyer, „Sancia par la grâce de Dieu reine de Jérusalem et de Sicile”, *Mélanges de l'École française de Rome - Moyen Âge*, 129 (2017), n. 2, 301-334, <https://journals.openedition.org/mefrm/3655>, hozzáférés: 2025. április 12.

³ Ebbe bővebb betekintést ad: Ronald G. Musto, „Queen Sancia of Naples (1286-1345) and the Spiritual Franciscans”, in Julius Kirschner - Suzanne F. Wemple (eds.): *Women of the Medieval World: Essays in Honor of John H. Mundy*, Oxford, Basil Blackwell, 1985, 179-214; Mario Gaglione, „Sancia d'Aragona-Maiorca tra impegno di governo e «attivismo» francescano”, *Studi Storici*, 49 (2008), no. 4, 931-984.

tagjaihoz írt leveleiben.⁴ Özvegy királynéként élete végén végre felöltötte a klarisszák habitusát, de már férje életében is többször kérvényezte a pápától, hogy a világi élettől visszavonulva, apácaként élhessen.⁵ A rendbe történő belépésekor külön kérte, hogy sem Sanciának, sem királynénak ne nevezzék, hanem adassék neki a Clara név. Amint beszámolnak róla, szerzetesként ritka példája volt az erénynek, az alázatnak és a ferencesek körében igen nagyra becsült szegénységi ideálnak.⁶ Példaértékű vallásossága nem csupán Domenico és Eiximenis figyelmét ragadta meg, hanem Johannáét is, aki királynőként ugyan kevésbé követte a női családtagjai által nyújtott mintákat, de férfi és női felmenőihez hasonlóan ő is támogatta a dinasztikus szentkultuszokat. E törekvések keretében Johanna megkísérelte – eredménytelenül – előmozdítani Sancia szentté avatását is, mivel az ő tanúsága szerint a királyné teste a halálát követő hetedik évben (1352) is romlatlan maradt.⁷

Rátérve a királyné idealizált alakját bemutató forrásokra, Domenico a még ifjú korú Johanna és Mária neveltetését illetően arról ír, hogy a királylányok az emberi természet rendje szerint növekedtek csodálatos szépségben és tisztaságban, akiket Róbert és Sancia felügyelete alatt a fegyelem és erény teljességére tanítottak.⁸ Nemcsak a krónikás vélekedett így. Az 1340-es évek derekán készült Anjou Biblia⁹ (korábban Malines-i Biblia) egyik, széles körben ismert folióján három sávban, felülről lefelé haladva, három Anjou-generáció látható: I. Károly, II. Károly és Róbert családtagjaikkal és kíséretükkel. Paola Vitolo rámutatott, hogy a Róbert jobbján ülő

⁴ Cristina Andenna, „Kinderlosigkeit als Ausgangspunkt neuer Konzepte von ‚Mutterschaft‘ am Beispiel des Hofes von Neapel in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts”, *Das Mittelalter*, 26 (2021), Nr. 2, 412-438, kül. 417-419. A további levelekben felmerülő, lelki anyaságra vonatkozó szimbolikát elemzi: Isabelle Heullant-Donat, „En amont de l’observance. Les lettres de Sancia, reine de Naples aux chapitres généraux et leur transmission dans l’historiographie du XIVe”, in Frédéric Meyer - Ludovic Viallet (dir.), *Identités franciscaines à l’âge des Réformes*, Clermont-Ferrand, Presses universitaires Blaise-Pascal, 2005, 73-99, kül. 76-81.

⁵ Boyer, „Sancia”, 11. bekezdés.

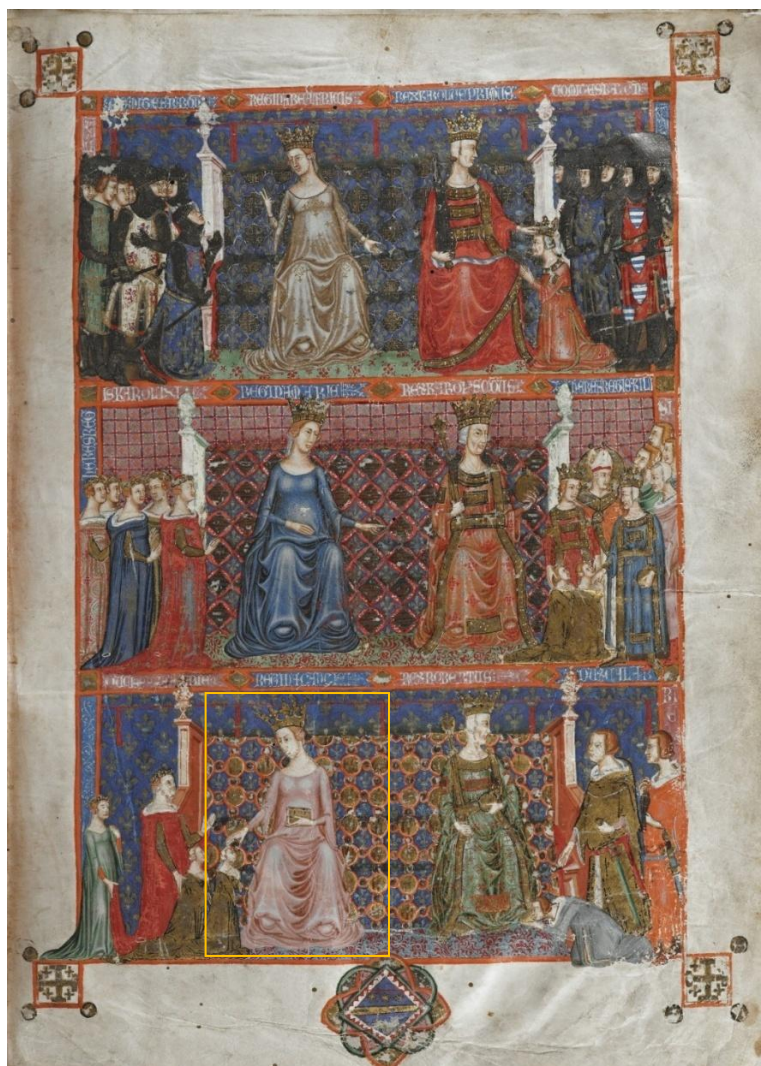
⁶ „die praedicto suscepit humiliter, et egregiae humilitatis argumento, humilem, et abjectam vestem ex manu Fortanerii Ministri Generalis, a quo imponi sibi Clarae de Sancta Cruce nomen, Monialibusque praeceptum ne amplius Sanciam, aut Reginam appellarent, impetravit. Vixit hic raro virtutis, pietatis, et humilitatis exemplo, annum unum, menses sex, dies septem: obiit enim sanctissime anno sequenti, die XXVIII mensis Iulii.” *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, tom. VII, ed. Luca Wadding, Quaracchi, ad Claras Aquas, 1932, 315, § X.

⁷ Musto, „Queen Sancia of Naples”, 189; Klaniczay Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Budapest, Balassi, 2000, 257-258.

⁸ „[secun]dum humanam naturam, prefatis dominabus Iohanna et Maria, fil[iabus condom] predicti Karoli ducis Calabrie, neptibus dicti regis, et in forma mire pulcrit[udinis et cast]itatis et totius discipline et virtutis per eundem dominum reg[em et domina]m Sanciam reginam edoctis”. Chr., cap. I, 95.

⁹ A Bibliát még Róbert király rendelhette meg jegyajándékként Johanna és András számára, noha elsősorban a nápolyi Anjouk s különösen Johanna legitimációját volt hivatott támogatni. 1345-ben, feltehetőleg András halálát követően az egyik befolyásos udvari tisztségviselő, Niccolò Alunno d’Alife (legmagasabb posztja a kancellárság volt) tulajdonába került, aki a befejezést is felügyelte. John Lowden, „The Anjou Bible in the Context of Illustrated Bibles”, in Lieve Watteuw (ed.), *The Anjou Bible. A Royal Manuscript Revealed, Naples 1340*, Leuven, Peeters Publishers, rev. ed., 2023, 1-26, kül. 21-23.

Sancia könyvet nyújt át a mellette térdeplő Johannának; ez a gesztus a királyné trónörökös neveltetésében játszott szerepét emeli ki.¹⁰

1.1. ábra. A nápolyi Anjouk dinasztikus folytonosságának ábrázolása
Anjou Biblia, Maurits Sabbebibliotheek, Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven, Cod. 1, f. 4r. Kép forrása: https://kuleuven.limo.libis.be/discovery/fulldisplay?docid=alma9983846510101488&context=L&vid=32KUL_KUL:KULeuven&lang=en, hozzáférés: 2025. július 10.

Innentől Domenico a fokozatosság elvét követve, egymás mellé helyezi az erkölcsöket és bűnöket, s meghatározza, hogy a királyi udvarban Róbert halálát követően, a maliciózus mesterkedések kezdetén, kik voltak az erényesség birtokában, s kik távolodtak el attól. Sancia mellett másokat is (Talleyrand-Périgord-i Ágnes, Valois-Courtenay Katalin és a Királyság főurai) felsorol, akiknek az udvar erkölcsi életére kellene figyelniük, valamint az udvar ifjú korú tagjait (Johanna királynőt, Andrást és feltehetőleg még Máriát) megóvniuk. A közjót

¹⁰ Vitolo, „Imprese artistiche”, 264-265.

felváltó önérdék képviselői viszont épp a fiatalok feletti gyámkodással és felügyelettel megbízottak közül kerülnek ki: a rosszindulatú főurak, vagy a fiai helyzetét előmozdítani kívánó Valois-Courtenay Katalin. Szándékaik romlottságát summás összegzés formájában osztja meg a krónikás, amely egyszersmind az ifjú királyi pár és az egész Királyság veszedelmét okozta.¹¹

Az önérdék előtérbe helyezését Domenico részben a királyi család tagjainak hivalkodó viselkedésében látja. Beszámolója szerint a még ifjú András és Johanna elmerültek a gyermeki játékokban és multságokban. A királyi család többi tagja semmivel sem törődve járta a ragyogó Nápoly utcáit, pompás ruhákkal ékesítette magát, hol gyalogosan, hol lóháton mutogatva e díszes kelméket. A krónikás ezzel a hivalkodással és az abból következő figyelmetlenséggel állítja párhuzamba a legaljasabb tanácsadók (*consilarii pessimi*) vétkeit. A királyi család e vidám nyüzsgése közepette ugyanis mindig látható volt, hogy ezek a főurak önkényesen eltulajdonították mindazt az igen nagy kincset, amely Róbert királytól hátramaradt.¹² Kirajzolódik e leírásból a kevélység és a fősvénység bűne. Az előbbi ezek szerint olyan önteltséggel jár, hogy kitűnni vágyásuk során bizonyos dolgok iránt vakká teszi a hivalkodókat, így lehetőséget teremtenek a fősvények számára, hogy vágyuk tárgyát megszerezhessék.

A mértéktartó öltözködési szokások megsértését a kortársak súlyos vétségnek tekintették, amit Róbert király egyik rendelete is szabályozott, melynek egyébként már voltak előzményei a Nápolyi Királyságban.¹³ Ebben abból indultak ki, hogy a ruhák rövidségét a kéjvágy (*cupiditas*), szabásukat a hiúság (*vanitas*), vagy inkább az ostobaság (*fatuitas*) teremti. A korszak moralistáihoz igazodva úgy gondolják, hogy az újdonságokban csak az ördög leli örömét, s nehogy az Úr intésével szemben mulasztást kövessenek el, a király megparancsolja *sub indignationis nostre gravis pena*,¹⁴ hogy ezektől tartózkodva, térjenek vissza a régi tisztes szokásokhoz, s aki e figyelmeztetéseket mellőzi, azzal szemben újabb büntetések fognak

¹¹ „Et tunc de novo, post mortem regis Roberti prefati, dictus dux Andreas, prefata regina Johanna aliique regales domini in annis juvenilibus constituti, licet sub regimine et doctrina Sancia regine relicte regis Roberti prefati, Ecaterine imperatricis Constantinopolitane et Agnetis ducisse Duratii, Karoli Artus et quamplurium aliorum regni magnatum existerent, tamen tum ex malis cogitationibus magnatum eorumdem, tum etiam ex variis ordine et tractatu imperatricis prefate que statum filiorum imminere affectabat, dicto duci Andree et dicte regine et consequenter toti regno subsecutus est malus finis.” Chr., cap. III, 106.

¹² „Hii iuvenes dux et regina iuvenilibus ludis et solaciis insistentes, aliique regales prefati splendidis vestibus adornati, altercatim induentes, altercatim equitantes, per splendidam urbem Neapolitanam, iocundi, de nullo curantes, semper incedebant. Et inter hunc eorum iocundum concursum, consilarii pessimi, magnates praefati, semper visi fuerunt derelictum regis Roberti magnum usurpare thesaurum.” Uo.

¹³ 1272-ben, 1290-ben, 1309-ben és 1330-ban is hoztak fényűzés elleni rendeleteket. Catherine Kovesi Killerby, *Sumptuary Law in Italy 1200-1500*, Oxford, Oxford University Press, repr. 2005, 26, 33, 86.

¹⁴ Az *indignatio* az oklevelekben gyakori formula. Gerd Althoff, „*Ira Regis*. Prolegomena to a History of Royal Anger”, in Barbara H. Rosenwein (ed.), *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1998, 59-74, itt: 59.

kiróni.¹⁵ Az előbbi szabályozás mindenki előtt ismert volt, kifüggesztették a Királyság minden városában, és annak tartalmát feltehetőleg népnyelven is megismertették a polgárokkal.¹⁶ A krónikában szereplő történeten keresztül Domenico így valóban kiváló ellepontot képez a közelmúlt erkölcsi rendje és a jelent jellemző rossz szokások között.

A hivalkodó viselkedés azonban Domenico gondolkodásában többféle értékeléssel társul. Míg az előbbi esetben a rossz tanácsadók mohóságának beteljesülése, illetve a kevélységgel kezdődő bujaság magyarázatát adja, egy másikban a fiatal királynő bűneként jelenik meg. Egyúttal arra is válaszul szolgál, miért volt eredménytelen Sancia abban, hogy Johannát az erények gyakorlása felé terelje. A királynő ugyanis az imént felsorolt tevékenységei mellett gyakran táncolt, lovagolt, lovagi tornák látogatásával töltötte idejét, miközben rendkívül vidámmá (*leta*) és hiúvá (*vana*) vált. A *laetus*, *-a* itt negatív konnotációt kap, amely meggondolatlan tettekhez vezet és Johanna könnyelműségére utal, vagyis része a szerzői iróniának, amely a vidám, derűs, ám egyúttal elítélendő viselkedést jelöli,¹⁷ hiszen a *vanus*, *-a* melléknévvel kiegészülve a kérkedő, hiú magatartást írja le. A királynő szokásainak megváltozását a *iuventute seducta* kifejezéssel is nyomatékosítja, ugyanis Johanna ennek révén lett *leta* és *vana*.¹⁸

Domenico úgy látta, hogy Johanna erkölcstelenségének elsődleges oka abban keresendő, hogy a királynő eltávolodott attól a tiszta és erényes ideáltól, amelyre nevelték. A királyi család tagjai sem gyakorolták az erényeket, melynek példája csupán Sancia királynéban volt felfedezhető. Mindazonáltal arra jut Domenico, hogy már Sancia sem tudta megzabolázni Johannát, s ezzel hozza összefüggésbe az özvegy királyné döntését: a királyneői méltóságról lemondott, majd belépett a nápolyi Santa Croce-kolostorba, ahol rövid idő múlva elhunyt.¹⁹

Domenico a nápolyi udvar rossz szokásait, továbbá a tanácsadók egyéni céljait tehát úgy foglalja bele az általa létrehozott bűnök – az eddigiekben még csak kezdetleges vonásokat

¹⁵ Nápoly, 1335. január 15. „[...] ipsarum autem vestium brevitatem cupiditas efficit, structuram vero vanitas, aut potius fatuitas [...] Diabolus, qui novitatibus gaudet. Ne igitur in casu Dominicae monitionis nostra cedat, omnibus supradictis mandamus sub indignationis nostre gravis pena, ut ab ipsis abstinentes pristinos honestos mores resument. [...] Quibus nisi munitio sufficiat, penas adiciemus, alias prout viderimus opus esse.” A rendelet szövegét a megsemmisült Anjou Regisztrumok alapján idézi: Matteo Camera, *Annali delle Due Sicilie dall'origine e fondazione della monarchia fino a tutto il regno dell'augusto sovrano Carlo III. Borbone*, tom. II, Napoli, Stamperia e cartiere del Fibreno, 1860, 411-412.

¹⁶ Uo., 412.

¹⁷ Cf. Demarchi, *Paolo Diacono e il dolore*, 209-210.

¹⁸ „Interea in civitate ipsa Neapolitana dicta regina, iuvenilibus inducta colludiis, semper chorizando, semper equitando, semper in astiludiis vacando, tota facta est leta, vana, iuventute seducta.” Chr., cap. III, 106.

¹⁹ „Quod videns Sancia regina prefata, quod eam non posset talibus actibus remove, subito Deo conversa, monasterium Sancte Crucis de Neapoli monialiter est ingressa, regali dignitati renuntians; ubi dies suos breviter finivit in Christo, post obitum viri sui regis Roberti, anno M° CCC° XXXVIII°.” Uo. Domenico a dátumot illetően téved: Róbert 1343-ban halt meg, Sancia 1344 januárjában csatlakozott a klarisszákhöz, és 1345. július 28-án hunyt el. *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, tom. VII, 315, § X; Gaglione, „Sancia d'Aragona-Maiorca”, 971.

mutató – rendszerébe, hogy abban Sancia halálát jelentős fordulópontnak tekinti. Értékelése szerint Sancia életében még valamelyest megzabolázta a fiatal királynőt és az udvar többi tagját, halálát követően e hivalkodók azonban megzabolázhatatlanná váltak. E fordulópontot jelző passzusnál megosztja az alattvalókban kialakult, nem túl hízelgő képet a királyi udvarról: a Castel Nuovo – akárcsak egy közönséges taverna – mindenki előtt gúny tárgyává lett.²⁰

Az előbbiekhöz hasonló, ám több ponton eltérő képet ad a nápolyi udvar erkölcséről Francesc Eiximenis (†1409), aki igen szerteágazó műveltséggel rendelkezett, többek között érdeklődött a kormányzás mindennapi gyakorlata és annak elméleti alapelvei iránt. Tudatosan kereste művei terjesztéséhez a világi patrónusokat, közeli kapcsolatban állt a valenciai nemesekkel, illetve az Aragóniai Királyságot ebben az időszakban uraló Barcelonai-dinasztiával, melynek a mallorcai oldalágából származott Sancia királyné. Művei Európa-szerte ismertek voltak, szívesen olvasták a királyi és fejedelmi udvarokban, de a spirituális megújulás iránt érdeklődő reformerek is haszonnal forgatták traktátusait.²¹ Sancia erényeit Eiximenis ugyancsak idealizálja, így a királyné alakja kiválóan illeszkedik abba az általa követett középkori gondolatrendszerbe, amely meghatározta, milyen erényekkel kell rendelkeznie egy férjes asszonynak, hogy hitvesének ideális támasza lehessen. A kutatók korábban felvetették, hogy Eiximenis mizogin volt, ezt újabban árnyalják és amellet érvelnek, hogy főként a 13. századi, erényekről és bűnökről értekező *summákból* merített, hogy erkölcsi iránymutatásaival a nőket is egy jobb élet felé, s végső sorban az üdvösség felé terelje.²²

Eiximenis több traktátusában (*Llibre de les dones*, 1396; *Scala Dei*,²³ 1396-1397) is külön figyelmet fordított arra, hogy Sancia erényeit a királyi család és udvar gyarlóságaival szembeállítsa. A *Llibre de les dones (Hölgyek könyve)* című művében egy példázatban a nápolyi királyi udvar frivol szokásai kerülnek a középpontba, s láthatóan Eiximenis is tudott a fényűző udvari viseletekről, lóháton való lovaglásról, továbbá a királyi udvar tagjai elleni bujasági vádakról, melyeket a Trecento öt megelőző szerzői csak a jóval későbbi események kapcsán ismertetnek. A Domenicónál szereplő, kevésbé eredményes erkölcsi kiállását Sanciának Eiximenis valamivel határozottabb kiállásként értelmezi újra, továbbá az ő interpretációjában a nápolyi udvar önmagában nem követ rossz szokásokat. Ugyanakkor, miután Róbert király idején néhány francia nemes családjával és kíséretével együtt megérkezett Nápolyba, az előkelő

²⁰ „Post cuius mortem, quia aliquoliter eadem reginam iuvenem et alios refrenabat, totaliter facti sunt effrenes et castrum dicte regine, quasi commune tabernaculum, factum est omnibus in derisum.” Chr., cap. III, 106.

²¹ Életéhez: Núria Silleras-Fernández, *Chariots of Ladies. Francesc Eiximenis and the Court Culture of Medieval and Early Modern Iberia*, Ithaca, Cornell University Press, 2015, 2-3.

²² David Viera - Jordi Piqué-Angordans, „Women in the *Crestia* of Francesc Eiximenis Revisited”, *Medieval Encounters*, 12 (2006), no. 1, 97-117.

²³ Az *Isten létrájában* Bölcs Róbert uralkodói hibáiról, a királyság természetes rendjének a felbomlásáról, illetve Sanciának a férjének adott „jó tanácsairól” írt morális példázatot. Silleras-Fernández, *Chariots of Ladies*, 135-137.

nápolyi férfiak kedvet kaptak, hogy a franciákhoz hasonló, feltűnő öltözetet viseljenek. A királyi udvar hölgyei és a város asszonyai is igyekeztek utánozni a francia dámákat: rövidebb, testhez simuló ruhákat öltöttek magukra, egész nap táncoltak, a nyilvános tereken ittak, férfimódra lovagoltak, a nyilvánosság előtt csókolták és ölelték a férfiakat, francia dalokat gurguláztak, szerelmi csevegésbe és a fiatal férfikkal tréfálkozásba bocsátkoztak.²⁴

Sancia mindezt látva a város előjáróit a király elé hívatta. A nekik adott tanács Eiximenis elbeszélésében komoly erkölcsi feddés formájában hangzik el: amennyiben nem térnek vissza az erényes élethez, Isten haragja (*la ira de Déu*) Nápolyra zúdul.²⁵ Ehhez tartozik Sancia újabb figyelmeztetése is: a még gyermekkorú lányok felnőttként majd úgy fognak viselkedni, ahogy azt a francia hölgyektől látták. Ha tehát nem vetnek gátat e romlott szokásoknak, azok továbbterjednek a Királyságban, s emiatt többszáz évnyi üldöztetés várhat rájuk.²⁶ Mivel Eiximenis ismerte a Sancia halálát követő eseményeket, a királyné fegyelmező szavait elhagyva, hozzáteszi: a rossz szokások később valóban elterjedtek, a szent asszony szavai pedig igaznak bizonyultak – eljött a magyar király és mindenestül elpusztította a Királyságot.²⁷

Noha Eiximenis traktátusa diakrón szövegnek tekinthető, ezért a nápolyi udvar rossz szokásait saját kora és közege igényeihez igazítva jelentősen átalakította. Ennek ellenére megőrzött egy-két tartalmi elemet abból a szemléletből, mint ahogy Domenico értékelte a királyi udvar hivalkodó viselkedését. Bár Eiximenis következtetésében a Királyság további történetét illetően megegyezőnek látszik Domenicóval, de annak hosszabb kifejtését mellőzi: nem említi sem Johannát, sem Andrást, ezért Nagy Lajosnak a Királyság ellen viselt háborúját – melynek hatásait eltúlozza – egy általa kitalált oksági kapcsolat formájában közli. Eiximenis célja a nápolyi udvar túlzó szokásainak bemutatásával az volt, hogy az idegen, francia szokások átvételének veszélyeire – amely ebben az időszakban az Aragóniai Királyságot jellemezte –

²⁴ „Vivent lo rey Robert, en nostre temps rey de Cicília e de Nàpols, ascuns generosos de França vingueren ab lurs muyllers e ab totes ses cases en Nàpols. E con als cuns hòmens de paratge napoletans apreessen de anar a la manera d’aquells francesos, ço és, curts e strets e fort dissolutament, lavors les dones de cort e de la dita ciutat volgieren ressemblar a aquelles dones franceses qui y cren vengudes en anar curts estretes axí con elles, e ballar tot jorn, e beure per les carreres, e anant cavalcant axí com a hom, e a besar e abraçar los hòmens davant tothom tot jorn, e de cantar francès gargolegant axí con fan les dones generoses en França, e de parlar de amors, e de anamoraments, e de motegar-se ab jóvens a la lur manera.” LLD, cap. 56, 90. Cf. Silleras-Fernández, *Chariots of Ladies*, 45.

²⁵ „Aquesta, con veés que les dones de ssa cort e de la ciutat començaven a tenir les dissolucions franceses, appellà los regens la ciutat davant lo rey e dix-los axí a tots: »Vosaltres veets les dones quines dissolucions començen a ffer en la cort e en la ciutat. Quant és de la cort yo y do de present conseyll, e vosaltres de present dats-hi remey. Car denunciu-vos de part de Déu Torpoderós que, si no-u fets, la ira de Déu serà prestament sobre vosaltres e sobre aquesta ciutat.«” Uo., 91. Cf. Silleras-Fernández, *Chariots of Ladies*, 45.

²⁶ „»E denunciu-vos que après poch de temps, vosaltres morits, als cunes dones qui ara són infantes tornaran a ffer ço que han vist fer a aquestes franceses, e l’estil aquest se escamparà per aquest regne, e, axí escampat, vindrà tan gran persecució a aquest regne que durarà tan e tant longuament que doents anys aquesta ciutat ne regne tornarà en lo bon estament en què huy és, ne per ventura jamés.«” Uo. Cf. Silleras-Fernández, *Chariots of Ladies*, 45.

²⁷ „Car regint lo mal aquell, als cunes dones generoses començaren a tenir les maneres aquelles franceses damont dites, e aquelles portaren-ne de pigors. E axí con la santa dona havia dit, après vench contra aquell regne lo rey d’Ongria qui de tots punts lo consumà, e despuys no són estats reparats ne tornats, ans en pigor cayguts.” Uo. Cf. Silleras-Fernández, *Chariots of Ladies*, 46.

felhívja a figyelmet.²⁸ A francia szokások átvételének magyarázata az ő érvrendszerében ezért lényegesebb szempont volt annál, mintsem részletekbe menő kifejtéssel szolgáljon. Ugyan Eiximenis és Domenico eltérően értelmezték a nápolyi udvar erkölcsének megváltozása mögött álló okokat, mindenesetre morális következtetésük megegyezik: ha az erények helyébe a bűnök lépnek, nemcsak az udvar számukra elképzelt természetes rendje borul fel, hanem azzal együtt a Királyság egysége is veszélybe kerül.

Domenico a múlt idealizálásához Sancia alakja mellett a korábbi uralkodók alatti békét is felhasználta, hogy világos különbséget tegyen a múltban meglévő jó szokások és a jelen számára megbotránkoztató tettei között.

1.2. A múltbeli béke idealizálása a jelen megpróbáltatásainak tükrében

A múltbeli béke idealizált képe Domenico gondolkodásában csupán a jelen siralmi közepette nyeri el tényleges funkcióját. A jelen hányattatásai és a gyötrelmek közepette nyugalmat kíván, noha attól tart, hogy a háború még több veszteséggel járhat, ugyanis szemtanúja volt számtalan ember halálának és megannyi szenvedésnek. Láta falvak, várak és városok megsemmisülését és az azt követő szörnyű szegénységet is.²⁹ Majd így folytatja: „Ó, micsoda nyomorult királyság ez, hogy asszonyok és gyermekek uralmára jutott! Ó, jaj, sírnia kell az ország minden polgárának, akik Róbert király és elődei uralkodása alatt a béke nyugalmanak örvendtek.”³⁰ Ez a jelen-múlt opposzió áll a középpontban, ami a ‘stragiciosa preda’ (pusztító fosztogatás), ‘guerra’ (háború) és ‘tristitia’ (bánat) jelenre vonatkozó hatásával zárul. A krónikás így utal a Nápolyi Királyság városait sújtó különféle próbatételekre, melyek a Királyság tanácsadóinak András elpusztítására irányuló cselszövéseiből fakadtak.³¹

Az érzelmek ebben az esetben nem csupán a múltra való reflektálás eszközei, hanem a szerzői szándék szerint, aktívan formálják a közösség jelenét és jövőképét, ugyanis a hajdani ideális rendet a jelen borzalmainak ellentétéként ábrázolja. Ez a retrospektív elem tehát kettős funkciót tölt be: nemcsak a jelenben érzékelhető zűrzavar kritikáját fogalmazza meg, hanem a az egykori béke felidézésén keresztül kifejezi az ideális politikai és társadalmi rend utáni igényt

²⁸ Silleras-Fernández, *Chariots of Ladies*, 47-49.

²⁹ „Et o utinam ex vexatione quieti fierent! Sed timendum est, ne bonorum dispersio et personarum pericula subsequantur. Vidi namque post hec plurimorum comitum finem malum, morte turpissima dampnatorum, et multorum magnatum, principum et baronum, nobilium et popularium utriusque sexus, civitates, castra, provincias et casalia dissipata et pauperiem consecutam.” Chr., cap. IX, 134.

³⁰ „O quam miserum regnum istud! quod ad regimen mulierum et infantium est deductum. O quam regnicolas singulos lugere oportet! qui dudum preteritis annis tranquillo pacis statu gaudebant sub regno regis Roberti et progenitorum suorura.” Uo.

³¹ „Nunc autem, ex parte regiminis predictorum consulentium, perimi tantum ducem in stragiciosam predam, guerram et tristitiam singuli deducuntur.” Chr., cap. IX, 134.

is. A siralmakat kétféle módon értékelhetjük, mivel a szerző is kétféle módon mozgósítja a könnyeket. 1) A krónikás saját élete és az ország népe feletti szomorúságot kifejező siralmi és a sírásra történő felszólítása a veszteséghez és gyászhoz kapcsolódik. Itt azonban nem az elhunytakat kell megsiratni, hanem a háború miatt sanyarú sorsra jutó közösségeket és a békés korszak elmúltát. Ennek korai, bibliai előzménye megtalálható a Siralmak könyvében, amelyből gyakran merítettek a középkori szerzők,³² s úgy gondolom, hogy Domenico is támaszkodhatott erre a mintára. 2) Az „utinam” és az „O quam” felkiáltás funkciója nem pusztán a veszteség és fájdalom bemutatására szolgál,³³ hanem a hallgató érzelmi mozgósítását célozzák meg a sírásra történő felszólításon keresztül. A szerzők retorikai konvenciói felől megközelítve ezt az *enargeia* révén lehet megragadni, melynek az a célja, hogy felkeltse az olvasó/befogadó érzelmeit.³⁴ Ehhez hasonló funkciót tölt be a „Sed proch dolor!” felkiáltás is, melyet a magyar krónikaírók használtak.³⁵

Az imént említett zsákmányolás és nyomorúság okát a krónikás részben a fősvény, rossz tanácsadóknak tulajdonítja, akiket egy újabb példában immár a farkasokhoz hasonlít. E metafora utal arra, hogy a tanácsadók kapzsiságuknak és mohó tékozlásuknak engedve, a nápolyi udvarban felemésztették a Királyság összes kincsét.³⁶ Itt egyfelől egy politikai-erkölcsi metaforáról van szó, amely révén Domenico a tanácsadók pazarló életmódját kifogásolja. Amint Michel Pastoureau bemutatta, a farkasoktól való félelem inkább késő középkori, s leginkább kora újkori társadalmi beidegződés volt. Mindenesetre Pastoureau megjegyzi, hogy a bestiáriumok farkasait elsősorban a hűbérurakhoz hasonlították, akik pusztá kapzsiságból megfosztották mindenüktől a hierarchiában alattuk állókat.³⁷ A mágnások (farkasok) és a kereskedők-kézművesek (szelíd bárányok) allegóriája a 13-14. századi észak-itáliai kommunákban kapott komolyabb kidolgozást a *popolani* mágnások elleni kritikáiban. Bár Észak- és Dél-Itália társadalmi és politikai struktúrái jelentősen eltértek, a farkas-allegória használatában közös alapokat találunk: a gazdasági visszaélésekben, valamint a politikai és

³² Emily A. Winkler, „Grief, Grieving, and Loss in High Medieval Historical Thought”, *Traditio*, 77 (2022), 129-183.

³³ Gerd Althoff, „Der König weint. Rituelle Tränen in öffentlicher Kommunikation”, in Jan-Dirk Müller (Hrsg.), *Aufführung und Schrift in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Stuttgart, 1996, 239-252, itt: 243.

³⁴ Matthew Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History, 400-1500*, Manchester, Manchester University Press, 2011, 230-232.

³⁵ SRH, I, cap. 174, 404 és cap. 206, 494.

³⁶ „Consiliatores omnes lupi facti sunt ovium regni huius et totum regnum Neapolitana civitas devorabat, ibi cunctus regni thesaurus peribat.” Chr., cap. III, 160.

³⁷ Michel Pastoureau, *Bestiari del Medioevo*, trad. Camilla Testi, Torino, Einaudi, 2012, ebook, 75-79. A farkasok megítéléshez a bibliai szöveghelyek és a középkori keresztény erkölcsstan témájában ld. még: Aleksander Pluskowski, *Wolves and the Wilderness in the Middle Ages*, Woodbridge, Boydell & Brewer, 2006, 13-17, 91.

társadalmi rend felborulásának kiemelésében. E megközelítés szerint a fősvény, hivalkodó, mohó farkas a rossz kormányzást hozza el, és felelős a társadalmi rendbontásért.³⁸

A 14. századi oklevelek hiánya miatt, egy 13. századi analógia révén lehet rámutatni, hogy Domenico a hatalmi visszaélés témájához, illetve az anyagi javak tékozlásához miért tér ki többször, s szövi azokat bele azon bűnök sorába, melyek szerinte a Királyság romlásához hozzájárultak. A Nápolyi Levéltárat ért 1943-as bombatalálat miatt az Anjou Regisztrumok megsemmisültek, bár már a 19. században is hiányzott néhány kötet. A regisztrumok rekonstrukciójának eredményeként az 1265-1295 közötti periódus oklevelei azonban kutathatók.³⁹ A 13. századi példához gravinai vonatkozású oklevelet kerestem, amely ugyan nem a királyi udvar tékozlását, de a jogtalanul lefoglalt javak és a tisztségviselői önkény kivizsgálását mutatja be.

1284-ben a királyi udvar figyelembe vette a gravinaiak és az altamuraiak kérelmét, s Terra di Bari *iustitiarius*át felszólították, hogy vizsgálja ki panaszukat. A *supplicatió*ban a panaszosok feltárták a korábbi *magister massarius* mérhetetlen kapzsiságára utaló tetteit. A megvádolt tisztségviselő telhetetlen (*insaciabilis*) volt: számtalan rablásba bocsátkozott, a két város polgárait különféle rágalomokkal és súlyos zsarolásokkal zaklatta, valamint sokféleképpen elnyomta. A *iustitiarius*nak meghagyták, hogy a *restitutió*t és a *pena debitát* is végre kell hajtania, amennyiben a felek kihallgatását követően e vádak beigazolódnak. A *restitutio* arra vonatkozott, hogy az emberektől jogtalanul elvett javak visszaszolgáltatására kell kötelezni az egykori *magister massariust* a törvények biztosította, minden célszerűnek ítélt kényszerítő eszközzel. A *pena debita* ezen kívül az anyagi és hatalmi visszaélést büntető pénzbeli bírság kiszabására irányult.⁴⁰ A *iustitiarius*nak adott utasításból ugyan nem derül ki a visszaélés részletes háttértörténete, de általában Dél-Itáliában a fiskális ügyek kezelésével járó tisztségek a helyi nemesség körében veresengés és hatalmaskodás tárgyát képezték.⁴¹

³⁸ Riccardo Rao, *Il tempo dei lupi. Storia e luoghi di un animale favoloso*, Milano, UTET, 2018, e-book, cap. 20, 64-66.

³⁹ Stefano Palmieri, „La ricostruzione dei registri della Cancelleria Angioina”, *Atti dell'Accademia Pontaniana*, 52 (2003), 203-212.

⁴⁰ Nápoly, 1284. május 28. „Pro parte universitatis hominum Gravine et Altemure devotorum nostrorum porrecta nobis alterna petitio continebat quod Rogerius de Ysaya de Cidiniola, tempore quo magistri massarii officio fungebatur, ad rapinas innumeras insaciabiles suos ictus aperiens, homines terrarum ipsarum diversis affecit calupniis et gravibus extorsionibus multipliciter oppressit eosdem. Cumque pro parte ipsorum nobis supplicatum fuerit per nos sibi super hiis secundum iusticiam provicleri, devotioni vestre precipimus quatenus, vocatis partibus et auditis hinc inde propositis, si quod de huiusmodi calupniis et extorsionibus premictitur, veritate fulcitur, eumdem Rogerium ad restitutionem hominibus ipsis ablata omnia et extorta per eum eisdem omni coheritione qua expedire videritis, mediante iusticiam compellatis contra ipsum nichilominus de huiusmodi illatis suis processibus ad penam debitam processuri.” Reg. Ang., L, 1140. sz., 507-508.

⁴¹ Victor Rivera Magos, „Della Marra e De Gattis. Poteri e conflitti a Barletta nel secolo XIII”, in Victor Rivera Magos (a c. di), *Una famiglia, una città. I Della Marra di Barletta nel Medioevo*, Bari, Edipuglia, 2014, 107-120, itt: 112.

A *supplicatio* alapján úgy tűnik, hogy a múltban sem volt kifogástalan a béke, de elméleti szinten a törvények lehetővé tették, hogy a fősvényeket elszámoltassák és megbüntessék. A békét mindenesetre Domenico bizonyos mértékben idealizálja. Mindez nem azt jelenti, hogy ne lett volna korábban békétlenség, a rosszindulatú farkasokhoz hasonlított tanácsadókon kívül más hűbérurak is hozzájárultak a Királyság rendjének megbontásához, s erre már Róbert uralkodása alatt is bőven találunk példát,⁴² és még Domenico krónikájában is, ugyanis részletesebben ismerteti egy panasztétel folyamatát, melyben a rendbontásért felelős gróf bűne immár a kevélység.

A panaszt Altamura grófja, Giovanni Pipino⁴³ ellen fogalmazták meg 1340-ben, akit Domenico *palatinus*nak, Giovanni Villani *palatinónak* nevez. Mindkét krónikában olyan emberként van bemutatva, aki hozzájárult az 1340-es években a Nápolyi Királyságon belüli széthúzáshoz. Tetteiben ugyanis zsarnokivá és kegyetlenné vált, ezen kívül hataloméhsége, kapzsisága és kevélysége folytán kiváltotta a krónikások és Terra di Bari népének rosszállását. Giovanni és az őt mindenben támogató fivérei fő bűne a kevélység volt. A firenzei krónikás, Giovanni Villani a Pipinók felfelé törekvése és a magasból való elbukásuk hasonlata révén megoszt egy megjegyzendő erkölcsi tanulságot,⁴⁴ amely szerint a hirtelen előrejutó, alacsony sorból származó – kevély és dölyfös – emberek hatalma rohamvást fájdalmas véget ér, mivel az efféle hatalom aligha tart három nemzedéknél tovább.⁴⁵

A panasztétel közvetlen előzményeként szolgált, hogy Barletta környékén Giovanni hasznot kívánt húzni két nagyobb barlettai klán vérre menő pártharcából, amely egyik részről a Della Marrák, másik részről Niccolò de Gattis között alakult ki.⁴⁶ Giovanni a Gattis-klánt támogatva

⁴² Romolo Caggese, *Roberto d'Angiò e i suoi tempi*, tom. I-II, Firenze, R. Bemporad & Figlio, 1922, tom. II, 356-358. Ehhez kapcsolódva Matteo Camera több rövid példát idéz az Anjou Regisztrumokból: Camera, *Annali delle Due Sicilie*, 422-427.

⁴³ Vito Tirelli, „Un feudatario nella crisi della monarchia angioina alla metà del sec. XIV. Giovanni Pipino, Palatino di Altamura, Conte di Minervino”, *Archivio Storico Pugliese*, 11 (1958), 108-155; származására: Caroline Bruzelius, „Giovanni Pipino of Barletta. The Butcher of Lucera as Patron and Builder”, in Fabienne Joubert - Dany Sandron (dir.), *Pierre, lumière, couleur : études d'histoire de l'art du Moyen Âge en l'honneur d'Anne Prache* (Cultures et civilisations médiévales, 20), Paris, Presses de l'université Paris-Sorbonne, 1999, 255-267; Giuliana Vitale, „Pipino, Giovanni”, in *DBI*, 84 (2015), [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-pipino_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-pipino_(Dizionario-Biografico)/), hozzáférés: 2025. január 5.

⁴⁴ A felfelé-lefelé ellentéppár gyakran szerepelt a kevélységet bemutató erkölcsi példázatokban is. Casagrande – Vecchio, *A hét főbűn*, 29.

⁴⁵ „Questi conti di Minerbino [...] furono figliuoli d'uno figliuolo di meser Gianni Pipino, il quale fu nato d'uno piccolo e vile notaiuolo di Barletta [...] e guidava tutto il regno, guadagnando d'ogni cosa, e arricchì per modo che lasciò i suoi figliuoli conti; i quali poi per loro superbia e stracotanza, com'è detto, vennero tosto a mal fine. E nota che rade volte i sùbiti avvenimenti di grande stato hanno tosto dolorosa fine, e 'l male aquistato non passa le più volte terza reda; e così avvenne di costoro.” NC, tom. III, lib. 12, cap. 80, 1331.

⁴⁶ „Et consequenter, suo fato agente scisma, maxime inter Marrenses barones, cives Baroli et dominum Nicolaum de Gactis de dicta terra Baroli, inimicialiter o[rtu]s fuit, ex quo plurimi utriusque partis caporales et sequ[a]ces sunt nece pessima interempti.” Chr., cap. II, 98. A konfliktus az 1330-as években kezdődött a két család között a város feletti hatalom kulcspontjának számító Santa Maria-templom irányításáért, amely köré a barlettai városi intézmények szerveződtek. A templom felett ekkor a De Gattis-klán befolyása érvényesült, amit a Della Marrák meg akartak törni. Rivera Magos, „Della Marra e De Gattis”.

fellépett a Della Marrák ellen, de betörései nyomán igen súlyos pusztítást okozott nemcsak Barletta környékén, hanem egész Apuliában.⁴⁷ A konfliktushoz csatlakozott a Della Marrák egész rokonsága, köztük a San Severinók is, s valamennyien panaszt tettek Giovanni ellen Róbert király előtt. A panasztételnek a királyi udvarban történő „előadását” kérelmező, kérlelő típusú könnyezésként lehet értelmezni, ugyanis a panaszosok a király előtt hangosan és könnyezve vádolták Giovannit és követőit, majd arról igyekeztek meggyőzni a királyt, hogy fővesztéssel büntesse őket.⁴⁸

A kéréseket azzal a szándékkal adták ilyen gesztusok kíséretében elő, hogy a kérelt felet még hatékonyabb módon rábíráják a cselekvésre.⁴⁹ A sértettek kérelmét az érzelmi forgatókönyv fogalma révén is megközelíthetjük, amely előre meghatározott és jól ismert cselekvések sorozatát jelenti egy adott kultúrán és kontextuson belül. Az ilyen forgatókönyvek irányelveket kínálnak arra, hogyan kell az embereknek viselkedniük, gondolkodniuk és egymással érintkezniük meghatározott helyzetekben, amelyeket a közösség tagjai felismernek és követnek.⁵⁰ A sértettek jól tudták, milyen gesztusokat kell bemutatniuk, hogy Róbert haragra gerjedjen a Pipinók ellen: ehhez a megalázkodó, könnyekkel kísért panaszkodásukat kellett a nyilvánosságban, hangosan, mások előtt kifejezniük. Így a királyban részvétet tudtak kelteni maguk iránt, illetve haragot az ellenségeikkel szemben.⁵¹ A panasztételt egy tanácskozás követte, majd Róbert Nápolyba idéztette Giovannit és a Della Marrákat is. Giovanni viszont az idéző levelet fennhéjázó kevelységgel megvetette, s hatalmaskodva inkább Minervinóban maradt.⁵²

Romolo Caggese szerint Róbert ebben az időszakban a növekvő pártharcok miatt,⁵³ példastatuáló céllal akarta az általa előnyben részesített pénzbírságnál szigorúbban megbüntetni

⁴⁷ „Dictus autem Pallatinus, volens se talibus inmisceri [...] Sicque, ex eius incursibus fortibus et gente congregata diversa in dicta terra Baroli, disrobationes plurime et enonnes facte sunt in terra ipsa et pertinentiis suis ac Apulie partibus universis.” Chr., cap. II, 98.

⁴⁸ „[...] altis et lacrimabilibus vocibus accusantes eosdem, instantibus dictis dominis et persuadentibus dictum regem, predictum Pallatinum suosque sequaces fore capitali sententia puniendos [...]”. Chr., cap. II, 100.

⁴⁹ Gerd Althoff, „Empörung, Tränen, Zerknirschung. “Emotionen” in der öffentlichen Kommunikation des Mittelalters”, *Frühmittelalterliche Studien*, 30 (1996), 60-79, itt: 69.

⁵⁰ A kulturális forgatókönyvhöz: Roger C. Schank - Robert P. Abelson, *Script, Plans, Goals and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*, New York, Psychology Press, 1977, kül. 41; az érzelmi forgatókönyvhöz: Piroska Nagy - Xavier Biron-Ouellet, „A Collective Emotion in Medieval Italy: The Flagellant Movement of 1260”, *Emotion Review*, 12 (2020), no. 3, 1-11, itt: 7

⁵¹ Szintén a *script* szerepét hangsúlyozza a panaszos kérelmek és a harag kapcsán: Stephen D. White, „The Politics of Anger”, in Barbara H. Rosenwein (ed.), *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1998, 127-152, itt: 144.

⁵² „Et sic, causa ipsa in diligenti consilio deducta per eandem regiam maiestatem, deliberato consilio, mandavit idem dominus rex quod Neapolim se conferre deberet idem Pallatinus cum suis sequacibus memoratis, dictis baronibus Marrensibus, super causa eis obiecta, in iudicio responsuri. Igitur, adveniente nuntio citatorio ad Pallatinum eundem, litteras citatorias eidem Pallatino porrexit, quas superbo capite spernens, ad clamorem dicti regis penitus ire negavit, sed ibidem in Minerbino potentissime morabatur.” Chr., cap. II, 100.

⁵³ Giovanni Villani is nagy vizálykodásról és átkozódásról számol be Róbert király uralkodásának utolsó éveiről. A vizály Sermonában kezdődött, majd a pártoskodás felütötte fejét L'Aquilában, Gaetában, Salernóban és Barlettában, s csaknem e városokat és azok teljes környékét elpusztították. E vizályok miatt az ország megtelt

a Pipinókat.⁵⁴ A Pipinók által elutasított felszólítást követően a király utasítására egy nagyobb sereget szerveztek ellenük, akik részben ennek hírére, részben anyjuk rábeszélése folytán hajlandók voltak megjelenni a királyi udvarban. Ott a király haragos és félelmet keltő arccal fordult feléjük, majd parancsot adott a bebörtönzésükre.⁵⁵ A király haragja ez utóbbi esetben, még Giovanni fennhézó kevélységét figyelembe véve is arra utal, hogy a Pipinók a korábbi, meghallgatástól való tartózkodásukkal az igazságszolgáltatást és a békéltetést akadályozták, ezzel az uralkodót átmenetileg megfosztották attól, hogy döntőbíróként járhatson el.⁵⁶ A jogos harag kifejezése szélesítette az uralkodók mozgásterét, és egyben mérsékelte azokat a kötelezettségeket is, melyek tőlük a szelídség és türelem gyakorlását várták el.⁵⁷

Róbertnek valóban volt arra irányuló törekvése, hogy mások előtt igazságos, béketeremtő királyként mutakozzon. Ezt a szándékát az uralkodó tizenegy prédikációjában is kiemelte és jó érzékkel összekapcsolta a salamoni bölcsességre épülő idoneitásával.⁵⁸ Mindez az Anjou Biblia címlapján is megjelenik, amelyen trónoló királyként és bíróként ábrázolták nyolc erény (négy kardinális erény: *iusticia, fortitudo, prudencia, temperancia*; és a nápolyi udvarban nagyra tartott négy erény: *curtisia, puritas, discrecio, lialta*) kíséretében, illetve trónusa alatt nyolc bűn (*avaricia, diabolus, indiscrecione, tradimentum, tirania, flevevelenza, paccia, furia*) látható. Az erények és bűnök megjelenítése egyedi: Michelle Duran szerint ritkán fordultak elő ilyen formában teológiai vagy politikai művekben, és nincs nyomuk az Anjoukhoz köthető kéziratokban sem. A bűnök perszónifikációi ráadásul nem követik a Nagy Gergely által rendszerbe szedett hét főbűnt (*superbia, avaritia, luxuria, invidia, gula, ira, acedia*) sem.⁵⁹

---

gonosztevőkkel és rablókkal, akik mindenfelé fosztogattak. „si cominciò nel regno di Puglia, che signoreggiava il re Ruberto, una grande discordia e maladizione nella città di Sermona, e in quella dell’Aquila, e in Gaeta, e in Salerno, e in Barletta, che in ciascuna delle dette terre si criò parte, e combattendosi insieme; e l’una parte cacciò l’altra, e guastarsi quasi le dette terre, e d’intorno a quelle; e il paese per cagione delle dette discordie tutto s’empié di malandrini e di ladroni, rubando per tutto”. NC, tom. III, lib. 12, cap. 80, 1330.

⁵⁴ Caggese, *Roberto d’Angiò*, tom. II, 357.

⁵⁵ „Quibus presentatis, idem rex eos feroci vultu intuens, finaliter eos mandavit carceri mancipari”. Chr., cap. II, 102.

⁵⁶ Cf. Althoff, „*Ira Regis*”, 69-71.

⁵⁷ Uo., 73.

⁵⁸ Samantha Kelly, „Justice in the Sermons of Robert of Naples (1309-1343)”, in Jean-Paul Boyer - Anne Mailloux - Laure Verdon (dir.), *La justice temporelle dans les territoires angevins aux XIIIe et XIVe siècles : théories et pratiques*, Rome, École française de Rome, 2005, 31-45, kül. 36-37.

⁵⁹ Michelle M. Duran, „The Politics of Art: Imaging Sovereignty in the Anjou Bible”, in Lieve Watteeuw (ed.), *The Anjou Bible. A Royal Manuscript Revealed, Naples 1340*, Leuven, Peeters Publishers, rev. ed., 2023, 77-97, itt: 82-85.

1.2. ábra. Bölcs Róbert a nyolc erény körében, trónusa alatt a nyolc bűn
Anjou Biblia, Maurits Sabbebibliotheek, Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven, Cod. 1, f. 3v (részlet). Kép forrása: https://kuleuven.limo.libis.be/discovery/fulldisplay?docid=alma9983846510101488&context=L&vid=32KUL_KUL:KULeuven&lang=en, hozzáférés: 2025. július 10.
Az igazságosság helyreállítására irányuló, ‘jogos harag’ a király részéről azonban nem lehet szabályozatlan, az általa követett bölcsességnek és az abból fakadó józan belátásnak van alárendelve, így felismeri, hogy ítélethozatalnál mások tanácsára is hallgatnia kell.⁶⁰

Domenico beszámolója annak az ideálnak a gyakorlati megvalósulására utal, mely szerint ha a gonosztevők olyan túlkapást követnek el, amely szembemegy az arisztokratikus viselkedés szokásos normáival, a sértettek alázatosan a királyhoz fordulnak segítségért; a király, amint

⁶⁰ Kelly, „Justice in the Sermons of Robert of Naples”, 41-42. A ‘jogos harag’ és a *ratio* kapcsolatára: Casagrande – Vecchio, *A hét főbűn*, 95, 112.

értésül a dolgról, haragra gerjed, és katonai fellépésben mutatja ki indulatait, ahogy Róbert sereget küldött a Pipinók ellen. A jó király viszont végül képes haragját lecsillapítani, hogy békét kössön vagy egyezsége jusson.⁶¹ Domenico arról ír, hogy a király újabb tanácsot hívott össze a Pipinók ügyében, melynek eredményeként élethossziglan tartó fogságra ítélték őket. Az általa idealizált képet mindazonáltal árnyalja, hogy a Pipinók ellenségeinek szándéka, a korábbi sértettek is befolyásolták a büntetés mértékét.⁶² Ez nem von le semmit abból, hogy a krónikás szerint Róbert az *inimicitiára* való tekintettel próbálta igazságosan rendezni az ellentéteket, ennek érdekében fejezte ki haragját, s az ítélet meghozatalában ezért támaszkodott tanácsadóira a konfliktus lezárása érdekében.

Bár Domenico nem feltétlenül van jó véleménnyel a Királyság báróiról, mindazonáltal megvan benne a szándék arra, hogy a különböző helyzeteket illetően különbséget tegyen a főurak viselkedése között. Így a Pipinók ellen emelt panasz ismertetésekor nem kizárólag néhány hűbérúr érdekeinek sérelmét tárja fel, hanem abba beleértendő valamennyi apuliai közösségé, melyeknek a Pipinók pusztításuk következtetésében ugyancsak sérelmet okoztak. Ezért bizonyulhatott kiváló példának számára ez a panasztétel, hiszen a Pipinók kevélységének megbüntetése, valamint az igazságosság kiemelése mellett egy apuliai békétlenség – ideiglenes – lezárását is jelentette, így újabb érvet szolgáltatott a múltbeli béke, és egy korábbi jó uralkodó ideáljához.

A lokális pártharcok nemcsak azt mutatják, hogy már Róbert idején sem volt tartós a béke. Amennyiben az ő uralkodásától korábbi idősakra terjesztjük ki az „elődök” uralma alatti béke kérdését, ugyancsak lehet találni ellenpéldákat. Giovanni Vitolo például arra is rámutatott, hogy már a 13. században is több helyi szintű lázadásra volt példa a Nápolyi Királyságban, melyekben nagyrészt a paraszti réteg vett részt a földesúri túlkapások ellen fellépve, de azokban részt vettek a pártoskodó nemesek is.⁶³ Következésképpen, körültekintően kell értékelni a korábbi „béke korát”, amely korszaktól, kontextustól és nézőponttól függően változik. Ugyanakkor Domenico és feltehetőleg többek számára, a korábbi időszak, amikor nem „gyermekek és nők” kormányzása alatt állt az ország, békésebbnek tűnt. Nem utolsó sorban, a krónikás saját korának tapasztalatai, bár nagyrészt helyi példákon alapulnak, egy jelentősen kiterjedtebb, az egész Királyságot érintő dinasztikus konfliktusra vonatkoznak, mellyel

⁶¹ Kate McGrath, *Royal Rage and the Construction of Anglo-Norman Authority, c. 1000-1250* (Palgrave Studies in the History of Emotions), Cham, Palgrave Macmillan, 2019, 112.

⁶² „et convocatis omnibus de suo consilio, instantibus inimicis prefatis, fuerunt perpetuo carceri condempnati”. Chr., cap. II, 102.

⁶³ Giovanni Vitolo, „Rivolte contadine e brigantaggio nel Mezzogiorno angioino”, *Annali dell’Istituto «Alcide Cervi»*, 16 (1994), 207-225.

egyidejűleg a helyi lázongások, pártoskodások és visszaélések is nagyobb számban jelentkeztek.

1.3. Kevélység és irigység

Kevélység (*superbia*) és irigység (*invidia*) – mindkét bűn a főbűnök közé tartozik, melyek elméleti kidolgozása hosszú múltra nyúlik vissza. A korábbi bűnmeghatározásokat felhasználva Nagy Gergely pápa (†604) alakította ki a főbűnök hetes rendszerét,⁶⁴ amely a középkorban szinte végig változatlan, de a hozzájuk fűzött értelmezések és magyarázatok már nem tekinthetőek annak.⁶⁵ A főbűnök a 14. századtól egyre inkább felfedezhetők a krónikákban is, foglalkozik velük Giovanni és Matteo Villani, valamint Domenico di Gravina, és a magyar udvari milióban készült narratív művek szerzői is. A nápolyi Anjouk bűneiről készült beszámolók megidéznek több főbűnt is, ez nem meglepő, mivel gyakran egyik főbűnből következett egy újabb. Mindenesetre a szerzők úgy írnak e bűnökről, hogy azokat egyszer elkülönítik egymástól, máskor egyszerre többet is megemlítenek. Többségük a kevélységet és az irigységet, és néhányan ezek mellett a bujaságot nevezik meg a nápolyi Anjouk és néhány nápolyi báró bűneként. Ami közös a szerzőkben: e bűnök és a belőlük következő vétkek, illetve érzelmek révén adnak magyarázatot arra, hogyan viselkedtek azok, akik végül András herceg meggyilkolására vetemedtek.

A hivalkodó viselkedés a kevélység része volt. Nem nehéz felismerni a kevélységet az első alfejezetben szereplő, hivalkodó öltözködésből. A kevélységet később Domenico di Gravina már nem kizárólag a fényűző és feltűnő viseletre, hanem a másokkal szemben megnyilvánuló göggel kapcsolatban alkalmazza. A *superbia* révén érzékelteti, hogy Giovanni Pipino nem csupán engedetlen volt, hanem a király parancsának nyílt megvetésével rövid időre demonstratíván elutasította az uralkodói hatalomnak való alávetettségét. A középkori bűnmeghatározások értelmében a *superbia* egyik változata mértéken felüli, közvetett módon megvalósuló kitűnni vágyás,⁶⁶ melynek megnyilvánulása mások számára is láthatóvá vált, s többek között a királyi család tagjaiból és a tanácsadókból irigységet váltott ki. Egyedi módon – amit más szerzőknél nem lehet kimutatni – Domenico összekapcsolta Róbert halála után a

⁶⁴ Morton W. Bloomfield, *The Seven Deadly Sins: An Introduction to the History of a Religious Concept, with Special Reference to Medieval English Literature*, [s. l.], Michigan State University Press, repr. 1967, 43-67; Casagrande – Vecchio, *A hét főbűn*, 5-8.

⁶⁵ Újabb felmerült, hogy a hetes szám egyes szerzőknél kiegészülhetett egyéb bűnökkel és erényekkel is. Richard Newhauser, „Introduction: Cultural Construction and the Vices”, in Id. (ed.), *The Seven Deadly Sins: From Communities to Individuals*, Boston – Leiden, Brill, 2007, 1-17, itt: 8.

⁶⁶ Casagrande – Vecchio, *A hét főbűn*, 53.

Pipinóknak a nyilvánosságban mindinkább megmutatkozó kevélységét az András ellen fokozódó irigységgel és gyűlölettel.

A capuai börtönben fogva tartott Pipino fivérek szabadon engedését András herceg rendelte el. Dominico először egy rövid erkölcsi tanulságokkal rendelkező megállapítást tesz, hogy összefűzze e kegyes tett, a Pipinók növekvő kevélysége, illetve a kevélységgel azonos arányban növekvő irigység és gyűlölködés között fennálló kapcsolatot. Mint írja, a mindenki akarata ellenére történő szabadonengedésük végül András veszét okozta.⁶⁷

A fivérek a szabadulásuk után a kevélységtől eltelve (*elati superbia*) fényűző életet folytattak, és azt a látszatot keltették, mintha a királyi család tagjaival lennének egyenlők.⁶⁸ Ennek a nyilvánosság számára is látványos példája a lovagi tornákon használt, a társadalmi hierarchiát szimbolizáló zászlóik megjelenési módja volt, amelyek révén nyíltan kifejezték, hogy megtagadják a királyi család tagjainak kijáró tiszteletet. Valahányszor Nápolyban, a Castel Nuovo közelében futó utcán lovagi tornát rendeztek, ahol a szokás szerint a királyi család tagjai egy vagy két zászló kíséretében jelentek meg – hogy ezzel is megkülönböztessék magukat a többi főúrtól –, a Pipinók három zászlóval vonultak be, amelyek mind magasabbra törtek, mint bárki másé. Mivel megsértették a lovagi tornák reprezentációs szabályait, és mások fölé helyezték magukat, viselkedésük egyre nagyobb irigységet váltott ki.⁶⁹

Noha az *invidia* a legtöbb esetben irigységként értendő, úgy vélem, hogy a Pipinók kevélységét bemutató szöveghely kontextusa rámutat mindarra, amivel általában az irigység átfedésben állt: ellenszenv, gyűlölet, rosszindulat, rágalmazás, valamint Domenicónak az András vesztere vonatkozó summázata alapján az irigységből következő legsúlyosabb tett, a gyilkosság is ide sorolható.⁷⁰ Domenico feltehetőleg azért ismétli el, hogy a Pipinók kevélysége miatt mindenkiben egyre nagyobb lett az irigység velük szemben,⁷¹ mert egyfelől ezzel arra mutat rá, hogy aki másokat megsértve enged a kevélységnek, az ezzel utat nyit további bűnök és tettek egész sorának. Másfelől az olvasók és a szóbeli hallgatóság számára ezáltal könnyebben megjegyezhetővé⁷² válnak a példa erkölcsi tanulságai.

⁶⁷ „dictus dux, contra voluntatem omnium, dictum Pallatinum et fratres a castro Capuano prefato, quo tenebantur ligati, liberari mandavit; sed talis liberatio fuit in factum destructio sue persone”. Chr., cap. IV, 108.

⁶⁸ „Liberatis itaque Pallatino et fratribus, statim, elati superbia, ceperunt splendide vive[re] [...] dissimulantes se regalibus esse pares.” Uo.

⁶⁹ „Nam Pallatinus ipse, quotiens in ruga Corrigrarum in Neapoli iotra fiebat, si tam dux predictus [András – Betoldás V. Á.] et regina [Johanna – Betoldás V. Á.] quam alii regales una banderia vel duabus, ad differentiam aliorum comitum et magnatum, cum eorum armigeris veniebat ad iostas, Pallatinus idem, nullo regali reservato honore, cum tribus altioribus banderis veniebat ad iostas, unde maior invidia semper crescebat.” Uo.

⁷⁰ Vincent-Cassy Mireille, „L’envie au Moyen Âge”, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 35 (1980), n. 2, 253-271, itt: 254-256; Casagrande – Vecchio, *A hét főbűn*, 71, 73, 75, 77.

⁷¹ „Ad hec crevit invidia omnium contra eum”. Chr., cap. IV, 108.

⁷² László Veszprémy, „Chronicles in Charters: Historical Narratives (*narrationes*) in Charters as Substitutes for Chronicles in Hungary”, in Erik Kooper (ed.), *The Medieval Chronicle, III: Proceedings of the 3rd International*

A történet további része is ezt a komplex jelentéshalmazt támasztja alá: az irigykedők elmentek ugyan András herceget kérlelni, ugyanakkor nyíltan is, de leginkább titokban, ellenszenvvel szólaltak fel ellene, amiért az ő kegye folytán a Pipinókat ennyire eltöltötte a kevélység.⁷³ Domenico e példán keresztül láttatja először, hogyan kezdenek András ellen fordulni azok, akik másoknak osztogatott kegyessége miatt gyűlölettel vannak iránta. Noha színleg őt kérik (feltehetőleg a Pipinók irányában gyakorolt kegy visszavonását akarták elérni), s ekkor még kevésbé mutatják ki fokozódó ellenszenvüket és rosszindulatukat. Az „in occulto” révén a krónikás lényegre törően rámutat, hogyan viselkednek az irigykedők: alattomosak, nem konfrontálódnak nyíltan, főként titokban szervezkednek és rágalmaznak.⁷⁴ Bár a királyi családból többen is hivalkodtak és kevélyek voltak, Domenico meghatározása szerint részben ők azok, akik nem tűrve mások kevélységét, előlépnek azokká, akik immár az *invidia* bűnébe esve majd András vesztét okozzák.

Elsősorban Giovanni Pipino ellenségeit – akiket előzőleg Domenico a „mindenki” formában nevezett meg –, vagyis az irigykedőket elvakítja irigységük, ugyanis harag (*ira*) és düh (*furore*) vezérli őket. Így erednek az *invidia* bűnéből azok a bűnök és érzelmek, melyek itt negatív értéket nyernek, mivel az azokból következő szándékok mások elpusztítására irányulnak. Az irigykedők között ott voltak a Királyság legnagyobb bárói, akik Johannával összegyűlve tanácskoztak. A szerző olyan formában ír erről a tanácskozásról, amely arra utal, hogy az irigység összekovácsolta őket, s egyetértésüket jelzi, hogy egy szívvel cselekedve (*uno corde facti*) elhatározták magukat a *coniuratióra*: elpusztítják Giovanni Pipinót, s Andrást is, ha neki továbbra is kedvezni merészel.⁷⁵

Domenico az irigykedők bűnei mellett a magyarázatok sorába bevonja még a tarantói rokonság rosszindulatát és hatalmi ambícióit, s közülük főként Valois-Courtenay Katalint. Eszerint Johanna – követve András vetélytársainak tanácsát – elfordult férjétől, apránként kivette kezéből a hatalmat, továbbá mindig perlekedett férjével. A vetélytársak alatt valószínűleg elsősorban a tarantói rokonságot érti, mivel a beszámoló végén szóbeli

---

Conference on the Medieval Chronicle, Doorn/Utrecht 12-17 July 2002, Amsterdam - New York, Rodopi, 2004, 184-199, itt: 189.

⁷³ „ivere precatum dictum duces Andream, quique palam et sepius in occulto invidiose loquentes cuncti contra duces prefatum, quod, suo favore, tanta essent elati superbia Palatinus et fratres.” Chr., cap. IV, 108.

⁷⁴ Mireille, „L’envie au Moyen Âge”, 255.

⁷⁵ „Inimici vero Pallatini prefati, videntes inimicum suum tanto dicti ducis [András – Betoldás V. Á.] favore suffultum, ira et furore seducti, cum maiores regni magnates essent, habito consilio et uno corde facti, cum regina prefata uxore sua, Carolo Artus, comite Sancti Severini, comite Mileti, comite Ammirato, comite Terlicii, comite Sancti Angeli, domino Roberto de Sancto Severino, domino Raymundo de Baucio, comite Catanzarii et fratribus pluribusque aliis regni baronibus et magnatibus, cogitaverunt destruere Pallatinum et duces etiam, si eum ultra vellet favere.” Chr., cap IV, 108.

értesülésekre utalva, Katalin mesterkedésével magyarázza a Johanna viselkedésében felfedezhető újabb változásokat.⁷⁶

A házastársak közötti széthúzásnak, illetve a királynő kevélységének és irigységének értelmezését megtaláljuk Küküllei János krónikájában is abban a passzusban, amelyben a szerző ismerteti a magyar anyakirálynénak, Piast Erzsébetnek az 1343/44. évi itáliai peregrinációját. A zárandokút egyben dinasztikus célokat szolgált, melynek keretében Erzsébet középső fia megkoronázását akarta előmozdítani.⁷⁷ Erzsébetnek a nápolyi udvarban szerzett tapasztalatai – és feltehetőleg saját emlékei⁷⁸ – alapján írja Küküllei: Johanna emberi mértéken felül kevély és hatalomvágyó, továbbá sóvárog a világi dicsőségre. A kevélysége másféle vétségekkel is járt, ugyanis férjétől megtagadta a tiszteletet, és annak megkoronázását is akadályozta.⁷⁹ A kevélység és az abból következő irigység – melyek itt nincsenek megnevezve szó szerint – jóval kimunkáltabb formában szerepelnek a Névtelen Minorita gesztájában.

Az *invidiát* és a *superbiát* a Névtelen Minorita többször felhasználja Johanna bűnösségének bemutatásához, sőt ezt a két bűnt teszi meg a királynő főbűnévé, melyből minden más vétkét és negatív tulajdonságát eredezteti. Johanna kevélységéből fakad mérhetetlen irigysége és dölyfössége, ezért vele sem egyenrangút, sem nála feljebbvalót eltérni nem akart. Annyira elvakítja az *invidia*, hogy az epe keserősége belülről felemésztette, ennél fogva irigykedett arra a tiszteletre, mely másoktól a férjének kijutott.⁸⁰ Az Apostolok Cselekedeteiben is fellelhető az a bibliai minta, amely szerint akit eltölt az epe keserősége, azt fogva tartja a gonoszság.⁸¹ A testnedvek (*humores*) és a bűnök, illetve az érzelmek közötti kapcsolat jól ismert volt a középkorban, ezért nem csupán egy bibliai mintából származó krónikás toposzként értendő a használata. Bár itt az epe keserűségét emeli ki a geszta szerzője, különösen a sárga epe

⁷⁶ „Consilio dato dicte regine, statim dicta regina, frontem revolvens viro suo prefato, dictorum emulorum viri consilio adherebat et paulatim paulatim de manibus viri sui dominium auferebat, semper existens cum eo ad lites; et ut dicitur, hec erant opera imperatricis predicte [Valois-Courtenay Katalin – Betoldás V. Á.], ut ad suum perveniret intentum”. Uo.

⁷⁷ Csukovits Enikő, *Középkori magyar zárandokok*, Budapest, História - MTA Történettudományi Intézet, 2003, 70-71; Marianne Sággy, „Dévotions diplomatiques. Le pèlerinage de la reine mère Élisabeth Piast à Rome”, in Zoltán Kordé - István Petrovics (dir.), *La diplomatie des États Angevins aux xiiie et xive siècles / Diplomacy in the Countries of the Angevin Dynasty in the Thirteenth – Fourteenth Century. Actes du colloque international de Szeged, Visegrád, Budapest, 13 – 16 September 2007*, Roma - Szeged, Accademia d’Ungheria in Roma, 2010, 219-224; Dragoş Gh. Năstăsoiu, „Patterns of Devotion and Traces of Art. The Diplomatic Journey of Queen Elizabeth Piast to Italy in 1343-1344”, *Convivium*, 2 (2015), no. 2, 99-111.

⁷⁸ Részvétele a zárandoklaton: Kristó, *Magyar historiográfia*, I, 93.

⁷⁹ „Cum igitur hec regina [Piast Erzsébet – Betoldás V. Á.] in Neapoli resideret, et vidisset nurum suam dominam Iohannam superbam et ambitiosam ac ultra humanum modum consuetum incedere, mundani honoris avidam, nec regi Andree marito suo exhibere honorem regium ac totum velle, immo ultra posse suum, visa est ipsum corona et regno privare [...]” CH, I, cap. 134, 164. Magyarul: Küküllei, 4. fejt., 23; Lajos király krónikája, 4. fejt., 14.

⁸⁰ „Johanna enim uxor Regis Andreae superba erat nimis, et invida, quia superba. Ideo in regno sibi aequalem vel superiorem pati nolebat [...] et quia invida, ideo fellicida, et honori mariti sui in felle amaritudinis posita invidebat.” Chr. Dub., cap. 154, 143. Magyarul: Névtelen Minorita, 1. fejt., 43; Geszta, 1. fejt., 43.

⁸¹ „in felle enim amaritudinis et obligatione iniquitatis video te esse”. Act Ap 8,23: BCIV, 1711.

jellemezte a haragra hajlamos temperamentumot.⁸² A királynőnek az irigységből, kevélységből és egyéb vétségekből eredő erkölcsi s lélekbeli torzulását a Névtelen Minorita fogalmazza meg a legkifejezöbben: Isten jótéteményeiért Johanna végtelenül hálátlan, sőt Istennel szemben megátalkodottan, saját lelkével szemben ellenségesen és gyalázatosan viselkedett.⁸³

A szerző egyik célja az, hogy bemutassa e bűnök és vétségek révén azt a folyamatot, hogyan lesz a királynőből *viricida*, de aligha mellőzhetjük a keresztény moralistákhoz hasonló következtetését – és egyben erkölcsi figyelmeztetését –: aki akarata erejével a bűnöknek nem áll ellen, az önmaga lelkét megrontva eltávolítja magát Istentől, mindeközben különféle módokon másoknak is szenvedést okoz. Így lesz érthető a passzus eleje, melyben a Névtelen Minorita a „Sed proch dolor!” felkiáltással kezdi András halálának elbeszélését. A *dolor* vonatkozhat a teljes passzus tartalmára, szűkebb értelemben pedig arra a fájdalomra, melyben a Siralmak könyvének reminiscenciája rejlik: „békét vártunk, és nem jött; a gyógyulás idejét kerestük, és íme, zavar támadt.”⁸⁴

Ehhez hasonló narratív sémák mentén kerül kibontásra Záh Felicián szörnyű, békét megzavaró gáztettének elbeszélése a Képes Krónika 206. fejezetében, amely kiválóan bemutatja, hogyan lesz a kísértésből bűn, majd a beleegyezés révén cselekvés. Már a kora keresztény teológusok is úgy vélték, hogy a bűnök és a démoni tevékenység az ember érzelmi állapotára gyakorolt hatásukban ismerhetők fel. Evagrius Ponticus († 399) szerint a démonok *logismo*i révén kísértik meg az embert, ami önmagában még nem számít bűnnek. A bűn ott kezdődik, amikor az értelem (*nous*) ahhoz beleegyezését adja, s így a bűnös gondolatból szenvedély, majd abból cselekedet lesz.⁸⁵ Az *invidia* Feliciánt illetően az irigység bűnéből fakadó gyűlölet, amit a fejezet elején először az ördögnek tulajdonítanak, aki gyűlöletét Felicián szívébe plántálja. Ennek nyomán Felicián maga is gyűlölködővé válik, mivel a beszámoló szerint nem utasítja vissza a szívébe ültetett gyűlöletet, hanem azt elfogadja. Így a kísértés bűnné válik, majd Felicián beleegyezése révén gyilkossági szándékká formálódik.⁸⁶ Bár a középkorban e magától értetődő bűnmeghatározást ilyen formában az auctor nem írja le, a szívbe plántált gyűlöleten keresztül mégis lényegre törően világítja meg a bűnök, szándékok és tettek közötti összefüggéseket.

⁸² Boquet – Nagy, *Medieval Sensibilities*, 159.

⁸³ „de beneficiis Dei ingratisima [...] contra Deum cervicosa [...] contra suam animam criminosa”. Chr. Dub., cap. 154, 143. Magyarul: Névtelen Minorita, 1. fejt., 43; Geszta, 1. fejt., 43. (Az idézett részlet az utóbbiból származik.)

⁸⁴ „Sed proch dolor! Expectauimus pacem et non venit, quaeuimus tempus curacionis et ecce turbacio.” Chr. Dub., cap. 154, 143. Magyarul: Névtelen Minorita, 1. fejt., 43; Geszta, 1. fejt., 43.

⁸⁵ Boquet – Nagy, *Medieval Sensibilities*, 34-35; McGrath, *Royal Rage*, 71-72.

⁸⁶ „Cum autem hiisdem temporibus regnum Hungarie pacis optate tranquillitate gauderet et securum esset ab hostibus circumquaque, pacis emulus et inuidie seminator, dyabolus misit in cor cuiusdam militis, nomine Feliciani de genere Zaah [...] ut dominum suum regem Karolum et dominam Elyzabet reginam et duos filios eius Lays et Andream occideret gladio uno die.” SRH, I, cap. 206, 493. Cf. KK, 206. fejt., 107.

Érinteni kell még a bujaság (*luxuria*) bűnét is a nápolyi királyi udvarral kapcsolatban. Domenico di Gravina csak egy rövid beszámoló keretében ismertet egy közszájon forgó történetet Johanna paráználkodásáról.⁸⁷ A bujaságra ennél több figyelmet nem fordít, és az aversai gyilkosság ismertetése előtt a korábbi álláspontját osztja meg újra a Pipinók kevélysége és az András halála közötti összefüggésekkel kapcsolatban.⁸⁸

Giovanni Villani számára is elsősorban a családtagok irigysége és fösvényisége számítanak olyan bűnöknek, melyek minden jót elrontanak. A firenzei krónikás ugyan a *invidia* és *avarizia* bűnét kiegészíti a királynőt illetően a *disordinata lussuriával*, s meg is nevezi azt a három férfit, akikkel Johanna házasságtörő viszonyt folytatott, ám ezt a gyalázatos vétket nem a gyilkosság meghatározó okaként értelmezi, hanem általa az udvari környezet és a királynő erkölcsi romlottságát hangsúlyozza.⁸⁹

Johanna bűneinek sorát András halálát követően már jelentősebb mértékben alakítják át a paráznasági vádak, de a korszakban főleg a ferrarai *Chronicon Estense* névtelen szerzője fordít erre nagyobb figyelmet. A királynő keresztnevét le sem írja, minduntalan *meretrix*nek, szajhának nevezi.⁹⁰ Az Este-családon belül ebben az időszakban épp a női öröklés ellen érveltek, ezért a *regina meretrix* elleni háború és a Királyság feldúlása a krónikás számára kiváló példának bizonyult ahhoz, hogy azt propagandisztikus céljaihoz igazítva felhasználja.⁹¹

A szerzők többsége szerint tehát a kevélység és az irigység, valamint a fösvényiség jobban alátámasztották András ellenségeinek és merénylőinek a motivációt, mint a bujaság. Az itáliai szerzők értékrendszerébe is jobban illeszkedett ez a szemlélet, mivel elsősorban az irigységet és az abból fakadó bűnöket tartották felelősnek a közösségen belüli egység felbomlásáért.⁹²

A magyar királyi udvar részéről is csupán egy levélben van nyoma annak, hogy Johannának a régebb óta folytatott, szemérmetlen életét kifogásolják. Ugyanakkor vele szemben több vádja is van Nagy Lajosnak: kisajátította magának a királyi méltóságot, elhanyagolta András gyilkosainak megbüntetését, és a későbbi mentegetőzése is bűnösségét igazolják. A zárómondat fedi fel jobban a levél célját, ugyanis emlékeztetőül hagyják a jövődöbéli

⁸⁷ Chr., cap., VI, 118.

⁸⁸ „Sed Pallatini vana gloria et superbia fuit impulsio sue necis.” Uo., cap. VII, 122.

⁸⁹ „Invidia e avarizia di suoi cugini e consorti reali, i quali vizi guastano ogni bene, collo iscellerato vizio della disordinata lussuria della moglie, che palese si dicea che stava inn-avoltero con meser Luigi figliuolo del prenze di Taranto suo cugino, e col figliuolo di Carlo d’Artugio, e con meser Iacopo Capano [...]” NC, tom. III, lib. 12, cap. 51, 1522. Magyarul: A három Villani, [Giovanni: 12. könyv, 51. fej.], 126-127.

⁹⁰ CE, 131-132.

⁹¹ Elizabeth Casteen, *From She-Wolf to Martyr: The Reign and Disputed Reputation of Johanna I of Naples*, Ithaca – London, Cornell University Press, 2015, 59-61.

⁹² Casagrande – Vecchio, *A hét főbűn*, 78-79.

bosszúállás lehetőségét, ami itt többes számban, a Cicero által is gyakran használt⁹³ formában van kifejtve: a bűnök megtorlóit, a hallhatatlan istenek, még léteznek.⁹⁴

1.4. Bosszú és könyörület: Nagy Lajos bosszújának értelmezési modelljei

A bosszú jogossága mellett szintén fel lehet sorakoztatni bibliai mintákat, a legismertebb Szent Pál egyik levelében szerepel: „Ne szolgáltsatok magatoknak igazságot, szeretteim, hanem hagyjatok teret az Isten haragjának, hiszen írva van: »Enyém a bosszú, én majd megfizetek« – mondja az Úr.”⁹⁵ Az előző alfejezetet két főbűnnel kezdtem, s itt egy harmadikkal folytatom: a haraggal, amely ugyancsak a főbűnök közé tartozik, de emellett érzelem is. A harag mindazonáltal a legambivalensebb megítélésű bűn, hiszen jó és valóban erényes uralkodók is lehettek haragosak. IX. Lajos francia király (1226-1270) például az egyik ilyen esetben az ostáblázók miatt fejezte ki haragját. Ez a megnyilvánulás tökéletesen illeszkedett uralkodói imázsának ahhoz a vonásához, amely különös érzékenységet mutatott a vallási erkölcsök és a hit védelme iránt.⁹⁶ Ez az *ira per zelum*, a buzgó harag, amely a moralisták szerint nem *ira per vitium*, hanem erény: ahogy Isten felháborodhatott a bűnök láttán, úgy a bűnöket megvető emberek is joggal teheték ugyanezt.⁹⁷

Visszatérve a bibliai mondathoz: amennyiben a harag Isten joga és ő felel a bosszúért, úgy az uralkodóknak és a moralistáknak meg kellett találniuk azt a hivatkozási formát, amely alapján bizonyos sérelmekért már nem Isten, hanem az uralkodók kötelesek bosszút állni. Ráadásul úgy kellett eljárniuk, hogy mindez ne álljon ellentmondásban azzal az ideállal, amely az uralkodóktól egyszerre több erény gyakorlását és a példamutató magatartást várta el, mivel a hargra a kormányzáshoz is szükség volt, hogy félelmet és tiszteletet keltsen az uralkodó iránt.⁹⁸ Az *ira per zelum* mellett a szelídség erénye például a sérelem–harag–bosszú közötti ambivalenciát szüntette meg azáltal, hogy az érzelmeket és erényeket egymással

⁹³ A számos példából, amely hasonló retorikai mintát követ: „Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? Quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? Quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? O di immortales!” Cic. *Cat.*, 32. [Cic. *Cat.* 1.1.]

⁹⁴ „Impudica vita, quam iam pridem duxisti; occupatum regnum; neglecta vindicta; et excusatio subsequens, necis viri tui probant noxiam te prorsus fuisse; proinde Deos immortales, scele rum vindices, superesse memineris.” I. Lajos levele Johannához, 1345. CDH, IX/1, CL. sz., 288.

⁹⁵ Róm 12,19 (Káldi György ford.). Latinul: „non vosmet ipsos defendentes carissimi, sed date locum irae scriptum est enim mihi vindictam ego retribuam dicit Dominus”. Ad Rom 12,19: BCIV, 1764; McGrath, *Royal Rage*, 71.

⁹⁶ IX. Lajos az Akkóba tartó hajóúton, amikor megtudta, hogy testvére, Anjou Károly (a későbbi I. Károly nápolyi király) ostáblát játszik: „fogta a kockákat és a táblákat, és a tengerbe hajította őket; nagyon megharagudott a fivérére, amiért ilyen korán rákapott a kockajátékra”. Jean de Joinville, *Szent Lajos élete és bölcs mondásai*, közreadja Csernus Sándor, ford. Csernus Sándor és Cs. Tóth Annamária, Budapest, Balassi, 2015, [79. fej.], § 405, 151-152; Boquet – Nagy, *Medieval Sensibilities*, 167.

⁹⁷ McGrath, *Royal Rage*, 74-80.

⁹⁸ Althoff, „*Ira regis*”, 61.

összeegyeztethetővé tette, s így mintát nyújtott az uralkodók igazságos kormányzásához, amelyben megvolt a helye a kegyelemnek és a büntetéseknek is. Az uralkodók haragját és szelídségét Aegidius Romanus is tárgyalta a *De regimine principum*ban, aki az első könyv második részében foglalkozik az erényekkel, köztük a szelídséggel. Szerinte a sérelmek megtorlásakor némelyek túlzásokba esnek a haragvó emberekhez hasonlóan, akik annyira sóvárognak a bosszú után, hogy vérük felhevül a szívük körül.⁹⁹ Azonban Aegidius Romanus azt sem tartja helyesnek, ha valaki teljes közömbösséggel viseltetik a sérelmek iránt, mert ez ellentétben áll a *ratio* előírásával. Úgy véli, a haragot a megfelelő személy felé, az arra alkalmas időben és módon kell kifejezni, s ilyenkor az nem bűn, hanem az erény megnyilvánulása.¹⁰⁰ Az előző, önmérsékletre vonatkozó gondolatot Arisztotelész *Nikomakhoszi etikájából* merítette: bárki könnyen haragra gerjedhet, és ez nem is olyan nehéz, ám a megfelelő mértékkel, a megfelelő személy felé és a megfelelő körülmények között haragudni már sokkal nehezebb, s erre csak kevesen képesek.¹⁰¹

Az önmérsékletet Aegidius Romanus szerint a *mansuetudo* gyakorlása teszi lehetővé, mivel a szelídség a közéletet jelenti a bosszúvágygal társuló harag és a minden sérelmet megbocsátó *irascibilitas* között.¹⁰² Az igazán szelíd (*mitis*) király nem akar mindenért bosszút állni, de nem is hanyagolja el a szükséges büntetés kiszabását, hanem a *ratio* rendje szerint néha megbocsát, máskor pedig büntet.¹⁰³ Egy kényes egyensúlyt kell tehát a királynak megtartania, aki nem lehet haragtartó, nehogy a harag eltorzítsa ítélőképességét, ugyanakkor az sem lenne helyes, ha egyáltalán nem tudna haragra gerjedni és nem hajlana a büntetések kiszabására. Mindezek hiányában az emberek mások kárára jogtiprókká válnának, ami a közrend felbomlásához vezetne.¹⁰⁴ A gyűlöletből fakadóan sem haragudni, sem büntetést kívánni nem lehet. A király csupán szeretetből és az igazság iránti buzgóságból haragudhat, azaz azért kell a büntetést kívánnia, hogy országa fennmaradjon.¹⁰⁵ A skolasztikus logika jellemzi ezt az

⁹⁹ „Qui enim propter mala aliqua illata vindictam aut punctionem appetit, dum hoc vehementer desiderat, acceditur eius sanguis circa cor, quo accenso irascitur.” DRP, lib. I, pars II, cap. 27, 77r.

¹⁰⁰ „Ratio enim dictat punctiones aliquas esse faciendas, et est irascendum, cui debet, et quando, et quomodo. Irasci enim loco et tempore, est virtutis opus.” Uo., 77v.

¹⁰¹ Cf. Aristotle, *The Nicomachean Ethics*, trans. David Ross, rev., intr. and notes by Lesley Brown, Oxford, Oxford University Press, 2009, 36. [II.9. 1109a26-29]

¹⁰² „sic mansuetudo est media inter iram, per quam cupimus vindictam, et irascibilitatem, per quam condonamus mala nobis illata.” Uo.

¹⁰³ „Ille vero mitis est, qui nec de omnibus cupit vindictam, nec in tantum deficit a punctione ut nullo modo velit alios puniri, sed est condonativus et punitivus secundum ordinem rationis.” Uo.

¹⁰⁴ „rex [...] inconveniens est quod sit iracundus, ne per iram pervertatur et obliquatur [...] Sic etiam, si nullo modo esset irascibilis, et nullo modo commoveretur ad punctiones faciendas, indecens esset: quia si punctiones non fierent in regno, homines fierent iniuriatores aliorum, et politia durare non posset. Uo. 78r-v.

¹⁰⁵ „Nullus igitur debet irasci per odium, nec debet punctiones appetere propter odium, sed propter amorem et zelum est irascendum, et sunt punctiones appetendae. Appetenda est enim punitio propter amorem et zelum iustitiae, vel propter amorem Reipublicae, quia sine ea Respublica durare non posset.” Uo. 78v.

önmérsékletre vonatkozó intelmet: minden egyes megállapításából újabb következtetés fakad, mígnem eljut odáig, hogy kijelölje a megbocsátás és a büntetés mértéktartó határait.

Az első könyv harmadik részében Aegidius Romanus a szenvedélyeket (*passiones*) taglalja. A hetedik fejezetben a könyörület szempontjából további distinkciókat határoz meg a harag és a gyűlölet között. A harag és a gyűlölet közötti alapvető különbséget az képezi, hogy míg a harag inkább egy konkrét sérelemre adott válasz, addig a gyűlölet önmagában a rosszra irányuló törekvés.¹⁰⁶ Míg a haraghoz bizonyos értelemben kapcsolódhat az irgalom, a gyűlölethez nem. Ugyanis a harag csillapítható: ha sok rossz éri azt, aki ellen irányul, a haragos ember végül megsajnálhatja ellenfelét. A gyűlölet azonban nem könyörületes senkivel szemben, mert természeténél fogva kielégíthetetlen.¹⁰⁷ Aegidius Romanus úgy következtet, hogy a gyűlölet utálatosabb a haragnál, de a harag is utálatossá válhat, amennyiben szabályozatlan lesz, ezért az ilyen harag kerülendő, s mindenképpen a *ratió*nak kell alárendelni, hogy ne váljék rendezetlenné és utálatossá.¹⁰⁸

Ezek a distinkciók a magyar és a nápolyi Anjoukra vonatkozó oklevelekben, krónikákban kevésbé ennyire egyértelmű meghatározást követve fordulnak elő, mindazonáltal a forrásokban az előbbieket közvetett jelenléte felfedezhető a büntetéseket, könyörületet és a jogos bosszút illetően is.

Visszaulva például Bölcs Róbertnek az 1335. évi öltözködési rendelete záró részében található, ‘színlelt haragként’¹⁰⁹ értelmezhető formulára (*indignatio*), amely egyfajta egyensúlyt teremt a büntetés mértéke és a közrend megőrzésének szándéka között. Formula-jellege és „színleltsége” folytán ez a harag egyben erény, mivel a félelemkeltés révén a király és törvénye tekintélyének fenntartását szolgálja, azonban nem nyilvánul meg tényleges indulatként. A Róbertről láttatni kívánt, igazságosságra törekvő király alakja Nagy Lajost illetően is kimutatható, mindenekelőtt a Képes Krónikában, melyben a *frontispicium* és prolóógus révén megjelenik az igazságos, bölcs uralkodó eszményképe. És mint eszmény, a *specula principum*hoz hasonlóan, ezek az ideálok sem a valóság leírását adják, hanem inkább arra mutatnak rá, hogyan kellett volna a királyoknak viselkedniük. Mindazonáltal egyben

¹⁰⁶ „Est autem una principalis differentia inter iram et odium: quia odium est appetitus mali simpliciter et absolute.” DRP, lib. I, pars III, cap. 7, 102r, 102v.

¹⁰⁷ „quia irae videtur esse annexa misericordia, non autem odio. Nam cum ira satietur, si multa mala inferantur alteri, iratus miseretur ei. Sed odium pro nullo miserebitur, cum sit quid insatiabile.” Uo., 103r-103v.

¹⁰⁸ „Sic igitur sentiendum est de odio et ira: quia odium detestabilius est quam ira. Nihilominus tamen ira, si inordinata sit, detestabilis est. [...] Cavenda est ergo ira inordinata et rationem praecedens. Sed si sequatur imperium rationis, potest esse ordinata et imitanda.” Uo., 103v, 104r.

¹⁰⁹ Casagrande – Vecchio, *A hét főbűn*, 107. A ‘színlelt harag’ ugyanakkor nem feltétlenül volt minden esetben erény. Ha valaki ezzel visszaélt és manipulálta, másokat súlyos vétkek elkövetésére ösztönözhetett. Boquet – Nagy, *Medieval Sensibilities*, 171-172.

zsinórmértéket jelentenek, amelyhez a királyok döntéseit és tetteit – akár a bosszú, akár a könyörület kérdésében – a valóságban néha közelíthették, s ehhez igazíthatták a megtorlásra vonatkozó magyarázatokat.

A prológus nem hagyományos értelemben vett előszó, hanem bizonyos mértékben homiletikus bevezetés. Fókuszpontja nem a történetírói vállalkozás megindoklásán van, és bár a dinasztikus krónikák prológusaira jellemző laudáció sem hiányzik a magyar királyok tetteinek méltatásából, a hangsúly mégis a királyi hatalom isteni eredetének aprólékos, bibliai passzusokra épülő kifejtésére kerül. A szerző a Példabeszédek könyvét idézi és kommentálja leginkább, és az Isten kegyelméből uralkodó királyok erényeit is abból vezeti le: ők ugyanis „az igazságosság méltányosságával, a bölcsesség világosságával, a béketűrés nyugalmával, az irgalmasság könyörületességével” rendelkeznek. Ugyancsak a Példabeszédek könyvére (20,28) hivatkozva érvel a szerző amellelt, hogy az irgalom, a könyörület és az igazság őrzi és erősíti meg a király trónját. Majd áttér arra, hogy a nép javára válik, ha a király szívébe zárja a bölcsességet és a könyörületet, hiszen ennek köszönhetően arathat diadalt a zsarnokság felett és szórhat szét minden gonoszságot.¹¹⁰ Ha a jelzőket elhagyva nézzük az erényeket, a klasszikus négy kardinális erény ismerhető fel bennük, amelyeket – tekintettel a prológus további soraira – a szerző a bölcsesség erénye alatt fog egybe, továbbá összeköt a közjőval is. Amint több kutató is felhívta rá a figyelmet, a címlapon is főként a bölcsesség erénye jelenik meg a trónon ülő Lajos körül.¹¹¹

A bosszú és a harag szempontjából azonban mindegyik erény fontos: az előbbieknél alapján a bölcs királynak úgy kell igazságosnak lennie, hogy képes türelmet és irgalmat gyakorolni. Ennek az elképzelésnek néhány eleme megjelenik Küküllei János és a Névtelen Minorita művében is, csupán a *clementia* erénye hiányzik belőle. Küküllei művében Nagy Lajos bosszújának az első említése annál a passzusnál szerepel, melyet az András haláláról beszámoló követ. A király bosszúját Küküllei igazságosnak mutatja be: a záraiak sérelmének a helyreállításához kapcsolódik, akik a velenceiekkel fennálló konfliktusuk során 1345-ben tőle kértek segítséget.¹¹² Lajos előbb gyötrődve fájlalta a velenceieknek a záraiak ellen elkövetett

¹¹⁰ „Ideo subditur: *Reges regnant, qui habent iustitie equitatem, sapientie claritatem, patientie tranquillitatem et misericordie pietatem, attestante sacro eloquio Proverbiorum XX-o: Misericordia et veritas custodiunt regem et roboratur clementia tronus eius. [...] Et rursus Salomon ait Sapientie VI-o: Rex sapiens et misericors stabilimentum populi est, et dissipat impios, subiectos populos a tyrannis eripiendo.*” SRH, I, 242. Magyarul: KK, 7-8.

¹¹¹ Ernő Marosi, „The Illuminations of the Illuminated Chronicle”, in János M. Bak - László Veszprémy (eds.), *Studies of the Illuminated Chronicle*, Budapest, NSZL – CEU Press, 2018, 25-110, itt: 32; Fábrián Laura, *Salamon: Az uralkodói erények mintaképe a 13-14. században Nyugaton és Közép-Európában*, Ph.D. dissz., Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2019, 137-139.

¹¹² A dalmát városok ekkor velencei és magyar érdekszférába tartoztak. A helybeliek, a velenceiek és Nagy Lajos között több konfliktus bontakozott ki a térségben a 14. század során. A király 1346 tavaszán indult el a város megsegítésére. A záraiak és a magyarok vereséget szenvedtek a velenceiektől 1346 nyarán; a krónikás beszámolója

szörnyű kegyetlenkedéseit, majd erősen elhatározta, hogy amint lehetősége lesz rá, ő maga fog ezek miatt bosszút állni.¹¹³

Ehhez hasonlóan értelmezi Küküllei a következő szakaszban András halálának megtorlását, melyet förtelmes tettnek nevez, s ismételten megfogalmazza a bosszú jogosságát és az igazságosság helyreállítása utáni igényt. A szerző érzékeltetni akarja Lajos veszteségét is, aki testvére halála miatt szívében kimondhatatlan heves fájdalomtól sebzetten gyötrődve gondolkodik a bosszúálláson.¹¹⁴ A fájdalom a veszteség része és mint a Névtelen Minorita írja, megvan a gyász megnyilvánulásának (*luctus*) az ideje,¹¹⁵ ezért a bosszú mint aktív cselekvés csak azután következik. A fájdalom szívhez kötöttsége tehát a gyászolás folyamatát írja le az udvari konvenciókhoz mérten, de közvetetten kapcsolódik a bosszúhoz is. Mindkét szöveghelynél arra utal Küküllei, hogy az uralkodó gondolkodik vagy elhatározza a későbbi cselekvést, és nem meggondolatlanul törekszik az igazságtalanságokat megtorolni.

A Névtelen Minorita nem tér ki Lajos fájdmára, és a megtorlás iránti igényt teljesen más magyarázat keretében adja elő. Eszerint a vadállati kegyetlenséggel elkövetett gyilkosság az egész világon mindenkit iszonyattal és félelemmel töltött el, ezért mindannyian egyetértésben (egy szívvel) Isten igazságát kérték és hozzá fohászkodtak a gyilkosok méltó megbüntetése érdekében. A szerző egyúttal hangsúlyozza a megtorlás látványos, mindenki számára világos kívánalmát, melynek egyenes arányban kell állnia az elkövetett bűn mértékével.¹¹⁶ Lajosnak a bosszúra vonatkozó elhatározását – melyet saját akarta és a hozzá forduló közösségek felhívása¹¹⁷ egyaránt befolyásoltak – nagyobb igazságnak rendeli alá, mivel azt Istentől eredezteti,¹¹⁸ így a bosszúállás joga az isteni gondviselés folytán átkerül Lajosra. Az itt kibontott bosszúkonceptió szerint a király már birtokában van a *sapientia* és a *prudencia* erényeinek, s nem az isteni szózat vagy megvilágosodás következtében gyakorolja azokat. Éppenséggel e meglévő erények révén nyerte el az újabb isteni adományokat, s ennek köszönhetően a bosszú

---

is erre a vereségre vonatkozik. Kristó Gyula, *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest, Zrínyi, 1988, 100-102, 104-108; Csukovits, *Az Anjouk Magyarországon II*, 59-62.

¹¹³ „De quo facto idem rex anxie dolens se vindicaturum firmissime proposuit, dum tempus se adhuc offerret.” CH, I, cap. 138, 167.

¹¹⁴ „Super quo eventu mortis fratris sui idem rex Lodowicus ultra modum dicendi vehementi dolore cordis sauciatus condolens et anxius cepit cogitare et tractare de vindicta, ne tam execrabile scelus impunitum pertransiret.” Uo., cap. 139, 168.

¹¹⁵ „terminuto luctus sui tempore super morte fratris Regis Andreae”. Chr. Dub., cap. 156, 145.

¹¹⁶ „ideo mundi magnatibus, regibus et principibus, et minoribus nobilibus et popularibus, propter crudelem et feralem interficiendi modum, horrorem et timorem [incussit]. Omnes igitur unanimiter Dei omnipotentis iustitiam flagitabant, et ad eius maiestatem suspirabant; ut huius tanti sceleris auctores poena condigna vindicarent, et secundum quod merebantur, quali eos flagello corripere et talione percelleret, luce clarius demonstraret.” Chr. Dub., cap. 157, 146. Magyarul: Minorita, 4. fejt., 44-45; Geszta, 4. fejt., 45-46.

¹¹⁷ „quasi de tota Italia rectores civitatum, nobiles terrarum et singulariter de Apulia et Provincia barones et comites et reliquum vulgus populi, ut ad ipsos transiret de Hungaria, assumtuosius invitabant”. Chr. Dub., cap. 157, 146. Magyarul: Minorita, 4. fejt., 45; Geszta, 4. fejt., 46.

¹¹⁸ „ut credimus, divinitus Rex Lodowicus, sui capitis consilio principaliter et aliorum paucorum, communiter votis se vocantium annuit”. Chr. Dub., cap. 157, 146. Magyarul: Minorita, 4. fejt., 45; Geszta, 4. fejt., 46.

is transzcendens legitimációban részesült. A Képes Krónika prológusában megjelenő bölcs király ideáljával ellentétben azonban itt az irgalomról és könyörületről nincs szó. A gesztaíró mindazonáltal ugyanakkor megjegyzi, hogy a király szándékai, különösen az erkölcsök tisztelete és a mértéktartás, a bosszú szabályozottságára utalnak.¹¹⁹

A királyi udvar miliójében készült krónikák Lajos bosszúját ezek szerint nem hirtelen, meggondolatlan elhatározásból eredeztetik, mivel az az igazságosságot szem előtt tartva, egyfajta bölcs, okos megfontolás alapján formálódik hosszabb időn át. A narratív művek bosszúra vonatkozó koncepciója mellett a megtorlás jogosságára vonatkozó érveket még néhány olyan forrás alapján lehet meghatározni, melyek a királyi kancellárián keletkeztek. E forrásokra Kurcz Ágnes hívta fel a figyelmet, bár azok részletes elemzésébe nem bocsátkozott, mivel a 13-14. századi magyar lovagi kultúrával foglalkozó könyve erre vonatkozó részében Lajos és apja, I. Károly lovagi erényeit vetette össze, illetve a bosszút illetően a lovagi erények manipulációját vizsgálta.¹²⁰ A Lajoshoz köthető – és egyébként valóban manipulált, a királyi propaganda elveihez igazodó – bosszúkonceptió bővebb kifejtését az adománylevelek *narratiói* őrizték meg. Az egyik *narratio* a Névtelen Minorita magyarázatával megegyező értelmezést kínál: András szörnyű halála szinte minden keresztény előtt nyilvánvaló büntett volt, s a legkedvesebb testvér szörnyű halálát – amely Lajos szívét elmondhatatlan keserőséggel átjárta – Isten segítségével kellett megbosszulni.¹²¹

A bosszú e megközelítés szerint nemcsak isteni támogatást kap, hanem kötelesség. Ez az értelmezés fedezhető fel a másik *narratió*ban is, amelyben megjelenik az adományozási formulák egyik érdekes ellentétpárja: a büntető és jutalmazó uralkodó alakja. Lajos ugyanis, miként a rosszak megbüntetésére, úgy a jók dicséretére is az isteni gondviselés révén nyerte el a királyi diadémot.¹²² A király bosszúját itt sokkal bővebb kancelláriai retorika vezeti be: András jámbor, erényes és ártatlan, akit a kegyetlen halál pusztító csapásával a titkos árulók, istentelen

¹¹⁹ „Sed quia sapientis est ordinare et fienda prudenter disponere, superno fretus praesidio, divino illustratus oraculo, verbi Dei accinctus gladio, fidei protectus clypeo, scripturae instructus testimonio ac proborum virorum fulcitus exemplo, in executione sui propositi non usus levitate, sed magna morum honestate, modestia et tutelae moderamine, quod faciendum decreuerat, inchoavit.” Chr. Dub., cap. 157, 146. Magyarul: Minorita, 4. fejj., 45; Geszta, 4. fejj., 46.

¹²⁰ Kurcz Ágnes, *Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században*, sajtó alá rendezte és jegyz. Klaniczay Gábor, Budapest, Akadémiai, 1988, 205, és 289. jegyzet.

¹²¹ „quia cum miserabilem quondam excellentissimi principis domini Andree Jerusalem et Sycilie regis fratris nostri karissimi necem fere omnibus christiane fidei cultoribus patenter notam et eiusdem fratris nostri mortem nostrum cor indicibili amaritudine amplectentem, Dei adiutorio mediante vindicare debuissemus [...]” Buda, 1349. november 26. I. Lajos adománylevele Konth Miklósnak. AO, V, szerk. Nagy Imre, Budapest, MTA, 1887, 196. sz., 339. Cf. KHO, 141. sz., 271. Regesztája: Aokl., XXXIII, szerk. Sebők Ferenc, Budapest – Szeged, 2015, 878. sz., 430-431.

¹²² „qui sicut ad vindictam malorum, sic ad laudem bonorum, regium diadema noscitur divinitus assecuti”. 1350. október 30. I. Lajos adománylevele Lackfi Istvánnak. CDH, tom. IX/1, CCCICIX. sz., 757. Cf. KHO, 143. sz., 276. Regesztája: Aokl., XXXIV, szerk. Teiszler Éva, Budapest – Szeged, 2013, 706. sz., 388-390.

és gyalázatos merészséggel, sem Istentől, sem embertől nem félve Aversában – aminek inkább el kellett volna pusztulnia – feláldoztak és alávaló módon lemészároltak.¹²³

Az oklevél fogalmazója az ‘ártatlanság–gonosz gyilkosság’ szembeállítás után a megtorlás felvezetésekor megemlékezik a király fájdmáról is: testvérének igen kegyetlen halála miatt megindult a király szíve, melynek belsejét rettenetes, igen keserves szenvedés marcangolta.¹²⁴ Ennél lényegesebbnek tartja azonban a jogos büntetés kiemelését, melyet már az Aversa elpusztítására vonatkozó átkával is kiemelt. Az „Aversa ~ subversa” *paronomasiával* bibliai mintákat idéz meg, s Aversa bűnös városként jelenik meg, amelyre rávetül Isten haragja és bosszúja.¹²⁵ A bosszú körüli retorika ténylegesen az ‘égi ítélet–földi végrehajtás’ logikájára épül, s legitimációját az adja, hogy az ítéletet már Isten trónusán meghozták, sőt a Magasságbeli ereje révén hajtották végre az igazságos megtorlást, hogy nyilvánosan és jól láthatóan megbosszulják az Andrást ért sérelmet. A *visibilter* kitétel hangsúlyozza a megtorlás elrettentő célját, ugyanakkor hozzáteszik, hogy csak azokkal szemben alkalmazták, akiket biztos tudomás alapján bűnösnek találtak a gyilkosságban.¹²⁶

Az előbbiektől eltérő elvek szerint épül fel a bosszú gondolata a VI. Kelemen pápának küldött levelekben. Az egyikben túlzó formában fogalmazzák meg András halálát, hogy azt a sérelmük mértékével arányos kijelentéssé erősíthessék. Eszerint Andrást a világon egészen addig hallatlan, gyalázatos módon gyilkolták meg, ezáltal pedig nemcsak a királyt, hanem az egész keresztény világra kiterjedt nemzetségét is örök időkre megszégyenítették.¹²⁷ Mindenesetre kevésbé jellemzi a nemzetséget ért sérelem a magyar királyi udvar bosszúkonceptióját, és a későbbiekben valóban körültekintőbben, kánonjogban járatos fogalmazókra bízták annak kidolgozását, hogy ne az általuk végrehajtandó bosszút helyezték az érvelés középpontjába. Helyette az elsősülött vérvonalához való tartozásukat emelték ki, hangsúlyozták, hogy ők még több járadékot fizetnek a Nápolyi Királyság hűbérurának (a

¹²³ „Primo siquidem cum Serenissimus Princeps Dominus Andreas [...] germanus frater noster dulcissimus, adolescens innocens, agnus immaculatus, Deo et sancte Ecclesie deuotus, hominibus graciosus, et placidus, ac multis virtutibus perfulgens per acerbe mortis excidium, per occultos proditores, ausu nephario et detestabili, Dei et hominum timore postposito, in ipso regno Sicilie, in ciuitate Auersa, que potius fuisset subversa, extitisset immolatus et nequiter iugulatus”. CDH, tom. IX/1, CCCICIX. sz., 757. Cf. KHO, 143. sz., 276-277.

¹²⁴ „nos tanti regis, fratris nostri, crudelissima morteque medullam nostri cordis dira passione amarissime lacerabat, condolentes”. CDH, tom. IX/1, CCCICIX. sz., 757. Cf. KHO, 143. sz., 277.

¹²⁵ Az Isten megtorlásával sújtott, bűnös városok archetípusához: „sulphure et salis ardore comburens, ita ut ultra non seratur nec virens quippiam germinet, in exemplum subversionis Sodomae et Gomorrae, Adamae et Seboim, quas subvertit Dominus in ira et furore suo.” Deut 29,23: BCIV, 276.

¹²⁶ „sentencia de throno Dei prodeunte, et virtute altissimi rectum iudicium operante, ad eiusdem regis, fratris nostri, iniuriam visibilter vindicandam [...] et quosdam in praemissa interempcione fratris nostri culpabiles, ex certa informacione, repertos pena debita condemnando”. CDH, tom. IX/1, CCCICIX. sz., 757. Cf. KHO, 143. sz., 277.

¹²⁷ „turpissima morte et mundo prius inaudita, interfecerunt; per quod tota parentela mea, per gyrum et distensionem tocius Christianitatis diffusa, una mecum, opprobrium recepit perhennaliter ignominiosum.” I. Lajos levele VI. Kelemen pápához, 1346. január 15., TT, 3.

pápanak), illetve a férjgyilkosnak nevezett királynő megbüntetéséről, vagy András és Johanna fia feletti gyámságuk előnyeiről akarták meggyőzni a pápát.¹²⁸

A magyar Anjouk mellett a bosszút illetően még III. Edward angol király (1327-1377) érintette a király sérelmét. A Lajosnak írt levelében Edward kancelláriája egy bibliai allúzióval jellemezte azt az elmélkedést,¹²⁹ melyet az András életét kioltó, embertelen tett az angol királyból kiváltott. A bosszúkonceptió itt abból indul ki, hogy a gaztett büntetlenül hagyása – a jogos megtorlás elmaradása – rossz példát szolgáltatna, melynek következményei másokra is átháramlanak. Ez az érvelés azonban túl is mutat ezen: a bosszú kollektív dimenziót kap, hiszen az igazságtétel elmulasztása valamennyi király sérelmét jelentené. Ennek megfelelően Edward hangsúlyozza, hogy Lajos szándéka a bosszú véghezvitelére dicséretre méltó és támogatást érdemel.¹³⁰

Bár a két történetíró és a királyi kancellária a jogos bosszú megvalósítását az igazságosság és az *ira per zelum*nak megfelelően fejtették ki, megoldásaik ambiavelensek voltak. Mindezeket a Képes Krónika prolóógusában eredményesebben lehetett megkerülni, mivel a hadi dicsőségeszményt kevésbé állította a középpontba. Küküllei krónikájának prolóógusa viszont nagyrészt erre épül. Ez egyfelől érthető, bár a szerző klerikus volt, erősen kötődött a királyi kancelláriához (1350-1352 között a kancellária jegyzője),¹³¹ ahol azokon a *narratió*kon csiszolódott és bővült a narratív és retorikai ismerettára, melyekben a megadományozott tetteit, s főként a hadi érdemeket méltatták.¹³² Ezért is jellemzi elbeszélését a lovagi erények, hadi érdemek dicsérete,¹³³ s ehhez mérten építette fel a prolóógust is. Mályusz Elemér filológiai érvekkel bebizonyította, hogy Küküllei a *De regimine principium*ból származó szöveghelyeket átalakította, s a háborúkat kárhóztató kifejtéseit, illetve a jó és békés kormányzásra vonatkozó

¹²⁸ Judit Csákó, „Les diplomates de Louis le Grand: Quelques remarques sur les pratiques de l’écrit en Hongrie angevine”, in Thierry Pécout (éd.), *Les officiers et la chose publique dans les territoires angevins (XIIIe–XVe siècle): vers une culture politique? – Gli ufficiali e la cosa pubblica nei territori angioini (XIII–XV secolo): verso una cultura politica?* (Collection de l’École française de Rome, 518/4), Roma, École française de Rome, 2020, online: <https://books.openedition.org/efr/7633>, hozzáférés: 2024. november 10., itt: 23-25. bekezdés.

¹²⁹ „in corum consideratione concaluit cor nostrum intra nos, et in meditatione nostri exardescit ignis”. III. Edward levele I. Lajosnak, 1346. március 18. Foedera, vol. III/1, 76. Cf. „concaluit cor meum intra me et in meditatione mea exardescet ignis”. Psalm 38,4: BCIV, 816.

¹³⁰ „et ex hoc exemplum pravum, si condigna non sequatur ultio, ad alios derivatum. Propter quod, ad vindicandum tantum scelus, in quo versatur cunctorum Regum fidelium obprobrium, daremus libenter consilium et juvamen; et idem ordinatum affectum, quem geritis ad ulciscendum mortem praedictam, merito commendamus.” Foedera, vol. III/1, 76.

¹³¹ Kristó, *Magyar historiográfia*, I, 93.

¹³² Mályusz Elemér, *Királyi kancellária és krónikáírás a középkori Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1973, 66-72; Borosy András, „Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században”, in Id., *Hadakozók, keresztések, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok*, Budapest, Argumentum, 2010, 94-156; Csákó Judit, „Kancellária és történetírás a 14. századi Magyarországon. Kutatástörténeti áttekintés”, *Történelmi Szemle*, 59 (2017), 1. sz., 77-103.

¹³³ Kurcz Ágnes, „Anjou-kori történetíróink kérdéséhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 68 (1964), 3. sz., 358-368, itt: 358-359.

intelmeket is elhagyta, hogy prologusát és hivatkozásait a kancellária szókészletében is jelenlévő, harci hírnév eszményéhez igazítsa.¹³⁴

A király könyörületességére, amely hozzátartozik a szelídség erénye, és ami a bosszút valóban a könyörületesség mércéje felé terelné, csekély figyelmet kapott az előbbi forrásokban. Mindazonáltal, a krónikákban, oklevelekben és a királyi udvar levelezésében kirajzolódik az *ira per zelum* mögé rejtett propaganda. A bosszúállást eltávolítják Lajos személyes sértettségétől, s helyette az egész kereszténységet felháborító bűnről vagy Lajos nemzetsége és több királyi dinasztia sérelmével magyarázzák.

A magyar forrásokból hiányzó *clementia* erényéről Domenico di Gravina néhány helyen megemlékezik a krónikájában. Ugyanakkor egy összetett portrét örökített meg a magyar király érzelmeiről: olykor indulatosnak és haragvónak, máskor könyörületesnek és kegyesnek ábrázolta őt. Ez az összetett ábrázolásmód megfigyelhető a Durazzói Károly aversai kivégzéséről készült elbeszélésében is. Károly megbüntetése rendkívül megragadta a kortársak figyelmét, és Domenicón kívül Giovanni és Matteo Villani is hosszabb morális tanulságok közepette emlékezett meg róla. Bár a szerzők eltérően ismertetik a kivégzést és a király érzelmeit, Giovanni Villani, valamint Domenico egyaránt kiemelik, hogy amikor Lajos Aversába hívatta unokatestvéreit, színleg barátságosnak mutatkozott irányukban.¹³⁵ A tarantói és a durazzói hercegek szimbolikus gesztusaikkal – hódolatuk és tiszteletadásuk révén – a király jóindulatát akarták elnyerni, s Lajos gesztusai is a megbékélésre utaltak:¹³⁶ derűs arccal (*ylari vultu*) fogadta az ifjakat, beszélgetett és ünnepelt velük,¹³⁷ ezen kívül békés szándékát jelezte azzal is, hogy szájon csókolta, majd megvendégelte őket.¹³⁸ A békés és barátságos gesztusok közül a „békecsók” és a közös étkezés színlelt volta ellenszenvet keltett a Durazzói Károly halála miatt megosztott közvélemény egy részében, s a királyt a kivégzés miatt néhányan vérárulónak tartották.¹³⁹

¹³⁴ Mályusz, „Krónika-problémák”, 749-755.

¹³⁵ „I reali [...] andarono ad Aversa confidentemente a fare la reverenza al detto re d’Ungheria; e ricevuti da lui con infinta e simulata festa”. MV, tom. I, lib I, cap. 10, 20. Magyarul: A három Villani [Matteo: I, 10. fej.], 171.

¹³⁶ Kiril Petkov, *The Kiss of Peace: Ritual, Self, and Society in the High and Late Medieval West* (Cultures, Beliefs and Traditions: Medieval and Early Modern Peoples, 17), Leiden – Boston, Brill, 2003, 3-4; Boquet – Nagy, *Medieval Sensibilities*, 225; Régine Le Jan, *Amis ou ennemis ? Émotions, relations, identité au Moyen Âge*, Paris, Seuil, ebook, 2024, chap. 6, 191-192.

¹³⁷ „Rex autem ut vidit eos coram se presentes, ylari vultu recipiens iuvenes, cum eis alloquens et festizans”. Chr., cap. XVIII, 186.

¹³⁸ „Vennervi i reali [...] e giunti al re al castello d’Aversa, gli feciono omaggio; e tutti gli baciò in bocca e diè loro desinare”. NC, tom. III, lib. 13, cap. 112, 1623. Magyarul: A három Villani [Giovanni: XII, 112. fej.], 147.

¹³⁹ „Per molti se ne fece quistione, opponendo al re tradimento del suo sangue, avendogli fidati e baciati in bocca, e caritevolmente mangiato co’loro, e poi fatto morire il duca di Durazzo.” NC, tom. III, lib. 13, cap. 112, 1624. Magyarul: A három Villani [Giovanni: XII, 112. fej.], 147. Illetve még az egyik sienai krónikában: „E’ detti reali gionti ad Aversa furo riceuti da’ re d’Ongaria onorevolmente, e dissesi che li baciò in bocha”. Cron. sen., 554.

A kivégzést illetően a beszámolók abban is megegyeznek, hogy a király szándékai és érzelmei hirtelen megváltoztak, és a bosszúállásra irányultak. A megtorlás csúcspontját a színpadra állított kivégzés jelentette, amelynek koreográfiája – különösen Károly holttestének elhelyezése – szándékosan András meggyilkolását idézte fel.¹⁴⁰

Az érzelmekben bővelkedő leírást Domenico krónikájában találjuk meg, aki a megbékélést szimbolizáló vacsora köré szervezi Lajos vádaskodását. A lakomát követően a király derűs arckifejezése hirtelen haragossá és fenyegetővé vált. E változással egyidejűleg nyilvánulnak meg a valódi szándékai, melyeket mindaddig a szívében hordozott és mások elől rejtgetett. Amikor azok végül szavak formájában is meggyilvánulnak, kegyetlen vádaskodás keretében tárulnak fel.¹⁴¹ A vádaskodó király haragja Domenico elbeszélésében hangsúlyosabban jelenik meg: Károly nemcsak Andrást, hanem Lajost is elárulta. Ezt súlyosabb árulásnak tartotta a király, amely még inkább fellobbantotta a dühét Károly ellen.¹⁴²

A megvádolt Károly egy hosszabb védőbeszédben próbálja elnyerni a király jóindulatát: látja a király feléjük irányuló dühét, ezért mindaddig hallgat, amíg Lajos dühe nem csillapodik. Könyörgése a nyilvános bűnbánat konvencióit követi: a király ítélőszéke előtt áll, ahol annak hatalma érvényesül, ezért az irgalomra vonatkozó újbóli kérését is úgy adja elő, hogy azzal kifejezésre juttatja a királyi fenség tekintélyének elismerését.¹⁴³ A nyilvánosan előadott bűnbánat nem mindig volt eredményes, de szükségszerűen alá-fölérendeltségi viszonyt teremtett, s a bűnbánó megalázkodására épült.¹⁴⁴ Domenico a Károly szóbeli kérelmében szereplő ‘dignemini’ kifejezést feltehetőleg az uralkodókhoz intézett *supplicatiók* formulájából

¹⁴⁰ „E incontanente, come avea ordinato, il fedì nel petto, che non avea arme, uno meser Filippo ungaro, e poi lo prese uno per li capelli; e 'l detto meser Filippo gli tagliò la gola, non però afatto il collo, ma de' detti colpi morì di presente.” NC, tom. III, lib. 13, cap. 112, 1624. Magyarul: A három Villani [Giovanni: XII, 112. fej.], 148; „E tirato per forza, come era ordinato, infino ove fu strangolato il duca Andreasso, tagliatali la testa da un infedele Cumino in sul sabbione dal Gafò fu in due pezzi gittato, in quell'orto e in quello luogo dove fu gittato il duca Andreasso.” MV, lib I, cap. 10, 20. Magyarul: A három Villani [Matteo: I, 10. fej.], 171; „Tunc dominus idem rex iuxit dictum ducem omnino perirai, et, in loco ubi dux Andreas suus germanus ab inpiis proditoribus fuit peremptus, penam truncationis capitis pateretur, omni misericordia procul pulsa. Vocatis autem duobus suis militibus cumanis et duobus scutiferis, predictum ducem per eos perimi expresse commisit, statimque milites ipsi et scutiferi mandatum domini curaverunt ducere ad effectum. [...] Et inclinato capite eum sine misericordia iugularunt et caput eius et corpus ab alto dicti gayfi ad infima precipitaverunt in ortum, in quem dux condam Andreas fuerat emissus ab alto”. Chr., cap. XVIII, 192, 194.

¹⁴¹ „Igitur cena facta et tabulis remotis, idem rex prefatum ducem ad se vocavit et alios, principem atque fratres, et ylarem vultum suum rediens in ferocem, contra ducem eumdem et alios fratres eius, quod in corde latebat, ferocibus verbis ostendit.” Chr., cap. XVIII, 188.

¹⁴² „Aliud etiam enormius commisisti prodicionis delictum, quod super te furorem nostrum vehementius provocavit.” Uo., 190.

¹⁴³ „»Quia vero iratos vos video erga me, sileo verba mea et exspecto donec transeat furor vester. Iterato enim supplico nostri dignemini misereri, quia vestre maiestatis dominio ecce sumus.«” Uo., 192.

¹⁴⁴ Mary C. Mansfield, *The Humiliation of Sinners: Public Penance in Thirteenth-Century France*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1995, 265-266, 290-291.

merítette, amely már a kora középkorban is használatban volt, s amit jegyzőként ő is jól ismert.¹⁴⁵

A könyörület kérését Lajos sem hagyta teljesen figyelmen kívül: bár haragvó lélekkel, de tekintetét elfordítva kissé eltávolodott unokatestvéreitől, és elrendelte, hogy egyelőre kíméljék meg őket. Őrizetüket az egyik megbízható emberére, Lackfi Istvánra bízta.¹⁴⁶ Másnap Károly halálra ítéeléséről Lajos nem egymagában, hanem a tanácsadói véleményét kikérve döntött, továbbá arról is határoztak, hogy a fiatalabb durazzói és tarantói hercegeket a Magyar Királyságba küldik.¹⁴⁷ A Lajos vádjai között szereplő árulás a hűség megtagadását jelentette, Domenico azonban ezzel nem a király haragját vagy döntését helyeselte, hanem magyarázatot adott arra a harag bemutatása révén, milyen indokok alapján ítélték el Károlyt. A király vádaskodása és haragja határozta meg a jelenlévők viselkedését: a harag kifejezése egyfelől rettentő félelmet váltott ki Lajos unokatestvéreiből, akik a dühös vádaskodást követően kezdetben sem beszélni, sem megszólalni nem tudtak.¹⁴⁸ Másfelől a harag látványos kifejezése lehetővé tette, hogy az árulás megtorlására a tanácsosok a halálbüntetést tekintsék az egyetlen elfogadható büntetésnek.

Noha Domenico lehetőségként felveti a király könyörületét, ezzel valójában inkább egykori hűbérura, Károly emlékezetéhez kívánt hozzájárulni, aki a durazzói család rangidős férfi tagjaként Gravina ura volt.¹⁴⁹ Károly védőbeszéde az ártatlanságáról, amellyel Isten előtt tisztázza magát, és amit Lajosnak el kellett volna fogadnia, inkább mutatja Károlyt áldozatnak és alázatosnak, mint bűnösnek. A krónikában megörökített kivégzések közül egyedül Károly esetében szerepel gyónás az ítélet végrehajtása előtt, amelyet ő egy ferences szerzetes előtt tett meg.¹⁵⁰ A haragról készült beszámolók alkalmasak voltak arra is, hogy általuk helyeseljék mások tetteit, de itt a haraggal szembeállított kegyelem hiánya úgy vélem, inkább arra szolgált, hogy a krónikás helytelenítse Károly kivégzését.¹⁵¹ A király részéről azonban ez nem szabályozatlan, impulzív dühkitörés volt, hanem az előre eltervezett bosszú következetes megvalósítása, amelyre Domenico is utalt a király rejtegetett szándékainak megnyilvánulása

¹⁴⁵ Geoffrey Koziol, *Begging Pardon and Favor: Ritual and Political Order in Early Medieval France*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1992, 33.

¹⁴⁶ „Tunc rex predictus irato animo visum volvens, paululum recedens ab ipsis, eos de personis servari mandavit et custodie generosi viri Stephani voyvade Transilvani et comitis de Zonuc illos constituit.” Chr., cap. XVIII, 192.

¹⁴⁷ „Mane autem facto, consurgens rex prefatus iterato ad se consilium suum venire mandavit, et postulans quid fieri oporteret, idem sibi consilium fuit consultum, ut prefatus dux moriretur omnino et alii regales apud Ungariam mitterentur.” Uo.

¹⁴⁸ „Dux ergo predictus, fratres et princeps miseri audientes taliter regem loqui, timore territi, eos stupor et ignorantia circumdedit, nec sciebant aliquid loqui vel dicere”. Uo., 190.

¹⁴⁹ Davide Passerini, *Gli Angiò-Durazzo: la rappresentazione del potere*, Ph.D diss., Napoli – Avignon, Università degli Studi di Napoli Federico II – Université d’Avignon, 2020, 27.

¹⁵⁰ „Tunc vocavit unum fratrem monachum loci illius ecclesie et coram eo confexus est apud Deum, miseri cordiam petens domino Iesu Christo suorum criminum commissorum.” Chr., cap. XXVIII, 194.

¹⁵¹ Althoff, „*Ira regis*”, 67-69.

révén. A harag kifejezése lehetővé tette a királynak, hogy tekintélyét megerősítse, a kivégzés példája pedig elrettentésül szolgáljon a Királyság főurai számára. Nem utolsósorban az árulás megbüntetésének ürügyét felhasználva Lajos megszabadulhatott Károlytól, akit egyrészt megbízhatatlannak, másrészt riválisának tartott.¹⁵²

A bosszúállás a Nápolyba történő bevonulás után is folytatódott, Lajos vizsgálatot rendelt el valamennyi áruló ellen, akik még felelősek voltak András meggyilkolásáért.¹⁵³ Így került a király ítélőszéke elé Corrado di Catanzaro is, akit szörnyű kínzásoknak vetettek alá, s bevallotta, hogy többekkel együtt saját kezével végzett Andrással. Vallomásának hallatán a király még kegyetlenebbül dühöngve megparancsolta, hogy Corradót a legkegyetlenebb kínhalálban részesítsék.¹⁵⁴ A *saevius*ra kevés példát lehet találni Domenico krónikájában, a legtöbb esetben a magyarok¹⁵⁵ és Lajos érzelmeinek a bemutatására szolgál. A másik, Lajoshoz kapcsolódó szöveghelynél a király kegyetlen dühére vonatkozik, melyet 1350-ben, a királytól időközben elpártolt avversaiak fogalmazznak meg a király követe előtt. Az avversaiak alázatosan arra kérik a követet, hogy járjon közben értük, s a király ellenük tomboló, kegyetlen dühét a *clementia* váltsa fel és szelídítse meg.¹⁵⁶ A középkori szövegekben a *saevitia* a *crudelitas* szinonimája is lehetett, ebben az értelemben azt jelentette, amikor valaki szándékosan szenvedést akart okozni a másoknak.¹⁵⁷

Visszatérve a Corrado vallomását követő dühre, úgy vélem, ebben az esetben a király dühét illetően arról a különbségtételről van szó, mint amit Aegidius Romanus is megfogalmazott: a harag utálatossá válik, amennyiben azt nem szabályozza a *ratio*, és nem mérsékli a *mansuetudo*. Míg a király a Károly elleni dühét a céljaihoz igazította, addig Corrado vallomásakor vagy az avversai ostrom kezdetén inkább a személyes sérelmek határozták meg dühét. Domenico nem bírálatként ír ezekről, csupán érzékelteti, hogy a dühöngés ezen formája megnehezítheti a király hatalmának elfogadottságát. A dühöngő király, aki képtelen a könyörületre, könnyen *rex iniquus*-szá válhat.¹⁵⁸

¹⁵² Csukovits, *Az Anjouk Magyarországon II*, 39-40.

¹⁵³ „dominus rex de aliis proditoribus fratris sui mandavit inquirei”. Chr., cap. XIX, 196.

¹⁵⁴ „Igitur prefatus Corradus pena tormentorum crudelium superatus, palam sua prodimenta confexus est, seque manu propria ducem Andream cum quampluribus sequacibus necavisse. Quod idem rex audiens, crudelius sevens in eumdem, ipsum mandavit crudelissima morte puniri; et in rota acutissimis novaculis circumdata Corradus idem superpositus laniatur.” Uo., 198

¹⁵⁵ A *saevius* általában a csata hevesességéhez kapcsolódva, kegyetlen és vad tettek bemutatásához kapcsolódik, és az impulzívabb, kevésbé szabályozott viselkedést jelöli. Uo., cap. XXVIII, 280.

¹⁵⁶ „Precamur itaque laudabilem discretionem vestram, precibus subiectis, ut [...] me loquentem et populum terre huius coram tante maiestatis pedibus commendetis, quod eius furor, regali superatus clementia, contra nos et bona nostra non seviat.” Uo., cap. LXXII, 596-598.

¹⁵⁷ Daniel Baraz, *Medieval Cruelty: Changing Perceptions, Antiquity to the Early Modern Period*, Ithaca – London, Cornell University Press, 2003, 15.

¹⁵⁸ Althoff, „*Ira regis*”, 61.

Lajos mindazonáltal Domenico szerint a bosszúállást követően könyörületesen bizonyult. Felismerte azt, hogy egyesek rosszindulatból, hamisan rágalmazták ellenségeiket, a király ezért dühét mérsékelte, és vizsgálatot rendelt el a hamisan vádaskodók ellen. Ezen kívül felmentette és kegyelmébe fogadta mindazokat, akikről bebizonyosodott, hogy nem lettek árulókká.¹⁵⁹ Kegyességére 1350-ből is van néhány példa, melyek elemzésére a negyedik fejezetben kerül sor.

Hogyan értékelhetjük az itáliai krónikákat Lajos bosszúját illetően? Károly kivégzése nagyobb figyelmet kapott ezekben a beszámolóknak, mint a magyar királyi udvar miliójában készült elbeszélésekben, hiszen csak egy oklevélben emlékeztek meg röviden róla, a jogos bosszúhoz igazítva a narratívát. A király bosszúját Durazzói Károly ellen nem tartották jogosnak, de impulzívnak sem. Domenico Lajos dühét, haragját többféle szempontból mutatta be, sőt a kegyességéről is megemlékezett. Giovanni és Matteo Villani ilyen részleteséggel nem foglalkoztak a király érzelmeivel, ezért is tekintetem el a krónikáik részletesebb idézésétől. Mindazonáltal Giovanni Villani Domenicónál kritikusan értékeli Lajosnak a nápolyi intézkedéseit: „A nápolyiak legtöbbszörre elszomorodtak s megfélemlédtek, mivel a királyság tisztségeinek jövedelmei s a királyiaktól vett előnyök most a herceg halála által gazdát cseréltek s elvették tőlük. Pedig amint Seneca mondja, aki egyet sért, sokat fenyeget.”¹⁶⁰ Az utóbbi ebben a formában nem található meg Senecánál, de feltehetőleg a *De ira* második könyvének alapulhat, s leginkább arra a szöveghelyre épülhet, melyben Seneca kifejti, hogy a harag értéke a fenyegetésben rejlik. Azonban a fenyegetésből fakadó félelem mindig veszélyesebb, mint a pusztán megvetés, mivel a félelem mindig eléri azt is, aki annak okozója, ezért ő maga sem élhet biztonságban.¹⁶¹ Seneca a *tyrannis* tulajdonítja az előbbieket, s valószínűleg Giovanni Villani is erre a senecai értelmezésre utal, amikor Lajos másokat sértő intézkedéseit említi. A *reges iniquit*, akiknek tetteik miatt kétségbe vonható volt a legitimációjuk, valóban *tyrannis*nak nevezték a középkorban is.¹⁶² I. Károly kegyetlenségeit például Saba Malaspina († 1298) a krónikájában összekötötte a zsarnoksággal, hogy meggyőzőbben kérdőjelezhesse meg

¹⁵⁹ „Rex autem videns quamplurimum accusatorum malitiam, mitigato furore, ordine iuridico contra tales accusatos procedi mandavit. [...] Eos autem quos puplicatorum proditrum minime confexatos invenit et aliis legitimis indiciis non culpatis, penitus liberari iuxit et ad gratiam admisit eosdem.” Chr., cap. XIX, 198.

¹⁶⁰ „I napoletani i più erano tristi e in paura, sì per le grascie degli ufici del Regno e vantaggi ch’avieno da’ reali; e allora furono mutati e tolti essi per la morte del duca; che, come dice Seneca, chi a uno offende molti ne minaccia.” NC, tom. III, lib. 13, cap. 112, 1625. Magyarul: A három Villani [Giovanni: XII, 112. fej.], 149.

¹⁶¹ „Primum ira, si quantum minatur valet, ob hoc ipsum quod terribilis est et invisus est; periculosius est autem timeri quam despici. [...] Quid, quod semper in auctores redundat timor nec quisquam metuitur ipse securus?” ME, vol. I, 188-190 [Sen. *De ira* 2.11.]

¹⁶² Edward Peters, *The Shadow King. Rex inutilis in Medieval Law and Literature, 751-1327*, New Haven – London, Yale University Press, 1970, 60-61, 64.

Károlynak a nápolyi trónhoz való jogát.¹⁶³ A királynak tehát az Aegidius Romanusnál is szereplő, kényes egyensúlyt kellett megtalálni a megtorlás és hatalma elismertetése között, amelyhez érzelmeit szabályozva, kegyelmet gyakorolva juthatott közelebb.

1.5. A megpróbáltatások és bosszú konstrukciója a profetikus művekben

A profetikus és apokaliptikus művekben a szerzők nemcsak az eszméket mozgósították, hanem az érzelmeket is, s az utóbbiakat gyakran ellentétpárokba (mint például a szeretet és gyűlölet, remény és félelem) rendezve tárgyalták. Ezen kívül a szélesebb kozmológiai modellek révén magyarázatot adtak a bűnökre, és felhívták a figyelmet a bűnbánat jelentőségére. Noha a válság többféle formáját is bemutaták, a háborút tekintették az egyik legrettenetesebb csapásnak, amellyel Isten az emberiséget büneiért sújtja.¹⁶⁴ Az András halálát és Nagy Lajos bosszúját értelmező profetikus és apokaliptikus művek többféle bibliai modellbe illeszkednek. Az újszövetségi, apokaliptikus bibliai modell szerint András meggyilkolása a végidők egyik jele, Nagy Lajos bosszúja pedig részint az ószövetségi, profetikus modellt követi (egy nép megbüntetése büneiért), részint az újszövetségi, apokaliptikus modellt (a Nápolyi Királyság megbüntetése és pusztulása mint a végidők egyik jele). Jóllehet csak rövid formában, de már Fransesc Eiximenis is foglalkozott Lajosnak a Nápolyi Királyság elleni támadásával a profetikus művekhez hasonlatos traktátusában, azonban ő nem fejtette ki részletesebben, miért került sor a támadásra, valamint annak hatását is eltúlozta. A Nápolyi Királyság elleni háborúra konkrét magyarázatot adó profetikus művekben szintén megjelenik ez a túlzás, melynek célja, hogy nagyobb eszkatológiai modellekbe illessze a Nápolyi Királyság szükségszerű pusztulását.

Az Ágoston-rendi Gentile da Foligno († 1337 k.) 1332 körül készített egy kommentárt, melyben megjövendölik egy apuliai király halálát, akit később, a kommentár magyarországi példányának interpolációjában, András herceggel azonosítottak. Gentile egy általa mintegy harminc évvel korábban látott és lemásolt próféciához, a *Ve mundo in centum annishoz* írta a kommentárját. A *Ve mundo in centum annis* szerzője ismeretlen, melyet először Arnau de Vilanova († 1311/1313 k.) közölt a *De cymbalis ecclesie* című műve végén, aki ezzel kívánt rámutatni a keresztény tartományokra váró büntetésre és az Antikrisztus száz éven belüli

¹⁶³ Claude Carozzi, „Saba Malaspina et la légitimité de Charles Ier”, in *L'État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle*, Rome, École française de Rome, 1998, 81-98.

¹⁶⁴ Bernard McGinn, *Visions of the end: apocalyptic traditions in the Middle Ages* (Records of Civilization: Sources and Studies, 96), New York, Columbia University Press, 1979, kül. 1-36; az érzelmekhez: Jennifer Spinks - Charles Zika, „Introduction: Rethinking Disaster and Emotions, 1400-1700”, in Jennifer Spinks - Charles Zika (eds.), *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400-1700*, London, Palgrave Macmillan, 2016, 1-17.

eljövetelére.¹⁶⁵ Ugyan a *Ve mundo in centum annis* hasonlóságokat mutat Arnau nézeteivel (megjelenik benne az „Arisztotelész fészke” elleni gyűlölet, amely a párizsi teológiai fakultásra utal, akik filozófiai okoskodásukkal elhomályosították az igazságot és megszegyenyítették Arnaut¹⁶⁶), de körülményes, már a saját korában is nehezen érthető szókészlete, tekervényes szintaxisai és a vergilius-i parafrázisok alkalmazása miatt stílusában eltér Arnau skolasztikus prózájától. Ebből Robert Lerner arra következtet, hogy a szerző közel állhatott Arnauhoz, és a mű keletkezését Arnau 1300. évi párizsi megaláztatása utánra, 1301 októbere és augusztusa közé datálja.¹⁶⁷

Ami Gentile kommentárját illeti, érinteni kell még a glosszázási módszertanát is. Ő nem látott el magyarázattal minden szót, szemben a *Ve mundo in centum annis* szorgalmasan, szinte szóról szóra magyarázó Jean de Roquetaillade-dal.¹⁶⁸ Bár Gentilét nem rossz szándék vezette, több esetben megváltoztatta a morfémákat. Feltehetőleg e mögött a jóhiszeműsége állt, mivel így akarta rekonstruálni a *Ve mundo in centum annis* ősi szövegét, amit feltételezése szerint hibás másolatban láthatott csak. A kommentárban a legnagyobb változás a *Ve mundo in centum annis*hoz képest a jövendölés célja, ugyanis Gentile kevésbé foglalkozik a baljós végítélettel és az Antikrisztus „fertelmes” eljövetelével, bővebb kifejtéseiben inkább az egyház megreformálásába vetett reményét mutatja be.¹⁶⁹

A magyar vonatkozása miatt figyelmet érdemlő szövegrésznél ugyancsak észrevehetőek Gentile változtatásai, legalábbis elsődleges szinten ő módosított ott, ahol a *Ve mundo in centum annis* szerint a Francia Királyság következett volna a régiótól régóig vándorló, egyes tartományokat elérő csapások ismertetése sorában. Gentile a Francia Királyságot Apuliával helyettesítette, mert Galliát már korábban érintette, ismételni pedig nem akart, és hogy hű maradjon a „tengertől tengerig” (*a mari ad mare*) terjedő ország bemutatásában, választása az ennek földrajzi értelemben még megfelelő Apuliára esett. A szóátalakítói módszere eredményeként a *Ve mundo in centum annis*ban található, franciákra utaló „méhek királyából” (*regis apum*) létrehozta „Apulia királyságát” (*regni Apulie*).¹⁷⁰ Apuliát illetően Gentile kitér egy meg nem nevezett apuliai király halálára, aki „menyasszonya”¹⁷¹ javait elnyelve, saját kötelétől

¹⁶⁵ Robert E. Lerner - Matthias Kaup, „Gentile of Foligno Interprets the Prophecy “Woe to the World,” with an Edition and English Translation”, *Traditio*, 56 (2001), 149-211, itt: 150, 160.

¹⁶⁶ Arnau de Vilanovának a korábbi próféciáját (*De adventu Antichristi*) elégették. Az újonnan megírt, de már a párizsiak elítélésével kiegészített próféciája, a *De cymbalis ecclesie* VIII. Bonifác pápa támogatásában részesült, akit Arnau megszabadított a vesekövektől. Uo., 155-157; Sebastià Giralt, „The Legend of Arnau de Vilanova, from the Middle Ages to the Early Modern Times”, *Micrologus: Natura, Scienze e Società Medievali*, 21 (2013), 411-444.

¹⁶⁷ Lerner - Kaup, „Gentile of Foligno”, 161-163.

¹⁶⁸ Uo., 163. és 41. jegyzet. A kommentárját 1354/55-ben készítette el *Liber de oneribus orbis* címmel.

¹⁶⁹ Uo., 165-170.

¹⁷⁰ Uo., 171.

¹⁷¹ Ezt a metaforát gyakran azonosítják az egyházzal. Norbert Schnell, *The Bride of Christ: A Metaphor for the Church: Systematical Exegetical Analysis*, Zürich, LIT, 2020.

megfojtva zuhan le a trónjáról.¹⁷² A szöveg keletkezése idején András még a Magyar Királyságban tartózkodott, és csak 1345-ben vesztette életét. A jövődőlés ezen része tehát csak véletlenszerűséget mutat az aversai gyilkossággal. Lerner amiatt is kizárta Andrást az apuliai királlyal való azonosításból, mert valójában nem volt király.¹⁷³ Valóban nem volt az, ennek ellenére a kortárs szerzők közül többen is annak nevezték.

Amikor a Magyar Királyságban a 15. század elején Gentile kommentárját lemásolták, egyúttal létrehoztak egy új variánst (Lernerék ezt azonosították B-variánsként, amely közvetlenül az eredeti szövegből származik, mivel B áll a legközelebb az eredetihez, az átírásuk is ez alapján készült¹⁷⁴), így másodlagos szinten is módosult a szöveg. A másolásakor először egy margószéli jegyzet készülhetett,¹⁷⁵ amely András herceggel azonosította az apuliai királyt. A végleges szövegbe, közvetlenül az apuliai kommentár alá, már interpolációként került az a pseudo-joachita szövegrészlet, amely a magyaroknak a Nápolyi Királyság elleni támadására vonatkozik.¹⁷⁶

A magyar kutatás alig foglalkozott a B-variánssal, amely az *Acephalus kódexben*¹⁷⁷ öt foliót tesz ki (107r-111v). A kommentármásolat a második, 15. század eleji kézhez köthető (még a 106v tartozik ide). A kódex provenienciája a kezdeti időszakot tekintve csak részlegesen deríthető fel, annyi bizonyos, hogy a kéziratokat saját használatra állította össze valaki (de az összeállítatás sincs kizárva) a 14. században, és valamikor a 14-15. században került az esztergomi egyházmegye tulajdonába. 1686-ban Budáról Bécsbe került a kódex, majd az 1932-es velencei egyezmény¹⁷⁸ keretében visszakerült Magyarországra.¹⁷⁹

A pseudo-Joachimra hivatkozó interpoláció egy Galliához kapcsolódó prófécia magyarozatát alakítja át. A szövegben szereplő, elbukó „segítőnő” (*auxiliatrix*) Johanna

¹⁷² „Nam rex, qui sponse menstrua deglutivit, fune proprio strangulatus de solio corruet vicinorum arentibus viribus federis simulati.” *Commentarius Fratris Gentilis de Fulgineo in prophetiam, que incipit „Ve mundo in centum annis”*, a teljes szöveget kiadták Lernerék az idézett cikkük végén bilingvis, latin-angol változatban, ld. uo., 188-211, itt: 202.

¹⁷³ Uo., 172.

¹⁷⁴ Uo., 187.

¹⁷⁵ A 15. századi megjegyzéseknek ezzel nincs vége, a 78v folión szereplő, császárválasztásról szóló leírásnál a margón ez olvasható: „Hazudik, aki ezt írta.” (*Mentitur qui te scripsit.*). Emma Bartoniek, *Codices Latini medii aevi*, Budapest, OSZK, 1940, 366, 405. sz.

¹⁷⁶ Lerner - Kaup, „Gentile of Foligno”, 170-171 és 56. jegyzet.

¹⁷⁷ Jelzete: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 405. A csonka, 127 folióból álló kódex kilenc művet tartalmaz: *Chronicon Hungarorum acephalum* (ff. lv-34v); a ff. 35r-47v üres; *Gesta Alexandri Magni* (ff. 48r-78v); *Adnotatio de Germania ducibus electoribus et coronatione imperatoris Romanorum* (f. 78v); f. 79r-v üres; Odoricus de Pordenone seu de Foroiulio OFM, *De mirabilibus mundi* (ff. 80r-106v); *Adnotatio medica* f. 106v; *Fratris Gentilis extractus de tractatus Arnaldi de Villa nova, De cimbalis ecclesiae* (ff. 107r-111v); *Adnotationes physicae et mathematicae* (ff. 112r-119r); [Pseudo-] Daniel, *Somnarius et supputatio prophete* (ff. 119v-122v); *De lunatione cuiusdam mensis* (ff. 122v-124r); *De synonymiis* (ff. 124v-127v). Bartoniek, *Codices*, 366-307, 405. sz.; Kertész Balázs, „A 14. századi magyarországi krónikaszerkesztmények utóélete a késő középkorban”, *Századok*, 150 (2016), 473-499, itt: 475.

¹⁷⁸ Bartoniek, 365, 403. sz. alatt.

¹⁷⁹ Körmendi Kinga, „Az *Acephalus kódex* esztergomi vonatkozásai”, *Magyar Könyvszemle*, 115 (1999), 1. sz., 65-69, itt: 65-66.

királynőre utal, akinek országa a magyarok kezébe kerül. A magyarok az elfoglalást követően megtartják a királyságot (benne fognak lakni). Ez a büntetés azért sújtja Johannát és országát, mert nem kenték fel királyként András herceget, hanem a „legsörnyűbb halállal” meggyilkolták őt. A királynőt – mivel „ura gyilkosa” (*interfectorix*) – a prófécia szerint azon a napon semmilyen segítség nem fogja megoltalmazni.¹⁸⁰

Az interpoláció keletkezési körülményeivel kapcsolatban két jelenségre lehet rámutatni. Egyrészt, a 15. század eleji keletkezés még abba az időkeretbe tartozik, amikor a kommunikatív emlékezet megőrizte és fenntartotta András halálának tartalmi elemeit, amely ugyan írott emlékekben nem mutatható ki, de szóban még jelen kellett lennie a kommunikatív emlékezetben.¹⁸¹ Innen már adott lehetett két tartalmi elem a kommentár szövegéhez (Apulia, *strangulatus*). Másrészt Gentile szóátalakításának eredményeként, Apulia és az apuliai király, illetve a *strangulatus* olyan kifejezések voltak, melyek ebbe az irányba terelheték az interpoláció készítőjének figyelmét. A két jelenség így kiegészíthette egymást. Az viszont nyitott kérdés marad, hogy a pseudo-joachita szöveghez mennyit adott hozzá az interpoláció készítője, ahogy Marjorie Reeves bemutatta, népszerűek voltak a Joachim nevében írt próféciaik, mert nagyobb tekintélyt adott a szerzőknek Joachim neve alatt írni.¹⁸²

Jean de Roquetaillade (Johannes de Rupescissa, † 1365-1370 k.) több profetikus művében foglalkozott Lajos bosszújával és a Nápolyi Királyság megpróbáltatásaival. Ő a 14. század egyik legtermékenyebb apokaliptikus gondolkodója¹⁸³ volt, Robert Lerner szerint a hozzá

¹⁸⁰ „Ioachinus, ubi tractat de regno Gallie, dicit sic: »Corruet auxiliatrix, cadet, cui prestat auxilium. Lingua Phari devorabit eas, et Hungari habitabunt in ea, quia non unxerunt dominum suum regem, sed morte pessima interfecerunt eum et ideo ad terram prostrati erunt nec invenient iuvamen in die illa pro eo, quod Domini sui est interfectorix.«.” Lerner - Kaup, „Gentile of Foligno”, 202. A *Lingua Phari* a Messina előtti földnyelv. A legtöbb Anjoukkal kapcsolatos oklevélben megtalálható a kifejezés, például Róbert király testamentumában is szerepel a „Pharus” a Messinai-szorosra utalva: „et ordinate dispositus ac de Regno Siciliae ultra citraque Pharus, Comitatus Provinciae et Forcalquerii ac Pedemontis, nec non omnibus aliis terris, suis Dominiis”. CID, tom. II, col. 1101-1110, LXXXII. sz., itt: col. 1103.

¹⁸¹ Ezt nyolcvan évben határozzák meg. Jan Assmann, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán, Budapest, Atlantisz, repr. 2004. Ugyanerre jut magyar okleveles példák alapján: Fügedi Erik, „Verba volant...”. Középkori nemességünk szóbelisége és az írás”, in H. Balázs Éva - Fügedi Erik - Maksay Ferenc (szerk.), *Mályusz Elemér emlékkönyv*, Budapest, Akadémiai, 1984, 107-130; Keszei András, „Az emlékezet rétegei”, *Korall*, 11 (2010), 41. sz., 5-34, itt: 12.

¹⁸² Marjorie Reeves, *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages. A Study in Joachimism*, Oxford, Clarendon Press, 1969, rev. 1993.

¹⁸³ Jeant célszerűbb apokaliptikus gondolkodónak nevezni, mint exegétának, noha az eszkatológia a kutatásban gyakran az apokaliptikus szinonimájaként jelenik meg. Az apokaliptikus egy komplex mentális paradigmát jelöl (egy nagyobb fogalmi halmazt, mint az eszkatológia): alapvető hiedelmekre épül, és magában foglalja az emberi történelem lineáris fejlődését, illetve annak megszakadását az isteni beavatkozás révén. Emellett része azoknak a kulturális és társadalmi gyakorlatoknak, amelyek ezeket a hiedelmeket irányítják. Az apokaliptikus paradigmába az eszkatológia is beletartozik, az üdvtörténeti aspektus hangsúlyával. Jean esetében még alkalmazom a prófécia, profetikus rendszer/gondolkodás kifejezéseket, mivel ezek hangsúlyozzák az apokaliptikus és profetikus elemek szoros összefonódását. László Hubbes, „Apocalyptic as a New Mental Paradigm of the Middle Ages”, in Michael

köthető szövegek nyomtatásban 1515 oldalnyi terjedelmet tesznek ki, és a még lappangó kéziratok felfedezésével, illetve a csonkán kiadott művek teljesebb kiadásával ez a szám még jócskán bővíthet. Lerner nem véletlenül jellemezte Jean munkásságát a „megalopolygraphy” kifejezéssel,¹⁸⁴ aki fennmaradt műveinek¹⁸⁵ zömét avignoni fogsága alatt írta. Amit tudni lehet az életéről, azt nagyrészt a művei alapján állították össze a kutatók, ezek közül a *Liber ostensor* tartalmazza a legtöbb életrajzi adatot. Jean 1327-ben Toulouse-ban tanult filozófiát tíz éven keresztül. Előkelő származású lehetett, egy 1328-ból fennmaradt dokumentum szerint kölcsönt biztosított II. Gaston, Foix grófja számára. Toulouse területén került kapcsolatba a ferencesekkel, ennek kapcsán Lerner feltételez egy konverziót az életében, amely során Jean eldönthette, hogy belép a minoriták közé 1332-ben, s ehhez az évhez kapcsolódik az első látomása.¹⁸⁶

Az 1344. évi, második látomásán alapuló óvatlan prófécijája, melyben a klérus megbüntetéséről beszélt, illetve a spirituálisok felé mutatott rokonszenve (ő maga nem volt az, csak rokonszenvezett az abszolút evangéliumi szegénységről alkotott nézeteikkel) miatt a felettesei szemében gyanússá vált. Aquitánia-szerte több börtönben megfordult. 1349-ben az iránta engedékenyebb pre-obszerváns ferencesek segítségével Avignonba ment, hogy tisztázza magát a vádak alól. Jean ekkor írta meg a *Liber secretorum eventuumot*, amellyel az volt célja, hogy összefoglalja profetikus gondolkodását. Lerner hangsúlyozza, hogy Jean tudatosan elhatárolódott a „prófétaság adományától”, és önmagára úgy utalt, mint aki az értelem szellemi adományában részesült.¹⁸⁷ Magát az ortodoxia követőjeként határozta meg, aki elfogadja a pápai hatalmat és az egyház dogmáit. Felmentése ellenére továbbra is megfigyelés alatt tartották Avignonban, ugyanis tartottak attól, hogy nézetei szabad terjesztésével lázadást szít az egyház

---

A. Ryan (ed.), *A Companion to the Premodern Apocalypse* (Brill's Companions to the Christian Tradition, 64), Leiden – Boston, Brill, 2016, 144-176, kül. 148-153.

¹⁸⁴ Robert E. Lerner, „John the Astonishing”, *Oliviana*, 3 (2009), online: <http://journals.openedition.org/oliviana/335>, hozzáférés: 2024. december 28., itt: 2., 5. bekezdés. Már bővült is ez a szám a *Vade mecum in tribulatione* teljes szövegű, kritikai kiadásával. Giovanni di Rupescissa, *Vade mecum in tribulatione*, a c. di Elena Tealdi, pref. Robert E. Lerner, Gian Luca Potestà (Ricerche, Storia - Dies Nova, 1), Milano, Vita e Pensiero, 2015; emellett feldolgozták a *Vade mecum* vulgáris változatait, ez volt a legnépszerűbb írása a másolók körében: John of Rupescissa, *Vade mecum in tribulatione. Translated into Medieval Vernaculars*, ed. Robert E. Lerner, Pavlína Rychterová (Ricerche, Storia - Dies Nova, 4), Milano, Vita e Pensiero, 2019; *John of Rupescissa's Vade mecum in tribulatione (1356): A Late Medieval Eschatological Manual for the Forthcoming Thirteen Years of Horror and Hardship*, ed. Matthias Kaup, London – New York, Routledge, 2017.

¹⁸⁵ A fennmaradt és elveszett művekhez: LO, I, 13-26.

¹⁸⁶ Robert E. Lerner, „Historical Introduction”, in LSE, 15-86, itt: 16-18; Felicitas Schmieder, „Prophetische Propaganda in der Politik des 14. Jahrhunderts: Johannes von Rupescissa”, in Wolfram Brandes, Felicitas Schmieder (Hrsg.), *Endzeiten. Eschatologie in den monotheistischen Weltreligionen* (Millennium-Studien / Millennium Studies, 16), Berlin, Walter de Gruyter, 2008, 249-260, itt: 249.

¹⁸⁷ Ebben Gioacchino da Fiorét követte, ugyanakkor Gioacchino és ő is önellentmondásba kerültek, mivel az *intelligentia* hangoztatásán túl mégis a prófétai szellemről tanúskodnak a szövegeik. Jean-Pierre Torrell, „La conception de la prophétie chez Jean de Roquetaillade”, *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge*, 102 (1990), n. 2, 557-576.

ellen.¹⁸⁸ Ugyanakkor volt egyfajta ambivalencia a hozzá való viszonyulásban, például nem gátolták meg további művek írásában, sőt már fogsága idején terjesztették és másolták azokat. Avignoni tartózkodása kétféle szempontból is előnyös volt számára: ide futottak be a pápai udvarba a világ hírei, melyeket akkurátusan és nagy gonddal beépített próféciaiba, másrészt lehetősége volt bíborosokkal beszélgetni, s többen újabb próféciaikat kértek tőle.¹⁸⁹

Bár Jean a joachita prófétai hagyomány örököse volt, azok tartalmától és szemléletétől több esetben eltért. Számára a bibliai alapú próféciaik kevésbé voltak fontos referenciák, inkább követte a pseudo-joachita és a ferences körökben népszerű profetikus-apokaliptikus szövegértelmezéseket.¹⁹⁰ Szellemi mesterének leginkább Arnau de Vilanovát tartotta, átvette tőle a kabbalista módszert az Antikrisztus eljövételének pontos kiszámításához.¹⁹¹ Rendkívüli erudícióról tesznek tanúságot a szövegei, mindazonáltal nehezen jutott hozzá könyvekhez, ezért kénytelen volt az egykor olvasottakat fejből idézni, némely esetben hibátlan pontossággal, máskor tévedett.¹⁹²

Röviden összefoglalva profetikus rendszerének főbb elemeit, amely nagyrészt változatlan tartalmú: Jean pozitívan látta a jövőt, hitt a vallási megújulásban, ehhez viszont előbb el kell bukniuk az egyház támaszainak, a Capeting-leszármazottaknak. Az *Oraculum Cyrilli*hez írt kommentárjában még a nápolyi Anjoukat is az egyház bajnokainak tartotta, átvette a legitimációjukhoz használt propagandisztikus elemek egy részét is. Ahogy a nápolyi Anjouk egyre több botrányba keveredtek, úgy fordult el fokozatosan tőlük, s utolsó művéből, a *Vade mecum in tribulatione*éből (1356, közvetlenül a *Liber ostensor* után írta) végleg kitörölte őket profetikus rendszeréből. Az egyház bajnoka címet ezt követően már csak a Valois-dinasztiának tartotta fent.¹⁹³ A végkimenetelt illetően Jean úgy vélte, hogy a francia dinasztia („áldott királyi család”¹⁹⁴) valamennyi ágának az átmeneti bukása elkerülhetetlen, ugyanis a védelem nélkül maradt és az evangéliumi szegénység eszményétől eltávolodott egyháznak is különféle csapásokat kell elszenvednie. Csak ezt követően jöhet el a Krisztus által küldött *reparator orbis*,

¹⁸⁸ Lerner, „Historical Introduction”, 38-39.

¹⁸⁹ Lerner, *The powers of prophecy*, 136; LO, I, 6-12.

¹⁹⁰ Schmieder, „Prophetische Propaganda”, 253.

¹⁹¹ LO, II, 896-900.

¹⁹² OC, II, 129; Lerner, „John the Astonishing”, 6-9. bekezdés.

¹⁹³ Lerner, „Historical Introduction”, 71; a nápolyi Anjoukhoz: Elizabeth Casteen, „Gilding the Lily: John of Rupescissa's Prophetic System and the Decline of the Angevins of Naples”, *Mediaevalia*, 36/37 (2015/2016), 119-145, kül. 126, 128, 130; a Valois-dinasztiához: Mark Dupuy, „The Unwilling Prophet and the New Maccabees: John de Roquetaillade and the Valois in the Fourteenth Century”, *Florilegium*, 17 (2000), no. 1, 229-250.

¹⁹⁴ Jean a Valois uralkodókat is kritizálta, a *Liber de oneribus orbis* című kommentárjának a tours-i másolatából például kitépték a nápolyi Anjoukról kidolgozott magyarázatának a kezdő részét, illetve azt a részt is, amely a Francia Királyság megpróbáltatásait vette számba. Ennek keretében illetve kritikával a francia uralkodók gazdaságpolitikáját a százéves háborúval kapcsolatban. Ekkor még nem zárult le a százéves háború, a szöveg kritikai kiadását készítő Isabelle Rousseau-Jacob szerint ezek a kritikák zavarhatták a szöveg olvasóját és ezért távolította el a kérdéses foliókat. LOO, 9. bekezdés.

egy ferences szerzetes személyében, aki egy francia király támogatásával megreformálja az egyházat és szembeszáll a fenevaddal. Ő az angyali pápa, aki feladata végeztével lemond tisztéről.¹⁹⁵

Jean először az *Oraculum Cyrilli*hez írt kommentárjában tárgyalja Nagy Lajossal bosszúját és András halálát, a bosszút a gyilkoságból eredezteti, melyet áruló módon követtek el, s röviden, metaforákba bújtatva, Johanna bűneit is megnevezi. Az *Oraculum Cyrilli* szerzőjének kiléte jelenleg is vitatott. A kutatók szerint három-öt összeállítóról lehet szó. Az alapszöveg 1280-1300 körül keletkezett, egyes feltételezések szerint 1294 és 1303 körül. Az orákulum legendáját a műhöz csatolt, a Cirill és a pseudo-Joachim közötti levélváltás tartotta fenn és tette népszerűvé. Szimbolikája nehezen érthető, tulajdonképpen ebből már eleve adódott az azonosítás nehézsége, a sárkány allegória például néha skorpióként van megnevezve, amely alatt II. Frigyes nemzetségét értették. Népszerűségét is részben ez adta, a szöveget felhasználók kedvük szerint alakíthatták ezeket a metaforikus képeket. A Stauf-sarjakkal szemben a sötétség felett diadalmaskodó nápolyi Anjouk álltak, akikhez Jean a nap szimbólumot és a jámborságot kapcsolta.¹⁹⁶

Jean kommentárját (1345-1349 között) egy kézirat őrizte meg,¹⁹⁷ melynek csak egy részét írta át és adta közre Marc Boilloux.¹⁹⁸ A szöveg szerkezetéről: Jean a kommentárok struktúráját követte, először a Cirillnek tulajdonított szöveget közölte, amelyet nagyjából szavanként glosszázott pseudo-Joachim is, akinek magyarázatait Jean a legtöbb esetben megtartotta.¹⁹⁹ Majd Jean kommentárja következik, aki a magyarázatait hosszas kifejtésekben közli. A kommentárban egy helyen felveti, hogy a Száraz Sárkány (aki tetteivel hozzájárul az Antikrisztus eljövételéhez)²⁰⁰ allegória esetleg a magyar királyt is jelölheti. Majd megjegyzi, hogy mindezt különösnek találja, mivel az Oroszlán az ő azonosításában a Capeting-dinasztiát

¹⁹⁵ LO, I, 27-40. Robert E. Lerner, „Millennialism”, in Bernard McGinn (ed.), *The Encyclopedia of Apocalypticism, vol. 2: Apocalypticism in Western History and Culture*, New York, Continuum, 2000, 326-360, itt: 351-354.

¹⁹⁶ Jean nem kérdőjelezte meg Gioacchino da Fiore szerzőségét, a kommentárját már annál inkább, sőt Felicitas Schmieder felvetette, hogy Jean szándékosan ezzel a szöveggel kívánt „belépni” az apokaliptikus szerzők körébe, mivel már „Joachim” neve önmagában növelte a kommentár értékét. Bár Jean állítja, hogy ezt megelőzően is készített profetikus műveket, Schmieder szerint elképzelhető, hogy csupán ezzel akarta a tapasztaltságát bizonyítani. Jean számára Gioacchino da Fiore – bár elismeri Konkordanciáit –, nem teljesen hibátlan próféta, mivel szerinte korlátozott világtörténeti látásmóddal rendelkezett, nem látott át eléggé a sötétség leplén, ezért nagy szerénységek közepette maga Jean próbálja meg ezt a hiányosságot pótolni. Schmieder szerint Jean afféle „új Joachimként” tekintett önmagára. Felicitas Schmieder, „«Non capit in corde meo ut passim expositioni Joacimi penitus acquiescere in hoc loco». Pseudo-Joachims Kommentar zum *Oraculum Cyrilli* und seine Kommentierung durch Johannes von Rupescissa”, in: Gian Luca Potestà, Marco Giuseppe Rainini (a c. di), *«Joachim posuit verba ista». Gli pseudoepigrafi di Gioacchino da Fiore dei secc. XIII-XIV*, Roma, Viella, 183-193, kül. 184, 189. Az ellenvéleményhez: Lerner, *The powers of prophecy*, 137.

¹⁹⁷ Párizs, BnF, ms. lat. 2599, ff. 1r-244r, online: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52524043b/f5.item>, hozzáférés: 2024. december 29. A vízjelek alapján az 1375-1379 közötti időszakra szűkítették ennek a másolatnak az elkészítését.

¹⁹⁸ OC, I, 112-116.

¹⁹⁹ Uo., 119-120.

²⁰⁰ Az erre vonatkozó fejtegetéseihez: OC, II, §IV, 320-321.

szimbolizálja, és a magyar király is ebből a dinasztiából ered. (Noha Jean tévesen gondolja Lajos apjának Martell Károlyt, aki valójában a nagyapja volt.) Vagyis Lajos származása folytán nem sárkány, hanem oroszlán, azonban Jean nem zárja ki, hogy Lajos eszkatologikus szerepe változhat, mivel a testvére, András meggyilkolása miatt szövetségre léphet a Kígyóval az egyház ellen, s épp ezért már megfelelhet a sárkány szerepére. Jean nagyrészt jól értesült, átveszi András halálát illetően az áruló módon elkövetett, kegyetlen lemészárlásra vonatkozó értelmezést, csupán a nápolyi királynő, Johanna nevét téveszti el, akit a kommentárban végig Máriának nevez.²⁰¹

A kommentár további részében Jean csak trónkövetelő királyként említi Nagy Lajost egy hosszabb magyarázat végén, amely a *statuent duellum comiterét* értelmezi. Jean úgy véli a Merlin-próféciaakra²⁰² támaszkodva, hogy két király fog majd egymással megvívni egy „nőstény oroszlán” miatt. Minthogy az Oroszlán a Capeting-leszármazottakkal azonos, Jean kikövetkezteti, hogy az özvegy Johanna ez a nőstény oroszlán. András haláláért az áruló familiárisokat teszi felelőssé, viszont a bujaság és a kevélység bűnét összekapcsolja Johannával. Gondolatmenetéből kiindulva, a párbajozók közül a győztes az özvegy királynő kezét elnyerve uralkodó lehet a Nápolyi Királyságban. A hosszas fejtegetést követően hozzáteszi: a magyar királytól is függ a királyi korona sorsa, ő ugyanis más okból, András meggyilkolása miatt tart igényt a királyságra.²⁰³

András, a „liliomvirág” vagy „a medve virágjának” halála a *Liber ostensorban* (1356)²⁰⁴ vált vezérmotívummá és olyan előjellé, amely alapján Jean a jövendölésekből kiindulva, az 1345. évet követő 16-20. évben határozta meg a közelgő baljós események bekövetkezését. Ebben a műben tehát nagyobb szerepet kapott András halála, de közben Nagy Lajos tetteinek értelmezése is új tartalommal bővült. A medve és a virág motívumhoz a szerző felhasználta a

²⁰¹ „Si forsitan DRACO SICCUS <videtur> designare regem Ungarie, nescio Deus novit, mirum tamen videretur, quia LEO de domo Francie describitur et rex Ungarie ex parte patris sui, scilicet Karoli Martelli, de domo Francie generatur. Si tamen uniretur COLUBRO adversus Ecclesiam, hoc esset occasione regni Sicilie et domus regis Rotberti, quam petit tanquam suam ratione Andree fratris sui viri filie heredis prefati regni, scilicet Marie [Johanna helyesen – Betoldás V. Á.] proditorie, trucidati.” Uo., 322.

²⁰² A 12. századtól terjed szélesebb körben, viszont szándékosan korábban mutatták be a keletkezését, hogy ezzel is növeljék a tekintélyét. Az újabb Merlin-próféciaik egy-egy országra koncentráltak. Itáliában Gioacchino da Fiore járult hozzá e próféciaik népszerűségéhez, s a követői is prófétaként tisztelték Merlint. E próféciaikat gyakran az eritreai Sybillával együtt másolták. LO, II, 906-910.

²⁰³ „Sequitur: statuent duellum comitere... Comentum Johannis: [...] nisi forte sit illud de quo Ambrosius Merlinus dicit in libro suprascripto post apum bellicosum et castrum Veneris et ircum successorem illius hec verba: Mulieres in censu serpentes fient et omnis gressus eorum superbia replebitur. [...] Fons revertetur in sanguinem et duo reges duellum propter leonam de nido baculi comittent etc. Si verum esset quod istud duellum esset illud de quo Dominus loquitur in textu Cyrilli, occasio DUELLI sumeretur inter istos duos reges propter leonam, Mariam [Johanna – Betoldás V. Á.] scilicet viduam reginam Sicilie, que fuit uxor Andree occisi a proditoribus familiaribus suis [...] et si hoc esset verum, rex Ungarie videretur in istis negociis magnam partem habere, quia ille jam petit regnum illud pro Andrea fratre suo condam marito ipsius Marie [Johanna – Betoldás V. Á.] occiso.” OC, II, 337-338.

²⁰⁴ A teljes szöveg egy másolt példányban maradt fent: Vatikánváros, Biblioteca Apostolica Vaticana, Rossiano 753.

nápolyi és beneventói próféciaikat, melyek 1260/61 körül keletkeztek, és a feltételezés szerint a kettőt együtt másolhatták. Az utókorra mindkét prófécia elveszett, egyedül a *Liber ostensor* alapján lehet belőlük valamennyit rekonstruálni. A hagyomány szerint egy angyal tárta fel e próféciaikat egy bizonyos Leonard testvérnek és társainak. A próféciaik a Staufok és a nápolyi Anjouk közötti konfliktusokról szólnak, és Jean szerint a nápolyi levéltárban őrizték őket. E próféciaikat mondatonként kommentálta.²⁰⁵ Az előbbi próféciaikat azonban más próféciaikkal is kombinálta, felhasználta a tripoli próféciait²⁰⁶ és az eritreai Sybillát²⁰⁷ is. A *Liber ostensor* is egyfajta kommentárként értelmezhető, csak nem egyetlen szövegre, hanem hozzávetőlegesen huszonkét próféciaira szolgált glosszákat.²⁰⁸

Jean a nápolyi, eritreai Sybilla és a tripoli próféciaik szövegéből kiindulva mutatja be az Anjoukat a *Liber ostensor* negyedik részében. Állítása szerint újraolvasta az orákulumot, s az első versben megtalálta a *Cum necatur flos ursi, princeps mundi...* kezdetű részt, melytől csodálkozásba esve és nem kevésbé meglepődve rájött, hogy az első együttállás évében, 1345-ben e betűk részben szó szerint beigazolódtak. Ekkor ölték meg a világi fejedelmet, András királyt (sic!), akit a „medve virágjának” neveznek, ugyanis I. Károly nápolyi király nemzetségéből származik. Itt felhasználja az Anjouk mindkét ága által is használt, *fleur-de-lis* heraldikai motívumot.²⁰⁹ A Sybillákra és Joachimra hivatkozva írja: néha oroszlánnak, néha medvének mondták Károlyt.²¹⁰

²⁰⁵ Lerner, *The powers of prophecy*, 138; LO, II, 944-946.

²⁰⁶ Feltehetően az első verziója ciszterci közegben készült, bár ezt Lerner megkérdőjelezi, inkább domonkos-ferences szerzősége feltételez, mivel e két kolduló rendnek is fontos szerepet szán a szöveg. Ez a korai verzió talán magyar közegben született 1238/40 körül a mongol fenyegetés árnyékában. A 13. században átdolgozták, innentől lehet tripolinak nevezni, mivel Tripoli és Akkó eleste után állították össze, vezérmotívuma a libanoni cédrus, mely a keresztes államok pusztulását jelképezi. Később újabb módosításokon esett át a szöveg, mindig az aktuális fenyegetésekhez igazodott a tartalma, például az 1348-as pestisjárványhoz. LO, II, 942-944. Jeant főleg a „fej nélküli nép” kifejezés ragadta meg, melyet a mongolok megnevezésére alkalmaztak, de az ő értelmezésében új jelentéssel bővült, melyre Nagy Lajos kapcsán még kitérek a főszövegben.

²⁰⁷ Más Sybilla-jóslatokhoz hasonlóan ez is antik eredetű. Szent Ágoston is közvetítette, de a pápaság és a császár közötti, 13. századi küzdelmek során a joachita ferences körök átdolgozták, a Staufokról negatív ítéletet mondva, illetve bevezették a két csillag-két rend fogalmát (ferencesek és domonkosok), akik ellenállnak a császár gonoszságának. LO, II, 915. Ágostonra hivatkozik Jean is: „De qua gente scribit Erithea Sibilla - quam aprobat Augustinus in libro *De civitate Dei*”. LO, I, §IV.29, 150.

²⁰⁸ Lerner, *The powers of prophecy*, 137.

²⁰⁹ Összetett vallási-hatalmi szimbolikával rendelkezik, a középkorban krisztológiai jelentése volt (Én 2,1), Máriára is utal (Én 2,2), de a Szentháromságot is jelképezi háromkaréjos alakja miatt. Szuverenitást kölcsönöz az uralkodóknak, különösen politikai tetteiknek, de a szűziességet és a tisztaságot, illetve a termékenységet is kifejezi. Heraldikai ábrázolásokon erősen stilizált formában jelenik meg. Pastoureau, *Medioevo simbolico*, 118-122.

²¹⁰ Ez esetben is megtartottam a kiadás formázását, egyedül a francia központosítást és a jegyzetszámokat, paleográfiai jelöléseket hagytam el. A kurzivált kiemelések a mintaként szolgáló próféciaik egy-egy részletére utalnak. „Postquam autem sic clare in lumine Christi vidi infallibilem clavem numerorum annorum in oraculo contentorum, et iterato incepti legere oraculum, cum legerem primum versum, ubi sic legitur: *Cum necatur flos ursi, princeps mundi* et cetera, in stuporem versus, non modicum admirans, vidi primo anno conjunctionis, scilicet MCCCXLV, verbum aliquantulum verificatum ad punctum, quia ad literam anno illo *necatus est princeps mundanus*, id est temporalis, *flos* ex floribus Francorum rex Andreas, filius *ursi*, id est de semine regis Karoli primi, quem Sibille de ipso prophetantes vocant modo leonem, nunc ursum, sicut Joachim evidenter deducit.” LO, I, §IV.26, 149.

Jean, András halálához kapcsolódva megemlíti egy kinyilatkoztatást, amikor három bolygó együtt állt, melynek hatása húsz évig tartott, s ezek jelezték az elkövetkező csapások kezdetét. E megpróbáltatások szerinte már elkezdődtek, és a húszéves periódus alatt fokozatosan teljesednek ki (1356-ban írja a prófeciát, a 12. évben). De az orákulum is húsz évnyi megpróbáltatásról szólt. Az egyház szomorúsága azzal kezdődött, amikor a virág vereséget szenvedett. Ez szó szerint megtörtént – magyarázza –, egy másik orákulum ugyanis a medve virágjának nevezte András királyt, így halála az események láncolatának kezdőpontja. Ez tehát a prófécia beteljesülésének első jele, ugyanis megrázta és megszégyenítette a Nápolyi Királyságot a magyarok, illetve a „fej nélküli nép” inváziója.²¹¹ A „fej nélküli nép” esetében Jean megtartja a mongolokkal való azonosítást is, ezen kívül még a „hitehagyott”, Fra Moriale vezette Nagy Kompániával hozza összefüggésbe ezt a kifejezést. A metafora a mongolok esetében arra utalt, hogy a kortársak szerint a gyorsan mozgó seregek nem voltak vezetőik.²¹²

A prófécia egy későbbi szöveghelyénél, a hatodik jel magyarázatában, a tripoli, nápolyi és az eritreai Sybilla prófeciákra építve, Jean megnevezi pontosan ezt a népet, akik Nagy Lajos nápolyi háborúja nyomán, tényleges zsarnokokként emelkedtek fel Itáliában, s megszámlálhatatlan, pokolbéli sáskát és ocsmány, ragadozó farkast gyűjtöttek maguk köré, akikkel Campániától Toszkánáig végigpusztították az itáliai városokat.²¹³ A másik zsoldosvezér Konrad Wolf von Wolfurt, akiről Jean – jól értesültségét bizonyítva – tudja, hogy „magyar” nemes volt.²¹⁴

²¹¹ „Quod autem illud *magnum gaudium* sit, angelus immediate subjungit, dicens: *Et iterum A. Cedar A. rege cum altero prosternabitur*. Circa istam incomprehensibilem literam notare debemus quod, sicut hec prophetia revelata fuit anno Domini MCCCXLV^o, incipiendo annum a Natali, in ipsa prima die anni – quo anno occisus fuit rex Andreas, et quo anno fuit conjunctio magna trium superiorum planetarum cujus influxus durat per XX annos, qui annus fuit omnium stupendorum malorum principium confluentium super nos in proximo et eorum que ab illo tempore usque ad hanc diem super nos evenerunt –, ita sumpsit signum sue impletionis hoc oraculum primo ab ipsa conjunctione trium superiorum planetarum que fuit illo anno, in signum quod infra XX annos per quos durat influxus illius conjunctionis verificarentur ea que in hoc oraculo prophetantur. Secundo, quia, cum dixit *tristitiam Ecclesie – flos devincetur*, ad literam eodem anno verificari incepit in morte regis Andree – qui in alio oraculo tractatus quare appellatur *flos ursi* –, quia a suffocatione dicti regis et citra regnum *florum* lilii neapolitanum, non sine tristitia Ecclesie, ab Unguaris et a *gente sine capite* turpiter est devictum pariter et vastatum.” Uo., §V.19, 284.

²¹² Lerner, *The powers of prophecy*, 22, a zsoldosokhoz: 139.

²¹³ „Sextum signum dat, dicens: *Ascendent improbi et tyranni absque capitibus, conventicula facientes; labores gentium manducabunt et super pennas ventorum ascendent in altum, et locus eorum non est inventus*. Stupendum valde, quia in oculis solis hujus a fecibus bellorum regis Unguarie Ludovici in Apulia, ab anno Domini MCCCCL citra, ad literam ascenderunt tyranni in Ytalia: frater Mon[ti]s Regalis, miles apostata ordinis sancti Johannis, et Conradus Lupi Unguarus. Congregaverunt infinitam multitudinem locustarum inferni, abominabilium luporum rapacium; et immaniores quibuscumque bestiis ferocibus et infidelibus, vastaverunt in parte Campaniam, deinde totam Marchiam Anconitanam, comitatum Tuderti, deinde Tusciam, facientes redimi notabiles civitates Cenae, Perusium, Florenciam, Pisas, Lucam et alias quamplures, infinitam multitudinem florenorum congregantes et usque ad internicionem patrias devastantes.” LO, I, §VIII.63, 428-429.

²¹⁴ Konrad és – a prófeciában nem megnevezett – testvére, Ulrich valóban Lajos zsoldjában álltak a háborúban, 1350-ben vele tartottak a Magyar Királyságba, ahol nemcsak a zsoldjukat fizette ki Lajos, hanem, amint Küküllei is írja, méltóságviselőkké tette őket: „[...] Wolfardum et Conrardum capitaneos ad se vocavit, et pro remuneratione suorum obsequiorum largifluis regiis donativis ipsos exaltavit. Quorum gesta et servitia in privilegiis concessis explanantur.” CH, I, cap. 154, 174. Az 1350-1360 közötti időszakra Lajostól megkapták zálogként Óvárat. Ulrich (1350-1352) mosoni, soproni, vasi ispán, óvári várnagy; Rudolf (1350-1352) soproni,

Jean az általa már korábban kommentált, *Ve mundo in centum annis* is felhasználta a *Liber ostensorban*. A *Ve mundo in centum annis* magyar interpolációjának készítőjétől teljesen függetlenül, de hozzá hasonlóan, ő is Andrással azonosítja az apuliai király halálára vonatkozó részt. Jean viszont saját kútfőből, továbbá a korabeli hírek alapján jut erre a következtetésre, és a *Ve mundo in centum annis*ből egy-egy részletet átemelve, szépen kidolgozott magyarázat keretében bemutatja András halálát. Továbbra is „horgonypont” András halála, amely előrevetíti a „franciák birodalmának” megrendülését, különösen az Anjou-dinasztia válságát.²¹⁵ Gentile da Folignóval ellentétben, Jean megtartja a „méhek királya” metaforát, s megállapítja: e prófécia szavai szó szerint beteljesednek ebben az időben, így szerinte a franciákról szóló részlet nem igényel több magyarázatot. Gentile a morfémák megváltoztatásának köszönhetően írt csupán Apuliáról és nem nevezte meg az apuliai királyt pontosan, ezzel szemben Jean a *Ve mundo in centum annis* szövegét átalakítás nélkül hagyja, de az eredeti kontextusból kiragadja és saját értelmezésében új jelentést kölcsönöz neki, hogy megfeleljen a prófécija kívánalmainak, így e módszer révén a kortársaknak aktualizálni tudja az üzenetét.²¹⁶

Hozzá kell tenni, hogy az újabb értesülései alapján Jean általában módosította az értelmezéseit, és az egy-két évvel korábbi, *Ve mundo in centum annis*hoz készült kommentárjában (*Liber de oneribus orbis*) még az előbbiektől eltérően fejtette ki András halálának az elkerülhetetlenségét. Vagyis úgy építi be a korábbi kommentárját a *Liber ostensorba*, hogy azt az éppen készülő prófécia-magyarázatának szempontjaihoz mérten átalakítja. A korábbi kommentárban bár a méhek királyának nevezi I. Károly nápolyi királyt, de úgy véli, nem ő az a király, akinek halála révén beteljesedik a prófécia (saját kötelétől megfojtva zuhan le a trónjáról), hanem arra később kerül sor a méhek (azaz Károly utódai) körében. Jean az érzelmek mozgósítására szolgáló, „ó, fájdalom!” felkiáltást használja, hogy nyilvánvalóvá

---

vasi ispán, (1350-1359) mosoni ispán, óvári várnagy; Konrad (1357-1359) mosoni ispán, óvári várnagy volt. *Arch.*, I, 155-156, 179, 226; Csermelyi József, *A Wolfurto: Lovagok, várurak, zsoldosok*, Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum, 2021. A családjuk egyik ága 1390-től Vöröskői néven betagozódott a magyar nemességbe: Wertner Mór, „Két régi család”, *Turul*, 10 (1890), 61-72, itt: 69-72. A Nagy Lajos szolgálatában álló zsoldosokhoz: Guido Guerri Dall’Oro, „Les mercenaires dans les campagnes napolitaines de Louis le Grand, Roi de Hongrie, 1347-1350.”, in John France (ed.), *Mercenaries and Paid Men. The Mercenary Identity in the Middle Ages*, Leiden – Boston, Brill, 2008, 61-88.

²¹⁵ „Experientia secunda est interfectio regis Andree, de qua in eadem prophetia dicitur in hunc modum, premitendo oppres siones imperii Francorum: *Serpiginosa brachia regis apum costringent latera subditorum, et a mari ad mare protensa complicabuntur immoderata repletione*. Ista verba dicta sunt ad literam de rege et regno Francorum; que tam verificata sunt in isto tempore ut nil liceat declarare. Deinde transiens ad regem gallicum Apulie qui mestrua, hoc est superflua temporalia, sponse in regno Sicilie sibi incorporavit, de interfectione regis Andree dicit: Nam rex neapolitanus ex apibus gallicis *qui sponse Christi*, hoc est generalis Ecclesie, mestrua, id est superflua temporalia regni Sicilie, *deglutivit*, id est sibi et suis heredibus in perpetuum incorporavit, *fune proprio strangulatus*, ad literam in rege Andrea suspenso per gulam in Aversa civitate ad tres leucas de Neapoli anno Domini M^oCCCXLYV, *de solio regni Sicilie corruet*, interemptus odio vicinorum, quia suimet interfecerunt ipsum.” LO, I, §VIII.6, 387-388.

²¹⁶ Felicitas Schmieder szerint a lélek által mozgatott szerzők mindamellet, hogy metaforikus nyelven mutatják be az eszkatológiai üzenetet, az „igazságot” közvetítik, ezáltal a politikai-vallási hatalommal rendelkezőket cselekvésre készítetik. Schmieder, „Prophetische Propaganda”, 253.

tegye: mindez már beteljesedett András halálában.²¹⁷ Tovább kommentálva a prófeciát, felmenti Johannát a gyilkossági vád alól – szemben a királynő ellenségeinek állításával –, mert nem a királynő gyűlölete, hanem a „szomszédok” gyűlölete okozta András vesztét. Jean ráadásul Isten kinyilatkoztatása alapján nemcsak felmenti Johannát, a dicső királynőt, hanem a hamisan rágalmozókról kifejti, hogy ezáltal saját lelküket kárhoztatják el. Nagyon közelít ez ahhoz a moralista állásponthoz, miszerint a rágalmozás, amely viszálykodást szít, maga is megvetendő vétek.²¹⁸ A „szomszédok” pedig a királyság nemesei, akik irigykedtek Andrásra, mivel Magyarországról érkezett, hogy birtokba vegye a királyságot, pedig erre származása alapján – amit itt Jean helyes leszármazás szerint nevez meg – Andrásnak szerinte joga volt. Gondolatmenetéből kiindulva, ennél fogva Andrást semmiképpen nem lehet afféle idegen származású bitorlónak tartani.²¹⁹ Az *invidia* és az ahhoz kötődő *odium* válik itt is a gyilkosság fő magyarázatává, mint ahogy azt a Trecento krónikásai gondolták.

András halálát Jean egyúttal új értelmezéssel bővíti a *Liber de oneribus orbis*ban, és azt még az ősök bűnéből vezeti le. Ugyan Isten titkos ítélete rendelte el, hogy Károly különféle bűnöket kövessen el, aki becsvágytól, gőgös önelégültségtől és a bosszú iránti vágytól hajtva kiontotta II. Frigyes utódai, Manfréd, Konradin, valamint az őket támogató németek, itáliaiak és szicíliaiak véréért. Mindez viszont nem maradhatott büntetlenül. Azonban nem Károly bűnhődik, hanem a leszármazottai, az ősük vétkei miatt. Jean ennek alátámasztására Máté evangéliumára (Mt 23,35-36) hivatkozik. A következtetése meglepően újszerűen hat a kortárs szövegeket figyelembe véve: András esetleg arra gondolt, hogy őseihez hasonlóan, folytatja az aragóniaiak elleni küzdelmet, ami talán az Úrnak nem tetszett. Sokatmondó ehhez kapcsolódva Jeannak az igazságosságról kialakult nézete is: azt egyaránt lehet helyesen (igazságos háborúban) és helytelenül (rosszindulatú bosszúállásban) képviselni.²²⁰

²¹⁷ „sic in suis posteris apibus incipiet consumari, quia non in se sed in posteris post tempora longa, ‘fune proprio strangulatus’, in rege Andrea anno Domini M^oCCC^oXL^oV^o, ‘de solio’ regni Apulie corruit, sicut est – pro dolor! – de presenti impletum. Sed per quos erit rex Andreas ‘fune proprio strangulatus’.” LOO, 87. bekezdés.

²¹⁸ Ld. a *Kevélység és irigység* alfejezetben a 71. jegyzetet.

²¹⁹ „Dominus immediate revelat dicens ‘odio vicinorum’, ergo non odio uxoris sue regine Johanne, ut eam emuli false criminantur, ob quam falsitatem obloquentes de ea animas suas damnant. Innocens enim est de morte viri sui gloriosa regina, Domino revelante unde interiit inclitus rex Andreas cum dicit ‘odio vicinorum’. Hoc est quia vicini sui nobiles aliqui invidebant ei quia de Ungaria venerat ad obtinendum regnum, licet esset filius filii Karoli Marcelli, primogeniti Karoli secundí olim in Aragonia capti.” LOO, 87. bekezdés.

²²⁰ „Sed quam ob causam accidit talis casus, Dominus immediate subiungit dicens: »Nec ambiciosa pollutio sanguinis transibit impune merentibus genitis«. Vult dicere Dominus quod ideo fiet quia rex Karolus primus cum tanta ambitione, complacentia, desiderio et vindicta effudit sanguinem generis imperialium Manfredi, Coradini et Alamannorum ac Italicorum et Sicularum foventium partes imperialium, occulto Dei iudicio disponente, hoc scelus non transibit impune, licet Franci haberent pro se justiciam, quia justum potest prosequi, juste et injuste interveniente, id est bello justo et malitiosa vindicta. Sed hec pena filiis inferetur, cum dicit »merentibus genitis«, id est rege Andrea et uxore ejus Johanna et aliis ex Francis, et venit super eos sententia Christi – Matthei XXIII – dicentis »ut veniat super vos omnis sanguis justus etc«, quia forsitan rex Andreas vindictam patrum priorum exercere in Siculos cogitabat, quod Domino forsitan non placebat.” LOO, 88. bekezdés.

A nápolyi Anjoukat illetően a próféciaik mellett a politikai propaganda területén is megjelent az Anjoukat érő veszedelem hangoztatása, és azt is Károly bűneiből eredeztették. Erre szolgált példát az 1338/1339 körül az „Epistola Henrici eremite ad Robertum regem” című levél, amelyet II. Péter szicíliai király (1337–1342) kancelláriáján írtak, s amelynek címzettje Bölcs Róbert volt. A levél első részében a fiktív szerző, Henricus remete az ókori nagy birodalmak bukását idézi fel, majd áttér a nápolyi Anjou-dinasztia hanyatlásának magyarázatára. Kiemeli, hogy a hagyomány szerint a dinasztiaalapító I. Károly kegyetlensége miatt – különösen azért, mert az élve elfogott Konradint (Manfréd fiát) könyörtelenül kivégeztette – az Anjouk méltán megérdemlik uralmuk elvesztését.²²¹

Az olvasók számára könnyebben érthető, allegóriáktól mentes passzusok is találhatóak a *Liber ostensor* utolsó részében. Jean, mintha csak mesterséget váltana, a krónikaírókat megidéző stílusban emlékezik meg Nagy Lajos dél-itáliai háborújáról. Abban az évben (1347), amikor nagy éhínség sújtotta az egész világot, a magyar király a nápolyi király, Tarantói Lajos ellen indított háborút. Az eseményeket jól ismerve beszámol Nápoly elfoglalásáról; Tarantói Lajos és Johanna királynő Provence-ba meneküléséről, valamint arról, hogy VI. Kelemen pápától kértek védelmet; a „királyi vérből származó” Durazzói Károly lefejeztetéséről, amely révén a magyar király megbosszulta fivére, András meggyilkolását; az Aversában fogságba ejtett durazzói és tarantói hercegekről, akiket a Magyar Királyságba vittek; és arról is értesült, hogy az akkor kitörő nagy pestisjárvány Nagy Lajost az országába való visszatérésre kényszerítette.²²²

András és Nagy Lajos mellett, a próféciaik magyarázatában helyet kap a Magyar Királyság is, a tripoli prófécia eredeti kontextusa szerint: a pápának és kollégiumának értesülnie kell a szomorúságról, mert a virág – itt már a franciák királysága, az apuliai és a magyar királyság, melyek mind a franciák áldott véréből erednek, és amelyekre az egyház támaszkodik – vereséget szenved. A franciák királyságát az árulók és a közeli vetélytársak pusztítják (utal a

²²¹ „ut creditur, propter immanitatem eius, precipue quia iamdictum Conradinum, quem viventem habuit, crudeliter decalvavit, meruit et ipse pro se suisque heredibus regni capite decalvari.” Közreadja: Pietro Colletta, „Un documento di propaganda siciliana del tempo di Pietro II: l’Epistola Henrici eremite ad Robertum regem”, in Marcello Pacifico et al. (a c. di), *Memoria, storia e identità. Scritti per Laura Sciascia*, Palermo, Associazione Mediterranea, 2011, 217-240, itt: 235.

²²² „Eodem anno fuit fames generalis in toto orbe qualis vix estimatur fuisse ab origine mundi. Et eodem anno exivit Ludovicus rex Unguarie contra regem Ludovicum de Neapoli in prelium et occupavit ei universum regnum fere, sed et Neapoli civitatem regiam cepit; et fugit Ludovicus cum uxore sua regina Johanna – que fuerat uxor regis Andree, fratris Ludovici regis Ungarie – in Provinciam ad Clementem papa sextum et ad protectionem ejusdem. Et vindicavit illuc rex Unguarie interfectionem regis Andree fratris sui et decapitavit ducem Duracii, qui erat de semine regali; et interfecit populum multum in terram et duxit consanguineos suos de genere regali in Unguariam captivos, principem Tarenti, Robbertum de Duracio et alios quamplures; et rediit in Unguariam, ab yminente tunc mortalitate coactus.” LO, II, §XII.47, 846-847. A pestisben két hónap alatt elhunyt, 64 ezer nápolyi áldozatról a *Chronicon Estense* szerzője is tudósított, és ő is ezzel magyarázta Nagy Lajos távozását: „Eodem millesimo et temporibus maxima pestis mortalitatis fuit in civitate Neapolim, in qua mortui sunt in duobus mensibus LXIII^m; quapropter rex Ungarie recessit inde, et ingressus est...” CE, 162.

százéves háborúra). Az apuliai királyságot belső viszályok és a „fej nélküli nép” (az említett zsoldoskompania) dúlja fel. A magyar királyságot a tatárok fenyegetik, és rövidesen eltiporják. Ez szomorúságot jelent, mert mindhárom királyság az egyház védelmét szolgálta: a francia királyság a császári zsarnokok ellen, az apuliai királyság II. Frigyes és fiai ellen, a magyar királyság pedig a tatárok ellen jelentett védelmet. Jean szerint azonban ez csak „úgynevezett szomorúság”, mert a megpróbáltatások végén mindhárom királyság újra erőre kap. A virág veresége nem pusztulást jelent, hanem a franciák gögénének megfenyítését és a klérus erkölcstelenségének felszámolását. A megpróbáltatások végül Krisztus és az egyház dicsőségét szolgálják, ugyanis azokat majd a világ megtérése követi.²²³

Hogyan értékelhetjük a bosszú és a bűnök szempontjából a *Ve mundo in centum annishoz* fűzött magyar interpolációt, valamint Jean profetikus műveit? A bosszú jogossága mindegyik esetben egy magasabb fokú magyarázatba illeszkedik. Bár explicit módon utalnak a magyar Anjouk sérelmére is, amely indokot szolgáltat a bosszúra, elsősorban azt Isten által elrendelt büntetésnek tartják, de eltérő kontextusba helyezik, mint a magyar királyi udvarhoz köthető szerzők tették. A magyar interpoláció és a *Ve mundo in centum annis* önmagában csak a gyilkossággal kapcsolatos vétket emelik ki, s egyedül Jean egészíti ki azt újabb bűnökkel: a bujasággal, göggel, gyűlölettel, irigységgel és az ősök bűnével. Jean nemcsak beolvasztotta a gondolatrendszerébe a korabeli híreket a dinasztikus háborúval kapcsolatban, hanem összekötötte azokat az érzelmekkel és a bűnökkel is, továbbá érdeklődést mutatott a háború társadalmi következményei iránt. A megpróbáltatások egyfelől a különféle bűnök következményei, másfelől szükségszerűen, Isten büntetéseként jelennek meg, hogy eljöhessen a világ megújodása. A profetikus művek így a bosszút és a Nápolyi Királyság pusztulását egészen máshogy értelmezik, mint a megpróbáltatások között élő vagy arról értesülő krónikaírók.

---

²²³ „Bene igitur in veritate proprie loquitur in oraculo sancto angelus Domini, dicens: *annunciare* summo pontifici et collegio suo *quasi tristitiam*, quia flos, id est regnum Francorum et regnum Apulie ac regnum Unguarie – que sunt tria regna de sanguine benedicto Francorum quibus Ecclesia fulcitur – *devincetur*, scilicet regnum Francorum a proditoribus et ab emulis vicinis, et regnum Apulie a suis propriis et a *gente sine capite*, sicut est hodie. Regnum autem Unguarie a Tartaris conteretur in brevi. Hec enim tria regna Francorum erant in auxilium Ecclesie romane regnum Francorum contra tyrannos imperii romani, regnum Apulie contra filios persecutoris Frederici secundi, regnum Unguarie contra Tartaros aquilonis. Et ob hoc, prostratio potencie horum trium regnorum est in *tristitiam* summi pontificis et totius Ecclesie generalis romane. Sed *quasi* dicit, et non simpliciter, quia resument vires hec tria regna, tribulatione transacta, et *devincetur flos* non ut perdat, sed ut Francorum superbia castigetur et laxatio cleri penitus extirpetur. Et quia bonum finem tribulationes habebunt pro honore Christi et Ecclesie, non est floris devictio simpliciter *tristitia* sed *quasi*, quia totius orbis conversio consequetur ad eam.” LO, I, §V.17, 282-283.

2. fejezet: Baráti és családi kötelékek Gravinában

2.1. Gravina a 14. század első felében

Gravina gazdag, erdőkkel övezett természeti adottságaira (amelyek napjainkra jelentősen megváltoztak) már a 13. században is felfigyeltek az uralkodók. II. Stauf Frigyes (1197-1250) – aki szívesen töltötte idejét vadászattal és solymászattal – Giovanni Villani szerint Gravina és Melfi közelében (egymástól a két település kb. 50 km-re van) a hegyekben vadaskertet alakított ki, hogy ott kedvére vadászhaszon. Frigyes télen Foggiában tartózkodott, nyáron pedig a Gravina és Melfi közötti hegyekben időzött a vadászat gyönyöréért.¹ Földrajzi elhelyezkedését tekintve is előnyös helyzetben volt Gravina, mivel könnyen meg lehetett közelíteni a Via Appia egyik elágazásához tartozó Via Appia per Silvum révén.²

A város 13-14. századi történetéhez az Anjou Regisztrumok már említett megsemmisülése miatt csak töredékes adatokat lehet összegyűjteni. Annyi bizonyos, hogy az Anjouk is megtartották a Staufok gravinai *castrum*át egyfajta pihenésre alkalmas rezidenciaként, amely körül halastavat is létesítettek. A halastó vízforrásának kiásását néhány gravinai férfi viszont meg akarta akadályozni, ezért Terra di Bari *iustitiarius*ának kellett lefolytatnia ellenük a vizsgálatot. A gravinai királyi palota *castellanus*ának panasza szerint a megnevezett gravinai férfiak tiltott fegyverrel rontottak rá és embereire: kövekkel dobálták meg őket, illetve különféle inzultusokat is elszenvedtek tőlük.³ A királyi palotát ugyan felszerelték gyilkjárókkal és elláthatott minimális védelmi funkciókat, de elsősorban pihenésre és vadászatra szolgált, ahol volt egy különálló, solymászatra kialakított terem is (*sala que dicitur falconeria*). Az Anjouk gyakran *castrum et domus* néven utaltak rá, ami a kutatók szerint kizárja a vár komolyabb védelmi funkcióit.⁴

Gravina a 13. század végétől már II. Károly nápolyi király (1285-1309) fiainak birtokában volt: előbb Rajmund Berengár (1280-1305) birtokolta haláláig, ekkor Gravinához tartozott a

¹ „e fece il parco della caccia presso a Gravina e a Melfi a la montagna. Il verno stava a Foggia, e la state a la montagna a la caccia a diletto.” NC, tom. I, lib. 7, cap. 1, 221.

² Cosimo Damiano Fonseca, „Basiliata”, in *Federiciana*, Treccani, 2005, online: [https://www.treccani.it/enciclopedia/basilicata_\(Federiciana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/basilicata_(Federiciana)/), hozzáférés: 2025. augusztus 5.

³ „Ex parte Girardi de Mannavia castellani palacii nostri Gravine porrecta in magna curia nostra petitio continebat quod cum ipse cum quibusdam servientibus dicti palacii ad quendam fontem ut ipsum cavari faceret ad derivandum aquam ad quamdam piscariam nostram pro nostris serviciis se conferet, Laurentius de Iudice Riccardo, notarius Nicolaus de Iaquento, Iohannes de Luca, Alanetus filius de Folcano, Angelus de Pascula, Nicolaus et Stephanus filii eiusdem, Bartholomeus de Edificio, Goffridus de Follariva, Goffridus de Coltano et Leucius de Gravina cum armis prohibitis temere irruentes in eis impediverunt violenter ut fons ipse minime cavaretur, proicientes etiam in eos lapides et alias eis iniuriando, spreta defensa eis per castellanum ipsum ex parte nostre maiestatis imposita.” Melfi, 1275. július 30. Reg. Ang., tom. L, n. 475, 206.

⁴ Nicola Masini, „Gravina, castello di”, in *Federiciana*, Treccani, 2005, online: [https://www.treccani.it/enciclopedia/castello-di-gravina_\(Federiciana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/castello-di-gravina_(Federiciana)/), hozzáférés: 2025. augusztus 5.

várostól alig 10 km-re lévő Andria is.⁵ Rajmund Berengár halálát követően II. Károly a Gravinai Grófságot Durazzói Jánosnak adományozta, aki apjától évi 2000 unciát kitevő jövedelemben részesült. A Grófság a durazzói család egyik legértékesebb és legjövedelmezőbb központja volt, melyből évi 400 unciányi bevétel származott. Durazzói János 1335. évi végrendeletében úgy rendelkezett, hogy az elsőszülött fiú örökölje a Grófságot, amely a legidősebb fia, Durazzói Károly birtokába került.⁶ Durazzói Károly aversai kivégzését követően Nagy Lajos 1348-ban Károly egykori birtokait, köztük Gravinát, Lackfi István erdélyi vajdának adományozta.⁷ Ugyanakkor Durazzói Károly özvegye, Mária nem volt hajlandó elfogadni birtokainak elvesztését, s több esetben kísérletet tett Gravina visszaszerzésére is, ezért a város a dinasztikus háborúban a nápolyi és a magyar Anjouk közötti hatalmi vetélkedés részévé vált. A két gravinai városi frakció a dinasztia két nagyobb ága szerint különült el: a magyar frakció (amelyikhez Domenico di Gravina is tartozott) Nagy Lajost ismerte el uralkodójának, a durazzói-nápolyi frakció pedig Máriához és az őt támogató királynőhöz, Johannához maradt hűséges. Az értekezésben a frakciók megnevezésére ezért a magyar frakció, illetve a durazzói-nápolyi frakció kifejezéseket alkalmazom, melyek az elemzés során megkönnyítik a megnevezésüket. Domenicóék magukra a követők, hívek, barátok, a másik frakcióra pedig az árulók, vetélytársak és ellenségek kifejezéseket használták. Ezek azonban a kontextusból kiragadva túlságosan általánosnak és semlegesnek hatnak ahhoz, hogy egyértelműen jelezzék, pontosan melyik csoportról van szó.

A dél-itáliai városi frakciók kutatása még kezdeti fázisban van. Francesco Storti szerint míg Észak-Itália városait nagyrészt a guelfek és a ghibellinek szembenállása jellemezte, addig Dél-Itáliában az Anjou-párti (*filoangioino*) és az aragóniai-párti (*filoaragonese*) megosztottság alakult ki. Storti viszont az általa vizsgált időszak (15. század) frakcióinak elemzésekor figyelmen kívül hagyta az előzményeket illetően a 14. századi városi frakciók sokféleségének bemutatását, s csak a *filoangioino* és *filoaragonese* szembenállást tekintette át.⁸ Domenico sajátos perspektívájából adódóan az 1349-1350 közötti éveket megelőző időszakról csupán hiányosan, szubjektív szempontú válogatás alapján számol be, ezért nem emlékezik meg az általa részletesen bemutatott városi események és frakcióküzdelmek előzményeiről sem. Nem állapítható meg minden kétséget kizáróan, hogy 1349 előtt is ez a két frakció állt-e szemben

⁵ Caggese, *Roberto d'Angiò*, tom. I, 464.

⁶ Passerini, *Gli Angiò-Durazzo*, 24-30.

⁷ „[...] volens ibidem loco suo dimittere generosum dominum, dominum Stephanum voyvadam transilvanum et comitem de Zonuch, nobilissimum suum militem et magni consilii sui virum, quem constituerat, ex quo regnum acquisierat, dominum terrarum et honorum omnium que fuerant condam ducis Duratii atque fratrum.” Chr., cap. XX, 200-202.

⁸ Francesco Storti, „Factional Conflict and Political Struggle in Southern Italian Cities and Towns”, in Bianca de Divitiis (ed.), *A Companion to the Renaissance in Southern Italy, (1350-1600)* (The Renaissance Society of America, 19), Leiden - Boston, Brill, 2023, 231-252.

egymással, léteztek-e más városi csoportosulások, illetve a frakciók összetétele változott-e az évek során. A krónikája szereplőiről is alig árul el valamit: a szövegben számos helyen szétszórtan és töredékesen felbukkanó adatok kizárólag az 1349-1350 közötti évekre vonatkozóan tájékoztatnak a frakciók „kulcsfiguráinak” élete egy-egy apró mozaikjáról.

A fejezetben vizsgált történetek kronológiai kerete a krónikában említett első városi gyűléstől a magyar frakció tagjainak elmenekülését követő napokig terjed ki, ami mindössze néhány hónapot ölel fel (1349. február-május).⁹ Domenico a két frakció közötti küzdelem ismertetését Nicola di Angelo bemutatásával kezdi, akivel több tematikus narratív egységben is foglalkozik. Domenico a XXIII. fejezetben Gravina kapitányának nevezi, akit Nagy Lajos nevében Lackfi István bízott meg ezzel a feladattal, amit később megerősített egy újabb kinevezéssel is.¹⁰ A tisztség valóban király jóváhagyásától függött. A városokban a kapitányok a korona érdekeit képviselték az adóztatás, illetve a büntetőbíráskodás (felségsértések, gyilkosságok, lopások, hamisítások, vérfertőzések, hiteltartozások) és a másodfokú polgári peres ügyek területén. Feladatkörök kiterjedt még a városi közrend fenntartására, ők hívták össze és vezették le a városi gyűléseket. A nápolyi uralkodók mindvégig fenntartották maguknak az adóbeszedés és büntetőbíráskodás jogát a Királyság stabilitásának megőrzése érdekében. A polgári peres ügyek első fokon (birtokjoggal kapcsolatos sérelmek, végrehajtási viták) a helyi születésű és a városok által választott *iudices*, bírók hatáskörébe tartoztak, de ők is királyi ellenőrzés alatt álltak, s az uralkodónak kellett hűségesküt tenniük. Városonként változott az igazságszolgáltatás szabályozása, általánosságban a Nápolyi Királyságban egy város területén egyszerre volt érvényben a szokásjog, a monarchia „egyetemes” rendelkezései, a kiváltságok révén elnyert kivételek és mentességek (Nápoly, Salerno és Messina például polgári magisztrátust választhatott a büntető bíráskodás területén). A helyi szabályozásokat a

---

⁹ A tágabb időkeret az 1345-1350 közötti évekre vonatkozik. A kapitány nevének leírásánál a kritikai kiadás olasz nyelvű *index nominum*-át követtem: Chr., 687. Nicola di Angelo di Monte Sant'Angelo kapitány Gravinába érkezését a második *indictió*-ra, 1348. február 9-ére (az itteni *indictio*-számítás szerint ez 1349. február 9-ének felel meg) teszi a krónikás: „Venerat autem ipse capitanius ad ipsius regimen civitatis die nono februarii secunde indictionis, anno videlicet Domini M^o CCC^o XLVIII°, dicta guerra regnante.” Uo., cap. XXVII, 264. Az *indictio*-számítás a firenzei évszámítást (vagy a Megtestesülés szerinti évszámítást) követi, ahol az évkezdést március 25-ére esik: uo., 633, 291. jegyzet. A záró dátumhoz az alábbi adatot vettem alapul: „Sequenti die, primo mensis madii, per universam terram ipsam banna plurima emittuntur, ipsorum dominorum mandato, ut si quis nostrum proditorum bona haberet recondita, infra certum prefixum terminum in ipsorum dominorum curia presentarent; audentes in contrarium nomine proditorio capiantur.” Uo., cap. XXXIII, 346.

¹⁰ „Erat autem tunc temporis in terra nostra Gravine quidam vir nobilis nomine iudex Nicolaus Angeli de Monte sancti Angeli capitaneus pro domino voyvada [...]” Uo., cap. XXIII, 224; újabb kinevezéséhez: „Morante adhuc dicto domino voyvada [Lackfi István – Betoldás V. Á.] apud Fogiam antequam pervenisset Barolum, quia terra Gravine condam ducis Duratii ad suum pertinebat dominium, constituit in eadem terra suum capitaneum iudicem Nicolaum Angeli de Monte sancti Angeli prenotatum [...]” Uo., cap. XXVI, 252.

városok viszont csak akkor érvényesíthették, ha azok összhangban álltak a király által hozott törvényekkel, ez a korlátozás II. Frigyes regnálása óta volt érvényben.¹¹

A városok kapitányainak kinevezése a dinasztikus háború árnyékában az imént bemutatott elvektől eltérhetett, amit a frakciók közötti küzdelmek is befolyásoltak. Miután például a gravinaiak Nagy Lajosnak először tettek hűséget – melynek részleteit nem fejt ki a krónikás, hanem csak röviden utal rá, tulajdonképpen a gravinaiak hűsége ingadozó volt attól függően, melyik frakció tudta jobban maga mellé állítani a város népét – a magyarpárti elköteleződés megerősödése miatt a királynő húga, Mária által kinevezett kapitány (Pietro di San Felice) elmenekült Gravinából. Helyette a gravinaiak a királyi kinevezést megkerülve, maguk választották meg kapitánynak Angelo da Gravinát. Néhány nappal később a gravinaiak rövid időre visszatértek a nápolyi udvar hűségére, de Mária mégsem váltatta le Angelót.¹² Domenico nem tisztázza egyértelműen a megbízatások idejét, de úgy tűnik, Angelo csupán átmenetileg, Nicola kinevezéséig látta el ezt a feladatkört.

A krónikás is hangsúlyozza, hogy a városon kívüli események alakulása a gravinaiak életére is befolyással volt: a magyar kézen lévő területek visszaszerzésekor¹³ (1348 ősze) megváltozott a város lojalitása, és a gravinaiak, bár korábban hűséget fogadtak a magyar királynak, visszatértek a nápolyi udvarhoz.¹⁴ A magyarok által megbízott Nicola – hasonlóan a Mária által megbízott kapitányhoz – e változás miatt elmenekült a városból.¹⁵

A XXVI. fejezet szintén Nicola köré épül, aki megpróbált visszatérni Gravinába. Ezt azonban a gravinai durazzói-nápolyi frakció megkísérelte megakadályozni. Végül Domenico és a magyar frakció segítségével sikerült belépnie a városba. Nicola visszatérésének nehézsége ugyanakkor nem magyarázható pusztán a másik frakció „rosszindulatú” retorikájának sikerével. Pozíciója csak a városi lakosság egyhangú jóváhagyásával erősödött meg, amely egyúttal ideiglenesen nyugvópontra juttatta a frakciókonfliktusokat is.¹⁶ 1349-ben a durazzói-nápolyi frakció és külső támogatóik vették át a város irányítását, amely a háború végéig a fennhatóságuk alatt állt. A város történetéről az 1340-es éveket illetően ennél többet nem lehet

¹¹ Pierluigi Terenzi, „Evoluzione politica e dialettica normativa nel regno di Napoli”, *Archivio Storico Italiano*, 177 (2019), no. 1, 95-126, itt: 101-103, 107-109.

¹² „Erat autem tunc temporis pro dicta ducissa Duratii capitanius dicte terre prefatus Angelus domini Gualterii, ordinatus per concives ipsius terre, non per ducissam prefatam, quoniam paucis diebus elapsis Petrus de Sancto Felice, qui capitanius fuerat in eadem ab ipsa domina constitutus, ex varietate temporis, dimiserat ipsum officium, non confidens ibi manere.” Chr., cap. XXVI, 252.

¹³ A nápolyi udvar területvisszahódítási kísérletét – részben a krónika alapján – feldolgozták: Pór Antal, *Nagy Lajos, 1326-1382* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest, Franklin Társulat, 1892, 183-190; Miskolczi István, *Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar-nápolyi kapcsolatok*, Budapest, Szent István Társulat, 1937, 141-152.

¹⁴ „[...] quia homines Gravine volenter se subderant dominio regis Ungarie, et de obtenta victoria redierant dominio domini Lodovici [Tarantói Lajos – Betoldás V. Á.]” Chr., cap. XXIII, 224.

¹⁵ [...] de castro Gravine cum familia sua subito recessit. Uo.

¹⁶ Uo., cap. XXVI, 252-262.

kideríteni. A krónika legújabb kritikai kiadásának szerkesztői emiatt például a korábbi tanulmányokból kiindulva az apuliai térség gazdasági jelentőségére koncentráltak, hogy kitöltsék azt az űrt, amit a források hiánya okoz.¹⁷

2.2. Domenico di Gravina és krónikája

Domenico családjáról szintén csak több szöveghely alapján lehet összegyűjteni a töredékes információkat, és magáról sem szolgáltat túl sok információt, de mivel a gravinai vár felügyeletében része volt, feltételezik róla, hogy *miles* lehetett, illetve családjában hagyománya lehetett a katonai és adminisztratív hivatalviselésnek.¹⁸ A krónikás nem árulja el három családtagjának: feleségének, nővérének és anyjának a keresztnévét. Négy gyermekét (Gregorio, Cola, Boliarina, Filippo) megnevezi, illetve még a testvérét, Guglielmót említi, aki vele tartott a száműzetésben. Róluk bővebben a IX. fejezetben ír először, ahol többek között a családját ért megpróbáltatásokat ismerteti. Siralmas panaszában a keresztény bünbánati modellhez igazodva, saját bűnösségéről és ártatlan családtagjairól, köztük a még szinte „bűntelen”, alig kéthónapos gyermeke sorsáról elmélkedik. Választ nem talál, csupán panaszos kérdéseket fogalmaz meg, melyek ugyanarra a problémára irányulnak: miért kell mindannyiójuknak bűnhődniük András herceg halála miatt?¹⁹ A krónikaírás idején visszatekintő, mindenét elvesztett Domenico prózáját a krónika ezen pontján a gyötrelmek hangsúlyozása jellemzi, hogy a Siralmak könyvéhez hasonló módon jelezze azt a nyomorúságot, amely őt és családját, valamint a gravinaiakat érte. Saját nyomorúságát és a barátaiét nagyrészt saját tapasztalatai alapján mutatja be a baráti kötelékek hangsúlyozásán keresztül.

A tapasztalatok esetében ugyanakkor kétféle nézőpontot lehet elkülöníteni: egyfelől a leírt történettel azonos időben érzékelt élményeket, melyek főleg saját tapasztalatain alapulnak. Ezek a beszámolók közvetlen betekintést engednek az általa érzékelt valóságba, így létrehozható egy személyéhez köthető érzelmi lexikológia. A másik nézőpont ezzel szemben távolságot tart az eseményektől, időben és térben egyaránt, és külső szemszögből értékeli azokat. Mindazonáltal a krónikában a két nézőpont keveredése is megfigyelhető. Ez különösen

¹⁷ Uo., 55-65.

¹⁸ Uo., 3-4. Életére még: Violante, Francesco, „Dominicus de Gravina”, in Brill Online: http://dx.doi.org/10.1163/213-2139_emc_SIM_00891, hozzáférés: 2020. március 23.

¹⁹ „Et forte totum hoc merui ex meo delicto, sed quid meruit dompnus Guillelmus miserrimus frater meus? Quid mater communis? Quid consors mea, quid soror, dicti ducis commiserunt in nece? Et forte fateri volo, quod ex praedictis malis actibus tanta pericula patiantur et exules sunt mecum effecti, fortuna nostra misera permittente. Sed vehementius ammirans doleo ultra quam credi valeat, quod maiori et simili poena Gregorius et Cola mei filii, Boliarina puella parvula et Philippus nondum mensium duorum etate statutus, pueri insensibiles et non cognoscentes delictum.” Uo., cap. IX, 134.

abban az esetben fordult elő, amikor a szerző szóban értesült egy társa vagy egy szemtanú élményéről, amelyet legjobb megértő képessége ellenére is csak saját értékelése szerint tudott visszaadni. Feltételezhető tehát, hogy egy szemtanú élményeit kiegészítette a sajátjával, miközben a másoktól hallott szóbeli információk elemei is bekerülhettek a szövegbe. A tapasztalatok és az érzelmek megörökítését a krónika struktúrája, a történetek elrendezése és a szerző által alkalmazott retorikai eszköztár is befolyásolta.

A kutatók a klasszikus retorikán alapulva, három nagyobb elbeszéléstípust határoznak meg: parataktikus (kronologikus), tematikus és szimbolikus (figuratív).²⁰ Ronald Musto szerint Domenico krónikája nagyrészt a tematikus típusba sorolható.²¹ A tematikus felépítés a szerző számára lehetővé teszi, hogy saját belátása szerint, témák alapján kialakított narratív egységekben rendezze el írásának anyagát. Az annalsztikus struktúrához hasonló, kronologikus előrehaladást követő, parataktikus²² szerkezettel ellentétben a tematikus szerkezetű művekben a kronológiai rend nem feltétlenül követi az időbeli linearitást, vagyis nem az egymás után következő események leírásai kerülnek egymás mellé. Sokkal fontosabb az események érthetővé tétele és az okozati összefüggések megvilágítása, a szerző ezért csak a mondandója szempontjából lényeges információk átadására koncentrál.²³

A krónikák csoportosítását újragondoló Ramunë Markevičiūtė is amellet érvel, hogy a merev műfaji kategóriákba sorolás helyett a krónikákra összetett hálózatot alkotó szövegekként kell tekinteni. Egyiket sem lehet csupán egyetlen műfaj, típus (például városi krónika, világkrónika, dinasztikus krónika) mentén meghatározni. A homogenitásról alkotott elképzeléseknek szerinte ellentmond az, hogy a bemutatás (mely gyakori a közvetlen beszédek tartalmazó krónikákban) és az elbeszélés (rövid, tényszerű, „száraz” közlések) is gyakran keverednek egymással egy művön belül. Markevičiūtė ezért egy újabb, három szemponton alapuló meghatározást vezetett be, figyelembe véve az adott történeti és kulturális kontextust, valamint a szerzői szándékot, valamint a kulturális és regionális ismertetőjegyeket, a narratív formát és szerkezetet, illetve a hagyományokat, irodalmi példákat.²⁴

²⁰ Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 138-262; Ronald G. Musto, *Writing Southern Italy Before the Renaissance. Trecento Historians of the Mezzogiorno*, Abingdon - New York, Routledge, e-book, 2019, 130.

²¹ Szerkesztésmódját tekintve egyetlen krónika sem tartható homogénnek, és más retorikai mintákat és narratív formákat is követhetnek. Musto, *Writing Southern Italy*, 155.

²² Nancy F. Partner, *Serious entertainments: the writing of history in twelfth-century England*, Chicago - London, University of Chicago Press, 1977, 184-202.

²³ Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 301; Musto, *Writing Southern Italy*, 159-160.

²⁴ Ramunë Markevičiūtė, „Rethinking the Chronicle: Modern Genre Theory Applied to Medieval Historiography”, in Erik Kooper - Sjoerd Levelt (eds.), *The Medieval Chronicle*, vol. 13, Leiden - Boston, Brill, 2020, 182-200. A városi krónikák műfaji homogenitását szintén nem tartja kizárólagosnak: Enrico Faini, „Annali cittadini, memoria pubblica ed eloquenza civile in età comunale”, *Storica*, 21 (2015), no. 61-62, 109-142.

A történetek tematikus elrendezése mellett még egy írástechnikai megoldás is hozzájárult, hogy a krónikások még kifejezőbben mutathassák be a történetek szereplőit. A közvetlen beszéd révén a megszólaltatott személyek gondolatait, érzelmeit és motivációit összetettebb módon tudták feltárni. Nemcsak a monológok, hanem a dialógusok is állhatnak közvetlen beszédben.²⁵ Több beszéd típus is szerepelhet így közölve, mint például a buzdító típusú beszédek (*cohortes*). Bár ezeket általában utólag, nem szó szerint írták meg, ennek ellenére olyan elemeket kellett tartalmazniuk, melyek megfeleltek a „hihetőség próbájának”.²⁶ A lejárató és gyakran gúnyolódo célú vádbeszédek (*vituperationes*), valamint a védőbeszédek is megjelenhettek ilyen formában leírva,²⁷ s ezeknek is hitelesnek kellett lenniük.

A közvetlen beszéd mellett a krónikaírók a retorikai beszédműfajok három fő típusából is meríthettek: az epideiktikus vagy demonstratív (dicséret vagy vádolás), a deliberatív vagy tanácskozó (gyűlés előtti) és a jogi-törvényszéki (bíróság előtti) beszédekből. Ehhez támaszkodhattak a középkorban széles körben ismert, a reneszánszig tévesen Cicerónak tulajdonított *Rhetorica ad Herenniumra*.²⁸ John Ward kiemelte, hogy a klasszikus retorika a 12. századtól háttérbe szorult a jegyzői tanulmányokban. A jegyzők csak a hivatalos iratok, levelek és jogi dokumentumok szerkesztésében hasznos retorikai ismeretekre hagyatkoztak a hatékony meggyőzés érdekében, mint például a világos érvelés, a szerkezeti logika, valamint az érzelmi és stilisztikai eszközök alkalmazása. Ennek a célnak a *Rhetorica ad Herennium* több szempontból is megfelelt.²⁹

Cicerótól elsősorban a *De inventione* szolgáltatott mintákat, aki latin nyelven közvetítette az arisztotelészi nyilvános beszéd hármas tagolását – az előbbi retorikai beszéd típusokat –, de figyelmet fordított a beszélő jellemére, a hallgató érzelmi állapotának megragadására és az

²⁵ Carole Mabboux, „Trascrivere il discorso nelle cronache: rielaborazioni narrative dell’oralità (secoli XIII-XIV)”, in Fulvio Delle Donne *et al.* (a c. di), *Scrivere storia nel Medioevo. Regolamentazione delle forme e delle pratiche nei secoli XII-XV* (I libri di Viella, 377), Roma, Viella, 2021, 271-285.

²⁶ John R. E. Bliese, „Rhetoric and morale: a study of battle orations from the central middle ages”, *Journal of Medieval History*, 15 (1989), 201-226.

²⁷ Henry Bayerle, „Speech Genres in the Twelfth-Century Latin Historical Epics of Italy”, in David Elmer *et al.* (eds.), *Donum natalicium digitaliter confectum Gregorio Nagy septuagenario a discipulis collegis familiaribus oblatum*, [s.l.], 2012, [s.p.], <https://chs.harvard.edu/henry-bayerle-speech-genres-in-the-twelfth-century-latin-historical-epics-of-italy/>, hozzáférés: 2024. október 20.

²⁸ Kiadása: [M. Tullius Cicero], *Rhetorica ad Herennium (Ad C. Herennium libri IV de ratione dicendi)*, ed., trans. Harry Caplan (Loeb Classical Library), Cambridge, MA, Harvard University Press, repr. 1964. A szerző valószínűleg Cicero kortársa volt, a középkorban főként Tulliusnak nevezték, ezt vette át Mary Carruthers, a rá való hivatkozásban. Mary Carruthers, *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, repr. 2008, 394, 118. jegyzet; John O. Ward, „The Medieval and Early Renaissance Study of Cicero’s *De inventione* and the *Rhetorica ad Herennium*: Commentaries and Contexts”, in Virginia Cox - John O. Ward (eds.), *The Rhetoric of Cicero in Its Medieval and Early Renaissance Commentary Tradition* (Brill’s Companions to the Christian Tradition, 2), Leiden - Boston, Brill, 2006, 3-69, itt: 8; Joachim Knappe, „Historiography as Rhetoric”, in Erik Kooper (ed.), *The Medieval Chronicle, II: Proceedings of the 2nd International Conference on the Medieval Chronicle, Driebergen/Utrecht 16-21 July 1999* (Costerus New Series, 144), Amsterdam – New York, Rodopi, 2002, 117-129.

²⁹ Ward, „The Medieval and Early Renaissance Study of Cicero’s *De inventione*”, 20-21, 24-25, 37, 49-50, 58-59.

érvelés meggyőző hatására is. Mindenesetre a retorika Cicero általi felosztásából csak néhány szempontot lehetett átültetni a krónikairás területére. A szerzők leginkább az *inventiōt* (érvényesnek tűnő érvek felfedezése) és a *dispositiōt* (az érvek elrendezése) követték,³⁰ az *elocutio* (stílus, megfelelő nyelvezet) és a *memoria* (emlékezet, a tárgy és szavak szilárd szellemi megragadása) már ritkábban fordult elő, a *pronuntiatio* (előadás, a hang és a test uralása a tárgyhöz és a stílushoz igazítva) pedig csak eleve szóbeli performanszként tudott érvényesülni.³¹ Ezen kívül a jegyzők az *ars dictaminis* strukturális szerkezetére is hagyatkoztak, ami nagyrészt megfelelt a mindennapi jegyzői tevékenységükhöz szükséges *ars notaria* szempontjainak is.³² Domenico krónikájában is számtalan közvetlen beszéd található, és az előbb felsorolt, retorikai eszköztárat is felhasználta, hogy meggyőzőbbé tegye állításait.

A krónika az újabb kritikai kiadás fejezetbeosztása szerint hetvennégy fejezetből áll, mindazonáltal csak tizenöt fejezetben esik szó részletesen Gravináról (ebbe nem számolandók bele azok a fejezetek, melyekben elvétve utal a szerző önmagára, a városra vagy a gravinaiakra). Ugyanakkor a fejezetek terjedelmét tekintve, ezek jelentősen hosszabbak és kidogozottabbak, mint a Nápolyi Királyság más területeivel foglalkozó szakaszok. A gravinai vonatkozású történetek a krónika második, terjedelmesebb részébe kerültek, melyben Domenico a dinasztikus háborúról, illetve annak az apuliai közösségekre gyakorolt hatásáról számol be (X-LXXIV. fejezetek).³³ Az első szakasz ugyan nem képezi ennek a fejezetnek a tárgyát, ennek ellenére néhány jellemzőjét érinteni kell, mivel azok is meghatározzák az elbeszélésmódot. Ebben a szakaszban Domenico egy átfogó áttekintést ad a monarchia állapotáról, melyben többek között Bölcs Róbert nápolyi királynak az unokáit, Johannát és Máriát illető házassítási terveit ismerteti, s ehhez kapcsolódva ismerteti Johanna jegyesének, a magyar király fiának, András hercegnek a Nápolyi Királyságba történő megérkezését (1333). Az első szakaszt András meggyilkolása (1345), valamint az erre vonatkozó szerzői megjegyzések zárják a IX. fejezetben.³⁴ Marino Zabbia szerint Domenicót alapos megfontolások vezérelték e strukturális felépítés kialakítására. A szélesebb, funkcionális célú látószög ad magyarázatot arra, hogy Domenico hogyan értelmezte városa problémáit a gyenge

³⁰ Gabrielle M. Spiegel, „Political Utility in Medieval Historiography: A Sketch”, in Ead., *The Past as Text: The Theory and Practice of Medieval Historiography* (Parallax: Re-visions of Culture and Society), Baltimore - London, Johns Hopkins University Press, 1997, 83-98, itt: 86.

³¹ Ales J. Novikoff, *The Medieval Culture of Disputation: Pedagogy, Practice, and Performance*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2013, 10-12.

³² Az *ars dictaminis* strukturájában nagyban megegyezett az oklevelek felépítésével. Külön gyűjteményeket hoztak létre, melyek tanulmányozása segítette a jegyzővé válást. Ronald G. Witt, „Medieval Italian Culture and the Origins of Humanism as a Stylistic Ideal”, in Albert Rabil, Jr. (ed.), *Renaissance Humanism. Volume 1: Foundations, Forms, and Legacy*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1988, 29-70; Marino Zabbia, „Sulla scrittura della storia in Italia (secoli XIII-XV)”, *Reti Medievali Rivista*, 19 (2018), no. 1, 547-555.

³³ Az elbeszélés az 1350. évi aversai ostromnál szakad meg.

³⁴ A fejezetek tartalmának rövid, tematikus áttekintése: Chr., 20-31.

királyi hatalom és cselszövés, illetve a hatalmi torzsalkodások és a dinasztikus háború közepette.³⁵

Ami a krónika tematikus szerkezetét illeti, Domenico is hangsúlyozza a történetvezetés szempontjából kulcsfontosságú ismeretek átadásának jelentőségét. Mindazonáltal kisebb exkurzusok során eltér néhány esetben az elbeszélte témától. Amikor például Gravina védelmének megszervezéséről ír, megjegyzi, hogy a város kapitánya, Nicola a falakon kívüli birtokán, *masseria* (vidéki gazdaság) telepedett le, s csak a fokozódó háborús veszély miatt költözött a városfalakon belülre. Ismerteti az ott található épületeket, és megemlíti a pompás, lovakkal teli istállókat is. Mielőtt azonban túl hosszúra nyúlna ez a kitérő, visszatér a korábban leírtakhoz.³⁶ Igaz, kevesebb esetben, de akad példa ennek az ellenkezőjére is: ahol az elbeszélés dinamikáját nem akarja megbontani, ott egyértelműen jelzi, hogy nem kezd bele egy hosszabb történetbe.³⁷

A krónika első szakaszát lezáró IX. fejezetben mindez irodalmi szempontból is figyelemre méltó megfogalmazást kapott. Domenico előrebocsátja, hogy figyelmét az elkezdett elbeszélés anyagára fordítja. Jóllehet hosszú lenne mindent részletesen leírni, a jobb megértés érdekében tömören elmond mindent „ahogy hallottam” (*sicut audivi*), nem hagyva ki belőle szinte semmit.³⁸ Ez az exkurzus azonban nem holmi felesleges kitérő, mert száműzetésüknek, a gravinai családok egymástól való elszakadásának, a barátok és nemzetségek egymás ellen fordulásának súlyos kérdéseit feszegeti András herceg halála kapcsán, ami Domenico számára kronológiai sarokpont, amelyből a gravinaiak szenvedéseit eredezteti. Az egyes szám, első személyű névmások és igék nemcsak a krónikás önmagára reflektáló szemléletmódját fejezik ki, hanem azt is, hogy viszontagságait a Bibliából vett idézetek³⁹ révén összekapcsolja a

³⁵ Marino Zabbia, *I notai e la cronachistica cittadina italiana nel Trecento* (Nuovi Studi Storici, 49), Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1999, 133.

³⁶ „Sed dimmissis verbis honorum ipsius curia, divertamus ad factum sicut processit.” Chr., cap. XXVII, 262.

³⁷ „[...] accessimus sub silentio quasi ad domum notarii Roberti de notario Guillelmo nostri suspecti et emuli puplici dicti Coczelle, quod initium fuerat mortis condam Iaconi Leonis sui fratris, preterito tempore, cum Aymerico de Ferreriis tunc camerario dicte terre, **quod sicut precessit scribere longum esset**, et ideo suum sanguinem sitiebat.” (Kiemelés V. Á.) Uo., cap. XXX, 324.

³⁸ „Divertens igitur cor meum ad sequendam materiam incepti dictamminis, sicut audivi, seriusius quam potero, que sequuta sunt ponam in scriptis. Et licet longum sit omnia ponere seriatim, tamen ad intellectum omnium declarandum ipsius cause misterium sequar sub brevitate sermonum de materia modicum quasi nichil obmittens.” Uo., cap. IX, 136.

³⁹ A *Zsoltárok Könyvéből* vett át két esetben szó szerint idézett részeket: „erigit omnes elisos” (Ps 144,14), „sanat contritos corde” (Ps 146,3). A „gaudium est miseris socios habere penarum” esetében viszont eltért a szó szerinti átvételtől. Eredetileg a „habuisse” múlt idejű alak szerepel a *proverbiumban*, ami egy lezárt állapotra utal. A krónikás által használt „habere” jelen ideje nemcsak általános érvényű bölcsességként illeszkedik a szöveg gondolatosságához, hanem saját érzelmi állapotát is kifejezi, utalva jelenlegi szenvedésére és annak közös megélésére másokkal. Ld.: Gaudium est miseris socios habuisse penarum. *Proverbia sententiaeque Latinitatis Medii Aevi: Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*, II/2, Hrsg. Hans Walther, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1964, 229, 10257. sz.

társaiéval. Vigaszra talált és társakra lelt a szenvedésben, az általa megfogalmazott egyéni tapasztalatok így váltak közössé azok számára, akik ugyanazt élték át, mint ő.⁴⁰

Még a reflektív beszámolók ellenére sem egyszerű meghatározni a *causa scribendit*. Az elveszett prológus hiányában – amelyről azt sem tudhatjuk, hogy egyáltalán létezett-e, de valószínűsíthető, hogy készült egy olyan bevezetés, amelyben a szerző röviden közölte a művével kapcsolatos céljait és főbb gondolatait – csupán néhány felvetés kockáztatható meg arról, hogy Domenicónak milyen céljai lehettek a krónikájával. Fulvio Delle Donne három meghatározó tényezőt emelt ki a *causa scribendit*ről.⁴¹ Szerinte egyrészt Domenicót az a vágy vezette, hogy írása kitörölhetetlen formában emlékeztessen másokat azokra a történetekre, amelyekben közvetlenül részt vett, másrészt hangsúlyozni kívánta a leírt eseményekben betöltött szerepét. Végül, a jegyzői hivatása gyakorlása során elsajátított stilisztikai érdemeit át akarta ültetni a történetírás területére.⁴²

A *causa scribendi* egyébként meghatározható a krónika tartalmából is, melyet a háború tapasztalata hív létre, ezért úgy gondolom, erre a krónikára is érvényes Norbert Kersken megállapítása: a kortárs eseményeket feldolgozó művek szerzőit gyakran a társadalmi környezet zűrzavara és az ahhoz kapcsolódó tapasztalat motiválta a történetek megörökítésére.⁴³ Chiara De Caprio szerint pedig a rendkívüli események idején létrejött narratív szövegekben a történetek elbeszélésekor nemcsak értelmezték a különféle csapásokat, hanem a közösségek a múlt és jelen tapasztalatainak egymás mellé helyezése által építettek fel egy közös identitást a jövőre nézve.⁴⁴ A közös identitás egyúttal emlékezet is, s épp a „legdinamikusabb események” rögzülnek a kollektív emlékezetben, a közösségek pedig ezt

---

⁴⁰ „Cur exules ut **ego** facti sunt? Cur dicta puella et infantulus inter nationis sue cognatos pro captivis habentur, et **michi** et matri dilectionis eorum visio prohibetur? Quid amplius dicam ignoro; et quod deterius est, eiusdem nationis amicos, cognatos, persequi ducti sumus, velut emulos capitales. O quanta scivit sagax demon mala tractare quando de prodicione tanti ducis tractavit! Sagaciter providit, quod tanta mala inde necessarium sequi erant. Sed adhuc **spem meam**, dum **vixero**, semper habens ad Christum, **spero** firmiter a tantis angustiis liberari, qui *sanat contritos corde et erigit omnes elisos*. Ac dum tali fortuna devehor, **me** consolari oportet, cum plurimos habeam **mei** casus similes et nationis maioris, iuxta illud verbum poeticum: ‘gaudium est miseris socios habere penarum’.” (Félkövér kiemelés V. Á.) Chr., cap. IX, 134-136.

⁴¹ Ez összhangban áll azzal a széles körben elfogadott állásponttal, amely szerint a krónikairást nem lehet egyetlen jól meghatározható szerzői célnak és szándéknak tulajdonítani. Justin Lake, „Current Approaches to Medieval Historiography”, *History Compass*, 13 (2015), no. 2, 89-109, itt: 91.

⁴² Fulvio Delle Donne, „Austerità espositiva e rielaborazione creatrice nel «Chronicon» di Domenico da Gravina”, *Studi Storici*, 40 (1999), no. 1, 301-314, itt: 314.

⁴³ Norbert Kersken, „Dura enim est conditio historiographorum... Reflexionen mittelalterlicher Chronisten zur Zeitgeschichtsschreibung”, in Erik Kooper (ed.), *The Medieval Chronicle, III: Proceedings of the 3rd International Conference on the Medieval Chronicle, Doorn/Utrecht 12-17 July 2002*, Amsterdam - New York, Rodopi, 2004, 61-75, itt: 62; itáliai példákhoz: Enrico Faini, „Alle origini della memoria comunale. Prime ricerche”, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 88 (2008), 61-81, kül. 64-68.

⁴⁴ Chiara De Caprio, „Narrating Disasters: Writers and Texts Between Historical Experience and Narrative Discourse”, in Domenico Cecere et al. (eds.), *Disaster Narratives in Early Modern Naples. Politics, Communication and Culture*, trans. Enrica Maria Ferrara (Viella Historical Research, 10), Rome, Viella, 2018, 19-40.

idézük fel újra, hogy a jelenre és jövőre vonatkozóan pozitív példákat fogadjanak el, vagy negatív példákat utasítsanak el.⁴⁵

Mindezek alapján úgy kell tekintenünk a *causa scribendire*, hogy az a gravinaiak, s leginkább a szerző szűkebb közösségének, a magyar frakciónak a mindennapi élményeit tárgyalja az 1347-ben kezdődő dinasztikus háború és az azt megelőző, 1345-ben kezdődő polgárháború időszakából. Jóllehet ezeknek egy része csak Domenico saját élményeinek leírásaiból ismerhetők meg, máskor pedig rokonai, barátai beszámolóiból. Ebből épültek fel azok a beszámolók, amelyekbe alkalmanként bekerültek a társadalom legalapvetőbb sejtjeit jelentő, a családokat érintő történetek is.

A szöveghelyek, különösen a gravinai vonatkozásúak esetében felfedezhető az a szerzői szándék, hogy a krónika a közös emlékezet helyévé váljon, amely egyfelől bemutatja a száműzöttek bölcs és meggondolatlan tetteit, másfelől számot vet a frakciótagok hibáival és gyengeségeivel, valamint a frakció ellenfeleinek rosszindulatú és gyarló árulásaival, mesterkedéseivel is. Mindezek olyan példák lehetnek számukra a jövőre nézve, melyekből tanulhatnak. Mindemellett több történet is azt példázza, hogy közös céljaikért, ez elsősorban a családjaik megóvását jelenti, áldozatokat kell hozniuk, s ebbe nem csak a múltbeli, a krónikában elbeszélte áldozatok tartoznak bele, hanem a még előttük állók is. Domenico e példákat a gravinaiak számára a baráti és testvéri kötelek mentén tárja fel, melyek révén saját szerepét is hangsúlyozni tudja ezekben a történetekben.

2.3. Baráti és testvéri kötelek

Domenico elsősorban a város egyik jegyzőjeként és a magyar frakció befolyásos tagjaként jelenik meg a gravinai fejezetekben, s főként a frakciója érdekében végzett, közvetítői feladatairól emlékezik meg. Az elsők között volt, aki támogatta a Gravinából elmenekült kapitány, Nicola visszatérését a városba, s ő fogadta be az otthonába a Nicola leveleivel megérkező két *famulust* is. E levelekben a nápolyi udvarhoz átpártolt városlakókat arra szólították fel, hogy ismét a magyar királynak fogadjanak hűséget. Domenico előbb a város vezetőjét, Angelo da Gravinát értesítette a levelekről. Miután közösen megvitatták azok tartalmát, úgy vélték, akkor járnak el a legjobban, ha óvatosan és diszkréten meggyőzik híveiket, hogy a városi gyűlésen valamennyien fogadják el a magyarok uralmát.⁴⁶

⁴⁵ Donata Degrassi - Gian Maria Varanini, „Città sotto assedio. Le ragioni di un progetto”, *Reti Medievali Rivista*, VIII (2007), online: <http://www.serena.unina.it/index.php/rm/article/view/urn%3Anbn%3Ait%3Aunina-3149/5209>, hozzáférés: 2024. május 20.

⁴⁶ „Cum quibus litteris venerunt famuli sui duo, quos ego in propria domo recondens, dicto Angelo [Angelo da Gravinát – Betoldás V. Á.] nuntiavi causam eorum adventus. Et super causa rimantes, pro meliore credentes hoc

Domenico közvetítői feladatai a követi teendőkre is kiterjedtek. A város megbízott követeként két alkalommal is a frakciójával szövetséges Lackfi Istvántól kért segítséget a durazzói-nápolyi frakció Gravinát fenyegető fellépése miatt. Barlettába – Lackfi István akkori tartózkodási helyére – küldték, ahova nemcsak a támogatást kérő leveleket vitte magával, hanem ő adta elő szóban a segítségkérő üzenetet.⁴⁷ A követség elérte eredményét, amihez hozzájárult egy másik körülmény is: az egyik magyar kapitánynak, Ludbregi Csúz Jánosnak⁴⁸ a Gravina közelében található Ruvóhoz (30 km-re a várostól) kellett vonulnia, hogy a durazzói-nápolyi frakciót támogató Roberto Sanseverino⁴⁹ csapatait visszaverje Ruvo ostromától.⁵⁰

A második Barlettába küldött követség idején ugyanakkor a magyaroknak már kevésbé volt lehetőségük arra, hogy támogassák a gravinaiak védelmét. Lackfi ekkor készült összegyűjteni csapatait Cornetónál, hogy Terra di Lavoro és Nápoly ellen vonulhasson.⁵¹ Mindenesetre megígérte a gravinai küldöttségnek, hogy gondoskodni fognak a gravinaiak biztonságáról,⁵² de nélkülözhetetlen csapatok hiányában a kérésnek végül nem tudott eleget tenni.⁵³

A második követségre közvetlenül Gravina megtámadása előtt került sor 1349 áprilisában. A követség létrejöttét Domenico közvetlen beszédben ismerteti, amelyből kitűnik, hogy Nicola és a frakció követői között már fennállt egy hierarchikus, *fidelitason* alapuló kötelék. Nicola beszéde („Mando vobis et volo...”) parancs és performatív felszólítás, amely által megnevezi a többiektől elvárt cselekvést, illetve kijelöli a szerepüket: ők lesznek a kísérői, akiknek már

---

facere, caute persuasimus nostris sequacibus, ut, universis hominibus congregatis, peteremus singuli dominium Ungarorum.” Chr., cap XXVI, 252.

⁴⁷ „Interea nuntiatum est dicto Angelo, quod tractantibus dictis iudice Gargano et aliis, dominus Robertus de Sancto Severino et Rogeronus comes Tricarici venturi erant apud Gravinam hostiliter una cum Lamberto de Fusto de Neapoli iustitiario dicte domine ducisse in Valle Muri; et quod domini ipsi gentem undique congregabant. Tunc miserunt me apud Barolum ad dominum voyvadam, qui erat ibidem et maximum exercitum adunabat, significaturum dicto domino per litteras dicti capitani et oretenus, futuros contra nos dominos prenotatos, supplicans ut sibi placeret gentem suam ad nos mittere adiutricem.” Uo., cap. XXVIII, 274.

⁴⁸ Csúzt az újabb szakirodalom *homo novusként* említi, mivel gyors előmenetele mögött jórészt a hadjáratokban megmutatkozó érdemei álltak. Karlinszky Balázs, „Királyi vár – magánvár. A tihanyi vár a 14. században”, *A Veszprém megyei múzeumok közleményei*, 26 (2011), 25-36, itt: 28-29. A 14. századi magyar oklevelekben kezdetben Chuz néven fordult elő, majd Ludbreg néven. Wertner Mór, „Újabb nemzeti kutatások”, *Turul*, 26 (1908), 122-137, itt: 134-135. Valószínűleg 1353-ban tért vissza Itáliából, egy 1353. október 12-én kelt oklevél szerint Miklós fia Gergely kifosztotta Csúz Itáliából visszatérő *famulusait* és *servienseit*. Borosy András, „Famulusok Magyarországon a 14. században”, *Aetas*, 20 (2005), 4. sz., 41-77, itt: 63.

⁴⁹ Corigliano és Terlizzi grófja, illetve *capitano generale* Terra di Barin és Terra d’Otrantón. Chr., 610, 10. jegyzet. Utóbbi megbízatása szerint a királyi udvartól távol eső területeken feladatai közé tartozott a béke fenntartása, a terület védelemének megszervezése, a hadsereg felállítása és vezetése, valamint az erőforrások kezelése a királyi udvar érdekeihez igazodva. Serena Morelli, „I giustizieri nel regno di Napoli al tempo di Carlo I d’Angiò: primi risultati di un’indagine prosopografica”, in *L’Etat angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle* (Publications de l’École française de Rome, 245), Rome, École française de Rome, 1998, 491-517, itt: 499-500.

⁵⁰ Ruvót és az ott található Terlizzi várát Nagy Lajos adományozta Csúz Jánosnak még 1348-ban, azonban Roberto Sanseverino serege 1349 tavaszán ostrom alá vette. A Nápolyi Királyság szemszögéből nézve, a város jog szerinti ura ebben az időszakban Roberto Sanseverino volt. Chr., 616, 84. jegyzet, és 635, 303. jegyzet.

⁵¹ Csukovits, *Magyarországról és a magyarokról*, 208-209.

⁵² „Quibus respondidit: »Providebimus quod fuerit vestre salutis.«” Chr., cap. XXXI, 312.

⁵³ Ugyanakkor a gravinaiak nem kaptak egyértelmű elutasítást sem, mivel a krónikás előbb megemlítette Pál fia Tamást (Thomas Pauli) és társát, a zsoldos Philipp von Sulzot (Malospirito), akiktől Lackfi javaslata alapján, szükség esetén segítséget kérhettek. Uo., cap. XXXI, 312, 318.

aznap éjjel készen kell állniuk az indulásra. A válasz („Sumus ecce parati”) ugyancsak performatív visszajelzés, amely révén a felszólítottak kifejezik, hogy készen állnak a feladatra.⁵⁴

Az ellenfeleik azonban rosszindulatból azt a hírt terjesztették, hogy Barlettában majd Nicola, a küldöttség vezetője, Angelo da Gravina tanácsára hallgatva a kíséret tagjait túsul adná a vajda segítségéért cserébe. A híresztelés így egyszerre hozta rossz hírbe a frakció mindkét vezetőjét, és igen találóan próbálta megingatni a követőik beléjük vetett bizalmát, valamint hűségét. A küldöttségbe kiválasztott társak e híresztelés hallatán rémülettel teltek el (*positi sunt in terrore*) – Domenico saját bátorságára és megingathatatlan elkötelezettségére utalva közbeszúrja: „de én nem” – és elbizonytalanodtak, hogy csatlakozzanak-e a küldöttséghez.⁵⁵ A krónikában ez az első szöveghely, amelynél Domenico az *amicitia* alapján határozza meg a magyar frakción belüli kötelékeket, melyeket a barátság és az egymás iránti szolidaritás, valamint az ellenfelekkel szembeni ellenségeskedés jellemez. A dél-itáliai városokban az észak-itáliai kommunákhoz hasonlóan, a társadalmi és politikai kapcsolatok nyelvezetét ugyancsak az *amicitia–inimicitia* határozta meg. Az *amicitia* kötelékében – melybe bevonták gyakran a rokonokat is – kiemelt értéke volt a hűségnek és a tanácsadás képességének, s különösen szükséghelyzetben és fenyegetettség idején vált kötelességgé a barátok megsegítése. Az előbbieket megtételére a barátot vagy rokont a szeretet indítja, melyet a vele kötelékben állók iránt kell éreznie.⁵⁶

Domenico hangsúlyozza is, hogy az elbizonytalanodott társai benne bíztak, s még mielőtt idézné szavaikat, megteremti a közöttük lévő bizalmi légkört az „in secreto” kifejezéssel, de ez alatt nem valamiféle *coniuratiót* kell érteni, mert a legkevésbé sem utal erre a beszámolójában. Az *amicitiát* további szófordulatokkal is nyomatékosítja: társai az ő barátaiként és testvéreiként határozzák meg magukat, akik tudják, hogy Domenico jóindulattal van irántuk, és bár szívük szerint nem maradnának a barlettai várban, hisznek abban, hogy Domenico ismeri a frakció vezetőinek, Angelo da Gravinának és Nicolának a szándékait. Az *amicitia* kötelékét mindazonáltal az ellenfelekkel való viszály is meghatározza: Domenico társai hitelt adnak a

⁵⁴ „[Nicola] dicens ita: »Mando vobis et volo ut hac nocte mecum veniatis usque Barolum, causa tutoris conductus, ad dominum voyvadam, petere sibi gentem et suum auxilium, quin preesse valeamus inimicis futuris. Parate igitur vobis equos, ut hora qua vos requirere faciam, eques sitis«. Qui respondentes: »Sumus ecce parati.«” Uo., cap. XXX, 308. A felszólításra és a visszajelzésre: Monique Scheer, „Are Emotions a Kind of Practice (and is that What Makes Them Have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion”, *History and Theory*, 51 (2012), no. 2, 193-220, itt: 212-215.

⁵⁵ „[...] ecce malivolis operantibus cordibus, nuntiatum fuit requisitis eisdem, quod »ideo dictus capitanius [Nicola – Betoldás V. Á.] vos secum requirit ituros, quod, pro tutiore statu suo in terra Gravine, de consilio dicti Angeli remeantur obsides apud Barolum, ubi per dominos non daretur succursus«. Et sic universi requisiti, non ego, positi sunt in terrore et cum ipso accedere vacillabant.” Chr., cap. XXX, 308-310.

⁵⁶ Andrea Zorzi, „La cultura della vendetta nel conflitto politico in età comunale”, in Andrea Zorzi - Roberto Delle Donne (a c. di), *Le storie e la memoria. In onore di Arnold Esch*, Firenze, Firenze University Press, 2002, 135-170, itt: 139, 141.

hamis híresztelésnek, ezért ismételten az ő jóindulatára hivatkoznak, miközben magukat a frakció *perfecte fideles* követőinek nevezik. A hűségükre történő utalásból indulnak ki, amikor felvetik, hogy nem nekik kellene túszként Barlettában maradniuk, hanem azoknak, akik láthatóan kétségbe vonható hűségük folytán inkább kiérdemelték ezt.⁵⁷

Domenico válaszában a „carissimi” megszólítással kezdi beszédét, ezzel közösséget vállal társaival. Összetartozásukat megerősíti azzal is, hogy készen áll velük tartani Barlettába. Megnyugtató szavaival sikerült a társait meggyőznie. A „legyetek erősek” és a „ne higgyetek” pozitív tartalmú felszólításként hangzik el a társakhoz, amellyel Domenico a magyar frakció bátor követésére ösztönözte a kételkedőket, akiknek inkább állhatatosnak kellene lenniük. A rossz szándékú zavarkeltőket *profanusnak* nevezte, akik nem voltak beavatottak, a küldöttségről és a frakciójuk zárt gyűléséről mit sem tudtak.⁵⁸ A *profanus*⁵⁹ kifejezés révén világos határvonalat képezett a két frakció között, kiemelte a baráti és testvéri összetartozást a magyar frakció körében, melyből a másik frakció saját döntése alapján korábban kizárta magát.

A vezetők iránti hűséget, valamint Domenicónak az imént említett megingathatatlanságát a frakció ellen irányuló folyamatos támadások is próbára tették. Domenico eddig olyan emberként mutatta be magát, aki elbizonytalanodott társaival ellentétben képes uralni szenvedélyeit. Egy provokáció hatására azonban – amely őt és több társát egyaránt felháborította – maga is előnyben részesíti az *amicitiát–inimicitiát* eleve jellemző bosszúállást, még abban az esetben is, ha ezzel megszegi Angelo da Gravina tilalmát. Az előzményekhez hozzátartozik, hogy gravinai ellenfeleiknek a városon kívül is voltak támogatóik, többnyire a Sanseverinók, Roberto és Ruggero (Rogerone).⁶⁰ Domenicóék ellenfelei közül többen is elmenekültek Gravinából, és a Sanseverinókhoz csatlakoztak. Ezek a támogatók és rablóbandáik több alkalommal zsákmányoltak juhokat a Gravina körüli legelőkről,⁶¹ abban

⁵⁷ „Confidentes autem in me, iudex Abamontus, iudex Angelus de Iacobo, iudex Nicolaus de Provinzano et iudex Guillelmus Gactus hec verba michi in secreto dixerunt: »Notarie Dominice, nos fratres et amici tui sumus et scimus te nobiscum esse benivolum; rogamus te, ut si verba prescripta vera sunt, indica nobis, quoniam nostri cordis non est in castro restare; credimus enim te scire animum capitani et Angeli de hac causa et omnibus. Et si forte sit sic ordinatum, obsides nos restare, salva gratia consulentis, nos non sumus propterea retinendi; quia, ut bene nosti, sumus perfecte fideles et vestri sequaces. Quod si obsides capitanius petat, sunt alii in terra qui suspecti videntur et retinendi obsides promerentur.«” Chr., cap. XXXI, 310

⁵⁸ „Quibus ego respondi: »Carissimi, ecce vobiscum ego venturus sum. In hiis que dicitis, nullatenus dubitetis, quia certe per ipsum capitanium hoc cogitatum non est. Sitis itaque firmi et nolite verbis credere profanorum«. Qui respondentes dixerunt: »Ecce confisi verbis per te relatis, sumus venire parati.«” Uo.

⁵⁹ A *profanus* eredetileg a templomon kívüli, hétköznapi, egyszerű, megszentetlen területet volt, de a jogi és vallási kontextusban már szentségtörő tette, a vallási szentséggel történő visszaélésekre, továbbá a szakadár eretnekekre és a démoni befolyás alatt álló normaszegőkre használták. *TLL*, vol. 10, sec. II, col. 1661-1666; William Robins - Robert Epstein, „Introduction: The Sacred, the Profane, and Late Medieval Literature”, in Id. (eds.), *Sacred and Profane in Chaucer and Late Medieval Literature: Essays in Honour of John V. Fleming*, Toronto, University of Toronto Press, 2010, 3-29, itt: 4, 7-9.

⁶⁰ Tricarico és Chiaromonte grófja, valamint *capitano generale* Calabriában. Chr., 623, 171. jegyzet.

⁶¹ „Deinde, morante in civitate Gravine iam dicta iudice Nicolao de Monte capitano, per gentem domini Roberti et Rogeroni Tricarici comitis, una cum notario Petro et aliis nostris emulis, in eadem terra Gravine sepius in animalibus preda fiebat [...]” Uo., cap. XXX, 294.

bízva, hogy így a város falain kívülre kényszeríthetik a magyar frakciót, és nyílt összecsapásban megtizedelhetik őket.

Az egyik részletesebben bemutatott történet szerint a tolvajok az éj leple alatt elhajtották Angelo da Gravina és még néhány gravinai juhait, s magukkal hurcolták a pásztorokat is. Két pásztor viszont el tudott menekülni és híret vitte a rablótámadásnak. Amikor megérkeztek Gravinába, lármát keltettek a nép körében, majd megkondították az egyik harangot.⁶² Végül mindenki összegyűlt Angelo da Gravina házánál, hogy meghallgassák a pásztorok beszámolóját.⁶³ Megtudták, hogy még közel vannak a támadók, ezért huszonegy gravinai elhatározta, hogy Angelo tiltása ellenére a fosztogatók után indulnak. Gravinától 10 km-re, a San Felice-völgynél beérték a támadókat. A történet végén narratív váltás figyelhető meg: a mondat első részében még többes szám harmadik személyű a cselekvés leírása („a fosztogatók után lovagoltak”, *equitaverunt post predatores*), majd a következő mondatrészben már többes szám első személyű („utolértük őket”, *adiunximus eos*), ami azt jelzi, hogy Domenico is köztük volt.⁶⁴ Fellépésük sikerrel zárult: a fosztogatók közül néhányat foglyul ejtettek, akiket a város kapitányának fennhatósága alatt álló börtönbe vezettek.⁶⁵ A krónikás nem említi, hogy Gravinába való visszatérésük után Angelo kiszabott-e bármilyen büntetést a hozzájárulása nélkül végrehajtott megmozdulás miatt.

2.4. Bosszúállás és büntudat

A krónika XXXI. fejezetében található az a történet, mely a Sanseverinók támadását megelőző napok eseményeiről, köztük a magyar frakción belüli kötelékek változásairól tudósít. A magyar frakció hangadója Niccolò del signor Corrado bíró volt. A félelemtől indítatva (*timore concepto*) Niccolò célja az volt, hogy megóvja saját javait és életét, az ingóságait például több

⁶² A városokban a harangok a közélet szabályozásában fontos szerepet kaptak, gyakran a városi tanácskozások és közgyűlések összehívását jelezték. A harangszó emellett felhívta a figyelmet a veszélyhelyzetre is. Renato Bordone, „Campane, trombe e carocci nelle città del regno d’Italia durante il medioevo. Il „paesagio sonoro” delle città italiane nel medioevo”, in Alfred Haverkamp - Elisabeth Müller-Luckner (Hrsg.), *Information, Kommunikation und Selbstdarstellung in mittelalterlichen Gemeinden* (Kolloquien, 40), München, R. Oldenbourg, 1998, 85-101.

⁶³ „Et pervenientes ad ovilia Angeli domini Gualterii, tulerunt abinde ovium miliaria duo et ultra, et prope ibidem aliorum patronorum totidem etiam et pastores; ex quibus pastoribus duobus evasis, tam cito pervenerunt Gravinam, et nuntiato dicto Angelo causam, et facto per pastores illos rumore in populo, pulsante campana ad sturmmum, universus populus ad domos concurrat Angeli supradicti, quid esset exinde faciendum.” Chr., cap. XXX, 294.

⁶⁴ „Interrogati si essent valde allongati, dixerunt quod adhuc prope sunt. Tunc dompnus Guillelmus, Venutus, Coccella, Nicolaus Lupus et socii alii, inter omnes viginti unum, paratis equis, contra voluntatem dicti Angeli equitaverunt post predatores iam dictos, et insequentes illos, adiunximus eos in Valle sancti Felicis de tenimento Gravine, quasi media nocte transacta.” Uo., 296.

⁶⁵ „[...] et simul cum victoria rediimus apud Gravinam, dictis interceptis carceri capitani introductis.” Uo., cap. XXX, 298.

napnyi töprengés után Grottole várában (kb. 30 km-re délkeletre Gravinától) tervezte biztonságba helyezni. Kiderül, hogy ez a félelem hosszabb ideig meghatározta Niccolòt, aki az éppen elbeszélte történet idején is félelemben élve (*in timore existens*) arra buzdította a magyar frakció követőit, hogy öljék meg az árulásra készülő városon belüli ellenségeiket.⁶⁶ A beszámoló csak tartalmában utal arra, hogy ez a félelem Niccolòban feltehetőleg korábbi hűtlenségéből fakadt, amit Roberto Sanseverinóval szemben követett el. Mivel Niccolò a korábbi urának sérelmet okozott, a város közelgő megtámadása mellett Roberto Sanseverino bosszújára is számíthatott. A krónikás szerint Roberto Sanseverino már korábban is latolgatta a megtorlást. Különösen bosszantotta őt, hogy emberei – miután vereséget szenvedtek a gravinaiaktól – szétszéledtek, így folyamatosan fontolgatta, hogy ezért az *iniuriáért* mielőbb bosszút áll a gravinaiakon.⁶⁷

Niccolò javaslatát egy másik társuk, Gregorio is helyeselte, noha az nem derül ki, hogy ő miért gondolkodott hasonlóan.⁶⁸ Feltehetőleg ez a második példa a frakciótagok közötti összhang szemléltetését szolgálta. A fejezet további szöveghelyeiből viszont néhány következtetést le lehet vonni a magyar frakció közös tapasztalatairól, melyek hozzájárultak ahhoz, hogy a korábbi verbális csatározásokat félretéve, akár a fizikai erőszakot és a gyilkosságot is vállalva, fellépjenek a durazzói-nápolyi frakcióval szemben.

A javaslat egy olyan pillanatban érte őket, amikor már a második követség visszatért Gravinába és tudták, hogy nem számíthatnak a magyarok segítségére, miközben az ellenfelek a városon belül is a kívülről érkező támadást készítették elő. Sőt, a magyar segítség elmaradásáról az ellenfelek is tudomást szereztek, melyről értesítették a Sanseverinókat.⁶⁹ A magyar frakció még a második követség elindulása előtt egy johannita testvértől és a frakció barátjától, Bertrándótól⁷⁰ értesült arról levél útján, miszerint a Sanseverinók Basilicata-szerte nagy sereget gyűjtenek össze, hogy Gravina ellen vonuljanak.⁷¹ Jóllehet a gravinaiak korábban

⁶⁶ „Ecce iudex Nicolaus domini Corradi, dicti domini Roberti timore concepto, eoque post mortem condam Terlicii comitis, licet ante fuisset familiaris suus continuus, fuerat per eundem dominum Robertum factus vicarius comitatus eiusdem in terra Terlicii, cuius castrum in manibus suis existens dicitur predavisse et pro nichilo deliquisse in manibus Ungarorum, et ideo cogitavit, pluribus preteritis diebus, bona sua educere, que in castro Criptolarum recommendavit. Et sic in timore existens, semper persuadebat nostris sequacibus, ut inimicos nostras interiores, qui prodimenta parabant, uno die gladiis perimere deberemus.” Uo., cap. XXXI, 322.

⁶⁷ „Displicuit autem satis domino Roberto de Sancto Severino iam dicto suorum dissipatio famulorum, et cogitabat continuo tantam iniuriam vindicare.” Uo., cap. XXX, 300.

⁶⁸ „Ut autem iudex Nicolaus iam dictus consilium dederat omnes nostros suspectos occidere, idem Gregorius iudicis Laurentii preconulebat id fieri, quod omnes morirentur suspecti.” Uo., cap. XXXI, 324.

⁶⁹ „[...] persecutores prodimenti incepti contra nos prodicionem inceptam fini debito ducere procurabant, et per consuetum nuntium suprascriptum significare curarunt domino Roberto, nos non potuisse succursum habere a dominis, et etiam Ungarorum exercitum versus Neapolim abiisse; unde si vellet, posset hostiliter pervenire Gravinam, quia, iuxta promissum, erant complere parati.” Uo., cap. XXXI, 322.

⁷⁰ Bertrando a Sanseverinók gyülekező helyéhez közeli Tricaricótól 10 km-re található grassanói rendháznak volt a komtúra (*preceptor*). Uo., 637-638, 343. jegyzet.

⁷¹ „Igitur prefatus Angelus et capitanius, iudex Nicolaus domini Corradi et ego ceterique nostri sequaces, receptis litteris a quodam nostro amico, nomine fratre Berterando provinciali preceptore Grassani, quod comes Tricarici et

büntetés nélkül átvészelték a durazzói hercegné fennhatóságának a rövid ideig tartó visszaállítását, a magyarok melletti kiállításukat ez alkalommal már aligha kerülték volna el komolyabb büntetés és megtorlás nélkül. A durazzói-nápolyi frakció retorikájában is helyet kapott a büntethetőség kérdése, pontosabban annak a hatályon kívül helyezése, amennyiben teljesülnek a követeléseik. Roberto Sanseverino egy levelében titokban meg akarta győzni Angelo da Gravinát, hogy a város térjen vissza a durazzói hercegné hűségére. Cserébe Roberto sértetlenséget garantált Angelónak és követőinek, továbbá általános kegyelmet ajánlott a gravinaiak számára.⁷²

A magyar frakció egységes, közös megmozdulása ugyanakkor csak látszólagos volt, mivel az összegyűlteket eltérő célok vezették a másik frakcióval való leszámolásban, s a kezdeti felbuzdulás sem tartott ki minden jelenlévőben a terv tényleges megvalósításáig. A végrehajtásba bevonták Cicco di Gregoriót, s mindezt Angelo da Gravina tudta nélkül tették.⁷³ Cicco kétértelmű szavai (*verbis varium*) a javaslatot tevő Niccolòból tartózkodást váltottak ki. Cicco ugyanis az egyik árulónak tartott ellenfelüknek volt a rokona, és Niccolòban bizalmatlanságot keltett a Cicco által elmondott, kölcsönös előnyökre vonatkozó utalás, mely alapján apját és testvéreit is féltette, ezért csendben visszavonult a tervezett megmozdulástól.⁷⁴

Egy másik társuk, Nicola di Coccella de Gregorio – aki egyébként a frakció egyik megbízható követője, illetve *camerarius* volt Gravinában, megbízták a városkapuk kulcsainak őrzésével is, mivel a város négy kapuját ellenfelek növekvő rosszindulata miatt zárva tartották⁷⁵ – számára a közös megmozdulásnál is előrébb való volt személyes sérelmének megbosszulása. Az egyik árulással gyanúsított gravinai, Roberto jegyző ugyanis közvetve felelős volt Coccella testvére haláláért, ezért ő Roberto jegyző „vérére szomjazott” (*suum sanguinem sitiebat*).⁷⁶

---

dominus Robertus de Sancto Severino magnum super civitatem Gravine faciebant gentium apparatus, quodque robban Gravine per universam montaneam provincie Basilicate fecerant publicare [...].” Uo., cap. XXX, 308.

⁷² „[...] dominus Robertus [...] scripsit per suas litteras dicto Angelo, persuadens sibi quod terram redderet dominio domine ducisse, paratus ipsum et suos salvare et generalem veniam fieri quibuscumque [...].” Uo., cap. XXX, 304.

⁷³ „[...] vocaretur Chicchus de Gregorio supradictus, ad exequationem cause iam dicte; et eo vocato, hora quasi meridiei transacta, relatum fuit ei per omnes consilium prenotatum. Qui respondens ait: »Caporalis noster Angelus domini Gualterii concurrat nobiscum ad hoc?« Cui responsum est: »Nolumus ut idem Angelus nichil rei huius sentiat, nisi post factum«. Tunc Chiccus ait: »Veniat primus idem Angelus tanquam caporalis noster in causa, et fiant omnia que mutua utilitate videntur.«” Uo., cap. XXXI, 324.

⁷⁴ „Ut autem iudex Nicolaus prefatus audivit ita Ciccum respondere verbis varium, sui patris et fratris timuit, in quantum idem Ciccus consoprinus erat iudicis Angeli de Petrello; nec amplius alloquens inde recessit.” Uo.

⁷⁵ „Idem autem capitanius, malivolorum cognita voluntate, cum consilio dicti Angeli suorumque sequacium, dum in civitate Gravine essent porte murorum quatuor, omnibus ipsis factis seris ferreis, et datis clavibus custodie Nicolai dicti Coccelle de Gregorio, nostri sequacis et statuti camerarii dicte terre per capitanium ipsum, civitatem ipsam cum diligenti studio conservabat.” Uo., cap. XXVII, 262.

⁷⁶ „[...] accessimus sub silentio quasi ad domum notarii Roberti de notario Guillelmo nostri suspecti et emuli publici dicti Coczelle, quod initium fuerat mortis condam Iaconi Leonis sui fratris, preterito tempore, cum Aymerico de Ferreriis tunc camerario dicte terre, quod sicut precessit scribere longum esset, et ideo suum sanguinem sitiebat.” Uo. Domenico sajnos állításához hűen, másutt sem ír bővebben erről a sérelemről.

Érdemes végigkövetni Domenico saját reflexióit is a Roberto jegyző elleni fellépéssel kapcsolatban: megkérték őt és egyik társát, Roberto Bucca archidiakónust, hogy segítsenek a gyanúsítottak előállításában, amibe „egyrészt előrelátóan, másrészt meggondolatlanul” beleegyeztek.⁷⁷ A későbbiekben visszatérek rá, hogy ezt az előzetes magyarázatot Domenico a visszaemlékezésekor építette be a cselekményfolyamba.

Mindenesetre nem volt határozott elképzelésük a tervük megvalósítására, és hirtelen hozták meg döntésüket. Erre a változékonyságra utal, hogy a gyilkosságot mégis el akarták kerülni. Miközben Roberto jegyző házához vonultak, elhatározták, hogy inkább élve fogják el őt, majd kifosztják a házát. Ugyanígy döntöttek arról is, hogy saját árulóik és a király (Nagy Lajos) árulói közül Nicola Crudele házát is kifosztják, valamint a fiát foglyul ejtik. Egy köznépből álló kíséretet is maguk mellé vettek a frakciójuk követőiből.⁷⁸

A narrációban innentől válik hangsúlyosabbá Domenico részvétele a megmozdulásban, amit saját maga is megkísérel részletesebben bemutatni. Mindemellett a frakció esetében három eltérő, egymással nehezen összeegyeztethető célra hívja fel a figyelmet: Coccella bosszúszomja szemben áll Domenico könyörületével és emberséges bánásmódjával; a frakciónak igazságot kell szolgáltatnia az árulók ügyében; a kíséret tagjai pedig az árulók megbüntetésének jogos formájaként tekintenek a fosztogatásra.

A bemutatásnak fontos részét képezi a Robertohoz fűződő kollegiális és családi szálak említése, ezért Domenico lelkében a könyörülettől megindulva (*commotus ego animi pietate*) arra törekedett, hogy lehetőleg élve fogják el őt.⁷⁹ Ez a személyes érintettség felfedezhető a közvetlen beszédben megjelenő dialógusban, amely szerint Robertót a házába belépők láttán nagy félelem ragadta el (*magnum concepit timorem*), s Domenicót mint *compater*⁸⁰ és testvérét kérdezte: miért jöttek? A dialógus e pontján feltételezni kell, hogy Roberto sejtette, mi vár rá, és ennek megfelelően cselekedett. Félelme aligha volt alaptalan, és Coccella megjelenése mindezt megerősítette benne. Domenico valószínűleg szándékosan alakította úgy a

⁷⁷ „[...] requisivit me notarium Dominicum et Robertum de Bucza, quod ad incipiendum dissipationis ordinem suspectorum cum aliquibus nostris sociis adessemus; cui provide vel improvide assentivimus.” Uo.

⁷⁸ „Cum vero ad domum dicti notarii Roberti simul procederemus, providimus quod, si ipsum inveniri in domo sua contingat, quod predata penitus domo sua, vivus ducatur ad carcerem nostri capitani supradicti. Et demum inter nos statutum fuit, ut consequenter domus condam Nicolai Crudelis predaretur similiter, et filius duceretur similiter pro captivo, ad hoc ut per nos inciperetur regis et nostrorum captio proditorum.” Uo., cap. XXXI, 324-326.

⁷⁹ „[...] commotus ego animi pietate, quia compater meus erat, studui ut vivus carceri capitani duceretur.” Uo., cap. XXXI, 326.

⁸⁰ A *compater*nek több jelentése is van, egyrészt jelenthet keresztapaságot, másrészt tiszteletet és bizalmat kifejező baráti, szövetségi és akár kollegiális köteleket is. A *compater* itt inkább arra utalhat, hogy mivel mindketten jegyzők, ezért van egyféle kölesönös tisztelet közöttük, továbbá felesége révén Domenico rokonságban állt Robertóval, erre a személyes kapcsolódásra is utalhat a kifejezés. De a közeli frakciótársaira is alkalmazta, például Roberto Buccára annál a szöveghelynél, ahol a városból elmenekülő frakciótársakról tartott enumerációt: „Sic etiam egit improvide compater Robertus de Bucza et alii plures nostri sequaces qui ipsa nocte nobiscum fuere egressi.” Uo., cap. XXXII, 338. Cf. „compater”, in *MLLM*, 226.

párbeszédet, hogy Roberto félelme és meglepődöttsége hitelesnek tűnjön, ezzel hangsúlyozhatta Roberto ártatlanságát, így értelmet adhatott halálának.

Domenico válasza azonban valótlan állítást tartalmazott, mivel Nicola kapitányt nevezte meg az elfogatási parancs elrendelőjeként. Roberto kitartott amellett, hogy nem vétett ellenük, mivel ő hűséges és nem áruló, mégis azt javasolta, hogy a parancsnak megfelelően vezessék a kapitány elé.⁸¹ A Roberto által előadottak hasonlóak ahhoz, amivel Durazzói Károly próbálta megnyerni Nagy Lajos jóindulatát: bár bűnösségét vitatja, elfogadja Nicola tekintélyét. Az igazságosságba és a jegyzőkbe vetett bizalom egy másik oldala is megmutatkozik: Domenicót még Roberto is szavahihető, megbízható embernek tartja, erre már láthattunk példát a második barlettai küldöttségbe kiválasztott társak esetében. Noha Domenico szándékosan kiemeli a saját szerepét ebben a történetben, ennek ellenére a szavahihetőség, illetve a megbízhatóság nemcsak szerzői *inventio*.⁸² A mindennapokba ez a pozitív megítélés a jegyzőkről átkerülhetett a *publica fides*ből is. Utóbbi a jegyzői feladatok ellátásának elengedhetetlen részét képezte. A jegyzők által kiállított okleveleket azért tekintették hitelesnek, mert azt a jegyzők hivatali tekintélye garantálta. Ez ugyanakkor a közösség bizalmán is alapult, tehát a hivatallal járó tekintély és a társadalomnak a jegyzőkbe vetett hite egyaránt szükséges volt hozzá.⁸³

Roberto jegyző is „bennem bízva, hozzám jön” (*confidens in me, venit ad me*). E szavakkal hangsúlyozza kapcsolatuk személyesebb vonatkozásait, melyek a könyörületre nyitott Domenico számára is jelentősebbek lehettek annál a ténynél, hogy Roberto nemcsak a feleségének volt az unokatestvére, hanem rokona volt Gargano di Robertónak, az árulók egyik vezetőjének is.⁸⁴

A gyanúba keveredett Roberto végül házából kilépve Domenico kezére adta magát. Majd Roberto házát kifosztották a kísérettagok. Domenico viszont a zsákmánnyal nem törődött, inkább arra fordította figyelmét, hogy Robertót biztonságba helyezze, és őt lehetőleg olyanok őrizetére bízza, akik – Coccellával ellentétben – köztudottan nem az ellenségei. Ekkor

⁸¹ „Roberto in domo sua, qui cum vidit nos ita subito super eum, magnum concepit timorem, et confidens in me, venit ad me, dicens: »Carissime compater et frater, ad quid venistis?«. Cui ego: »Nos enim missi sumus per capitanium ducere te captivum ad eum, quia sic iuxum est nobis«. Qui ait: »Ut quid hoc contra me? Quid peccavi? Etenim fidelis sum, non proditor. Sed postquam mandatum est vobis me duci captivum, rogo te ut usque ad capitanium me conducas.«” Uo., cap. XXXI, 326.

⁸² Az invenció a középkori retorikában és az írás folyamatában alapvetően a kompozíció első, „felfedező” lépése, a szerző átgondolja az emlékezetében tárolt ismereteket, és előkészíti azokat a megfogalmazáshoz. Ez a folyamat belső, meditációs tevékenységként értelmezhető. A gyűjtés olyan kész produktumot eredményez, amit *res*nek neveztek, ez a szöveg „nyers váza.” A következő a *dictamen*-fázis, amikor a *rest* formailag szerkesztik, kiegészítik és végső formára alakítják. Carruthers, *The Book of Memory*, 234-273.

⁸³ Delle Donne, „Austerità espositiva”, 303; Zabbia, „Sulla scrittura della storia”, 547; Laurie Nussdorfer, *Brokers of Public Trust. Notaries in Early Modern Rome*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2009, 11-12.

⁸⁴ „Eratque etiam uxoris mee consoprinus carnalis, licet falso modo procederet contra nos et honorem regie maiestatis; eratque etiam consoprinus iudicis Galgani prefati initiatoris rebellionis eiusdem.” Chr., cap. XXXI, 326.

egyébként még nagyobb távolságra nem távolodtak el a háztól, Domenico szerint megközelítőleg egy nyíllövésnyi távolságra, félúton voltak Roberto háza és a kapitány háza között.⁸⁵ Mindazonáltal Domenico kisebb ellentmondásba keveredik, mivel a házból történő kivezetés előtt megállapította: Roberto félt attól, hogy Coccella meg fogja őt ölni, amire Domenico ekkor még nem gondolt. Ugyanakkor Domenico óvintézkedései ennek az ellenkezőjét mutatják, továbbá abban a hitben adta át megbízható társai kezébe Robertót, hogy ezáltal őt megmentheti, ugyanis úgy vélte, Coccella is Roberto házában maradt. Mint utólag kiderült, nem ott volt, hanem már a kapitány házához vezető úton várt Robertóra, hogy megölhesse őt.⁸⁶

A narrációban Domenico ugyan nem tartja be a szigorú kronologikus rendet, de utólagos visszaemlékezése során, az írás pillanatában, úgy fűzi össze a gravinai eseményeket, hogy az olvasók számára is érthető legyen, mely események követték egymást. Ezt nevezhetjük az elbeszélte esemény idősíkjának. A másik idősíki a visszaemlékezés és a krónikaírás ideje, amikor már az eseménytől időbeli távolságot véve, újabb információk birtokában – és tudva, hogy Robertót megölték – hívja elő és alkotja újra a történetet. Ebben a folyamatban – mint résztvevőt – önmagát is el kell helyeznie.

Az események felidézésében és a kronologikus sorrend közötti ellentmondásban a narráció szempontjából megjelenik a *memoria* és az *inventio* szerepe. Ennek feltárásához a középkori mnemotechnikai gyakorlatot veszem alapul. Domenico a már említett *inventio* révén szervezi meg és választja ki az események említésre méltó részleteit, így azt is, hogy meggyőzően mutassa be Coccella szándékait, Roberto félelmét és saját óvintézkedéseit. A visszaemlékező írásban megjelenik a *collatio*,⁸⁷ amikor Domenico az egyes tartalmi elemeket (Roberto félelme, Coccella vérbosszúja, Roberto biztonságának garantálása) összegyűjti és azokat rendszerezve egy logikai láncolatban rendezi el, de már a későbbi következmények tudatában. A történetben lévő két idősíki összeolvadása kérdésessé teszi, hogy Domenico valóban felismerte-e már az elfogás során Roberto félelmét, vagy csak utólag értelmezte így, hogy ezzel magyarázatot adjon saját közvetett szerepére Roberto halálában. Mindazonáltal az emlékek visszaidézése során, a

⁸⁵ „et egrediens domum suam, se posuit in manibus meis. Tunc universi sequaces, qui nobiscum venerant populares, ipsius domum ingressi sunt et exinde robbam singulam abstulerunt. Ego autem intendens circa illius salutem, neglecta robbe parte, ivi cum ipso notario Roberto longe a domo sua ultra iactum baliste et forte totidem ab hospitio capitani tunc distabat”. Uo.

⁸⁶ „Timebat autem ne dictus Coccella eum occideret, quod ego non cogitabam [...] ipsumque dedi captivum portandum in manibus quorundam qui sui non erant puplici inimici, credens quod dictus Coccella in domo restasset notarii Roberti prefati, qui in itinere se paravit illum occidere.” Uo.

⁸⁷ Elsősorban ellenőrzést és javítást jelent. Az alapfokú grammatikai tanulmányokban a *grammaticus* által felolvasott szöveg mentén javították a tanulók a saját szövegüket. Másodsorban az emlékek és a tapasztalatok összegyűjtésére, illetve az azokon való töprengésre, gondolkodásra vonatkozott. Carruthers, *The Book of Memory*, 243-257.

*recollatio*⁸⁸ miatt az esemény ismertetése és a későbbi következtetések összekeveredtek, ezért egy utólagos értelmezéssel ellátott narratívát kapunk, amely feltételezi a krónikás feltámadó lelkiismerete és önigazolási törekvései közötti feszültségeket.

Domenico magyarázatai és utólagos hozzászólatai is arra utalnak, hogy közvetett módon felelősnek tartotta magát Roberto meggyilkolásában. Ezt támasztja alá a történet folytatása is, ahol egymással párhuzamosan előbb Roberto menekülését, illetve meggyilkolását mutatja be, majd áttér arra, hogy mindeközben az ő figyelmét mi kötötte le.

Roberto halálának ismertetéséből Domenico elhagyja azon kísérők megemlégtetését, akik a felügyeletével voltak megbízva. Gyors narratív ritmusváltással mutatja be, hogy amikor Roberto a kapitány háza felé tartva egy boltív alatt haladt át, Coccella és Giacomo Leone hirtelen, kivont karddal rátámadtak. Roberto halálának elbeszélése ugyanakkor rámutat az egyéni bosszú és a városban meglévő feszültségek összefonódására. A menekülő Robertót a nála fiatalabb és gyorsabb Coccella üldözte, aki még inkább szomjazta a prédává vált Roberto vérért. Az üldözés a város mindennapi ritmusától eltért, és többek számára is érzékelhetővé vált, amely túllépett az egyéni bosszú határain, és nagyobb társadalmi jelentőséget kapott az utcai környezetben, kiélezve a frakciók között meglévő ellentéteket. A gyilkosság leírásába így került be a magyar frakció két további követője, Orsone di Palomba és Iacono Leone,⁸⁹ akik a Coccella által megsebesített Roberto testén újabb kardvágta sebeket ejtettek.⁹⁰

Domenico a gyilkosságról úgy vált át egy másik helyszínre, Roberto házára és az ott történetekre, hogy önmagáról és Roberto Buccáról elárulja: ők erről a gyilkosságról (ott és akkor) semmit sem tudtak. Önmagát és Roberto Buccát együttérző emberként írja le, akik a jegyző lányainak jajgatásától megindítva (*tamen moti filiarum planctu*) próbálták megakadályozni a

⁸⁸ A nem emlékezés állapota, amikor az emlékekre vonatkozó tudás darabjaira esik szét. Uo., 246.

⁸⁹ Nevük megtalálható a követők felsorolásában, Orsone a néhai Orsone jegyző egyik fia volt: „Erant autem nostre sequele recte Angelus domini Gualterii caporalis, cum omnibus domesticis, familiaribus et sequacibus suis, quos in scriptis ponere longum esset, quia totus quasi populus erat sue sequele et ad suum mandatum; item iudex Nicolaus domini Corradi cum quampluribus aliis sue sequele; item dompnus Guillelmus et ego cum non modicis nostre sequele, item Gregorius iudicis Laurentii, frater Lucas frater suus, Chiccus et Coccella filii eiusdem Gregorii; iudex Martucius et Micculus et filii alii sui; Robinus de Gervasio et sui; iudex Angelus Guallardus et Valerianus frater suus; Robertus de Buccha archydiaconus et fratres filii condam iudicis Ursonis; Chanella, Iaconus, Guillelmus de Symonecto et fratres; Nicolaus Zupus; Iannucius et Blasius fratres filii Gervasii de Lanzano; dompnus Stephanus, dompnus Ioseus et Iaconus Nicolaus de Ariminello et alii infiniti.” Uo., cap. XXXI, 322.

⁹⁰ „Cum autem transivit arcum domus condam Francisci Johannis Stephani, subito irruerunt in eum dicti Coccella et Iaconus Leo, et ipsum, evaginatibus gladiis, sunt agressi [...] At ille miser rapacissimo cursu fugiens ad hospitium capitanei se salvare credebat. Dictus autem Coccella, quia iunior illo erat, tamquam magis sitiens sanguinem fugientis, ipsum velocius insequens, ante domum condam Francisci de Romancia condam avi sui illum adiunxit, et eum, percutiens ictu gladii, interemit; alii autem Urso et Iaconus Leo applicantes ibidem, ipsum miserum diversis ictibus vulnerarunt.” Uo., cap. XXXI, 328.

házban lévő javak széthordását, ugyanakkor az ott jelenlévő sokaság miatt nem tudták meggátolni a prédálást.⁹¹

A két párhuzamos esemény a történet végére összeér: a házba visszatértek a gyilkosok, s Domenico azt írja róluk, hogy már a megérkezésükkor felismerte azt, hogy embert öltek – jöllehet Roberto halálának híre valamivel később ért el hozzá és Roberto Buccához. A merénylőkkel folytatott dialógusát ugyancsak közvetlen beszédben ismerteti. Domenico a gyilkossággal az írás idősíkján számot vetve, a *collatio-recollatio* technikáját alkalmazva hozzát teszi, hogy a Robertóval fenntartott *compaternitas*ra és az azzal járó társadalmi megbecsültségre való tekintettel, ha tudta volna, hogy ez történik, nem egyezett volna bele semmibe.

Érdeemes elgondolkodni a passzusban használt kifejezéseken, mivel kétféle felismeréshez és ismerethez kötődnek. A „concepi factum” az intuitív megértést, észlelést sugallja, ahol a „concepi”⁹² azt jelzi, hogy mindezek váratlan módon felsejlettek benne, vagyis egyszerre érzékeltte ezt kognitív és érzelmi szinten. A „si scivissem” kifejezés egy visszatekintő, feltételes állítás, amelyben a biztos tudás utólagos hiánya kap hangsúlyt.⁹³ A gyilkosoknak adott válaszában Domenico kifejezte kételkedését, miszerint rosszabbat is tehettek volna azon kívül, hogy állításuk szerint segítettek börtönbe vezetni az árulót. Külön kiemeli azt is, hogy tettüket teljes mértékben tagadták, s figyelmüket Roberto házának kifosztására fordították, illetve más házak felprédálását tervezték.⁹⁴

A következő narratív egység első részében a Roberto halálához kapcsolódó egyéni és közös tapasztalatok kerülnek bemutatásra. A gyilkosságról értesülő Angelo da Gravinát a *conturbatio* jellemzi, ez egy olyan érzelmi zavar, felfordulás, amely megingatja az ember tudatát és érzelmeit, mely kapcsolatban áll az *animus*-szal.⁹⁵ Angelo Domenicót és társait hevesen bírálta (*fulminabat*), mivel az engedélye és a tudomása (*conscientia*) nélkül a fellépésüket követő gyilkosság társadalmi zavart, felbolydulást (*rumor*) váltott ki a lakosságból. Domenico a *fulminare* igét a szövegben az érzelmi kifejezés intenzitásának bemutatására használja: Angelo haragját a villámcsapáshoz hasonló, pusztító erőként jeleníti meg.⁹⁶ Az Angelo által kifejezett

⁹¹ „Ego autem et Robertus iam dictus de tali morte nichil sciebamus; tamen moti filiarum planctu, moliebamur res domus sibi salvare, sed nequaquam potuimus, cum diversi populi manus essent.” Uo.

⁹² „concipiō”, in *OLD*, 388-389.

⁹³ „sciō”, in *LEW*, II, 495-496.

⁹⁴ „Ecce pervenerunt ad nos interfectores iam dicti, quibus diximus unde venirent; et statim concepi factum per eos homicidium. Quod si scivissem, compaternitatis honore, nullatenus consensissem. Qui dixerunt: »Iuvavimus ad carcerem ducere proditorem«; quibus ego: »Bene fecistis; set dubito ne commiseritis peius«. At illi penitus negaverunt. Et intendentes circa domus eiusdem predam, ut, ea predata, ad predandas alias pergeremus, ecce nuntiatum est michi quod notarius Robertus iamdictis in predicto loco iacebat occisus; quod ego audiens et Robertus, statim inde discessimus et totus ille populus post nos sequutus.” Uo., cap. XXXI, 328.

⁹⁵ „conturbō”, in *OLD*, 437.

⁹⁶ „fulminō”, in *OLD*, 745.

érzelmek hatékonyak voltak, mivel a bírált frakciótagok közül senki sem merészelt (*audebat*) a színe elé járulni. Angelo végül talán azért enyhült meg az irányukban, mert Nicola és néhány frakciótag Roberto meggyilkolását nem ítélte el.⁹⁷

Roberto halálának története a krónika egyik legbonyolultabb, többféle cselekvést, szereplőt és azok szándékait ismertető szöveghelye. Hozzájárulhatott ehhez Domenico büntudata is, és ha összevetjük a korábbi „sikertörténetekkel” (elősegíti Nicola megérkezését a városba; hozzájárul a magyaroknak fogadandó hűség városi elfogadtatásához; rábírja elbizonytalanodott társait a barlettai követség vállalására; társaival eredményesen torolják meg a juhok ellopását), ez volt az egyik jelentős kudarca Gravinában, amellyel még a háború alatt, de már száműzetésben élve a krónikaírás során szembe kellett néznie. Domenico az egész fellépés kiindulópontjaul Niccolò félelmét választotta, de mind Niccolò performatív felszólítása, mind a többiek csatlakozása, a városban fokozódó *inimicitia* mentén értelmezhetők. Nem azért csatlakoztak mások, köztük Domenico is, mert osztoztak volna Niccolò félelmében, hanem mert ettől függetlenül meggyőző volt Niccolò beszéde az ellenfeleik elpusztításáról, amely egy olyan (ideális) pillanatban hangzott el, amikor megtapasztalták a fenyegetettséget, illetve feltételezték néhány ellenfelükről az áruló szándékot. Az *inimicitia* ráadásul kétféle módon is megjelent: az egyéni vérbosszú és a gyanúsak tűnő árulók elleni közös fellépés formájában. Angelo dühe egyfelől a megsértett vezetői tekintélyére vonatkozott, akiről Gravinában köztudott volt, hogy inkább volt a megbocsátás és a könyörület híve, mint az erőszakos fellépés követője.⁹⁸

2.5. Vita a barátokkal és elválás a családtól

A családi és baráti kötelékek változásait a XXXI. fejezet utolsó részében követhetjük még nyomon egy rendkívül szuggesztív leírás révén. A történet ismét a párhuzamos események elbeszélésével kezdődik: a johannita Bertrando újabb levelet küldött Angelo da Gravinának, melyben tudatta vele a Sanseverinók közelgő támadását. A támadás híre mellett komolyabb aggodalomra adhatott okot az az információ, mely szerint több áruló is van a városban. Bertrando szerint Angelo bölcsebben jár el, ha nem lép fel ellenük, mivel könnyen csapdába kerülhet. Angelo a levél tartalmát titokban tartotta, és kizárólag Niccolòval osztotta meg.

⁹⁷ „Perducto igitur ad notitiam dicti Angeli homicidium tale commissum fuisse, valde conturbatus, contra nos fulminabat, cur, absque licentia vel conscientia sua, rumore in populo per homicidium movebamus; nec ullus nostrum audebat coram eo adesse, licet iudex Nicolaus capitanius alique nostri sequaces bene factum esse illud homicidium recenserent.” Chr., cap. XXXI, 328.

⁹⁸ Lásd a 3.5. alfejezetben.

Mindketten megrettenve (*territi facti*) arra gondoltak, hogy elhagyják Gravinát. Eközben Domenico és néhány társa Nicola házában vacsoráztak.⁹⁹

Itt kereste fel őket Angelo és Niccolò, hogy közöljék velük az új híreket, valamint őket is rá akarták beszélni a város azonnali elhagyására. A vacsorát követően csak Domenico maradt Nicola házában. Előbb Domenico nélkül tanácskozott Angelo, Niccolò és Nicola. Utóbbi szavait idézve Domenico rámutat arra, hogy a kapitány kezdetben eltérő álláspontot képviselt, mint a levéltől megrettent társai. Felszólította „legnemesebb testvéreit”, hogy ne rettegjenek (*nolite terreri*), mivel hozzájuk hűségesek a gravinaiak, továbbá javasolta egy városi gyűlés összehívását, szorgalmazta az árulók még aznap éjjeli elfogását. Nicola érvelése szerint ezáltal ténylegesen az irányításuk alatt tarthatják Gravinát.¹⁰⁰

Domenicóval is ismertették a körülményeket, aki Nicolához hasonló módon felelt: sürgette az árulók megölését vagy bebörtönzését, felvetette a javaik biztonságos helyre rejtését, javasolta a frakció valamennyi tagjával való tanácskozást, illetve a hűséges, köznépi követőkől felállítandó sereget.¹⁰¹

Egy órányi vitatkozást követően Nicola meggondolta magát, és támogatta a város elhagyását, s a szívére (*cordis mei*) utalva mondta, hogy nem akar tovább Gravinában tartózkodni. Domenico nem értett egyet Nicolával, megismételte a korábbi érveit, újabbakkal kiegészítve: gyermekeiket és javaikat hogyan is hagyhatnák az ellenségeik kezében? Elfogadhatónak tartotta a távozás gondolatát, de nem az aznap éjjelit, kérte, hogy maradjunk

⁹⁹ „Post vero dies tres aut quatuor, die videlicet XXVIIIo aprilis, secunde indictionis [1349 – Betoldás V. Á.], ecce scriptum fuit eidem Angelo per preceptorem Grassani, quod maxima gens armigera adunata erat per dictum Robertum de Sancto Severino et comitem Tricarici memoratos, venturos tam citius in obsidione civitatis Gravine, quodque ex interiori parte ipsius Gravine erant plurimi proditores, proditorum ipsorum nomina non dicendo, ut idem Angelus circa premissa caute procederet, ne deceptus incideret in ipsorum supervenientium manibus dominorum. Quibus receptis litteris, idem Angelus vocans ad se iudicem Nicolaum domini Corradi iam dictum, litteras ipsas infra se ipsos secreta legerunt et nulli nostrum suorum sequacium retulerunt, immo *territi facti*, cogitaverunt statim sequenti nocte recessuros a terra. Dicitur etiam capitanius de litteris illis aliquid ignorabat, sed eodem sero ego, Ciccus et Coccella ac Micculus iudicis Martucii fuimus cum eo ad cenam.” Chr., cap. XXXI, 332.

¹⁰⁰ „Igitur facta cena, et abeuntibus dictis sociis, me tantum remanente ibidem, super tabula recubimus ego et ipse capitanius iuxta ignem, de pluribus conferentes. Ecce inter hec verba pervenerunt ibidem dicti Angelus et iudex Nicolaus et vocaverunt dictum capitanius ad cameram, osclendentes sibi litteras sibi missas prefatas; quibus lectis, consuluerunt ad invicem quid essent inde facturi. Quibus capitanius ait: »Nobilissimi fratres, nolite terreri. Ecce videmus universum populum civitatis nobiscum in uno concursu, et omnes fideliter obedire; si videtur vobis, faciamus statim vocari hic ad nos omnes nostros sequaces et super causa consultemus cum eis; et si qui nobis suspecti videntur, hac noctemet periant, et sic poterimus terram sub nostra voluntate tenere.«” Uo.

¹⁰¹ „Tunc capitanius idem me convocavit ad cameram, et iterum michi negotium retulerunt; quibus ego: »Ergo quid faciendum est?«. Respondidit iudex Nicolaus predictus: »Videtur michi utilius, pro salute personarum nostrarum, terram exire, bonis nostris omnibus derelictis, quoniam ex quo proditores intus sunt et hostes circa terram, non poterimus intus et extra pugnare«. Quibus ego: »Qui sunt huiusmodi proditores? Capiantur hac nocte statim, et interficiantur vel carcerentur; numquid viginti aut trigintaproditores non possunt constringi? Videtur michi, quod convocentur omnes nostri sequaces et consulamus mutuo super causa, et demum capitanius vocari ad se faciet una nobiscum ducentos aut trecentos viros populares, quos fidelissimos eligemus, et hacmet nocte suspectos singulos capiamus; et eis interceptis et carceratis, poterimus castrum bene munitum et terram viriliter conservare. Est etiam locus civitatis Castri Veteris valde fortis, in quo possumus singula bona nostra et nostram familiam reponere et locum ipsum fortius reparari, et sic non timebimus dictorum potentiam dominorum.«” Uo., cap. XXXI, 332-334.

még Gravinában, így rendelkezhetnek a javaik biztonságba helyezéséről, amit Nicola már korábban megtett. Domenico a beszélgetés e pontján már nem csupán a gyanúsítottak elleni fellépésről, hanem a meggyilkolásukról beszél, ezáltal legitimálja az erőszakot, amit szerinte megengedett ebben a helyzetben az ellenfelek ellen alkalmazni.¹⁰²

A beszélgetés legdinamikusabb pillanata mégsem ez a javaslata volt, hanem az a szimbolikus aktusa, mellyel dühét és elkeseredését fejezte ki: társai hajthatatlanságát látva, haragra gerjedve (*ira commotus*), a tetejétől az aljáig széttépte a tunikáját. A többiek kérdésére elmagyarázta, hogy azért tette, mert belátta, hogy társai a gyáva elhatározásuk miatt őt és minden követőjüket veszélybe sodorták. Ráadásul a híveikkel korábban olyan híreket közöltek, amelyek félelmet keltettek bennük, ezért kéri, ha mégis elmennek, előbb e szándékukat tudassák a követőkkel, nehogy őket vezetők nélkül veszedelem érje. Haragjának kifejezésével és a felelősségre történő felszólítással sem érte el célját, társai nem akartak Gravinában meghalni és továbbra is a távozást sürgették, s neki is ezt javasolták, meghagyva számára a választás lehetőségét.¹⁰³

A vita tanulsága, hogy a magyar frakció vezetői közül felelősséget végül csak Domenico vállalt. Ő és kezdetben Nicola a város védelmét és a közösség iránti elkötelezettséget tartotta szem előtt, míg Angelo és Niccolò – majd később Nicola is – saját biztonságát helyezte előtérbe. Párhuzamba állítható ez a történet az elbizonytalanodott társak meggyőzésével: ott elég volt az *amicitiára* hivatkozni, s feszölíteni a többieket az állhatatos elköteleződésre. Itt viszont megosztottá vált az *amicitia*, és tulajdonképpen egymással versengve próbálták a távozni és maradni akarók meggyőzni a többieket a maguk igazáról. A döntésüket, szilárd elhatározásukat a távozás pártolói a szívükre hivatkozva tették nyilvánvalóvá. A szív a középkorban Szent Gergelytől egészen Jean Gersonig († 1429) ugyanaz maradt, mint ami Szent Ágoston számára volt: az ember középpontja, a morális, vallási és spirituális élet kitüntetett helye. Amikor a középkori szerzők ennek az összetett valóságnak az elemzésére vállalkoztak, rendszerint csak az értelmi vagy legfeljebb az akarati mozzanatokat emelték ki.¹⁰⁴ A legkifejezőbben mindezt

¹⁰² „E contrario iudex Nicolaus dicebat; et altercantes per horam maximam super verbis eisdem, finaliter predictus iudex Nicolaus dixit: »Compater Angele, cordis mei non est hic potius una hora restare: consulo recedamus«. Cui ego: »Iudex Nicole, non bene dicis. Quomodo dimitemus omnia bona nostra et filios in manibus emulorum? Si ergo cordis tui est et consulis omnino recedere, priusquam recedamus, suspectos singulos occidamus, quia, si volumus, possumus per modum prescriptum. Et quia tu bona tua omnia iamdiu in castro Criptolarum salvanda portasti, hac nocte sustine nobiscum, ut bona nostra etiam ubicumque melius nobis erit, salvanda portemus.«” Uo., cap. XXXI, 334.

¹⁰³ „Ut autem vidit dictus capitanius non posse illos una mecum remove a proposito recedendi, dixit: »Carissimi, postquam videtur vobis sanius recedere quam morari, faciam et ego quod vos consulitis. Simus ergo parati, et ad Montaneam sancti Angeli properemus«. Et his verbis facti concordēs tres ipsi, in eorum presentia, ira commotus, scidi tunicam meam a summo usque deorsum. At illi »cur illud facerem?«, quibus dixi: »Quia video me et omnes nostros sequaces in puncto perire, miseria vestri cordis. Supplico itaque ut amicis nostris et sequacibus prius conscientiam faciamus de nostro recessu, ne pereant, postquam de verbis terremus«. Responderunt dicti iudex Nicolaus et Angelus: »Compater notarie Dominice, scias finaliter nolle hic nos mori. Si vis nobiscum venire, venias: tibi consulimus; sin autem, facias quod tibi videtur. Nostri enim cordis est omnino abire.«” Uo.

¹⁰⁴ Ehhez ld.: Jean Châtillon, „Cor et cordis affectus”, in *DSAM*, II/2, col. 2278-2307, kül. col. 2298-2299.

Cassiodorus († 585) fogalmazza meg, aki a szívet kapcsolatba hozza a bölcsességgel, az igazsággal, a *consiliummal* és az ítélőképességgel is, amelynek eredményeként a tettek lehetnek helyesek és helytelenek is.¹⁰⁵ Domenico elbeszélésében a vita kulcsmotívuma a *cor*, amikor egyik társa a „*cordis mei non est hic potius una hora restare*” szavakkal jelzi elhatározását, így a szív az ő krónikájában is az akarat és a döntés székhelyeként jelenik meg. Domenico azonban a társai szándékait nem tekinti helyesnek, hanem „a szív nyomorúságának” (*miseria vestri cordis*) tartja, amely pusztulásba sodorhatja a közösséget. Bemutatja, hogyan születhet a szívből rossz döntés: a „menekülés” elhatározása valójában nem a közösség javát szolgálja, mivel az nem más, mint az akaratgyengeségből fakadó távozás és visszavonulás. A krónikás önnön dühkitörésével és a tunika széttépésével épp a szívből fakadó akarat paradoxonát teszi láthatóvá: ami számára és a többségre nézve rossz döntés és a követők veszedelmét okozza, azt társai helyesnek tartják a maguk megmenekülése érdekében.

Domenico miután látta, hogy szavai semmit sem használtak, panaszosan sírva és fájó szívvel (*plorans et dolenti corde*) követte Angelót és Nicolát, majd hazament, ahol mélyről jövő sírással és fájdalommal kísérvé mondta el (*dixi cum dolore et fletu*) a felébresztett családtagjainak és szomszédjainak szomorú távozásuk hírét.¹⁰⁶ A családtagoktól vagy barátoktól való elváráskor a sírást pozitívan értékelték,¹⁰⁷ és feltehetőleg Domenico is azért írja le az elválást ilyen gesztusok kíséretében, hogy önmagát pozitív színben tüntesse fel, ugyanakkor ez részéről nem feltétlenül utólagos konstrukció, mivel valóban könnyezve vehettek egymástól búcsút. A *plorans et dolenti corde* viszont nem az elváláshoz, hanem a távozás-menekülés értékeléséhez kapcsolódik. A visszaemlékezés során úgy ítéli meg a távozásukat, hogy az elmenekült frakciótagok esetében mindez megbánással (*penitere*), szégyennel (*vituperium*) és veszteséggel (*dampnum*) járt.¹⁰⁸ A *virtus* hiánya, amit a távozásuk jelentett, szégyen volt Domenico és a

¹⁰⁵ „Perquirendum sane videtur quod frequenter in Scripturis divinis pro intelligentia cor ponatur; dicit enim in Evangelio: De corde exeunt cogitationes malae (Matth. XV,19); et Petrus apostolus Simoni ait: Cor tuum non est rectum coram Deo (Act. VIII,21); Isaias quoque testatur: Induratum est cor populi huius (Isai. VI,10); et in quarto psalmo: Usquequo gravi corde? (Ps. IV,3); et in septimo: Scrutans corda et renes Deus (Ps. VII,10); hic quoque superius dixit: Cor mundum crea in me Deus (Ps. L,12), ut cunctis indubitanter appareat ibi esse cogitationum nostrarum fontem, inde bonum malumque venire tractatum. Nam ea particula ipsa corporis nostri cogitationis sedes est, quae ignis habet imaginem; ut merito tali sit positione plasmatum, unde nobis potest venire consilium.” Cassiodorus, Ps. 50,18 in PL, vol. 70, col. 369d–370a.

¹⁰⁶ A *ploro* és a *fletus* esetében különbséget kell tenni: a *ploro* a környezet számára is hallható, bánatot kifejező, panaszos sírás, a *fletus* csendesebb, de mélyről fakadó, a fájdalommal összefüggésbe hozható sírást jelent. Cf. „*plorō*”, in *OLD*, 1392; „*fletus*”, in *OLD*, 712.

¹⁰⁷ Althoff, „Der König weint”, 239-240, 243.

¹⁰⁸ „Ut autem vidi quia nichil verba mea prodessent, post eosdem Angelum et iudicem Nicolaum, plorans et dolenti corde accessi ad domum meam, et excitans fratrem meum dompnum Guillelmum, matrem meam et uxorem meosque filios dormientes, media nocte transacta, ac Nicolaum de Stricchio cognatum meum et sororem meam, vicinos michi astantes, dolentem recessum nostrum eis dixi cum dolore et fletu, et faciens statim parare equos, statim post dictum Angelum equitavimus festinanter et terram nostram dimisimus in manibus emulorum. Fuit autem noster exitus ipsa nocte quasi circa horam aurore, eo quod usque ad horam ipsam exire tardavimus, me impediante, ad hoc ut non recederemus a terra; sed minime michi profuit impeditio talis, quoniam recessum

többiek számára, s úgy vélem, itt ismét pozitívan akarta láttatni magát, aki menekülésük miatt a bűnbánatát, megbánását kifejezve sírt. Korábban amikor a juhok visszaszerzésére indított támadásukról emlékezett meg, éppenséggel arról számolt be, hogy bátor szívvel rontottak rá a létszámfölényben lévő ellenfeleikre.¹⁰⁹ A további küzdelmektől való visszavonulásuk az utóbbiak ellenkezője, így sem az *amicitia* révén elvárható, szükségben és bajban megmutatkozó, segítségnyújtási kötelezettség kitétele nem érvényesül, sem az az ideál, amely szerint a nemesi származás feltételezi az erkölcsi kiválóság kötelességét, melynek a tettekben is tükröződnie kell.¹¹⁰ Az utóbbit hangsúlyozza Aegidius Romanus is, amikor kifejti, hogy a tettek nemcsak a célok vagy *habitusok* szerint, hanem a szenvedélyek miatt is különfélék lehetnek. A félelem és kétségbeesés például különböznek a reménytől: akik félnek és kétségbeesnek, azok szégyenletesen cselekszenek, megbontják a csatarendet és elfutnak. Akik viszont győzelemben reménykednek, rárontanak a harcolókra és megtámadják az ellenséget. Végül úgy következtet, hogy amit a reményről és félelemről feltárt, az minden más szenvedélyre is érvényes: mindegyik bizonyos *inclinatiót* kelt az emberekben különféle tettek véghezvitelére.¹¹¹ A lovagi erényekről készült traktátusokban ugyancsak a szégyen elkerüléséről írnak. A *Llibre de l'orde de cavalleria* (1274-1276) volt az egyik legnépszerűbb, több nyelvre lefordított traktátus,¹¹² melynek szerzője, Ramon Lull († 1316) szerint a lovagnak inkább kell tartania a nép szidalmazásától, mint a haláltól, és lelki erejét jobban próbára kell tennie a szégyennek, mint a testét érő bármely más szenvedésnek vagy gyötremnek.¹¹³

Bibliai párhuzama is van a menekülésnek és a bűnbánati sírásnak, például amikor Dávid király és népe menekülnek Jeruzsálemből: Dávid megtudja, hogy az egész nép Absolonnal tart, ezért, hogy követőivel ne vesszenek el ellenfelek kardjai által, a pusztába vonulnak. A távozás és a visszavonulás miatt mindenki (Dávid tisztjei és egész háza népe) hangosan sírt. Sőt felmentek az Olajfák hegyére, hogy ott bűnbánati, kérlelő és könyörgő sírást mutassanak be Isten előtt.¹¹⁴

---

dispositum a recedentium cordibus minime valui remove. Quod finaliter cessit in nostrum penitere, vituperium atque dampnum!” Chr., cap. XXXI, 334-336.

¹⁰⁹ „vidimus magnam gentem eques et pedes [...] contra illos cucurrimus prompto corde”. Uo., cap. XXX, 300.

¹¹⁰ Claudia Wittig, *Learning to Be Noble in the Middle Ages. Moral Education in North-Western Europe*, Turnhout, Brepols, 2022, 190.

¹¹¹ „Tertio diversificantur actiones et opera non solum ex finibus vel ex habitibus, sed etiam ex passionibus. Nam aliter et aliter passionati, aliter et aliter operantur. Videmus enim quod timor et desperatio non sunt eadem passio cum spe: timentes et desperantes de victoria turpiter agunt, et dimittunt aciem, et fugiunt de bello; sperantes autem se vincere invadunt bellantes et aggrediuntur hostes. Quod ergo dictum est de spe et timore, intelligendum est de aliis passionibus: singulae enim affectiones et passiones aliquam inclinationem in nobis efficiunt, ut alia et alia opera faciamus.” DRP, lib. I, pars I, cap. 2, 4v.

¹¹² Ramon Llull, *The Book of the Order of Chivalry*, trans. Noel Fallows, Woodbridge, Boydell, 2013, 1-4.

¹¹³ Uo., cap. III, § 14, 59.

¹¹⁴ „Venit igitur nuntius ad David dicens: «Toto corde universus Israel sequitur Absalom.» Et ait David servis suis qui erant cum eo in Ierusalem: «Surgite, fugiamus; neque enim erit nobis effugium a facie Absalom. Festinate egredi, ne forte veniens occupet nos et impellat super nos ruinam, et percutiat civitatem in ore gladii.» [...]

A szégyenteljes menekülés és a visszavonulás híre kiválthatta a közvélemény gúnyolódását és nemtetszését is. Ordericus Vitalis († 1142) például azt írja a brémule-i csatáról (I. Henrik angol király és VI. Lajos francia király között, 1119), hogy széles körben elterjedt a francia sereg vereségének híre, amit egyesek sirattak, mások pedig gúnynal illettek. A fennhéjázók elpirultak szégyenükben, a harcias természetűek, akik részt vettek a csatában, mindenféle kibúvót kerestek a gúnyolódókkal szemben, és különféle hazugságokat koholtak, hogy mentegethessék saját szégyenüket.¹¹⁵

Bár Domenico passzusa nem egy tényleges csatáról és vereségről számol be, átvitt értelemben azokkal hozható összefüggésbe, és a gravinaiak részéről hasonló szégyen (*dedecus*), illetve gúnyolódás várható volna rájuk is, amit csak alázatot tanúsítva lehetett elkerülni. Domenico utólag konstruálta meg a *plorans et dolenti cordét* önmagát illetően, hogy *humilitast* gyakorolva, kifejezze bűnbánatát, s elnyerje a közösség bocsánatát azon bűnéért, amiért társaihoz hasonlóan, ő is gyáva módon cserben hagyta a gravinaiakat, s a menekülést választotta. Sírása és bűnbánata révén egy érzelmi gyakorlatot tár elénk – a bűnbánat, megalázkodás és megbocsátás forгатókönyvét –,¹¹⁶ amelyben nem pusztán leírja gesztusait és fájdalmát, hanem narratív szinten előállítja és irányítja a bűnbánati állapotot. A sírás és szívfájdalom révén „mobilizálja” az alázatot és a bűnbánatot,¹¹⁷ hogy a *dedecust* a közösség szemében átfordítsa egy pozitívan értékelhető *humilitas*-szá, mely révén megbocsátásban részesülhet.

Domenico ezen kívül önmagát illetően kiemeli, hogy eredménytelenül próbálta késleltetni a távozást, és újfent a szívre irányítója a figyelmet: ellenségeik kezébe adva hagyták hátra Gravinát, s ő egymaga nem tudta eltéríteni társait a szívük szándékától (*cordibus minime valui remove*). Felelősségét tehát nem hallgatta el, ugyanakkor bemutatta annak hatástalanságának okait és körülményeit. Egyúttal rámutatott mások felelősségére: az egyéni döntések és a biztonságérzet feletti aggodalom még azokat is a későbbi megbánás útjára vezette, akik korábban elfelejtkeztek a frakcióért vállalandó felelősségről. Mindez különös jelentőséget nyer,

---

Omnesque flebant voce magna, et universus populus transiebat. Rex quoque transgrediebatur torrentem Cedron, et cunctus populus incedebat contra viam quae respicit ad desertum [...] porro David ascendebat clivum Olivarum scandens et flens operto capite et nudis pedibus incedens sed et omnis populus qui erat cum eo operto capite ascendebat plorans”. II Sm 15,13-30: BCIV, 438.

¹¹⁵ „Infortunium quod Gallis in Normannia contigerat longe lateque diuulgatum est et per omnes prouincias cisalpes a lugentibus siue subsannantibus passim diffusum est. Arrogantes erubescabant, et pugnaces qui bello interfuerant, uarias tergiuersationes contra cauillantes querebant, et diuersa diuersi ad excusationem sui dedecoris mendacia proferebant.” Ordericus Vitalis, *Historia Ecclesiastica / The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, vol. VI, ed. and trans. Marjorie Chibnall, Oxford, Clarendon Press, repr. 1986, lib. 12, cap. 18, 242.

¹¹⁶ Althoff, „Der König weint”, 246-247.

¹¹⁷ Scheer, „Are Emotions a Kind of Practice”, 209-212.

amikor számba veszi azokat a megtorlásokat, melyekkel a Gravinában maradt követőiknek kellett szembenézniük.¹¹⁸

---

¹¹⁸ Ennek elemzését lásd a negyedik fejezetben.

3. fejezet. A gravinai közösségek változásai

3.1. A frakciók támogatottságát kifejező érzelmi gyakorlatok

A gravinai frakcióharcok értelmezésekor érdemes egymás mellé helyezni az *érzelmi közösség* és az *érzelmi kötődés* fogalmát. Ezek lehetővé teszik annak vizsgálatát, hogyan jelentek meg a változó és átalakuló gravinai közösségeken belül az elfogadott és elutasított érzelmek, illetve az ezekhez kapcsolódó normák, bűnök és erények, amelyek idővel módosulhattak is. Barbara Rosenwein Nagy Gergely pápa példáján keresztül bemutatta, hogy egy szerző a műveiben annak az érzelmi közösségnek jeleníti meg az érzelmekről alkotott felfogását, mint amelyiknek ő is a tagja, és amelyik számára művét hátrahagyta. E szövegek természetesen – mivel minden szöveg megteremti a maga univerzumát – nem a valóságot, hanem a szerzők által érzékelt valóságot rejtik magukban.¹ Domenico krónikája alapján feltételezhető, hogy írása elsősorban azoknak a társainak szólt, akikkel száműzetésben élt együtt, és akikkel már száműzöttként közös érzelmi közösséget alkotott (az értekezés ötödik fejezetében elemzett példák már a közös értékek, célok mentén cselekvő gravinai közösségre utalnak).

Ez a közös normarendszer száműzetésük idején szilárdabbá vált, míg Gravinában, a frakcióharcok idején még csak formálódott. A magyar frakció még a Gravinából történő távozásuk előtt bizonyos helyzetekben cselekedhetett közös normák és célok szerint, de – amint az előző fejezetben bemutattam – egyéni kivételek is előfordultak. Ezért érdemes újragondolni Rosenwein definíciójának az alkalmazatóságát, mivel szerinte egy érzelmi közösség tagjai közös értékekkel, érdekekkel és célokkal rendelkeznek, illetve azokon osztoznak, és a normák nem külső elvárásként jelennek meg, hanem a közösség tagjai magukévá teszik azokat, mint magától értetődő viselkedési mintákat. Az érzelmi közösségek ugyanakkor nem azonosíthatók bármilyen csoporttal, egy zsúfolt utca népe például még nem érzelmi közösség.² Ezen kívül a körülményektől függően, a nyilvánosságban jelenlévő tömeg kollektív érzelmekben is osztozhat, és akár annál lazább kötelékek is jellemezhetik.

A magyar frakció köznéphez tartozó követői, valamint azok a gravinaiak, akik csak lazább kapcsolatban álltak a frakcióval, úgy vélem, nem alkottak egy érzelmi közösséget, noha a frakciók törekvéseit a közös célok határozták meg, és bizonyos értelemben egy olyan közösség és összetartás elérését kívánták, amit az érzelmi közösségek fogalmával írhatunk le.

---

¹ Rosenwein, *Emotional Communities*, 79-99.

² Rosenwein, *Emotional Communities*, 23-25; Rosenwein, „Problems and Methods in the History of Emotions”, 842-845; Jan Plamper, *The History of Emotions: An Introduction*, trans. Keith Tribe, Oxford, Oxford University Press, 2015, 68-71.

Az érzelmi közösségek fogalmában rejlő hiányosságok, amelyek a hol lazább, hol erősebb városi kötelékek hálózatát kevésbé tudják leíró jelleggel megragadni, a Wojtek Jezierski által megfogalmazott „érzelmi kötődés” (*emotional bonding*) kifejezéssel orvosolhatók. Jezierski rámutatott, hogy bizonyos helyzetekben – például ostromok során – különböző társadalmi rétegek tagjai hasonló érzelmekben osztoztak. Ez a kötődés azonban porózus volt, továbbá gyors és intenzív érzelmi változásokkal járt, és csupán addig tartott, amíg az azokat kiváltó tényező fennállt. Ez a megközelítés jól alkalmazható a gravinaiakra is a frakcióharcok időszakában, mivel a frakciót és a köznépet jellemző érzelmek csak rövid ideig képeztek közös tapasztalatot, melyet az egyéni érdekek előnyben részesítése vagy a körülmények változása átalakított.³

A közösségi érzelmek fogalma szintén hasznos lehet ebben a kontextusban, hiszen a közösségi érzelmek szorosan kapcsolódnak egy adott eseményhez és pillanathoz. Ezek az érzelmek a közösséget mobilizálva többek között a társadalmi változás vagy reformok szükségességét fejezhetik ki. Alapvetően három átalakulásnak (kognitív, relációs és affektív) kell végbemennie, hogy kollektív érzelmekről beszélhessünk. Ezek az átalakulások akkor valósulnak meg, amikor az emberek egy csoporthoz csatlakoznak. A kognitív átalakulás során társas identitásuk alapján tekintenek önmagukra, vagyis ami a csoportjuknak jó, az számukra is jó. A relációs átalakulás elmozdulást jelent az intimitás és a szolidaritás felé, ami optimális feltételeket teremt a résztvevők összehangolt és hatékony cselekvéséhez. Az affektív átalakulás a résztvevők szenvedélyes érzelmi kifejeződésein és cselekedeteiben nyilvánul meg. Noha teljesen bevonódnak és elmerülnek abban, amit tesznek, mindez nem csökkenti racionalitásukat.⁴ Amikor a frakciók arra törekedtek, hogy maguk mellé állítsák a gravinaiakat, ezt a törekvést a kollektív érzelmek kiváltására irányuló szándékként értelmezhetjük, s leginkább a városi bevonuláshoz tudták érzelmileg mozgósítani a város „egészét”. Összegezve az előbbieket: e három elemzési kategória mentén a fejezetben tárgyalt példákat illetően egy érzelmi közösséggé formálódó magyar frakcióról, ellenfeleik és a város többi csoportja esetében érzelmi kötelékekről, és a városi bevonulás során kollektív érzelmekről beszélhetünk, de mivel e közösségek és csoportok állandó kölcsönhatásban álltak egymással, nem lehet őket egyetlen elemzési modellbe illeszteni, így indokolt e három fogalmi keret fenntartása.

³ Wojtek Jezierski, „Feelings during Sieges. Fear, Trust, and Emotional Bonding on the Missionary and Crusader Baltic Rim, 12th-13th Centuries”, *Frühmittelalterliche Studien*, 52 (2018), no. 1, 253-281, itt: 259.

⁴ A közösségi érzelmek elemzési lehetőségeit a középkort tekintve Nagy Piroska mutatta be több tanulmányában: Nagy, „Mobilisation populaire”; Nagy - Biron-Ouellet, „A Collective Emotion in Medieval Italy”, kül. 7; Piroska Nagy, „Événement et émotion collective. Le cas des Flagellants à Pérouse (1260)”, in Piroska Nagy - Damien Boquet - Lidia Luisa Zanetti Domingues (dir.), *Histoire des émotions collectives. Epistémologie, émergences, expériences*, Paris, Classiques Garnier, 2022, 133-162.

A frakciók támogatottságát kifejező, illetve elősegítő érzelmi gyakorlatokat a felkiáltások, felszólítások, kiáltozások révén elemzem. Előbb az érzelmi gyakorlatokat összegzem, hogy az elemzés ritmusát a fogalmak ismertetése ne törje meg. Monique Scheer szerint az érzelmek testi gyakorlatokban is megnyilvánulhatnak, ezért vizsgálatuk során, figyelembe kell venni mindazokat a cselekvéseket és társadalmi szituációkat, amelyekhez kapcsolódhatnak: a beszédet, a mozdulatokat, az emlékezést, a tárgyak kezelését, a hangok, szagok és terek érzékelését. Az érzelmi gyakorlatok tanulás révén sajátíthatók el, generációk közötti átadás vagy felnőttek közötti interakciók útján. A gyakorlatelméletből kiindulva Scheer négyféle érzelmi gyakorlatot különít el: 1) *mobilizing*: érzelmek előidézése, formálása vagy módosítása tudatos gyakorlatokkal, amelyek a kívánt érzelmi állapot elérését vagy egy nemkívánatosból való kilépést segítik elő, például rituálék, bűnbánati gyakorlatok a megbánás elérése érdekében; 2) *naming*: érzelmek megnevezése performatív céllal, ezek olyan beszéd-, gondolat- és írásaktusok, amelyekkel az egyén kategorizál és megítél egy érzelmet; 3) *communicating*: érzelmek kifejezése és közvetítése társas helyzetekben, jól felismerhető szimbolikus jelentésekre hivatkozva, például hangszín, testtartás, sírás, gyász; 4) *regulating*: érzelmekre vonatkozó normák és szabályok betartása, érzelmi stílusok tanulása, amikor a közösség előírja, hogyan kell vagy nem lehet bizonyos érzelmeket kifejezni, például vallási előírások.⁵

A frakciók egymás elleni érvelésében a köznép felkiáltásai kiemelt szerepet kaptak, ugyanis lehetőséget adtak arra, hogy a frakciók a kiáltozásra történő felszólítással maguk mellé állítsák a gravinaiakat. Ez egy olyan kísérletként értékelhető, melynek keretében a helyes viselkedésformát felmutatva, egy szélesebb alapokon álló támogatói közösséget akartak létrehozni a frakciójuk körül. A kiáltozás révén nyilvánították ki a gravinaiak a magyarok melletti elköteleződésüket, ezt mutatja be a krónika XXVI. fejezete is, melyben a Nicola kapitányt Gravinába kísérő magyar frakció tagjai tárgyaltak a városkapu előtt a városba történő belépésről. A városi nép nagyobb része, akik a magyarok uralmára vágytak, „alta voce clamantes” járultak a kísért elé a magyar királyt éltető szöveggel.⁶

Majd a durazzói-nápolyi frakció vezetőinek, Angelo di Petrello bírónak és Nicola jegyzőnek az ellenvetése miatt megdőbbsent magyar frakció tagjai a nép széleskörű felkiáltására hivatkozva bizonyították be, hogy a kapitánynak joga van belépni a városba.⁷ Hogy

⁵ Scheer, „Are Emotions a Kind of Practice”, 209-217.

⁶ „Maior autem pars populi, qui Ungarorum dominium affectabant, nobis oviam exierunt alta voce clamantes: »Vivat rex Ungarie in eternum«.” Chr., cap. XXVI, 258.

⁷ „Tunc dictus Angelus et nos, qui pro iudice Nicolao intramus ad castrum prefatum, condolentes et stupentes de causa, diximus: »Ecce videmus hunc populum astatitem clamantem universaliter ‘Vivat rex Ungarie’ et suum dominium petere. Quomodo dicit hoc iudex Angelus, quod non recipietur iudex Nicolaus in terra?«”. Uo.

álláspontjuknak egyértelmű alátámasztást adjanak, a gravinaiakat megszólítva kérdezik meg: elfogadják-e Nicolát a kapitányuknak? A gravinaiak megerősítsék a korábbi elköteleződésüket, amit egy újabb felkiáltás révén is megtettek.⁸ A nyilvánosság előtt zajló, bizonyító célú demonstráció révén úgy tűnik, hogy nem feltétlenül volt szükség a továbbiakban a felkiáltásra történő felszólításra, szinte önállóan cselekvő csoportként nyilvánultak meg a magyar frakció köznépi támogatói, akik már felszólítás nélkül fejezték ki az akaratukat. Ráadásul, a performatív felszólítás itt megfordult: a köznép felkiáltása révén nemcsak megerősítést adott, hanem egyúttal tudatta a jelenlévőkkel, hogy a kapitány vezesse őket, s vele együtt és kíséretével kívántak bevonulni a városba, a belépést ellenzők akarata ellenére.⁹

A felszólítás-felkiáltás átalakulása e leírásban lehet Domenico találmánya is, de nem kizárt az sem, hogy a közös tapasztalat a köznépet arra indította, hogy ne csak részt vegyen a megerősítésben, hanem kifejezze saját követelését. Noha nincsenek megnevezve az érzelmek e folyamatban, ennek ellenére nagyon is jelen vannak: a felszólítás-felkiáltás az érzelmek gyakorlását feltételezi, amely egységet kívánt kovácsolni az összegyűltek között. Amelyik frakció ebben eredményesebb volt, biztosította a város feletti befolyását. Az erre irányuló törekvését a durazzói-nápolyi frakció is megpróbálta érvényesíteni.

A durazzói-nápolyi frakció támogatói a városfalaknál várták a közeledő kíséretet, amikor a kíséret a városfalat majdnem elérte, nagy zúgolódást követően, a kiáltozás révén nyilvánították ki ellenkezésüket a belépéssel kapcsolatban: a kísért tagjait árulóknak nevezték és felszólították őket a visszafordulásra. A kiáltozást ugyanakkor komolyabb feltartóztatási szándék is követte, melynek keretében kövekkel hajigálták meg a kíséretet.¹⁰

Miután egy nagyobb kerülőt követően Nicoláéknak sikerült bejutni a városba, és a köréjük seregülő követőikkel megosztották viszontagságaikat, az egyik ellenlábaskat, Oderisi da Turrit üldözni kezdték. A köznép mindazonáltal ismét kiáltozni kezdett: megnevezték az árulókat, akik ebben az esetben a durazzói-nápolyi frakció tagjai voltak. Ez a kiáltozás könnyen kontrollálhatatlan lázadásba fordulhatott volna, mivel a szolam részét képezte a „Tűzre, tűzre!” rigmus, a köznép ugyanis Oderisi házában a felgyújtásával akarta megtorolni annak árulását. Ettől a szándékuktól azonban eltérítette őket Angelo da Gravina.¹¹ Összegezve a fentieket, és

⁸ „Et alloquentes populo illic foris sistenti nobiscum, diximus: »Placet vobis quod iudex Nicolaus in terram intret capitanius noster?«. At illi clamabant: »Hunc volumus, et non alium. Vivat rex Ungarie.«.» Uo.

⁹ „Hii autem plurimi, qui astabant, clamabant: »Volumus et requirimus quod expresse venias in terram capitanius et regas terram. Eamus simul, quia contra voluntatem nolentium, te inducemus in terram.«.» Uo., cap. XXVI, 260.

¹⁰ „Cum autem pervenimus ad domos massarie curie, extra menia dicte terre longe parum, ecce murmur maximus clamantium: »Retrocedite, proditores. Nolumus nisi dominium domine nostre ducisse, non Ungarorum«. Et desuper muros sistentes cum balistis et lapidibus iaciebant in nos.» Uo.; Ez volt a leggyakoribb tiltakozási forma a bevonulásoknál: Althoff, „Empörung, Tränen, Zerknirschung”, 73.

¹¹ „[...] et dicendo illi populo presenti ibidem, qualiter fuerat in nos factus insultus per quosdam, Hodorisium scilicet et plures alios, universaliter clamaverunt: »Periant huiusmodi proditores et veniat capitanius noster pro quo misimus«. [...] Dictus vero Angelus et ego, una cum populo dicte terre circa persecutionem lapidantium nos

bevonva Scheer elméletét, az alábbi módon lehet az érzelmi gyakorlatok felől értékelni mindezeket:

- „Vivat rex Ungarie”, a nép első felkiáltásai: leginkább *communicating*, mivel a köznép tagjai a testükkel, hangjukkal, társadalmi interakcióban fejezik ki lojalitásukat, ugyanakkor részben *naming*, mert a szólam maga kategorizál
- A magyar frakció felszólítása („Placet vobis quod iudex Nicolaus...?”): *naming*, performatív felszólítás
- A köznép válasza („Hunc volumus, et non alium. Vivat rex Ungarie”): *communicating*, a nép kinyilvánítja az akaratát
- „Retrocedite, proditores” és ködobálás a városfalakról: a verbális része *naming* („árulók”, visszafordulásra történő felszólítás); egyben *communicating*: kövek dobálása, az érzelmek nyilvános kifejezése testi gesztusokkal és egyértelmű jelekkel
- „Tüzre, tűzre!”, Oderisi házának felgyújtására történő buzdítás: *naming*, performatív felszólítás, mely cselekvést akar kiváltani
- Angelo da Gravina beavatkozása, a tömeg szándékának eltérítése: *regulating*, a közösségben kialakult érzelmi gyakorlatot (harag, bosszú) a normák felől közelíti meg és azok alapján szabályozza

Amint az iménti felsorolásból is kitűnik, és ahogy a háromféle érzelmi kötelék megközelítésével kapcsolatban már megjegyeztem, ezek a fogalmi keretek egyrészt hasznosak, mert lehetővé teszik az érzelmi és társadalmi folyamatok elemzését, különösen olyan esetekben, amikor a retorikai vizsgálat vagy a puszta szövegelemzés önmagában kevésbé lenne termékeny. Másrészt arra is rámutatnak, hogy a társas interakciók és az érzelmek számos tényező hatására változhatnak, így nem mindig lehetséges a „makulátlan” és egyértelmű kategorizálás, hiszen az adott jelenség egyszerre több fogalmi keretbe is illeszkedhet.

A kiáltozás közösségre gyakorolt hatására és jelentőségére a frakciók közötti harcokban Domenico más módon is rámutat: mindazok, akik korábban a magyarok uralma ellen kiáltoztak, elrejtöztek. A frakció legitimitációját biztosította, hogy minden gravinai teljes egyetértésben egyesült velük.¹²

---

intendentes, accessimus ad domum Hodorisii memorati, nec ipsum invenimus. Et singuli clamantes »ad focum, ad focum!«, ipsam domum volebant comburere, nisi fuisset Angelus memoratus.” Chr., cap. XXVI, 260.

¹² „Et ob hoc unusquisque, qui dudum in contrarium clamaverat »nolumus dominium Ungarorum«, positi sunt in absconso. Et omnis populus concurrebat ad unum velle nobiscum cum Angelo supradicto.” Uo. Az „ad unum velle” az egyetértésre jutni értelemben szerepelt Cassiodorusnál is: „Nam cum se homines soleant de uicinitate collidere, istis praediorum communio causam uidetur praestitisse concordiae: sic enim contigit, ut utraque natio, dum communiter uiuit, ad unum uelle conuenerit.” Magnus Aurelius Cassiodorus, *Variarum libri XII*, in Id., *Variarum libri XII et De anima*, ed. Åke Johan Fridh, James Werner Halporn (Corpus Christianorum, Series Latina, 96), Brepols, Turnhout, 1973, 1-499, itt: lib. II, cap. XVI, 68.

3.2. Összetartás és széthúzás a városi gyűlésen

A kiáltásokhoz hasonlóak volt a városokban a kikiáltások is, amikor a királyi vagy városi hatóságok által megbízott kikiáltók mondták el mindenki előtt a nyilvános tereken a rendelkezéseket vagy ismertették a nyilvánosságnak szánt leveleket.¹³ A kikiáltók munkáját a jegyzők is segítették, különösen akkor, amikor latin nyelvű üzenetet kellett népnyelvre fordítani. Gravinában például épp a krónikás rendelte el, hogy a magyarok üzenetét tartalmazó, latin nyelvű levelet ültessék át népnyelvre és olvassák fel a városi gyűlésen.¹⁴ Egy másik passzusban a „voce preconia” utal arra, hogy a város lakóit a templomban tartandó gyűlésre hívták össze,¹⁵ de a krónikás ebben az esetben nem tárja fel pontosabban a kikiáltás körülményeit, mindazonáltal ez az egyik nevezetesebb alkalom, amikor a kikiáltásról beszámol, amelynek részletesebb leírása egyébként igen ritka a krónikákban.¹⁶ A XXXII. fejezet szerint a Gravinába bevonuló (1349. május) durazzói-nápolyi frakció helyi képviselői szintén egy kikiáltó révén hívták gyűlésre a gravinaiakat.¹⁷

Visszatérve a gravinai frakciókhoz, a részletesebben nem említett *voce preconia* révén hívhatták össze arra a városi gyűlésre a gravinaiakat, amelyen a magyarok üzenetét ismertették. Ami e leveleket illeti: a manipuláció és a propaganda kirajzolódik a vajda parancsára megíratott, gravinaiaknak szánt üzenetből, melyeket Lackfi István Nicola közreműködésével juttatott el a városba. Az üzenet szerint a felszólított város népe vagy hűséget fogad a magyar királynak, vagy ellenkező esetben számítaniuk kell a magyarok támadására.¹⁸ A felszólítás a városlakók érzelmeire kívánt hatni a biztonságukra vonatkozó félelmeikre alapozva. Ezért is érdemes ezt a

¹³ Didier Lett - Nicolas Offenstadt, „Les pratiques du cri au Moyen Âge”, in Id. (dir.), *Haro ! Noël ! Oyé ! Pratiques du cri au Moyen Âge* (Histoire ancienne et médiévale, 75), Paris, Éditions de la Sorbonne, 2003, 5-41, online: <https://books.openedition.org/psorbonne/13428>, hozzáférés: 2024. augusztus 10., 30-43. bekezdések. A kikiáltók megnevezés egy tág fogalmat takar, mivel az árverések vezetői, a hírnökök, városi kapitányok és a hírmondók is ide tartoztak, s akár többféle feladatkört is elláthattak. A krónika alapján nem lehet pontosítani ezt a szerepkört és hogy ki végezte, de ahogy Michel Hébert megjegyezte, a kikiáltók személye ritkán volt ismert. Michel Hébert, „Voce preconia : Note sur les criées publiques en Provence à la fin du Moyen Âge”, in Franco Morenzoni - Elisabeth Mornet (dir.), *Milieus naturels, espaces sociaux. Études offertes à Robert Delort* (Histoire ancienne et médiévale, 47), Paris, Éditions de la Sorbonne, 1997, 689-701, online: <https://books.openedition.org/psorbonne/27791>, hozzáférés: 2024. november 22., 4. bekezdés. Ld. még: Romain Telliez, „À cor et à cri. Le paysage sonore de la justice, en France à la fin du Moyen Âge”, in Laurent Hablot, Laurent Vissière (dir.), *Les paysages sonores : du Moyen Âge à la Renaissance*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2016, 73-98, online: <https://books.openedition.org/pur/47108>, hozzáférés: 2024. november 22., itt: 3. bekezdés.

¹⁴ „Et iusso per me litteras domini legi et populo vulgarizari [...]” Chr., cap. XXVI, 252.

¹⁵ „[...] universis hominibus dicte terre in eadem ecclesia voce preconia congregatis [...]” Uo., cap. XXXI, 330. A *voce preconia* a kihirdetésekre vonatkozó rendelkezések bevezetőjében használt kifejezés volt. Hébert, „Voce preconia”, 5. bekezdés.

¹⁶ Veronika Novák, „L'espace du cri à Paris aux XIVe-XVIe siècles : recherches sur les « lieux accoutumés »”, *Revue historique*, 696 (2020), n. 4, 61-86, itt: 63.

¹⁷ „[...] ad vocem preconis quilibet de terra in loco solito adunatur, et factio consilio quid fuerit consequenter agendum [...]” Chr., cap. XXXII, 338.

¹⁸ „[...] significans, quod nisi dominio dicti domini terra ipsa volenter se subdaret, contra terram ipsam et bona sua stragiciosa preda facienda erat per eundem exercitum Ungarorum, et proinde litteras universitati Gravine dicti domini voyvade premittebat per responsales suas voluntatem sciturus civium dicte terre.” Uo., cap. XXVI, 254.

felszólítási-cselekvési folyamatot fogalmi szinten az *emotivum* terminussal megragadni: a fenyegetés és a félelmek keltése együttesen képezik a magyaroknak azt a törekvését, amely végül döntésre és cselekvésre ösztönözte a gravinaiakat. Ahogy William Reddy megjegyezte, az *emotivum* akkor tekinthető hatékonynak, ha hatásai ténylegesen megerősítik az elhangzott állítást. Ugyanakkor ez a hatás nem magától értetődő: ha például a verbális üzenet csak közvetett módon jut el a címzettekhez, vagy a megszólított csoport egyáltalán nem értesül róla, az *emotivum* nem hatékony.¹⁹ A városi gyűlésen azonban mindezt a magyar frakciónak a városlakók felé irányuló felszólítása teszi hatékonná.

Domenico közvetlen beszéd formájában rögzítette a városi gyűlésen elhangzott nyilatkozatokat. A magyarok üzenetét tartalmazó levéllel szembeülve a városiak előbb elbizonytalanodtak, mely tétovázásra készítette őket.²⁰ A frakció egyik vezéralakja, Martuccio arra buzdította a lakosokat, hogy döntsenek arról, kinek fogadnak hűséget, s utalt arra is, hogy a polgárok választása jelentős változásokhoz és az elutasított fél részéről komolyabb fenyegetéshez vezethet.²¹ Martuccio felszólítása három fontos elemet tartalmazott: „nyilvánosan fejezzétek ki a szándékotokat” (*dicite publice velle vestrum*) és „egyesüljünk egyetértőleg egyazon akaratban” (*concurramus ad unum velle*), „amennyiben meg akarunk menekülni” (*si volumus esse salvi*). A gyűlésen résztvevőket „orientáló” felszólítás arra vonatkozott, hogy a város békéje, sértetlensége így volt biztosítható, erről kellett közös döntést hozniuk az összegyűlteknél. A hatékonyan megfogalmazott felszólítás hatására létrejött egy kollektív egység,²² ez azonban törékeny alapokon állt. Domenico megemlítette, hogy a magyarok melletti elköteleződést néhányan elleneztek, a rejtett szándékaikra vonatkozó jelzőkkel – rosszindulatú (*malivolo*) és romlott (*corrupto*) szívvel válaszoltak, noha szavaikkal mást fejeztek ki – mutatta be megtévesztő szavaikat, melyekben az árulás lehetőségét többen is felismerték, mégis, helytelen módon hallgattak róla.²³

¹⁹ William M. Reddy, *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 107-108.

²⁰ „[...] non erat qui aliquid responderet, quoniam velut animo imperfecto respondere unus pro altero dubitabat.” Chr., cap. XXVI, 254.

²¹ „Ad hec providus quidam vir, nomine iudex Martucius de Gravina, erigens se, dixit: »Universi cives, quid vultis? Placetne vobis libentius dominium domine ducisse, an dominium Ungarorum? Dicite publice velle vestrum et concurramus ad unum velle, si volumus esse salvi.«” Uo.

²² „Ad hec universi clamaverunt: »Placet nobis libentius dominium Ungarorum. Mittamus – inquit – quod veniat ipse iudex Nicolaus capitanius noster, qui est cognitus noster amicus!«. Et hiis verbis singuli fuere concordantes, ut per litteras universitatis vocaretur capitanius idem ad regimen civitatis pro domino voyvada supradicto.” Uo.

²³ „Tunc responderunt iudex Angelus de Petrello et iudex Garganus, prompto quidem verbo, corde tamen malivolo et corrupto, dicentes: »Scribamus communiter dicto capitano, ut quia presens tempus ita corruptum est, cum modica familia sua veniat et non multa Ungarica aliena, quoniam sibi parati sumus in omnibus obedire«. Hoc autem dixerunt, quia ex tunc sincerum cor minime habebant erga dominium Ungarorum. Et licet per plurimos eorum fuissent verba cognita, tamen non bene pensata prodictionis ipsorum verba congrua contraria siluerunt.” Uo.

A támadással való fenyegetés retorikai szempontból mindkét frakció szókészletében jelen volt. Domenicóék távozását követően Roberto és Ruggero Sanseverino két lovasukat előre küldték Gravinába azzal a figyelmeztető üzenettel, hogy amennyiben a seregük tőlük hamarabb érne Gravinához, ne engedjék be őket a város falain belülre, mivel könnyen megtörténhet, hogy többüknek kárt okoznak, mint ahogy az a fegyverrel felvértezett férfiaknak a szokása. Érvelésük szerint nem akarják, hogy a gravinaiakat sérelem érje, mivel Johanna királynő, valamint Mária durazzói hercegné híveinek számítanak.²⁴

A gravinaiakat azonban megosztotta az üzenet: az árulók a magyar frakció vezetőinek távozása miatt bánkódó népet igyekeztek meggyőzni a Sanseverino-ház erejéről, akik nemcsak a magyarok erejét múltják majd felül, hanem mindenkinek tudnia kellene, hogy még egész Itáliában sincs olyan úr, aki erősebb és hatalmasabb lenne náluk. Ezért nem akarnak másokat védelmezőiknek, csak a Sanseverinókat.²⁵ Néhányan mindazonáltal eltérő véleményen voltak, következtetésük abból eredt, hogy a fegyverrel bevonuló férfiaknak – akár jogosan, akár jogtalanul, akár az irányukban barátságos, akár ellenséges területre lépnek – nincs más céljuk, mint a zsákmányszerzés. Helyesebb tehát a biztonságuk érdekében még a Sanseverinók megérkezését követően is a városon kívül tudni a sereget, és kizárólag a durazzói hercegné által megbízott előljárót beengedni Gravinába.²⁶

Ehhez hasonlóan építette fel retorikáját a durazzói-nápolyi frakció is a frakcióharcok idején, mely a magyaroknak a támadással fenyegető levelét és Martuccio beszédét a biztonság vonatkozásában újabb jelentéssel töltötte fel. Eszerint a magyar frakció németeket és magyarokat hozna a városba, s mint az a háborúban lenni szokott, a városba beözönlő katonák

²⁴ „Sed antequam applicarent ad terram, domini prenotati miserunt nuntios suos duos equites hominibus Gravine dicentes: »Ecce statim post nostros nuntios veniemus Gravinam: propterea a vos presentibus prevenimus ut si qui nostri exercitus viri nos fortasse precesserint, eos in terra absque nostra presentia minime recipere presumatis, quia de facili vestrum plurimos disrobarent, sicut moris est armigerorum virorum. Quia vero dampna vestra cupimus tamquam regionum et dicte ducisse nostrorumque fidelium evitare, ideo hos nostros nuntios ad declarationem cause prescripte ad vos duximus premittendos.«” Uo., cap. XXXIII, 344.

²⁵ „Cives autem Gravine, illi precipue qui nostri fuerant proditores, nuntiis ipsis cum honore receptis in urbe, persuadentes populo de nostro recessu dolenti, dixerunt: »Confortemini: ecce statim videbimus dominorum nostrorum potentiam preesse potentie Ungarorum. Nonne omnes scire debemus, quod domini domus Sancti Severini fortiores et potentiores sunt domibus aliorum omnibus dominorum Ytalie universe? Amodo, post dominam nostram ducissam, non alios volumus defensores nisi dominos, qui ecce veniunt in auxilium nostrum.«” Uo.

²⁶ „Quidam autem dicebant: »Ecce dicti domini nos preveniunt quod absque sua presentia nullus civitatem hanc intret, ne disrobemur, sicut moris est armigerorum virorum. Iam scire debemus quod ubi armigera turba intrant in terram contrariam vel amicam, ad hoc non ad aliud armigeri arma sequuntur, nisi quia undecumque possint habilius per fax aut nefax predam tollere civitatis. Ne igitur, que nobis sunt per dictos dominos pericula demonstrata, incidamus in illa, et ex fide nimia pereamus, infra civitatem istam etiam dictos dominos recipere minime confidamus, sed extra muros, in exteriori casali, eis necessaria prebeamus, solum officialem domine recipientes in terra. Quod si fecerius, erimus omnes salvi.«” Uo., cap. XXXIII, 346. A megosztottságot Domenico is kiemelte: „Hec autem verba per eos qui nobiscum hactenus concurrebant, sano quidem consilio et salute omnium dicebantur; illi autem qui contrarii nostri erant civitatis ipsius, populo contraria suadebant. Et **sic facti divisi**, venientibus ipso die dictis dominis cum eorum exercitu apud dictam terram, terram ipsam sunt cum magna laude ingressi [...]” (Kiemelés V. Á.) Uo.

nemcsak a férfiakat fosztanak meg vagyonuktól, hanem meggyaláznák a nőket is.²⁷ Az érvek hasonlósága mellett észrevehető az is, hogy az elítélt magatartásformák szintén azonosságot mutatnak. Nemcsak a frakciók hangadói hangoztatták ezeket, hanem – mint fentebb is látható volt – a városi nép is. Ők azok, akik csak *populus*ként jelennek meg a krónikában, akiket a befolyásra törő csoportok vezetői igyekeztek maguk mellé állítani.

A város új kapitánya, Nicola egy későbbi városi gyűlésen tartott egy performatív beszédet az egység megerősítése érdekében, ugyanakkor a szakadáshoz is hozzájárult a szónoklata, mivel a megbékélés helyett azzal csupán a pártoskodáskodást fokozta. Miután egy hatékony megszólítással, Nagy Lajos leghűségesebb (*fidelissimi regii*) alattvalóinak nevezte a követőiket, valamint értesítette őket, hogy már Gravinában is igen sok áruló rejtőzik, noha kilétüket nem ismerik. Azonban a városon kívüli területeken is árulók vannak, akik a magyar király ellen láznak. A helyzetismertetést követően felszólítása egyszersmind parancs és kérés, melynek érvelő részében ismét a hűségükre és annak megőrzésére támaszkodott.²⁸ Nicola beszéde válaszra talált a hallgatóságban. Majd a követői számára is ismerősen hangzó, az evangéliumi szöveghelyeket megidéző szavakból (Jn 14,23; Mt 16,24) álló felszólítást intézett: „Ha valaki szeret engem, kövessen engem!”. Ezáltal a kapitány saját vezetői tekintélyét megerősítve arra buzdította a híveit, hogy a közöttük lévő érzelmi kötelékükön keresztül, hűséggel kövessék őt.²⁹

Az *emotivum* ellenére a frakciókat egyéni érdekek is befolyásolták a döntéshozatalban. Bár nem ebben az összefüggésben vizsgálta Pierluigi Terenzi a dél-itáliai városi frakciókat, következtetése érvényes Gravinára is: a dél-itáliai városokban a belső, városi konfliktusok nemcsak önmagukban jelentek meg, hanem becsatornázódtak a dinasztikus konfliktusokba.³⁰

²⁷ „Post autem dies tres aut quatuor, quia si qua verba scismatica dicta fuerant per impios inimicos, frustra dicta fuerant et causa scandali; nam dictus iudex Garganus animo fallaci et generandi scandali dixerat quod Angelus domini Gualterii Ungaros et Theotonicos in terram Gravine volebat inducere, causa dissipationis inimicorum suorum, et consequenter singulos homines dicte terre facere disrobare et feminas violare, ut guerrarum moris est, credens per hec verba subvertere populum contra Angelum memoratum.” Uo., cap. XXVII, 270.

²⁸ „[...] idem capitanius, constituto silentio, inter cunctos ait: »Fidelissimi regii, significo vobis quod michi et Angelo nuntiatum est per expertos amicos, quod in civitate ista sunt, ex intima parte sunt, plurimi proditores, quos qui sint certe ignoramus; sed, ut perendimus, eorum esse credimus consanguineos, patres et fratres qui ad presens sunt extra terram in rebellione domini nostri regis. Igitur, ex eadem regis parte et domini voyvade, universis suis fidelibus mando et expresse requiro ut una mecum sitis ad capiendos et constringendos huiusmodi infideles parentes, quos intendo obsides retinere ad conservationem civitatis istius in regia fidelitate iam dicta.«” Chr., cap. XXXI, 330.

²⁹ „Tunc universi ibidem astantes respondiderunt: »Domine capitanie, ecce sumus tecum universi parati vivere et mori, honore regie fidelitatis servande; iube itaque quid sumus facturi, et quoscumque volueris, capiantur«. Tunc capitanius idem unius cuiusque voluntatem accipiens, ait: »Si quis enim me diligit, me sequatur«. Et statuens se primum, universi sequuti sunt eum.” Uo.

³⁰ Pierluigi Terenzi, „Il mondo urbano del regno di Napoli. Aspetti di storia politica e sociale (secoli XIV-XV)”, in Francesco Senatore (a c. di), *Come nasce una città. Cava aragonese: la costruzione di una identità*, Cava de' Tirreni, Areablu, 2022, 1-20, itt: 13.

A városi frakciók szövetségre lépése a városon kívüli, nagyobb hatalommal és erőforrással rendelkező támogatókkal nemcsak kényszer volt, hanem lehetőség is: az egyik vagy másik fél melletti kiállítás védelmet jelentett egy frakció számára, sőt lehetővé tette a város feletti uralom megszerzését. A városi gyűlések esetében felfedezhetjük a frakciók által követett értékeket és azok kapcsolatát az érzelmeikkel, amelyek révén befolyásolni akarták a városlakókat. Az erősebb szövetségesekre való támaszkodás hatására egy kettős láncolatból álló felügyelet alakult ki, melyben a frakciók célkitűzései megegyeztek a hierarchiában felettük lévő szövetségesek céljaival: a durazzói-nápolyi vagy a magyar frakció a helyi képviselőikön keresztül igyekeztek maguknak nagyobb számú követőt találni, és a helyi frakciók vezéralakjainak a városi gyűléseken elmondott, nyilvános beszédei révén igyekeztek a teljes lakosság jóváhagyását megszerezni.

A gravinai frakciók szövetségét a nápolyi vagy a magyar Anjoukkal csak a hűségeskü és annak megtartása, illetve a kölcsönös támogatás terén lehet elemezni. Arra nincs igazán magyarázat, milyen szempontok alapján döntöttek az egyik vagy másik uralom elfogadása mellett. Ugyanakkor a kérdést a dél-itáliai városi autonómia felől megközelítve, rá lehet mutatni egy olyan jelenségre, amely alapvető összetevője volt ennek a kapcsolatrendszernek. A város számára kiharcolható jogok utáni igény egy hosszabb időtartamba illeszkedik, eszerint elsősorban az adóterhek, a rossz kormányzat vagy a hűbérurak visszaélései évszázadokon át konfliktusokhoz vezettek és tiltakozást váltottak ki a városok polgáraiból. Domenico kortársa, Buccio di Ranallo a népnyelvű verses krónikájában L'Aquila „alapító eposzát” mutatta be, amely szerint a várost az Aterno-völgy parasztjai és polgárai a „jó királyokkal”³¹ (igaz, hogy megemlékezett I. és II. Károly nápolyi királyok azon tetteiről is, amelyek nem feltétlenül kedveztek L'Aquilának, de jóval élesebb nyelvvél bírálta Róbertet, majd Johannát és Nagy Lajost³²) együttműködve alapították, hogy megszabaduljanak a helyi feudális urak ellenőrzésétől. Buccio egyúttal kritikát fogalmazott meg a város belső konfliktusairól és a rossz kormányzásról, melyeket az alapító eposzsal állított szembe. A múltbeli harmonikus, városon

---

³¹ Ennek jelentőségét a l'aquilai statútumok 5. cikkelye is kiemelte, melyben az egyiptomi kivonulás mintájára elevenítették fel a városalapítást, s I. Károlyt az új Mózesként ábrázolták. Laurent Feller, „Normes et constructions statutaires à L'Aquila au XIVe siècle”, in Didier Lett (dir.), *Les statuts communaux vis de l'intérieur dans les sociétés méditerranéennes de l'Occident (XIIe-XVe siècle). Statuts, écritures et pratiques sociales, III*, Paris, Éditions de la Sorbonne, Centro Europeo di Ricerche Medievali, 2019, 59-80, online: <https://books.openedition.org/psorbonne/54608>, hozzáférés: 2024. december 6., itt: 31. bekezdés és 39. jegyzet.

³² Az 1340-es években a Johanna elleni lázadásában, akkoriban a L'Aquilát vezető városi klán feje, Lalle Campaneschi Nagy Lajosban lelt szövetségesre, viszont a krónikás ezt a szövetséget inkább károsnak, mintsem előnyösnek tartotta L'Aquila számára. Nigel A. Gillah, *Buccio di Ranallo and his followers: Chroniclers of L'Aquila, 1254-1529*, Ph.D diss., New Brunswick, Rutgers University, 2015, 129.

belüli egységet és a közösségi összefogást ajánlotta követendő példaként polgártársai figyelmébe.³³

A városi öntudat kifejezésének narratív mintáit Domenico már a normann kori krónikákban is megtalálhatta, amelyeket feltehetőleg ismert.³⁴ A 12. században például Falcone di Benevento a *Chronicon Beneventanum*ban panaszt emelt az adóztatás és a királyi elnyomás ellen. Falcone is jegyző volt, később bíróvá választották. Leírása szerint a városi közösség öntudatának megerősödését szolgálták a város védőszentjének, Barbato di Beneventónak a csodatettei, de ezt meghaladta több szent csontjának a megtalálása és Beneventóba vitele, mely a beneventóiaknak nemcsak a büszkeségét növelte, hanem e szentek oltalmazásával magyarázták az autonóm törekvések helyességét. Nem utolsó sorban, az ereklyéket csodáló városi frakciók is békét kötöttek egymással. A beneventóiak élénk kereskedelmi tevékenysége, s az ebből származó gazdasági erejük szintén e büszkeség és öntudat kifejeződése volt. Ugyanakkor a beneventóiak városuk számára nem teljes függetlenséget, hanem csak kiváltságokat és nagyobb autonómiát kívántak elérni, mind II. Rogerrel, mind a pápasággal szemben, anélkül, hogy a fennhatóságukat megkérdőjelezték volna.³⁵

Tehát a mentességekre, kiváltságokra vonatkozó törekvések és a városok feletti hűbéri joghatóságok lazítása e dél-itáliai városok krónikásai és frakciói számára feltételezett egy olyan uralkodót, szövetségest, akivel megfelelő feltételek mellett, egyezsége tudnak jutni.³⁶ A gravinai frakciók feltehetően annak az uralkodónak fogadtak hűséget, akinek személyében nagyobb garanciát láttak az autonóm igényeik megvitatására és érvényesítésére. Ebbe beletartoztak a kárpótlások is. Domenico például 1350-ben Barlettában kapott kárpótlást egy bitontói birtok elnyerése révén.³⁷

³³ A krónikát 1363 körül írta, nem sokkal a halála előtt. Pierluigi Terenzi, „Città, autonomia e monarchia nel Mezzogiorno tardomedievale. Osservazioni sul caso aquilano”, *Studi Storici*, 56 (2015), no. 2, 349-375, itt: 352-354.

³⁴ Fulvio Delle Donne kiemelte, hogy napjainkban már nem lehet rekonstruálni a dél-itáliai krónikás hagyományt, de Domenico a normann kori krónikák mellett még a Monte Cassinó-i (*cassinese*) krónikákat ismerhette. Chr., 50. A Monte Cassinó-i krónikákban is gyakori szemléletként jelent meg a múltbeli aranykor összevetése a jelen és a jövő „siratni való állapotával”. Eric W. Cochrane, *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago – London, University of Chicago Press, 1981, 135.

³⁵ A krónika az 1102 és 1140 közötti beneventói eseményekbe ad betekintést. Fulvio Delle Donne, „Coscienza urbana e storiografia cittadina. A proposito dell’edizione critica del «Chronicon» di Falcone di Benevento”, *Studi Storici*, 40 (1999), no. 4, 1127-1141.

³⁶ Terenzi úgy gondolta, hogy ez a királyság valamennyi városára igaz, ugyanakkor városonként kell megvizsgálni, hogy e kapcsolatrendszer mikor és milyen okok miatt került válságba. Terenzi, „Città, autonomia e monarchia”, 373.

³⁷ „Et dum ego essem in Barolo post regalem curiam per me premium aliquod petiturus, obtinui certa bona hereditatis condam Franci de Crucibus in Botonto”. Chr., cap. LX, 530.

3.3. *Rumor populi* és *murmus maximus*: a köznép tiltakozásai

Jóllehet a köznép olyan cselekedetekben is részt vett, melyek a magyar frakció néhány vezetője (elsősorban Angelo da Gravina és Nicola) számára nem feltétlenül voltak elfogadhatók (Oderisi házának a felgyújtási szándéka; Roberto jegyző házának a feldúlása; a juhok elrablását követő, rögtönzött városi gyűlésen a tolvajok megbüntetésének és halálának követelése), ennek ellenére a magyar frakció vezetői számára a város azon tagjai, akik a *boni homines*³⁸ iránymutatására szorultak, és mint Domenico az elmenekülésük estjén megfogalmazta, felelőséggel tartoztak irántuk. A krónikában nem lehet találni pejoratív megjegyzéseket, melyek a város szerves és fontos részét képező *populust* elítélő módon ábrázolnák.³⁹

Tény, hogy a frakciók vezetőinek felszólítása hozzájárult ahhoz, hogy a *populus* a kiáltozás révén jelezze választását, de amint a korábbi szöveghelyek mutatták, bizonyos helyzetekben a köznép magától is kezdeményezte a kiáltozást. Shane Bobrycki kiemelte, hogy nem érdemes éles határvonalak mentén meghatározni a tömeg aktív (az elbeszélte esemény cselekvő szereplői, ide tartoznak a felkiáltásaik, az érzelmeik kifejezése és a végrehajtott cselekvéseik), illetve passzív állapotát (amikor csak érzékelnek egy eseményt és annak csupán tárgyai, nem pedig szereplői, például valamit néznek, meghallgatnak egy szónoklatot),⁴⁰ a *Chronicon* esetében mégis rá kell arra mutatni, hogy a *populust* kevésbé jellemzi a passzivitás, a legtöbb esetben, még a felszólítások ellenére is, aktívan cselekvő tömegként jelenik meg. A kiáltozás mellett a városi „hangrepertoár”-nak – a Nicolas Offenstadt által említett⁴¹ – más zajkeltési formáihoz is folyamodtak, zúgás (*rumor*) és morajlás (*murmur*) volt hallható, amikor olyan események tanúi voltak, melyek a számukra elfogadható normákon kívül álltak.

Domenico ezeket a tiltakozásokat – egy kivételtől eltekintve – már csak a később megszerzett információk alapján, a városból elmenekülve, mások beszámolóira hivatkozva írta meg. Amelyik példánál Domenico is jelen volt, akkor még mindannyian Gravinában voltak. Az egyik városi gyűlésen Nicola a városon belüli árulók elfogásában kérte a követőik segítségét.

³⁸ Cf. Chr., 4. A „jóemberek” (lat. *boni homines*) eredetileg a közigazgatási, igazságszolgáltatási és tanácsadói funkciókat betöltő tisztviselők megnevezése volt, akik részt vettek a városi rend fenntartásában, megakadályozták a komolyabb városi zavargásokat. „Buonuomini”, in *GDLI*, II, 451. Jogkörük a Nápolyi Királyság törvényei miatt eltért a kommunák jóembereitől, mivel az igazságszolgáltatás terén csak másodfokon vehettek részt a polgári ítélkezésben, amennyiben erre külön bírói kinevezést kaptak.

³⁹ Maga a *populus* kifejezés is inkább semleges értékű, s gyakran gyűjtőfogalomként szolgált, egy város nagyobb létszámára, lakóinak összességére utalva. Shane Bobrycki, *The Crowd in the Early Middle Ages, c. 500 – c. 1000*, Ph.D. dissz., Cambridge, MA, Harvard University, 2016, 269-292 (a továbbiakban ezt hivatkozom); megjelenése monográfiaként: Id., *The Crowd in the Early Middle Ages (Histories of Economic Life)*, Princeton - Oxford, Princeton University Press, 2024, 232-237.

⁴⁰ Uo., 155-158.

⁴¹ Nicolas Offenstadt, „L’histoire auditive, un nouveau chantier, quelques remarques”, in Frédéric Chauvaud, Pierre Prétou (dir.), *Clameur publique et émotions judiciaires : De l’Antiquité à nos jours*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2013, 29-34, online: <https://books.openedition.org/pur/49043>, hozzáférés: 2024. november 27., 2-8. bekezdések.

Miután az egyik árulót, Stefano bírót elfogták és a házat feldúlták, a gravinaiak körében hatalmas zúgás (*magnus stridor*) és rágalmazás (*susurratio*) támadt, majd mindegyikük zúgolódva háborgott (*fremebat*) a hasonló sors miatti félelemtől. Ezért Nicola felhagyott a túszszedéssel – ezt a döntését Domenico nem helyezte.⁴²

Megjelenik a *rumor populi*, amikor a durazzói-nápolyi frakció helyi támogatói számoltak le a gravinai ellenfeleikkel. Ekkor a köznép körében zúgolódás támadt egy nő megtámadása és megölése miatt. A felháborodásukat jelzi, hogy halálosan megfenyegették az elkövetőket. Ez kellően hatékony fellépés volt, s a durazzói-nápolyi frakció a továbbiakban tartózkodott a hasonló atrocitások elkövetésétől.⁴³ Szintén mindenki körében nagy zúgolódást váltott ki (*rumor maximus inter omnes*) a nők és hajadonok elleni erőszak, valamint a fosztogatások:⁴⁴ a magyar frakció Gravinában maradt követőit például a durazzói hercegné kapitánya, Gesualdo Ciccio vezette haramiak kirabolták. Angelo da Gravina szegény szolgálónőit nagyobb összegű váltságdíj megfizetésére kötelezték, s hogy Domenicóék „ellenségei” megelégedjenek, megégettek egy prostituáltat.⁴⁵ A *malandreni* kifejezés nem egyszerű haramiát jelentett dél-itáliai kontextusban, mivel a 13. századi dél-itáliai lázadók voltak azok, akik a Nápolyi Királyságon túli területekről érkező, idegen származású *malandreni* közé álltak be, s ebben az időszakban azokra értették e kifejezést, akik foglalkozásszerűen, szándékosan fosztogattak.⁴⁶

Igen nagy zúgolódás, *murmur maximus* jellemezte azok felháborodását, akik a durazzói-nápolyi frakció retorikájában bíztak, de tapasztalataik végül mást mutattak, hiszen éppen azok rabolták ki őket, akiktől segítséget vártak.⁴⁷

A gravinaiak körében a tiltakozás idővel megváltozott, csendesebbé vált, ehhez hozzájárult a nyilvánosság előtt végrehajtott tortúrák és kivégzések elrettentő látványa, végül nyíltan

⁴² „Et ad domum iudicis Stephani perreximus universi, quem de persona statim mandans intercipi, universam robbam domus sue in predam tradidit universis; et in momento tota domus eiusdem fuit bonis omnibus depredata; ipsumque iudicem Stephanum iuxta statim carceri mancipari. [...] Et ecce ob hoc magnus stridor et susurratio gentium erat per terram et unusquisque per simili timore fremebat. Consequenter cessavit ipse capitaneus a captione obsidum aliorum, quod male fecit.” Chr., cap. XXI, 330. Domenico bírálata zárásaként, kisebb gúnnyal kísérve megjegyzi: „Et sic dominabatur!”

⁴³ „Quibus nuntiatum fuit quod Sanda, soror magistri Blasii et Iannucci filiorum Gervasii de Lanzano nostrorum sequacium, remanserat Gravine cum viro suo [...] quam illi crudeliter invadentes, evaginatis gladiis, occiderunt. Et ecce rumor susurrantis populi contra illos, increpantis eos non bene fecisse et prohibentis quod ulterius mulierem aliquam tangere non presumant, aliter se morituros putarent. A quibus actibus, increpatione populi, cessaverunt.” Uo., cap. XXXII, 340.

⁴⁴ „Eratque inde rumor maximus inter omnes, quoniam viri dicti exercitus mulieres quidem, virgines, precipue pulcerrimas, et divitias singulas secum tollebant: nam domini ipsi nostrorum exteriorum divitias abstulerunt et illi in predam omnium concurrebant.” Uo., cap. XXXV, 352.

⁴⁵ „Remanserat autem in terra ipsa Gravine iustitiarius ducisse Duratii Chiccarellus de Gisualdo cum plurimis malandrenis partium montanarum, qui bona nostra omnia et nostrorum sequacium stragiciose consumpsit; etiam et mulieres servitricis dicti Angeli caporalis nostri, quamquam pauperes essent, se ipsas coegit pretio redimendas. Et ad satisfactionem inimicorum nostrorum quandam mulierem nomine Alexandriam, licet meretrix fuerit, comburi mandavit.” Uo., cap. XXXIX, 364.

⁴⁶ Vitolo, „Rivolte contadine”, 217-218.

⁴⁷ „Et ecce murmur maximus populi clamantis: »Ve illis, quia hii a quibus sperabamus auxilium nos disrobant.«” Chr., cap. XXXIX, 364.

közülük senki sem mert megszólalni, de titokban feljajdultak. Itt a felkiáltás panaszkodás, jajveszékélés értelemben áll, mely kifejezi a lakosság érzelmi állapotát, kiegészülve a nyomorúság bemutatásával: mély bánatukban és szomorúságukban nem éreztek enyhülést.⁴⁸

Bár egyfelől a *populus* eredményes tiltakozásaira vonatkoznak ezek a történetek, másfelől Domenicóék távozását követően betekintést adnak a gravinaiak szorongatott körülményeibe, Domenico ezáltal is a frakciójuk által vallott értékeket hangsúlyozza, s egyfajta legitimációt ad ama törekvésüknek, hogy távozásukat követően a magyarok támogatását megszerezve, visszatérhessenek a városba (bővebben lásd az ötödik fejezetben).

3.4. Domenico di Gravina *exemplumai* az árulókról

A durazzói-nápolyi frakcióhoz sok esetben az árulók (*proditores*) kifejezés társult. Domenico néhány árulási kísérletről és árulásról bővebben is megemlékezik. Árulók nemcsak a másik frakció tagjai vagy hívei lehettek, hanem a magyar frakcióhoz kötődő emberek is. A magyar frakció két megbízható, hűséges tagjának – akikkel szemben nem merült fel gyanú –, Ciccónak és Cocellának volt a hűséges küldönce Giovanni Manione. Az árulását ugyan bemutatja Domenico, azt viszont nem, hogy Giovanni hogyan lett a frakció tagjainak megbízható hírvivőjéből az ellenük összeesküvők küldöncévé. Az egyre inkább növekvő háborús veszély miatt megerősítették a város védelmét, a Gravina körüli területen élőket is beköltöztették a város falain belülre,⁴⁹ és csak néhányan mehettek ki a városból. Giovanni valószínűleg azért mozoghatott komolyabb ellenőrzés nélkül, mert Ciccóék megbízható embere volt, emellett a város melletti szőlőültetvényt művelte. Domenico részéről az egyik negatív hozzászólás Giovanni alakjához a származására és a tevékenységére vonatkozó utalás: egyszerű földműves és alacsony származású volt. Ennek ellenére a leírás szerint leveleket vitt és hozott Roberto Sanseverino és a durazzói-nápolyi frakció között. A leveleket egy kenyér belsejébe rejtette, e kenyérral és egy flaska borral, kapáját a vállára véve úgy tett, mintha csak a szőlőbe menne dolgozni.⁵⁰

⁴⁸ „Nec quisquam populi ausus est loqui, sed in occulto clamabant: »O quam miseri sumus, dolentes et tristes [...] nullam sentivimus gravitatem.«” Chr., cap. XXXV, 352.

⁴⁹ „Propter quod quodam die ad mandatum suum, universis hominibus dicte terre congregatis in unum, provisum fuit ut muri civitatis oportunitate edificii reparantur et fossati convenientes circumquaque fiant in fortellitium civitatis, quodque porte omnes ipsius civitatis claudantur et fabricentur, una tantum aperta dimissa, tamen sub sera nocturna, causa diligentioris custodie civitatis. Placuit universis concivibus dicte terre ordinatio talis, propter quod, quia videbantur guerre potius crescere, viri omnes habitantes extra menia dicte terre, tam in convicinio Sancti Caytaldi seu domorum massarie predicte, quam etiam habitantes extra portam Sancti Thomasii et hii etiam qui foris in plano extra portam Sancti Antonii habitabant, terram ex interiori parte murorum ingressi sunt habitare, criptis et domibus aliisque habitaculis exterius derelictis.” Chr., cap. XXVII, 262-264.

⁵⁰ „Chiccus et Cocella fratres consoprini sui erant, et semper continue unum erant; ad omnia consilia vocabantur, ut veri fideles, nec ex premissis rationibus erat suspicio aliqua super eos. Habebant autem nuntium eorum fidum

Domenico az árulásokról szóló történetek többségét magyarázattal bővíti ki, nagyrészt az idősíkokban rejlő ellentmondások miatt: a leírt eseményhez az írás során hozzáadja azokat az információkat, amelyeket csak utólag tudott meg. A magyarázatokat több esetben rövidebb kérdés-felelet formában állítja össze, mellyel nagy valószínűséggel jegyzői tanulmányai során ismerkedett meg. Mindez fontos volt az *ars dicatimis*ben is, melyben nagyobb hangsúlyt kapott a megfelelő bevezetés (*exordium*) és a jóindulat megnyerése.⁵¹ A kérdés-felelet a krónika egyes részein elsősorban az olvasókban felmerülő kételkedést hivatottak egyértelműen tisztázni. Másodsorban tanító szándékkal az árulók „természetéről” bizonyít be olyan állításokat, melyek igazságát a meggyőző érvelésének köszönhetően nem lehetett megkérdőjelezni. A Giovanni történetét követő magyarázat szerint kifogásolható lehet a leírtak igazsága, és úgy tűnhet, hogy azok csupán kifürkészett szavak, tehát Domenicóék kizárólag az egyszerűségük, óvatlanságuk folytán, s nem az árulások miatt kerültek veszedelembe. A válaszban ezeket megcáfolja, s az információk eredetéről azt írja, hogy mindezt utólag, a városból való menekülésük után tudták meg a durazzói-nápolyi frakció egyik elfogott tagjától, akitől az információkat kínvallatással csikarták ki. A megszerzett információ hitelességét a városi többség szemtanúságára támaszkodva kiegészíti még azzal, hogy több gravinaitól is megtudták, miszerint maga Giovanni volt az, aki a tettével dicsekedett Gravinában.⁵²

Domenico jóval ellenszenvesebb árulóként írja le a város orvosát, Niccolò mestert, aki Roberto Sanseverinóval levelezett, s az ő megbízása szerint járt el Gravinában. A *medicus* először Angelo da Gravinát akarta rábeszélni, hogy fogadja el Roberto Sanseverino ajánlatát (Domenico már ezt az ajánlatot is a *proditio* szóval jellemezte), melyben általános kegyelmet helyezett kilátásba mindenki számára, amennyiben átadják neki a várost. Domenico, hogy az orvos árulását bemutassa, és morális szempontból is megkülönböztesse az esküjét betartó Angelótól, megosztja, hogy Angelo a levelet senkinek sem mutatta meg, mivel azt széttépte és megvetette (*scidit et contempsit*). Majd közvetlen beszédben idézi Angelo szavait, mely szerint nem akart árulást elkövetni azon úr (a magyar király) ellen, akinek hűséget fogadott. Az orvos

---

quemdam nomine Iohannem Manyonum, virum zappatorem et vilis conditionis: ipse Iohannes continue ibat et redibat ad dominum Robertum cum litteris et novis et insidiis super nos preparatis, et habebat secum panem unum artificialiter factum, in quem huiusmodi litteras recondebat; et quandocumque terram exibat per portam civitatis, habens zappam in collo et panem illum in bisacciolis et flascum vini, quasi iret ad vineas videbatur.” Uo., cap. XXVIII, 284-286.

⁵¹ Robert Black, *Humanism and Education in Medieval and Renaissance Italy: Tradition and Innovation in Latin Schools from the Twelfth to the Fifteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, repr. 2003, 308-311, 331-349.

⁵² „Posset etiam obici hec vera non esse, sed divinatoria verba, et causa scimplicitatis nostre nos periisse. Respondeo, quod consequenter, dum extra terram nostro fato fuimus, Angelum iudicem Stephani de persona cepimus in quodam conflictu, qui per nos in campanario Rubi captivus adductus et tormentis expositus, hec omnia nobis serius indicavit, et per plures alios Gravinenses hec scivimus, qui ex ore dicti proditoris se inde laudando, pluries audiverunt; quia vero valde prolixum esset tantam sequi materiam, processum incepte materie assequamur.” Chr., cap. XXVIII, 286.

napokig tartó rábeszélésének sem engedett, végül azt mondta az orvosnak, hogy vigye a városi tanács elé az ügyet, amennyiben komolyan gondolja. Angelo szavaitól az orvos megdöbbsent, azonban Angelo nem akadályozta meg abban, hogy informálja Robertót az ajánlat elutasításáról. Niccolò innentől a Sanseverinóknak a városba történő bejutását készítette elő, ehhez a házának a városfallal érintkező oldalfalában vájt egy rést, az érkezők így észrevétlenül, a házába érkezhettek meg.⁵³ A gravinai kőzetek megmunkálása nem jelentett komolyabb nehézséget, ezért a falon vájt rés kialakítása még megfelelt az igaz állítás kritériumának. Gravina a Murgia területének része, ami egy kővekkel tarkított, mészköves, karsztos terület Pugliában és Basilicatában, sík és meredekebb részei is vannak, az Adriai-tenger irányába, délkelet felé fokozatosan lejt. Gravina előtt fennsík formáját ölti (Alta Murgia). Morfológiai adottságai révén a területén elhelyezkedő városok között természetes határt képezett, valamint már igen korán barlanglakások és sziklatemplomok kialakítását tette lehetővé.⁵⁴

Ez a beszámoló Domenico szerint az olvasókban persze ismét kérdéseket vethet fel, ugyanis a kenyérben „csempészett” levelek történetéhez hasonlóan, nem mindennapi árulási kísérletről szól. Ebben az esetben már alapos indoklással kísérve mutatja be Niccolò jellemét és motivációit. A feltett kérdés is komolyabb megalapozást kapott: már nem önmagától elvonatkoztatva elmélkedik a szavakban rejlő igazságokról és az árulók titkainak kifürkészéséről, hanem felveti a saját felelősségét: ha tudomása volt erről az árulásról, miért tartotta titokban, miért hagyta elveszni mindenét, miért nem hozta nyilvánosságra? A jól strukturált válaszban egyértelmű cáfolatot ad a felelősségére vonatkozóan, mi több, azt részben áthárítja Angelóra, aki szerencsétlenségükre és vesztükre, elhallgatta előlük Roberto Sanseverino levelét. Ezzel kimondatlanul utal arra is, hogy amennyiben ez a tudomásukra jutott volna, valószínűleg Niccolò is a gyanúsítottak egyike lett volna, aki ellen vizsgálatot kezdeményeznek, mint ahogy Roberto jegyző és néhány gyanúba keveredett gravinai esetében tették a második fejezetben ismertetett módon.

⁵³ „Ut autem vidit dominus Robertus paratam prodicionem per iudicem Angelum non prodesse, scripsit per suas litteras dicto Angelo, persuadens sibi quod terram redderet dominio domine ducisse, paratus ipsum et suos salvare et generalem veniam fieri quibuscumque; quas litteras idem Angelus nulli demonstrans, scidit et contempsit, nichilque scribenti respondit. Et ecce magister Nicolaus medicus post alium diem loqui confidit eidem Angelo, civitatem reddere domino Roberto predicto; quod Angelus penitus denegavit. At ille per dies et dies eadem verba referens dicto Angelo, ultimo dixit sibi idem Angelus: »Caveas, medice, ne amplius talia referas michi verba. Nolit Deus quod proditor sim domino cui iuravi, sed verba ista referas in communi universitatis, et sicut communiter respondebitur, ita fiat«. Tunc medicus ille confusus discedens ab Angelo, dicto Angelo predicta verba, malo nostro fato, silente, rescripsit domino Roberto non posse dictum Angelum removere. Immo scripsit quod cum potenti exercitu adveniret, quoniam aut de nocte aut die introitum sibi dabant civitatis ipsius. Fecerat autem ex interiori parte domus sue idem medicus forammen in muro civitatis, quoniam domus sua contigua erat muro civitatis ipsius. Non tamen forammen illud ex exteriori parte civitatis exitum ostendebat; erat tamen eius introitus in sua domo celatus.” Chr., cap. XXX, 304-306.

⁵⁴ A város nevének etimológiájához kapcsolódva: az erősebb vízmósások által a mészkőbe vájt, keskeny, mély szurdokokat *gravine*-nek nevezik. Cosimo Damiano Fonseca, „Il popolamento rupestre”, in Id. (a c. di), *Storia della Basilicata, 2: Il Medioevo* (Storia e Società), Bari - Roma, Laterza, repr. 2021, 164-191, itt: 169-170, 184.

Rátérve az érvekre, Niccolò jellemének részletes ábrázolására összpontosít, aki eredetileg nem volt gravinai, az Abbruzzókból származott. Mint gonosz hitehagyott (*iniquus apostata*), alávalóságában rendjét és habitusát hátrahagyta, majd orvosnak adta ki magát, Gravinában telepedett le és megházasodott. Az érvelésben Domenico elhelyez egy olyan következtetést, ami Niccolò jellemvonásainak a hasonlóságából indul ki: gúnyt űzött a rendjéből és Istenből, s ahhoz hasonló malíciával árulta el őket is. Mindezt egy újabb mondatban megismétli azzal a következtetéssel, hogy utólag az orvos csalárdságán senki sem lepődhet meg. Gravinában viszont még mindannyiukat megtévesztette, ugyanis Niccolònak szokása (*moris*) volt olyannak mutatnia magát, aki közeli barátjuk és szívében is egy volt velük, így minden titkukat ismerte. Majd egy újabb kérdést követően összefoglalja, hogyan szerzett tudomást az árulásáról egy évvel később, 1350-ben. Hivatkozott tanúja a felesége és az anyja, akik Domenicóék menekülését követően kénytelenek voltak Gravinában maradni, ugyanakkor „az ellenségeink dühétől félve” (*inimicorum nostrorum timendo furorem*) az orvos anyósában, Margaritában bízva – aki Domenico anyjának közeli rokona volt –, néhány napig Niccolò otthonában rejtőztek el. Giovanni árulásával összevetve e történetet, nemcsak a kidolgozottabb érvelés tűnhet fel, hanem az is, hogy a krónikás ezt az árulást egy újabb vádponttal, a megtévesztéssel, becsapással is kiegészíti.⁵⁵

A kérdések (*Posset quis dicere; Ubi tu...*) látszólag egy vitázó ellenfélre (*opponens*) utalnak, de az ellenfél nem egy bizonyos személy, hanem egy feltételezett kérdező, aki a szerző állításaival szemben fogalmazhat meg ellenérveket. Ez a szerzői módszer hasonlít ahhoz, amit a *questiò*ból kifejlődő ritualizált, skolasztikus disputákban lehetett látni: az ellenfelek gyakran anonimek és kollektívek, a vita nem a legyőzésükre, hanem az állítás bizonyítására irányult.⁵⁶ Bár nem az egyetemi *disputatiò*t illetően érdemel figyelmet, rá kell arra is mutatni, hogy a

⁵⁵ „Posset quis dicere: »Ubi tu, compositor libri huius, tantum prodimentum prescivisti? Ut quid tenuisti secretum, in vestrarum periculum personarum et destructionem bonorum? Debuisti utique publicare«. Respondeo quod medicus idem, velut iniquus apostata, sua nequitia, sacerdotali honore et habitu moniali deposito, Deum et suum ordinem dereliquit, et faciens medici sibi nomen, uxorem in eadem nostra civitate receperat; erat autem Aprutine provincie oriundus. Ergo concluditur quod, ubi sua nequitia Deum et suum ordinem irridere presumpsit, levius sibi fuit velle nos proditorie irridere. Moris autem sui erat continue cum dictis capitano et Angelo conversari, et omnia eorum secreta sciebat, et videbatur, per id quod monstrabat, esse totaliter partis nostre, omnique die quasi per Margaritam socrum suam delicatas epulas eidem capitano preparabat; et hac vita fungens, maximus noster videbatur amicus et cordis unius, prefato Angelo caporali nostro silente, in periculum omnium, verba dicta sibi per medicum memoratum. Si ergo nos fraudulenter illusit, ubi Deum et ordinem suum irridere presumpsit, nulli sit mirum. Sed quomodo scivi paratam conditionem per eum facti foraminis in muro civitatis? Consequenter hoc scivi, quasi post annum eiectionis nostre a terra Gravine, per matrem meam, que, una cum uxore mea, eo die quo terram ipsam exivimus, de eadem Margarita socru dicti medici satis confidens, velut sua proxima, in eius domo, inimicorum nostrorum timendo furorem, domo dimissa propria, perrexerunt; ubi per dies et dies in abscondito permanserunt.» Uo., cap. XXX, 306.

⁵⁶ Béatrice Périgot, „Antécédences : De la disputatio médiévale au débat humaniste”, *Memini. Travaux et documents*, 11 (2007), 43-61, online: <https://journals.openedition.org/memini/74>, hozzáférés: 2024. december 4.; Bénédicte Sère, „Between *disputatio* and Polemics: Dialectics as Production of Knowledge in the Middle Ages”, *Medieval Worlds*, (2020), no. 12, 80-95, itt: 82.

Trecento krónikásai foglalkoztak a tudományos vitákkal, ismerték azok tartalmát és a szerkezetüket át tudták alakítani a könnyebb befogadás érdekében. Giovanni Villani például az Arno 1333-as áradásáról kialakult diskurzus közlésekor külön kitért a bölcs szerzetesek, teológusok, valamint a filozófusok és asztrológusok által megvitatott természettudományos-metafizikai kérdések ismertetésére. A leírásában többször is utalt arra, hogy ezeket a magyarázatokat egyszerűbbé, érthetővé teszi az olvasók számára.⁵⁷ Érdeemes e párhuzamon, illetve a *disputatio* és a retorika kapcsolatán elgondolkodni a krónikákat illetően is, mivel a krónikában található kérdés-felelet több ponton is megidézi a középkori egyetemeken kiemelt szerepet kapó vitát (*disputatio*). Ezen kívül a műveltebb jegyzőknek nemcsak a történeti műveikben, hanem a levelezéseikben is megtalálhatóak a *disputatio* formai elemei.⁵⁸

A *disputatio* röviden összefoglalva tanítási és kutatási módszer, valamint vizsgatechnikai gyakorlat volt a középkori egyetemeken. A három beszélgető partner közötti szóbeli vita során az *opponens* ellenvetéseket fogalmazott meg a tézissel szemben, míg a *respondens* ezekre válaszul érvelt, majd a mester *determinatio* formájában megfogalmazta a vita eredményét, mindezt közönség előtt.⁵⁹ A Domenico által alkalmazott kérdés-felelet is a szóbeliségre és az implicit partneri eszmecserére helyezi a hangsúlyt, az érvelési struktúra elemei a krónikában (*posset*: kérdésfelvetés; *respondeo*: az állítás mellett szóló érvek; *concluditur*: a válasz összegzése) részben szintén a disputákra jellemző logikai szerkezetre emlékeztetnek. Mind az *autoritates*re (a krónikában a szemtanúk) való hivatkozás, mind az objektív igazság keresése (az árulás bebizonyítása) a *disputatio* formai elemeit hordozza. A krónikában használt személyes hangvételi narratíva és jelzők (például az orvos jellemzése *iniquus apostataként*) viszont közelebb állnak a középkori történetírás morális-retorikai hagyományaihoz,⁶⁰ mint a *disputatio* absztrakt logikai rendszeréhez. Összefoglalva a két árulás-történetet és a kérdés-felelet formában közölt magyarázatot, arra lehet következtetni, hogy Domenico célja nem csak az igazság keresése volt, hanem a történetben szereplő árulók tetteinek értékelése, és ezáltal a közösségi normák megerősítése. A követendő példa Angelo da Gravina hűséges magatartásában nyilvánult meg, még annak ellenére is, hogy Domenico némely döntésével nem értett egyet.

⁵⁷ „E basti quello che in questo avemo raccolto di più lunghe disposizioni de li astrolaghi sopra questa questione [...] Ed acciò che di questa questione utile si tragga per li lettori, diciamo che [...] Acciò che per chi leggerà sia più chiaro e aperto ad intendere, di molte e lunghe ragioni e sottili allegagioni de' detti savi ritrarremo al grosso e ricoglieremo, dicendo alquanti veri e chiari esempli e miracoli della sacra Scrittura sopra la detta materia.” NC, lib. 12, cap. 2, 1210-1220. Az áradást feldolgozó tanulmányban felvetették, hogy Giovanni az asztrológiai magyarázatokat kevésbé értette meg. Tehát a téma egyszerűbb formában történő közlésében a saját megértési képességei is meghatározóak voltak. Laurence Moulinier, Odile Redon, „L'inondation de 1333 à Florence. Récits et hypothèses de Giovanni Villani”, *Médiévales*, 36 (1999), 91-104, itt: 98.

⁵⁸ Zabbia, „Sulla scrittura della storia”, 549.

⁵⁹ Novikoff, *The Medieval Culture of Disputation*, 141; Sére, „Between *disputatio* and Polemics”, 81-83.

⁶⁰ Spiegel, „Political Utility in Medieval Historiography”, 86-87.

A hűtlenséggel szembeállított példát a hűség piedesztálra emelése jelentette, melyről például a magyar frakció követőjének, Colának az ágyasa is tanúságot tett. Domenicóék távozását követően ugyanis nála rejtőzött el Cola. A hozzá hűséges, férjezett asszony nem árulta el őt az egyik ellenfelüknek, Niccolónak, aki a durazzói-nápolyi frakció tagjának, Guglielmo jegyzőnek a megbízásából kereste és el akarta őt fogni.⁶¹ A házasságtörő asszony így lett a hűség példája, miközben Domenico számára az orvos hűtlensége és árulása az annak anyósa révén meglévő rokoni kötelékeket tette értéktelenné.

3.5. Az ellenfelek rosszindulata

A különbségtétel a két frakció között szinte minden esetben felmerül, amikor Domenico a frakciókat egy történeten belül említi, s jól láthatóan megkülönbözteti egymástól a két frakciót. A magyar frakció hozzá közelebb álló tagjai nem egyszerűen barátok, hanem testvérek (vérségi kapcsolat nélküli frakciótestvérek), továbbá több frakciótársát, akiket részletesebben nem mutat be, a követőiknek nevezi. A durazzói-nápolyi frakció tagjait már kevésbé pozitív kifejezések és jelzők társaságában említi, s feltűnően kerüli, hogy az ellenfelek közötti testvéri vagy baráti kötelékekről tegyen megfigyeléseket.

A markáns szembeállításon alapuló összevetések mellett akad példa a két frakció közötti közeledésre is. Domenico egy látványos, rövid ideig tartó kiengesztelődésről is beszámol még a frakcióharcok kezdetéhez kapcsolódóan, amikor az elmenekült Oderisi da Turri és néhány követője, büntetlenül visszatérhetett Gravinába. Oderisi ugyanis három napnyi bujdosást követően Ciccót kérte fel közvetítőnek, rajta keresztül megüzenték: amennyiben Angelo da Gravina és társai garantálják a biztonságukat, készek eléjük járulni és bocsánatot kérni vétkeikért. A megbocsájtás létrejöttében központi szerepet töltött be Angelo, aki „minden rosszat jóssággal akarván legyőzni” (*volens bonitate vincere omne malum*), arra kérte Nicolát, hogy az ellenük vétkezőket fogadják vissza és részesítsék kegyelmükben. A kiengesztelődést és a közöttük lévő *inimicitia* megszűnését a városban tartott ünnepség révén is kifejezték.⁶²

⁶¹ „[...] qui summo mane, sentito rumore nostri recessus, dictus videlicet Cola recondidit se in domo sue cuiusdam vicine, que, si fax dicere sit, sua ferebatur concubina, que eum recondidit in quodam suppidaneo, sub sera ferrea, in quo bona sua dotalia reposita erant. [...] Et tunc relatum fuit dicto Nicolao notarii Guillelmi quod dictus Cola reconditus staret in domo mulieris illius prescripte, in qua erat. Et veniens cum alio socio ad domum illam, ipsam domum, accenso lumine, undique perquisivit invenitque ibidem manticam unam plenam pannis dicti Cole et buccas quatuor in eadem, prout michi retulit Cola iam dictus; nec ipsum potuerunt aliquatenus invenire, cum mulier illa, sibi fidelis existens, eum noluerit indicare querentibus, sed ipsum negabat penitus fuisse ibidem.” Chr., cap. XXXII, 340-342.

⁶² „Dictus autem Hodorisius per dies tres existens absconditus cum certis suis sequacibus, consequenter misit ad eumdem Angelum internuncium Chiccum predictum, veniam petens commissi delicti; et si placeret ipsum et socios securare, paratus erat ad pedes venire capitami atque suos, veniam postulare. Angelus autem prefatus, volens bonitate vincere omne malum, rogavit etiam dictum iudicem Nicolaum capitanium, ut omnes qui contra eos taliter

A frakciók közötti béke és a városban tapasztalható egység leírását mindenesetre gyakran követik a nyugalom felbomlására utaló beszámolók. A kiengesztelődést követő napokban ismét a durazzói-nápolyi frakcióé volt a kezdeményező szerep: néhányan, akik nem viseltettek őszinte szívvel a magyar király iránt, s uralmát sem kívánták (*nec eius dominium affectabant*), családjukkal és kíséretükkel együtt Gravina elhagyásán gondolkodtak. Ezt a távozási szándékot – melyet hiábavalónak tartott a krónikás – a félelemmel magyarázza: olyasmitől féltek, amitől nem kellett volna félniük (*timebant quod non erat timendum*). A magyar frakció is érzékelte e változást, ugyanis a másik frakció tagjait az alábbi módon látták: bár cselekedni nem tudtak, különféle szavaik révén, önmagukat felfedve, szüntelenül hűtlen szívükről adtak tanúbizonyságot.⁶³ A magyar frakció – a frakciót és a város békéjét illetően is – az egyik legveszedelmesebb jelenségnek valóban az ellenfelek szavait tekintette. Mindez külön bemutatást kap: a fokozódó gyűlölet közepette a rosszindulatú ellenfelek aljas szavainak az erejét példázta, hogy Nicola félt a Gravina melletti *masserián* maradni, ezért beköltözött a város falain belülre.⁶⁴

A magyar királynak fogadandó hűségéről határozó városi gyűlésen az ellenfelek jellemzésére szolgáló *corrupto corde* kifejezésre itt bővebben kitérve, mely valenciáját megtartotta hosszabb időn át, a Trecentóban is a belső romlottság kifejezésére szolgált. A jelzős szerkezetből a *corruptust* nézve, már a klasszikus latinban is összetett jelentést fedezhetünk fel: Horatius és az ifjabb Plinius a sebek rothadó, fertőzött állapotát jellemezték így. A helytelen irányba történő változásra utalva, Cicero és Seneca is gyakran használták a *corruptust* az erkölcsi és intellektuális hanyatlás leírására. A *corruptus* Sallustius, Tacitus és Cicero esetében az egyéni és a társadalmi romlottságot bemutató leírásokban vált meghatározóvá.⁶⁵ Már a klasszikus latin példák is alkalmasak voltak arra, hogy a keresztény gondolkörbe adaptálják a *corruptust*, amit a belső érzékeléssel, s különösen a lélekkel és a szívvel társítottak. Szent Ágostonnál († 430) ugyan még nem alkot jelzős szerkezetet a szív és a romlottság, de levezetésében összeköti a kettőt. Számára a szív romlottsága a hit tisztaságát és az egyéni üdvösséget fenyegeti, de egyúttal bomlasztja a közösség egységét is.⁶⁶ Az ágostoni gondaltrendszerből több alkalommal

---

deliquerunt, reducat ad gratiam. Et dato responso internuntio memorato, abiit internuntius et rediit festinus cum Hodorisio et aliis pluribus secum culpatis, et ibidem, universis concurrentibus, factum est magnum festum.” Uo., cap. XXVI, 262.

⁶³ „Post paucos vero dies, hii qui corda sincera erga regem Ungarie non habebant, nec eius dominium affectabant, cogitabant quin possent terram exire cum eorum filiis et uxoribus. Et verum aliqui hoc cogitabant qui vane cogitaverunt, et timebant quod non erat timendum, immo continue infidelia corda sua monstrabant, continue verbis variis, non tamen operibus, dum non possent.” Uo., cap. XXVII, 262.

⁶⁴ „Tandem crescentibus odiis et verbis malignis emulorum malorum, timuit iudex Nicolaus in dicta massaria morari; sed ingrediens civitatem, in domibus Angeli supradicti cum sua familia potenter et curialiter cum omnibus morabatur.” Uo.

⁶⁵ „corruptus, -a, -um”, in *OLD*, 451.

⁶⁶ „[...] sed caritas ex deo est oremus ergo, ut ab illo detur, a quo iubetur. et per hanc magis timeamus, ne oues Christi spiritalis nequitiae gladio in corde, quam ne ferro in corpore trucidentur. ubi quandocumque quocumque

is merítő Fulgentius Ruspensis († 533) is a megromlott szívben látta az eretnokség, skizmatikusság és az egyházi egység megbontásának forrását. Ez a romlottság szerinte a sátáni befolyás következményeként válik a közösségi széthúzás katalizátorává.⁶⁷ Aquinói Tamás († 1274) szerint, aki értelmezi Arisztotelész megállapítását, a szív romlottsága az értelem működési zavarán keresztül mutatkozik meg, vagyis a lélek és test közötti harmónia felbomlását jelképezi.⁶⁸ Az utóbbi három értelmezést összegezve annyit lehet csak bizonyosan kijelenteni domenico krónikájával kapcsolatban, hogy a laikusok felé a mérvadó tekintélyek (Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás) gondolatait a prédikátorok is közvetítették, természetesen saját értelmezésükkel ellátva. A térségben igencsak aktívak voltak a ferences prédikátorok, akik itt a szokásuktól eltérően, nem a városokban telepedtek le, hanem mint Letizia Pellegrini fogalmazott, „mobilis közösségek” alakultak ki és ténylegesen vándorló életformát folytattak egyik településtől a másikig vándorolva.⁶⁹ A *corde corrupto* körüli gondolatrendszer a 14. században is ismert lehetett, mivel a kontextustól eltekintve, a belülről fakadó romlottság magyarázataként szolgált. Mindez kiváló lehetőséget teremtett Domenicónak arra, hogy a külső megnyilatkozásokból még csak sejthető rosszakaratot és eltévelyedést az ellenfelek szívének romlottságával hozza összefüggésbe.

A frakciók közötti különbségtétel a családi kapcsolatoknál is felfedezhető. A távozásukat megelőzően Domenico rendkívül szuggesztív formában osztotta meg a családtagjai iránti aggodalmát. Nemcsak számára, hanem társainak is fontos volt a családtagok biztonsága, és a másik frakcióról is ezt feltételezték. Ezt illusztrálja az a történet, mely szerint túszként tartották vissza az ellenfelek még egészen kicsi gyermekeit, abban bízva, hogy a városon kívül élő

---

mortis genere morituri sunt; magis timeamus, ne sensu interiore corrupto pereat castitas fidei, quam ne feminae uiolenter constuprentur in carne, qua uiolentia non uiolatur pudicitia, si mente seruatur, quoniam nec in carne uiolatur, quando uoluntas patientis sua turpiter carne non utitur, sed sine consensione tolerat, quod alius operatur [...].” Augustinus, *Epistulae*, in *CSEL*, 57, ed. Alois Goldbacher, Vindobonae, F. Tempsky – Lipsiae, V. Freitag, 1911, 128. sz., 484-496, itt: 489-490, §7.

⁶⁷ „Haec ergo quae sunt a nobis superius intimata, et alia multa quae aduersum catholicam et apostolicam fidem ab haereticis atque schismaticis proferuntur, impietatis vitio deputantur. Ipsa enim separatio impios ostendit, quae tales ecclesiastico corpori, non socios, sed aduersarios facit. Neque enim a conventu ecclesiasticae unitatis corpore separarentur, ac loco, nisi prius ab ecclesiastica fide descenderent (forte discederent) corde corrupto; neque a legitimo verbi Dei conjugio aperta impietate sejungerentur, nisi perfidas ac perversas cogitationes adulterina diabolicae constuprationis seminatione conciperent; quas nequiter interno foventes assensu, ad hoc postmodum nefaria locutione parerent, ut viperea similitudine propriis disrupti fetibus interirent.” Fulgentius Ruspensis, *Ad Euthymium de remissione peccatorum libri II*, in Id., *Opera II: Epistula XV, De veritate praedestinationis et gratiae Dei libri III*, ed. J. Fraipont (*CCSL*, 96a), Turnhout, Brepols, 1968, 649-707, itt: lib. I, cap. 16, 664-665.

⁶⁸ „Praeterea, philosophus dicit in I *De anima* quod intelligere corruptitur interius quodam corrupto, scilicet vel corde, vel calore naturali; quod quidem corruptitur, anima a corpore separata.” Thomas Aquinas, *Quaestiones de anima*, ed. James H. Robb (*Studies and texts*, 14), Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1968, q. 15, §3, 206.

⁶⁹ Bár Gravina Apulia része, az egyházi hierarchia és a szerzetesrendek szempontjából már Basilicatához (tágabban Lucaniát kell alatta értenünk, mivel Basilicata eredetileg egy normann kori, „mesterségesen” létrehozott közigazgatási egység volt, s nem fedte le kulturális és földrajzi szempontból sem a teljes Lucaniát) tartozott. Letizia Pellegrini, „I Frati Minori: un’eccezione da interpretare”, in Cosimo Damiano Fonseca (a c. di), *Storia della Basilicata, 2: Il Medioevo* (Storia e Società), Bari – Roma, Laterza, repr. 2021, 387-434.

apákat a fiaik iránti szeretetük (*filiorum suorum amore*) majd visszafogja (*compescerentur*) a gonosz tettek elkövetésétől. Azonban ennek az ellenkezője történt: az apák gonosz szívből (*malo eorum corde*) eredően még rosszabb tetteket vittek véghez, s nem gondoskodtak fiaikról (*de suis filiis non curantes*).⁷⁰ Az ellenfelek rosszindulata kiegészül a kegyetlenkedésükkel is, ami többek között a városi gyűlésen felszólaló Martuccio kínhalálát idézi elő. Mindezt egy nagyobb megközelítésben, a kegyetlenkedéseket-büntetések-könyörületet magában foglaló példák révén mutatja be Domenico. Ezek elemzése az ötödik fejezet tárgyát képezik.

---

⁷⁰ „Tunc similiter captus est cum eodem puero filius parvulus, eiusdem etatis, Hodorisii supradicti et in eodem palatio positus velut obses, ex eo quod patres eorum, qui extra terram erant, filiorum suorum compescerentur amore ad mala paranda; sed fuit in contrarium cogitatum, quia, malo eorum corde, peius operabantur, de suis filiis non curantes.” Chr., cap. XXVII, 272.

4. fejezet. Büntetés és irgalom a háború közepette

Az eddigiekben kisebb mértékben ugyan, de már felmerült, hogy az érzelmek nem választhatóak el a testtől.¹ Mindez a közösségek szenvedését illetően még nyilvánvalóbbá válik, akik a háború közepette többféle tortúrán mentek keresztül: egyeseket elfogtak és a váltságdíj miatt kínoztak meg; másokat példastatuáló céllal a rettenet színházát² megidézve, szörnyű kínhalállal büntettek; s több polgár a saját kevélysége és hűtlensége vagy a fősvény zsoldosok miatt gyötrődött. Mindazonáltal, a kegyetlenkedésnek és szenvedéseknek bizonyos alkalmakkor véget vethetett a könyörületesség. A jankiáltások vagy a könyörületért esedezés például olyan érzelmi gyakorlatokként értékelhetők, amelyek kiválthatták mások könyörületét, de a könnyek hullatása és a sírás a bűnbánat kifejezésén kívül,³ ugyancsak utalhatott a fájdalomra is, s könyörületre indíthatta mások szívét.

A megkínzott testre – és általában a testre – a középkort illetően a dualizmus helyett helyesebb a trializmus fogalmát alkalmazni, amely a test, lélek és elme egységét hangsúlyozza.⁴ Hasonló konklúzióra jut Daniel Baraz is, aki a kegyetlenségnek a középkori filozófiában és erkölcsstanban megjelenő, Senecán alapuló recepcióját vizsgálja. Szerinte a kegyetlenség először Clairvaux-i Bernát († 1153), majd Aquinói Tamás értelmezésében fordult át a Senecánál még nagyon is testi kifejezést kapó fizikai, külső szintről a belső, lelki szintre, miközben a test és a lélek közötti kapcsolat egymással összefüggésbe, és nem szétválasztásra kerülnek.⁵ Ez látható lesz a foggiai közösség kínzását bemutató szöveg hely esetében is, ahol Domenico di Gravina a városiak meggyötrését a *macerare* ige révén fejezi ki, melynek mentális vonatkozása is van a fizikai sanyargatás mellett.⁶

Domenico krónikájában a test a maga teljességében gyakran a kínzásokkal összefüggésben

---

¹ Erre utal több címadás is, amely a „megtestesült érzelmek” vagy az érzelem és a test közötti kapcsolatra építenek. Piroska Nagy, „Puissances médiévales de la passion incarnée”, in Ingrid Kasten (Hrsg.), *Machtvolle Gefühle*, Berlin, De Gruyter, 311-329, illetve magyar változatban: Nagy Piroska, „A megtestesült szenvedélyek a középkorban”, in Boros Gábor, Szalai Judit (szerk.), *Az érzelmek filozófiája. Szisztematikus-történeti tanulmányok*, Budapest, L'Harmattan, 2011, 60-79; Dolores Martín-Moruno, Beatriz Pichel (eds.), *Emotional Bodies. The Historical Performativity of Emotions*, Chicago, University of Illinois Press, 2019.

² Richard van Dülmen, *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrítuálék a kora újkorban*, ford. Bérczes Tibor, Budapest, Századvég - Hajnal István Kör, 1990. A középkori kínzásleírások retorikájához: Jody Enders, *The Medieval Theater of Cruelty, Rhetoric, Memory, Violence*, Ithaca – New York, Cornell University Press, 1999.

³ Piroska Nagy, *Le don des larmes au Moyen Âge. Un instrument spirituel en quête d'institution (Xe-XIIIe siècle)*, Paris, Albin Michel, 2000; Elina Gertsman (ed.), *Crying in the Middle Ages: Tears of History*, London - New York, Routledge, 2012; Per Försberg, Erika Kihlman, Mia Åkestam, Gunnell Engwall (eds.), *Tears, Sighs and Laughter: Expressions of Emotions in the Middle Ages* (Konferenser, 92), Stockholm, Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2017.

⁴ Caroline Bynum, „Why All the Fuss about the Body? A Medievalist's Perspective”, *Critical Inquiry*, 22 (1995), no. 1, 1-33.

⁵ Daniel Baraz, „Seneca, Ethics, and the Body. The Treatment of Cruelty in Medieval Thought”, *Journal of the History of Ideas*, 59 (1998), no. 2, 195-215, kül. 200-207.

⁶ „macerō” in *OLD*, 1057.

jelenik meg. Ez alapján három eltérő értelmezési csoport különíthető el, amennyiben a *tormentum*,⁷ szóból indulunk ki. 1) Domenico beszámol a királyok és a megbízott bírók által elrendelt kínváltásokról; 2) a zsoldosok által végrehajtott kínzásokról, hogy váltságdíjat csikarhassanak ki az elfogottakból vagy megsarcolhassák a közösségeket; 3) illetve a városok, falvak elleni támadások során az adott település népe ellen elkövetett tortúrákról. Ezek a leírások gyakran egy-egy embert vagy egy közösséget helyeznek a középpontba, bemutatva azt, hogyan és milyen okból szenvedték el a kínzásokat.

A száműzetésben élő gravinai magyar frakció célja az volt, hogy információkat szerezzen a Gravinában maradt családtagjaikról, barátaikról és követőikről, ezért számos beszámoló a kínzásokról olyan szemtanúktól származik, akik el tudtak menekülni a megtorlások elől. A száműzetés idején különösen nagy jelentősége van a testi erőszakról és a kínzásokról szóló elbeszéléseknek.⁸ Egyrészt ezek megkönnyítik a közösség és az erőszakot elkövető csoportok közötti különbségtételt, másrészt a kínzásokról szóló történetek hozzájárulnak ahhoz, hogy megerősödjön a száműzöttek egymás iránti elköteleződése. Ezen túl pedig Domenicónak fontos célja a *humilitas* gyakorlásának a hangsúlyozása is.

4.1. Kegyetlenség és könyörület Foggiaiban

A krónika egyik passzusa szerint a német zsoldosok Konrad Wolf von Wolfurt vezetésével 1348-ban az elfogott foggiái polgárokat éjjel-nappal őrizték és különféle kínzásokkal gyötörték. E kínzások közül a krónikás egyetlen eljárást (fogak kitépése) nevez meg, hogy jobban kiemelhesse annak kegyetlen voltát. A Foggia elleni támadás magyarázatában jelentős szerepet kap a zsoldosok kapzsisága, akik nem elégedtek meg a Foggiaiban lévő, nagy mennyiségű élelmiszerkészlet birtokbavételével, hanem teljes szegénységbe taszították a városiakat, így 22 ezer unciát kitevő összegre tettek szert.⁹ Foggia a nápolyi Anjouknak fogadott hűséget, ezért a polgárok a városhoz közel található, Lucera közelében tartózkodó Tarantói Lajostól kért

⁷ Sevillai Izidor magyarázatában már összefüggésbe kerül a test és az elme: a *tormenta* olyan kínzóeszköz, amely a test szenvedése révén az elme csavarodását és megtörését idézi elő. „Tormenta vero, quod torquendo mentem inveniunt.” Isidorus Hispalensis, *Etymologiarum sive originum libri XX*, ed. W. M. Lindsay (Scriptorium Classicorum Bibliotheca Oxoniensis), Oxford, Clarendon, 1911, lib. V, xxvii, 21-22. Cf. Edward Peters, *Torture*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, repr. 1996, 55.

⁸ Az erőszakot bemutató történeteknek a társadalmi-közösségi funkciója és hatása közötti különbségtételre: Stephanie L. Cobb, *Divine Deliverance. Pain and Painlessness in Early Christian Martyr Texts*, Oakland, University of California Press, 2017, ebook, itt: 89-90.

⁹ „Tunc cunctus exercitus Theotonicorum, civitatis ipsius victualibus perquisitis, in qua maximam copiam invenerunt, ibidem conquiescere ordinarunt, et constitutis guardiis oportunitis, die noctuque circa reccatum captivorum miserorum concivium intendebant, variis tormentorum generibus macerantes eosdem, opprimentes eos evulsionibus dentium usque ad eorum ultimam paupertatem. Sicque fertur quod facta summa totius acquisite robbe in civitate iam dicta, et in castro ipsius ecclesie cumulata pecunia, inventum fuit communiter dictum exercitum lucratum fuisse ibidem in pecunia vigintiduo milia unciarum.” Chr, cap. XXIII, 236.

segítségét a támadás előtt, ő azonban megtagadta a segítségnyújtást.¹⁰ A beszámoló révén Domenico két tanulságra is rámutat: a városiak kárára elkövetett kegyetlenségekre, valamint a kiszolgáltatottságukra, ugyanis az, akinek meg kellett volna szánnia őket és védelmet kellett volna biztosítania számukra, elmulasztotta azt teljesíteni.

Domenico Foggiaát illetően megemlékezik a nők elleni erőszakról is. Megkapó, ahogy leírja Trivento grófjának¹¹ együttérzését a védtelen, jajveszékélő nők iránt. A gróf elhatározta, hogy nem hagyja a nőket megbecsteleníteni, s intézkedett arról, hogy a nőket helyezték a védelme alá. Noha az asszonyok számára ismeretlen volt a gróf, felismerték, hogy erényeit és szándékait tekintve is nemes úrhoz illően viselkedik,¹² köréje gyűltek és hozzá intézték könyörgésüket (melyet szintén a kiáltozás révén fejeztek ki). Ez volt az a pillanat, amely érzelmi kötődést alakított ki a gróf és a nők, illetve gyermekeik között. A gróf ugyanis könnyes arccal fordult a védelméért könyörgő asszonyokhoz, amely a *pietás*át jelzi, s az általa kimondott szavak révén Domenico felidézi Máté evangéliumát (Mt 14,27), amely a félelem megtagadása mellett e szavak kimondója iránti bizalmon és a benne való hiten alapul, ugyanis a gróf ezt válaszolja az asszonyoknak: „Ne féljetek!” A védelem jelentőségét mutatja, hogy azok a nők, s különösen a szüzek, akik a templomon (amely általában menedékjogot biztosított a középkorban)¹³ és a gróf védelmén kívül álltak és otthonaikban tartózkodtak – függetlenül attól, hogy nemesek vagy közrendűek voltak –, a katonák által elkövetett nemi erőszak áldozataivá váltak.¹⁴

A templomi menedék ugyanakkor két nap múltán nyomorúságos tömlöccé változott, ahonnan az ott lévő sokaság kijönni sem tudott, a felhalmozódott ürülék és vizelet miatt pedig elviselhetetlenné vált a bűz. Ezek adnak magyarázatot a gróf újabb könyörületére, aki elhatározta, hogy a németektől engedélyt szerez arra, hogy az asszonyokat a városon kívülre vezethesse.¹⁵ Az engedély megszerzése után a gróf és az asszonyok közötti dialógus szintén

¹⁰ „Credentes cives dicte terre quod rex eorum Lodoycus cum suo exercitu convicino de Luceria eis in auxilium adveniret, pro ut eadem nocte expressum nuntium transmissum serunt. Qui dum nuntius advenisset, respondens retulit nullum habere posse a rege succursum, tamen nullus venire confidat.” Uo., cap. XXIII, 232.

¹¹ Nicola d’Evoli (Eboli). Uo., 629, 233. jegyzet.

¹² Trivento grófjának bemutatásában a lovagregények hatását feltételezik a kutatók, de konkrét forrást nem tudtak azonosítani. Uo., 41.

¹³ Van Dülmen, *A rettenet színháza*, 19.

¹⁴ „Erat autem in dicto exercitu comes Triventi latinus cum gente sua, qui compatiens tanto ululami mulierum adunatarum in ecclesia memorata, se opposuit ante dictam ecclesiam, et cum instantia petiit, rogans dictum Corradum [Konrad Wolf von Wolfurt – Betoldás V. Á.] et alios caporales ut mulieres predictas vituperare nullatenus consentirent, sed eas custodie sue darent, per universum exercitum banno emisso. Mulieres autem predictae, ut viderunt nobilem dominum illum supplicare pro illis, licet esset eis incognitus, adheserunt se universaliter circa ipsum, clamando: »Domine, miserere. Nos suscipe commendatas«. At comes idem statuens se viriliter ante portas ecclesie, compatiens stridori inexaudibili mulierum et tantorum infantium parvulorum, alta voce et vultu flebili assecuravit easdem, asserens: »Nolite timere«. Mulieres autem alie que suo fato invente sunt per domos earum, magno vituperio sunt reducte, virgines precipue et puelle, nobilis fuerit vel villana.” Chr., cap. XXIII, 234-236.

¹⁵ „Steterunt autem mulieres ipse in dicta ecclesia per dies duos et noctes, in qua, propter multitudinem earumdem, affitus et foetor maximus generatur ex stercore et urina sparsis ibidem, cum ex ea non possent exire. Cogitavit autem dictus comes eas emittere extra terram, exercitus licentia impetrata.” Uo., 236.

erre a könyörületre épül: a gróf ugyan belefáradt az őrizetükbe, de leginkább megszánja őket, hiszen a nők rendkívüli szorongatásban, nyomorultul sínylődnek és éheznek. Domenico csupán a grófnak az asszonyoknak elmondott felszólításán – amely a reménytelen foggiai körülményeiket veszi sorra – keresztül tárja fel a foggiaiak bűneit, amely szerint a város elleni támadáshoz és az asszonyok szenvedéséhez hozzájárult a férjeik zsarnoksága is. E moralizáló magyarázatot a pragmatikus kényszer bemutató érvelés zárja: a városban minden elveszett számukra, a városra törő ellenség pedig valamennyi javukat megkaparintotta; ezek hallatán kell elszánniuk magukat a város elhagyására.¹⁶ A korábbi könyörgés és az azt követő könyörület révén kialakult köteléket használja fel tulajdonképpen a gróf arra, hogy a nőket cselekvésre ösztönözze. Nem marad el a könyörületes szándéktól a nők alázatossága, akik közül elsőként a város legelőkelőbb nemes asszonyai mondtak köszönetet, majd kérték, hogy Ascoli Satrianóba (Foggiatól 35 km-re délre) kísérik őket.¹⁷

A lovagi erényeket gyakorló, nőket oltalmazó „hős” alakja és közbenjárása azonban kivételnek számít a krónikában. Ennek ellenpéldáját szolgáltatja az Andria elleni, 1349. évi támadás. A gyászoló, bánkódó nők a templomban mindhiába kerestek menedéket, a kincsek után kutató katonák ugyanis a nők haját kibontották, ruhájukat pedig részben letépték róluk. Miután e nőket minden értéküktől megfosztották, kivezették őket a templomból és megerőszakolták, különösen a szép szüzeket. Amint Domenico megjegyzi, nem akadt senki, aki részvételt viseltetett volna a gyermekek iránt, akik sírva kiáltoztak anyjukhoz, de e nők férjei is tehetetlenek voltak, akiket különféle, kegyetlen kínzásoknak vetettek alá.¹⁸

4.2. A kevélyek megbüntetése és az alázatosak megkímélése

Később Domenico úgy vélekedik a zsoldosok támadásáról, hogy a polgároknak jobb nem ellenállást tanúsítani, hanem teljesíteniük kell a követeléseiket, ha meg akarnak az erőszakos

¹⁶ „Et obtenta licentia, dixit comes mulieribus ipsis: »Domine mulieres, iam tedet me vestre custodie et compatiar vobis inhabilis vestri status in tanta artitudine et angustia vos hic stare et fame perire. [...] Heic enim in terra Fogie, ex tyrannitate virorum vestrorum, amodo habitare nequitis, nam domus vestrae et bona vestra omnia sunt inimico vestro exercitui distributa, nec aliqua spes est pro nunc recuperationis illorum«”. Uo.

¹⁷ „At mulieres ille singule, inter quas erant domina plurime nobilissimae civitatis, prime loquentes, regratiantes humiliter dicto corniti, supplicaverunt ut apud Exculum eas sociari fideliter dignaretur.” Uo.

¹⁸ „Mulieres autem que in ecclesia tristes erant, ruptis ianuis, per violentum exercitum, dicte ecclesie, ab ipso exercitu capiuntur, que, solutis crinibus et nudatis quasi vestibus, perquiruntur earum thesauro. Quibus penitus disrobotatis, extra ducuntur ecclesiam singillatim, virgines precipue et puelle fornicatorie violande. Pueri earum flentes clamitant apud matres, nec est qui compatiatur tantis stridoribus superstitem maritorum torturis multifariis inductorum.” Uo., cap. LVIII, 522.

fellépéstől menekülni.¹⁹ Ezt a következtetést ugyanakkor azon városok és falvak számára tartja fenn, amelyek a nápolyi Anjouk oldalán álltak. Ezért is nevezi az egyik esetben őket lázadóknak, akik az athéni herceg²⁰ földjére (Casamassima) vonultak vissza. Néhány közösség a zsoldosoknak inkább ellátmányt adott vagy a sértetlenségük érdekében fizettek a kompániának, hogy elkerüljék a támadást. A zsoldosoknak azonban nemcsak haszonszerzési és létfenntartási céljaik vannak, mivel a támadások ürügyén a magyar király érdekében hódoltatják a közösségeket. Domenico egy bibliai szöveghely átalakítása (vagy fejből nem tudta pontosan visszaidézni a pontos szöveget) révén magyarázza el, miszerint Casamassima népe elfelejtette Krisztus szavait: a király nem-e ül le előbb megfontolni azt, hogy tízezer katonájával szembeszállhat-e a másik királlyal, aki húszezer katonával jön ellene?²¹ Ezután levonja a történet tanulságait: ha ezek a nyomorult polgárok belátó módon cselekednek, nem kellett volna elszenvedniük annyi igazságtalanságot, vérontást és veszteséget. Ám gögjük és előrelátásuk hiánya miatt megfosztották magukat e jel felismerésétől, ezért méltán és megérdemelten kellett elszenvedniük a legsúlyosabb csapásokat”.²²

Az apuliaiakat akár Nagy Lajos is kegyetlen ostrommal büntethette, amennyiben megtagadták tőle a hűséget, s a kevélység bűnébe estek, pedig annak ellentétpárját, a *humilitas* erényét kellett volna gyakorolniuk. Contursi polgárai például saját védelmüket erősebbnek vélték, ezért lázadó módon szembefordultak a királyi sereggel. Domenico a polgárok vakmerő elbizakodottságát állítja szembe a *humilitas* hiányával, ugyanis ők inkább dacoltak a királlyal, semmint alázatosan meghódoltak volna. Lajos elsősorban ezért adott parancsot a város elpusztítására. Ehhez társult azonban egy politikai szempont is: Contursi a király hűségét elhagyó Roberto Sanseverino birtoka volt. A kegyetlen ostrom így a krónikás szerint egyszerre jelentette a király tekintélyét elutasító magatartás megtorlását és a kevélyek megbüntetését.²³

¹⁹ Hozzá kell tenni, hogy a zsoldosokról részben sztereotip minták alapján írtak a szerzők. John France, „Mercenaries and Paid Men. The Mercenary Identity in the Middle Ages. Introduction”, in Id. (ed.), *Mercenaries and Paid Men. The Mercenary Identity in the Middle Ages*, Boston – Leiden, Brill, 2008, 1-13.

²⁰ VI. Walter, Brienne grófja, aki a nápolyi udvarban nevelkedett, hercegi címe csak névleges volt. VI. Walter 1320/21 k. feleségül vette Róbert testvérenek, Tarantói Fülöpnek a lányát, Beatricét. Guy Perry, *The Briennes. The Rise and Fall of a Champoenois Dynasty in the Age of the Crusades, c. 950-1356*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018, 142-183. Az említett *casalia*, Casamassima, Bari környékén volt. Chr., 657, 643. jegyzet, 676.

²¹ „Sed quia verborum Christi fuerunt immemores miseri casaleni, que, evangelista testante, sacrosancta cantat ecclesia, cum dicit: »**Aut quis rex iturus adversus alium regem, non sedens prius cogitat, si posset cum decem milibus occurrere ei, qui cum viginti milibus venit ad se? Alioquin eo longe agente rogat ea que pacis sunt.**«.” (Kiemelés V. Á.) Uo., cap. LVIII, 518-520. Az evangéliumi passzus szerint: „**Aut quis rex, iturus committere bellum adversus alium regem, nonne sedens prius cogitat, si possit cum decem millibus occurrere ei, qui cum viginti millibus venit ad se? Alioquin adhuc illo longe agente, legationem mittens, rogat ea quae pacis sunt.**” (Kiemelés V. Á.) Lc 14,31-32: BCIV, 1638.

²² „Si ergo iidem cives miseri sic egissent, tantas illatas iniurias, cedens et dampna integra non tulissent; sed quia eorum superbia et improvidentia abstulit illis signum, dignum fuit et merito pessime illos pati.” Chr., cap. LVIII, 520.

²³ „Deinde precedit rex idem, et ammoto inde exercitu, pervenit apud Contursium, que terra erat domini Roberti de Sancto Severino; cui adherente exercitu, viri terre ipsius super muros eius, se fortiores esse credentes, exercitui regio se rebelles ostendunt [...] Rex, ut audivit presumptuosam insaniam populi dicte terre maluisse potius

A sorrentóiak ugyancsak elbizakodottá váltak, saját erejükben bízva nem voltak hajlandóak alávetni magukat a királynak. A Nápolyi-öbölben fekvő város megtöréséhez a király a hozzá hű közösségekre és flottáikra támaszkodott. Amalfi vidékének tengermelléki és hegyvidéki településeiből verbuválódott az a sereg, amely a sorrentóiak makacs ellenállását igyekezett megtörni, s amely a város polgáira mérhetelen pusztulást hozott.²⁴

Büntetésben részesült a Sarno folyó mentén fekvő Scafati népe is. A falu a Santa Maria di Realvalle ciszterci apátságához tartozott. Az apát parancsára lebontották a Sarnón átvezető hidat, hogy azon a király ne kelhessen át a seregével. Lajos követeket küldött az apáthoz, akiket azzal az üzenettel küldtek vissza, hogy az apát Nápolyban, a királyi udvarban tartózkodik, a falu népe pedig engedély hiányában nem járulhat hozzá, hogy a királyt továbbengedjék. A válasz hallatán Lajos haragra gerjedt, majd parancsot adott a katonáinak, folyón való átkelésre. Miután átkeltek és betörték a faluba, a király haragjához mérhető volt pusztításuk: tomboló dühöngéssel sújtottak le a falubeliekre, majd az egész falut felprédáltak.²⁵ Ebben az esetben viszont az apát bűnbánatot gyakorolt és sikerült elnyernie a király könyörületét. Lajos kegyesen fogadta őt, majd engedélyt kért tőle a várba történő belépéshez, ahol a kettejük közötti megbékélést egy szimbolikus gesztussal, közös étkezéssel zárták.²⁶ Mint utaltam rá a király bosszúját bemutató alfejezetben, a jó királynak valóban könyörületesnek kellett lennie. Nemcsak azért, hogy alattvalói jóindulatát elnyerje, hanem Giovanni Villanihoz hasonlóan, a krónikaírók többsége rámutat annak fontosságára, hogy az uralkodó nem zárhatja el belsőjét a könyörületet kérők előtt, továbbá más érzékszerveivel, mint például a füleivel, szintén készen kell állnia arra, hogy könyörgésüket meghallgassa.²⁷ Erre nyújt példát Matthew Paris († 1259) egyik szöveghelye, amelynél a könyörtelen, haragra gerjedt és felfuvalkodott II. Frigyes császárral kapcsolatban kifejti: az 1247-ben a megzavarodott és védelem nélkül maradt pármai polgárok, akik észlelték, hogy már a pápa sem támogatja őket korábbi ígérete ellenére, követséget küldtek Frigyeshez a békekötés érdekében. Frigyes egyáltalán nem volt hajlandó könyörületet mutatni irányukban, sem szívét, sem fülét nem nyitotta meg a könyörgők előtt, ami kiváltotta Isten nemtetszését.²⁸

---

repugnare in suum exercitum, quam verbo humili se sue subdere potestati, assentiit totali dissipationi ipsius, eo presertim quod terram ipsam fore perceptit domini Roberti de Sancto Severino sui rebellis.” Uo., cap. LXVI, 562.

²⁴ „Civitas autem Surrenti in sua fortitudine se confidens, se subdere noluit imperio dicti regis. [...] Cuius mandato concurrunt universa loca maritime et montane partium Amalfie et ad subvertendam duritiem Surrentinam unusquisque conatur; unde maxima rerum strages fit civibus dicte terre.” Uo., cap. LXX, 582.

²⁵ „Iratum autem rex de responsione tyrannica, iuxit Ungaros flumine transire; et transeuntes equorum potentia fluvium, irruunt in casale et homines casalis percutebant cum furore totumque casale consumunt in preda”. Uo., 578.

²⁶ „Quem rex idem gratiose recipiens, petiit castrum velle entrare, et properans ingressus est castrum et ibi prandium rex assumit.” Uo., 580.

²⁷ Ez is bibliai reminiscencia: „Domine exaudi vocem meam, fiant aures tuae intendentes ad vocem deprecationis meae”. Ps 129,2: BCIV, 935.

²⁸ „Cives igitur confusi videntes se undique desolatos, et Papali succursu sibi promisso penitus destitutes, missis legationibus rogabant quae pacis erant, misericordiam non iudicium postulantes; sed immisericos F[rethericus]

Nehéz megítélni, mennyire tartották jó királynak Lajost, de a példák – a büntetés és a kegyesség – többnyire arra ösztönözték a városokat, falvakat és váruradalmakat, hogy követeiket a király táborába küldjék, s azok előtte készségesen hódulatukat tegyék, illetve homágiumot fogadjanak neki. Mindezt Lajos királyi kegyének ölelésével viszonzta, derűs arccal tekintett rájuk, szeretetét és tiszteletét is kifejezte feléjük.²⁹ Ezekben a leírásokban az erőszakos támadások és a polgárok sanyargatása kevésbé vannak részletezve, hiszen a kegyetlenkedések a bűnök megtörését és a hűség kikényszerítését szolgálták, amelyeket idővel a király *miseriordiája* ellensúlyozott, ezért eltérnek az ellenfelek támadásaira vonatkozó beszámolóktól. A kínzások ugyanakkor nemcsak az ostromokat kísérték, hanem részévé váltak a zsoldosok fősvénységét bemutató történeteknek, vagy azoknak a szöveghelyeknek, amelyekben Domenico a Gravinában maradt társaik további sorsát ismerteti a városból történő távozásuk után.

4.3. Tortúra az aversai táborban

Domenico csak néhány kínzást ismertet részletesen, melyek egy-egy ember kínzása köré épülnek, és ha az irgalom felől nézzük, egyik sem járt könnyörülettel. A szerző számára ezek inkább a kegyetlenség példái, melyek közül kettőt emel ki részletesen: Tricarico és Chiaromonte grófjának, Ruggero Sanseverinónak a megkínzását, illetve a gravinai társát, Martucciót. Bár ezek eltérnek egymástól, a Ruggeróra vonatkozó beszámoló is figyelmet érdemel, mivel a távolságtartó nézőpont ellenére, szuggesztív leírást ad a testi fájdalmakról. Ruggerót a Nápolyi Királyság több bárójával és főemberével együtt a magyarok és a német zsoldosok ejtették fogságba 1349. június 6-án a Nápolytól és Aversától közel azonos távolságra található, Melito melletti csatát követően, amikor a nápolyi udvar által kiállított hadsereget legyőzték.³⁰

Ugyanakkor a foglyok megkínzása nem volt szükségszerű: a fogva tartás szabályai elméletileg garantálták az előkelő származásúak sértetlenségét. I. Alfonz nápolyi király (1442-1448, V. Alfonz néven aragóniai király 1416-1458 között) jogtudósa, Paride del Pozzo († 1493) a hűbéri kapcsolatok analógiájaként írja le a fogva tartó és a fogoly között létrejövő köteléket.

---

iracundia succensus et in arrogantiam elevatus viscera misericordiae clausit exorantibus, nec miseris aurem benignitatis alicujus, quod Deo displicuit, dignabatur commodare”. Mattheus Parisiensis, *Chronica majora*, vol. IV, ed. Henry Richards Luard, London, Longman, 1877, 648.

²⁹ „Et dum sic rex in campo ipso quiesceret, nuntii et syndici circumstantium civitatum, villarum et castrorum undique concurrunt ad ipsum, fidelitatis homagium prestituri libenter. At rex recipiens singulos ad gratie sue sinum, singulos vultu ylari conspicit, singulos diligit et honorat”. Chr., cap. LXX, 582.

³⁰ A csata értelmezéséhez: Pór, *Nagy Lajos*, 194-196; Miskolczy, *Magyar-olasz*, 159-161; Kristó, *Az Anjou-kor háborúi*, 117.

Eszerint a fogva tartó kötelessége a fogoly testi épségéről gondoskodni, tilos halállal fenyegetnie vagy megkínoznia, s a váltságdíj értéke sem haladhatta meg a földbirtokból származó éves jövedelmek összegét. A fogvatartott hűséggel tartozott fogva tartója irányában, nem szökhetett meg, a váltságdíj megfizetésének kötelezettségét utódai megörökölték, s csak akkor szabadulhatott fizetés nélkül, ha az életveszélyes fogva tartási körülmények okot adtak arra, hogy felszabadítsák őt a kötelék alól. Paride del Pozzo azonban megjegyzi, hogy a foglyok kíntásának tilalma nem vonatkozik arra az esetre, ha az illető zsoldosok kezébe kerül, akik a váltságdíj kicsikarása érdekében a foglyaik testét tortúráknak vetik alá.³¹

Az előbbiekből a zsoldosokra vonatkozó kivétel érvényesül a krónikában, ugyanis Domenico leírása szerint a Melitónál elfogott előkelőket a német zsoldosok kínozták meg. Mindezek hátterében egy komolyabb konfliktus állt, mely a német zsoldosvezérek és Lackfi István között alakult ki: Nagy Lajos elmaradt megközelítőleg 150 ezer aranyforintnyi zsold megfizetésével, melynek megtérítését a német zsoldosvezérek a győzelmet követően a királyt képviselő Lackfi Istvántól követelték.³² A zsold kifizetéséről kialakult vita során felmerült, hogy a hiányzó összeg egy részét a váltságdíj révén pótolják. E javaslatot az egyik zsoldosvezér, Werner von Urslingen³³ így terjesztette elő: „Javaslom tehát, hogy vegyük újra elő az elfogott urakat, s préseljünk ki belőlük vesszőzéssel egy csinos kis váltságdíjat”.³⁴ Domenico a kíntást Ruggero példáján keresztül mutatja be, más előkelők tortúráját részletesebben nem említi. Feltehetőleg a gravinai magyar frakció a száműzetésben is érdeklődést mutatott a Sanseverinókra vonatkozó hírek után, jóllehet a Sanseverinók közelgő támadása miatt kellett elmenekülniük Gravinából. A beszámolóban mindenesetre nem lehet felfedezni semmilyen erkölcsi ítéletet Domenico részéről Ruggerót illetően, sőt igen érzékletesen adja vissza Ruggero gyötrelmeit: „A magyar jegyző, Miklós, a vajda titkára mondta el nekem, hogy előbb Ruggerót,

³¹ Paride à Puteo, „De re militari”, in *Tractatus universi iuris*, ed. Francesco Ziletti, Roma, 1584-1586, tom. 16, 386-428, itt: 421; Maurice H. Keen, *The Laws of War in the Late Middle Ages* (Routledge Library Editions: Military and Naval History, 16), London – New York, Routledge, repr. 2016, 243; Michael E. Goodich, *Violence and Miracle in the Fourteenth Century. Private Grief and Public Salvation*, Chicago – London, The University of Chicago Press, 1995, 126-127.

³² „Ceperunt autem Theotonici cum inopunitate petere dicto domino voyvade gagia eis debita pro tempore preterito mensium junii, julii et augusti, que erant in summa ultra centum quinquaginta milia florenorum, dicentes: »Domine voyvada, ecce pro gagiis nostris solvere nobis habetis tantam pecuniam: solvite nobis; sin autem, indemnitati nostre nos ipsi providebimus oportune.«” Chr., cap. LII, 478. A konfliktus bővebb hátteréhez: Virágh Ágnes, „A nápolyi hadjáratok ismeretlen epizódja: az aversai zsoldoslázadás”, *Belvedere Meridionale*, 32 (2020), 2. sz., 119-132; Ágnes Virágh, „Mercenary uprisings (1349, 1350) in Apulia during the dynastic war of the Angevins”, in *Mercenaries and Crusaders*, ed. Attila Bárány (Memoria Hungariae, 15), Debrecen, HUN-REN – University of Debrecen, Research Group “Military History of Medieval Hungary and Central Europe”, 2024, 191-214.

³³ Werner (megh. 1353) 1342-ben alapította az első „Nagy Komániát”, 1347-től Nagy Lajos szolgálatában állt, 1348-ban Johanna királynő bérelte fel, 1349-ben ismét Nagy Lajossal szerződött. Francesca Maria Vaglianti, „Werner von Urslingen”, in *Lexikon des Mittelalters*, IX, Stuttgart – Weimar, Metzler, 1999, col. 4-5.

³⁴ „»Consulo igitur, ut captivos dominos in nostris manibus resumamus et eos ad decentem recantum comprimamus eorum flagello corporeo [...]«” Chr., cap. LII, 482.

Tricarico grófját kínozták meg, majd őt a földre vetették, ruháitól megfosztva, mintha csak egy igen nagy pallón járkálnának, a gyomrát taposták, s ezután egy égő husáanggal a húsát könyörtelenül verték, olyannyira, hogy az egész teste a talpától a feje tetejéig vérben úszott.”³⁵ Ez az eset részben a testi kínzások közepette kibontakozó kiáltásra szolgáltat példát: Ruggero félholt állapotban már nem volt képes tovább elviselni a kínokat, majd kiabálni kezdett, hogy átadja minden vagyonát szabadulása érdekében.³⁶

Maga a kínzás bemutatása általános nézőpontból indul, majd egyre szemléletesebbé válik a megkínzott testet érő gyötrelmek leírása. A narrációból az is látszik a szemtanú megnevezése révén, hogy a részletes kidolgozás ellenére a kínzás folyamatáról formált tapasztalat a külső megfigyelőé. A külső megfigyelés alapján rögzített szövegek – amint erre Esther Cohen is rámutatott – viszonylag gyakoriak a testi fájdalmat és a szenvedést illetően.³⁷ A zsoldosok kegyetlensége mindazonáltal egy nagyobb morális tanulságba illeszkedik. Domenico ezzel magyarázza, hogy a zsoldosok és a Lackfi István közötti szövetség felbomlott, aki a magyar katonákkal eleve távol maradt a kínzásoktól. Sőt a pénzsóvár zsoldosok Lackfit és kíséretét is foglyul akarták ejteni, amit végül egy hozzá hű német zsoldos a tudomására hozott, melynek köszönhetően az éj leple alatt épségben el tudta hagyni az aversai tábornokot.³⁸

4.4. „Az ő vére tirajtatok és fiaitokon!”: a gravinai Martuccio kálváriája

Martuccio kínhalálában a büntető intézkedéseket végrehajtó, durazzói-nápolyi frakció által megbízott magisztrátusok, illetve Domenicóék gravinai ellenfeleinek kegyetlensége állt. A kínhalált megelőző, áttekintő célú leírás révén a krónikás felfedi azokat a bűnöket és rosszindulatot, melyek Martuccio elítélését is meghatározták.

Domenicóék távozását követően az ellenfelek mindinkább arról akarták meggyőzni a Gravinába bevonuló Sanseverinókat, hogy fogják el a magyarpártiak védelem nélkül maradt asszonyait és gyermekeit, így akarták megkaparintani e nők vagyonát.³⁹ Néhány asszony szépségének és fiatalságának a kiemelése a nemi erőszak szándékát sem zárja ki. Többeket

³⁵ „Retulit michi quidam Ungarus notarius Nicolaus secretarius domini voyvade, quod Rogeronum comitem Tricarici primum torture dederunt, et eum prosternentes in terram, quasi super trabem maximam ambulantes, nudatis vestibus, ventrem suum calcibus opprimebant, et deinde urentibus viminibus ligneis carnem suam sine misericordia verberabant, et adeo quod totum corpus suum a pianta pedis usque ad verticem sanguinem emanabat.” Uo., cap. LII, 482-484.

³⁶ „At ille semivivus, non potens amplius sufferre tormenta, clamabat se daturum omnia bona sua”. Uo., cap. LII, 484.

³⁷ Ester Cohen, „The Animated Pain of the Body”, *The American Historical Review*, 105 (2000), no. 1, 36-68, itt: 47.

³⁸ Virágh, „A nápolyi hadjáratok ismeretlen epizódja”, 127.

³⁹ Inimici vero nostri [...] infestabant dominos persuadendo illis quod mulieres ipsas caperent, siquidem ipsarum pecunias affectarent; et ob hoc mulieres omnes et parvuli coram dominis adducuntur.” Chr., cap. XXXIII, 348.

elfogtak és az urak elé vezettek, mindazonáltal a krónikás szívesebben sorolja fel az asszonyok csodás megmenekülésének példáit. Domenico gyönyörű és fiatal feleségét a rokonai például arra hivatkozva tudták megóvni az előállítástól, hogy legutóbbi gyermeke születés óta még mindig gyengélkedik és gyermekágyban fekszik. Domenico anyja és más nők ugyan megjelentek a felszólításnak megfelelően, de rövidesen elengedték őket, mivel a Sanseverinók nem adtak hitelt a magyar frakció ellenségeitől származó állításoknak.⁴⁰ Noha Domenico nem akarja hosszasan ismertetni ezeket az eseteket, még egy csodás megmenekülést bemutat: Martuccio ugyancsak fiatal és gyönyörű felesége, Francesca előbb anyja, Maria révén három napig egy kútban rejtőzött el, majd egy pap segítségével a városból is sikerült kijutnia, s onnan Miglionicóba menekült.⁴¹ Ronald Musto szerint Domenico élénk, gyors ritmusú beszámolóí, különösen a hátsó ablakon keresztüli menekülésekről, a szomszédok házaiban és kutakban való bujkálásokról készült leírások úgy hatnak, mint a francia lovagregények történetei, amelyek igen nagy hatással voltak a krónikás stílusára.⁴² Ugyanakkor Musto hozzáteszi, hogy Domenico elbeszélése több mint „kaland”: erkölcsi példázat a döntésekről, valamint a gyávaságról és hősiességről.⁴³ Ennélfogva időnként valóban lezáratlannak tűnik egy-egy példája, mint ahogy komolyabb kifejtés nélkül maradnak a csodás megmenekülések, vagy a gravinai asszonyok elleni vizsgálatok.

Az előbbi, gyors ritmusú példáktól eltér Martuccio bíró részletesebben kidolgozott története. Vele szemben az előjárók kevésbé voltak elnézők. Miután a Sanseverinók bevonultak Gravinába, a magyar frakció ellenségei, köztük Angelo di Petrello árulással vádolták meg Martucciót a durazzói hercegné kapitánya, Gesualdo Cicco és az urak előtt. Érdeemes megfigyelni Martuccio jogi érvekre alapozott védekezését, ugyanis arra a városi gyűlésre utal vissza, ahol ő magyarázta el a gravinaiaknak, miért fontos a magyarok levelei alapján mielőbb dönteniük arról, melyik uralkodónak fogadnak hűséget. Érvelése szerint mindenki egyhangúlag elfogadta a magyarok uralmát, még azok a gravinaiak is, akik most őt árulással vádolják. Ugyanakkor úgy tetszett Istennek, hogy visszatérjenek a hercegné uralma alá, s ha ez mindenki másnak megfelel, ez ellen ő sem tiltakozik. Minthogy az előjárók kezében van, döntésüket

---

⁴⁰ „Uxorem autem meam iuvenem quia et pulcrum consanguinei sui noluerunt aliquatenus presentare, excusantes illam adhuc partus infirmiate iacere; comparuit tamen mater mea et alie quedam, quas ut domini eviderunt, licentiaverunt easdem, nec crediderunt verbis inanibus emulorum; qui sicut processerint, seriatim scribere, longum esset.” Uo.

⁴¹ „Francesca autem uxor Micculi iudicis Martucii, iuvenis quidem et pulcra, per dominam Mariam matrem suam in quodam aquarum puteo certis diebus permansit, quam cuiusdam auxilio clerici apud Milionicum transportavit.” Uo.

⁴² Ezekkel konkrét egyezést a kutatók még nem tudtak kimutatni.

⁴³ Musto, *Writing Southern Italy*, 308.

elfogadja, amennyiben az árulásban vétkesnek tartanak.⁴⁴ Martuccio ugyan felmenti magát a vádak alól, de elismeri a vizsgáló bizottság tekintélyét, amely a jóindulatuk megnyerését szolgálja.

Bár a magyar frakció ellenségei Martuccio halálát követelték, a kihallgatás során az előjárók megállapították ártatlanságát, s mivel a legkevésbé sem kívánták a halálát, úgy döntöttek, hogy továbbra is fogságban kell maradnia. Az előjárók ugyanis azt hitték, hogy Martuccio által majd pénzhez juthatnak, amennyiben kiváltja magát a fogságból. Domenico megjegyzi, ha Martuccio tíz unciányi összeget elő tudott volna teremteni, megmenekülhetett volna a haláltól.⁴⁵ Ebben az értelemben az előjárók pénzsóvársága előnyösebb megítélést kap: Domenico arra jut, hogy a halálhoz képest a váltságdíj és a fogság elfogadhatóbb büntetésformák. Következésképpen az adott pillanat és a körülmények nagyban befolyásolják azt, hogy egy korábban megnevezett bűn a szerző által meghatározott erények és bűnök rendszerében feljebb vagy lejjebb kerül.

Még egy fontos jellemzőjét érdemes megfigyelni a száműzött gravinai közösség számára felmutatott értékrendszernek: a városi ellenfelek, ellenségek cselekedetei morális értelemben elítélendőbbek voltak Domenico szerint, mint akár az előjárók, akár a Sanseverinók tettei. Feltehetőleg erősebb volt részéről az *inimicitia* és az *odium* az ellenfelek iránt, ezért ítéli meg őket jóval negatívabban. Martucciót is a városi ellenfelek (*emuli*) akarják megbüntetni, akik nem elégednek meg a bebörtönzésével. Az ellenfelek hatékonyan használják ki a kiáltozást: Domenico információi szerint kiáltozásuk már a városi kollektívát is magában foglalja, s követelésük arra irányul, hogy Martuccio inkább haljon meg, mintsem fogoly maradjon. Az ellenfelek mindezt a gesztusaikkal is megerősítették: fogaikkal fenekedtek, mintha csak fel akarnák falni Martucciót.⁴⁶ Az ellenfelek tehát ebben a pillanatban úgy tudták irányítani az érvelésüket és érzelmeik kifejezését, hogy ezzel meggyőzték és maguk mellé állították a gravinai népet. Ennek eredményét mutatja, hogy immár mindenki Martuccio megbüntetését követelte.

⁴⁴ „Morantibus igitur dictis dominis in terra Gravine cum exercitu quippe magno, inimici nostri, precipue iudex Angelus de Petrello, coram dictis dominis et Chiccarello de Gysualdo statuto capitano, ut predicatur, per ducissam iam dictam, iudicem Martucium de Churleone iam dictum proditorem accusarunt, dicentes quod ipse etiam iudex Martucius proditor, ut, esset, propter quod capiendum ipsum de persona dominis supplicabant. [...] Et dum preisset iudex Martucius coram dominis, fuit interrogatus ab illis; qui modo iuridico se excusans, dixit: »Magnifici domini, reverenda vestra salva, hii qui me in vestri presentia nominant proditorem, veritatem non dicunt. Nam si Ungarorum dominium in terra ista prefuit, cum omnium voluntate pervenit, etiam cum voluntate et conscientia horum qui me accusant, sicque placuit Deo quod ad dominium reduceremur domine nostre ducisse. Quod placet singulis, placet michi. Si in hiis ergo videor peccavisse, ecce in manibus vestris sum: iubete quid vultis.«” Uo., cap. XXXIV, 348; Delle Donne, „Austerità espositiva”, 312-313; Musto, *Writing Southern Italy*, 308-310.

⁴⁵ „Dictum autem iudicem Martucium iidem nostri emuli moriendum petebant; tamen domini ipsi, eius innocentia cognita, illius morti minime assentiebant, sed ipsum carcere manere volebant, credentes ab ipso pecuniam posse habere. Qui si saltim decem uncias habuisset solvendas, certe subsequutam mortem minime passus fuisset.” Chr., cap. XXXIV, 350.

⁴⁶ „Tunc nostri emuli, in persona totius populi, clamabant: »Potius moriatur«. Et quasi fremebant in eum dentibus, illum devorare volentes.” Uo., cap. XXXIX, 368.

Az előljárók már e követelésnek engedve, közszavazásra bocsátották Martuccio sorsát. A város népe megfogalmazta a kivégzés módját, mi több, mindezzel azt akarták elérni, hogy mások e példa által elrettenjenek a további árulásoktól: „Kapitány úr, emlékeztetünk arra, hogy az áruló megbüntetésére és mások elrettentésére magát az árulót holnap reggel tüzes harapókkal a földön kell széttépetni, majd csontjait a köztér közepén magas [villa alakú] bitófára kiakasztani, hogy örök emlékezetül szolgáljon a hozzá hasonló árulóknak és példaként az egyes embereknek”.⁴⁷

Itt kell rámutatnom, hogy a krónikák alapján az igazán kegytelen büntetéseket az árulóknak és a hatalom ellen felkelő lázadóknak tartották fent.⁴⁸ Ennek speciális esete a nemzeti legendákba beépült árulások-büntetések leírásai. Anjou-kori példához fordulva megemlíthető Záh Felicián, a „vérszomjas fenevad” és szinte egész nemzetsége kínhalála. Felicián a Képes Krónika 206. fejezete szerint 1330-ban a visegrádi palotában támadta meg I. Károly magyar királyt és családját. Feliciánt nem pusztán megbüntették, a kardokkal történő szétkasabolása egyszerre jelentette annak megakadályozását, hogy a merényletkísérletét sikeresen véghezvigye.⁴⁹ A támadás mögött álló okokra másféle magyarázatokkal szolgál a krónika, és a megbüntetésről tanúságot adó, az egész nemzetsége ellen megfogalmazott ítéletlevél.⁵⁰ Az újabb kutatási eredmények szerint pedig Piast Erzsébet megnövekedett politikai hatalmával hozható összefüggésbe Felicián támadása.⁵¹

⁴⁷ „»Domine capitane, recordamur vobis quod, ad penam corporis proditoris aliorumque terrorem, proditorem ipsum tenaliis igneis morderi mandetis cras mane per terram, et deinde ossa eius in medio platee publice in altis furcis suspendi, ut sit continuo ad sempiternam memoriam suorum parium proditorum et singulis ad exemplum.«” Uo.

⁴⁸ Tracy, *Torture and Brutality*, 12-15; Robert Mills, *Suspended Animation. Pain, Pleasure and Punishment in Medieval Culture*, London, Reaktion Books, 2005, 9-15, 86-87.

⁴⁹ „Tunc Iohannes filius Alexandri de comitatu Potokensi, bone indolis iuvenis, vicedapifer regine tunc existens, in ipsum Felicianum quasi in cruentam bestiam irruit, et cum bicello inter collum et scapulam fortiter feriendo transfixit et ad terram deiecit. Hinc et inde per hostia gladiatores milites regis gladiis terribilibus membratim miserum laniantes, quoddam quasi monstrum gladiis effecerunt. Caput eius Budam mittitur, manus et pedes aliis civitatibus destinantur. Denique filius eius unicus adolescens et unus sibi fidelis famulus fugam capientes evadere minime potuerunt, in caudis equorum vite terminum perceperunt. Quorum omnium cadavera canes in platea cum ossibus corroserunt.” SRH, I, cap. 206, 494-495. Magyarul: KK, 206. fejt., 127-128.

⁵⁰ A krónikában csupán átkozódó jelzőkkel illették Feliciánt és valódi magyarázatot nem adtak tettére, az ítéletlevél a támadás mögött álló elhatározást abban látja, hogy Feliciánt az uralkodó megfosztotta tisztségétől. Egy másik magyarázat szerint Felicián a „szégyenben” hagyott lánya miatt határozta el magát erre a merényletre. Az, hogy Záh Klárát meggyalázta Piast Erzsébet fivére, Kázmér lengyel herceg, már a 14. században felbukkant történelmi elemként Anonimo romano krónikájában. Almási Tibor, „Záh Felicián ítéletlevele”, *Aetas*, 15 (2000), 1-2. sz., 191-197, kül. 191-194.

⁵¹ Marosi Ernő, *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14-15. századi Magyarországon* (Művészettörténeti füzetek, 23), Budapest, Akadémiai, 1995, 38; Klaniczay Gábor, „A királyné, mint bűnbak, mártír és szent a középkori Európában”, in Majorossy Judit (szerk.), *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213-2013*, Szentendre, 2014, 149-158, itt: 149; János M. Bak, „Queens as scapegoats in medieval Hungary”, in A.J. Duggan (ed.), *Queens and Queenship in Medieval Europe (Proceedings of a conference held at King's College London, April 1995)*, Woodbridge, Boydell Press, 1997, 223-233, itt: 229, és 28. jegyz., újra kiadva: János M. Bak, *Studying Medieval Rulers*, eds. Balázs Nagy - Gábor Klaniczay, 223-233. Bak János felveti, hogy az Erzsébet elleni merénylet okai közül a lengyelek megnövekedett hatalma miatti fellépés sem zárható ki, mivel a bűnbak-királynék irányába (mint a bajor Gizella, I. István király felesége, és Gertrúd, II. Andrásnak az Andechs-

A Képes Krónika 206. fejezetében található egyik büntetésforma – amely bemutatja Felicián fiának és szolgálójának egy ló farkához való kötözését és az így keletkezett sérülések miatt bekövetkező kínhalálát – alkalmazására Gravinában is volt példa. A Martuccio kihallgatását megelőző napokban a magyar frakció egyik hívének, Marino mesternek a fiát, Niurót azért ítélték kínhalálra, hogy a városban mindössze tíz napot eltöltő Sanseverinók e jelképes intézkedéssel kiváltsák a magyar frakció ellenségeinek megaláztatását. A szerencsétlen Niurót a nyilvánosság előtt vetették alá kínzásoknak: egy ló farkához kötötték, majd ezt követően felakasztották.⁵² Ebben a példában is a példastatuáló szándék⁵³ jelenik meg, amely mindkét frakció számára jelzésértékű volt. Szintén az elégedettség kiszolgálását teljesítette a kapitány, Gesualdo Cicco is, aki elfogadta a gravinaiak döntését Martuccio kivégzését illetően, ugyanakkor Máté evangéliumára⁵⁴ utalva (a krónikás Pilátushoz hasonlítja őt) kimondja: Martuccio haláláért a gravinai nép felel, s kiontott vére nemcsak a jelenlegi nemzedéket, hanem még a következőt is terhelni fogja.⁵⁵ Mindazonáltal a Gesualdónak tulajdonított mondat egyfajta *maledictio* Domenico részéről az ellenfelekre.⁵⁶

Martuccio kálváriájának elbeszélésben három olyan alkotóelem szerepel, amelyeket Domenico Krisztus passiójának mintájára hozhatott létre: (1) az ellenfelek által meggyőzött tömeg dönt a megvádolt büntetéséről és a bíró felmenti magát az ítélet felelőssége alól; (2) a kivégzésre ítélt lator testét változatos módon gyötrik a kivégzés helyére menet, miközben a megkínzott imákat mormol és türelemmel viseli a szenvedést; (3) majd az elítéltet még élve egy bitófára akasztják, s a János evangéliumában leírt katonához hasonlóan,⁵⁷ a magyar frakció egyik ellensége megsebzí kardjával.

Az ítélelhozatalt követően Martucciót meztelenre vetkőztették és egy szekérre fektették, melyre előkészítettek egy izzó, parazsakkal teli vasüstöt. A szekeret Gravina valamennyi utcáján és sikátorán végig vezették, hogy büntetése nagyobb figyelmet kapjon. Mindeközben a

---

Meran-családból származó felesége) gyakran egyfajta társadalmi ellenállás nyilvánult meg, mely mögött az idegen származásuk és a megszokottól eltérő viselkedésük állt.

⁵² „Ut autem videretur ipse dominus aequaliter ad satisfactionem inimicorum nostrorum facere velle vindictam de nostris sequacibus, prefatum Nyurum magistri Marini tormentis exponi mandavit in publico, et demum tractum per terra in caudam equi, iuxta ad furcarum suspendium condemnari.” Chr., cap. XXXIV, 350.

⁵³ Andrea Zorzi szerint a példastatuálás és elrettentés célja nemcsak a krónikákba, hanem a jogtudósok traktátusaiba is bekerültek. Andrea Zorzi, „La pena di morte in Italia nel tardo medioevo”, *Clio & Crimen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, 7 (2007), n. 4, 47-62, itt: 55.

⁵⁴ A bibliai szöveg hely bővebb kontextusához: „Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret, accepta aqua, lavit manus coram populo, dicens: »Innocens ego sum a sanguine iusti huius; vos videritis«. Et respondens universus populus dixit: »Sanguis eius super nos et super filios nostros.«” Mt. 27,24-25: BCIV, 1571-1572.

⁵⁵ „Quibus capitani ait: »Ecce disposuimus ipsum moriturum omnino, dampnate ipsum beneplacito vestro. Sanguis eius super vos sit et super filios vestros.«” Chr., cap. XXXIX, 368-370.

⁵⁶ Delle Donne, „Austerità espositiva”, 313.

⁵⁷ A katona lándzsával döfte át Jézus oldalát. „Sed unus militum lancea latus eius aperuit, et continuo exivit sanguis et aqua.” Io 19,34: BCIV, 1694.

nép lármája felerősödött, akik az árulók veszedelmét skandálták. Martuccio a krónikás szerint hihetetlen fegyelemmel és türelemmel viselte a kínzásokat, s csupán kétszer kiáltott fel „Jaj!”. Mindvégig a Miatyánkot és az Üdvözlégyet mormolta, annak ellenére, hogy ismételten tüzes fogókkal marcangolták testét. Így képez morális ellenpontot a krónikás a lármázó tömeg – és a korábbi fogcsikorgató ellenfelek –, illetve Martuccio szelídsége között.⁵⁸ Martucciót még élve, a város főterén felállított bitófához vitték, a fogókkal a testéről szinte teljesen letépték a húst, majd felakasztották, utóbbit a legmegalázóbb halálnemnek tartották a holttest nyilvános közszemlére tétele miatt.⁵⁹ Ekkor a félszemű és sánta Lorenzo Caccarello előrántotta kardját, mellyel Martuccio sípcsontjaira mért ütések, mintha csak fadarabokat hasogatna.⁶⁰

Domenico a külső megfigyelők szemszögéből mutatja be – ahogy hallottam, de nem láttam (*ut audivi, non vidi*), illetve hallottam, hogy többen mondták, akik látták őt (*Audivi namque dici a pluribus qui viderunt eumdem*) – Martuccio gyötrelmeit. Azonban ezek a megfigyelések eltérnek a magyar jegyzőtől származó, Ruggero tortúrájánál említett beszámolótól. Noha a megfigyelő szemtanúk a tömeg mellett álltak (mint hely értendő), élményeik nemcsak a megkínzottakra vonatkozó megfigyeléseikre vonatkoznak, hanem a körülük lévő tömeg érzelmeit és viselkedését is észlelik. Érzékelik a durazzói-nápolyi frakciót és az őket követő csoport érzelmeit, melyeket az ellenfelek a kiáltozás révén hívtak létre. E kommunikatív, érzelmi gyakorlat révén a gesztusaikkal és a kiáltozással fejezik ki bosszúvágyukat, s kényszerítik ki az ítélethozatalt.⁶¹

Amint látható volt, több feltételnek kellett teljesülnie ehhez: a durazzói-nápolyi frakció tagjai csak azt követően vállalták nyíltan a szándékaik kifejezését, miután vetélytársaik egy része elmenekült Gravinából, valamint miután ők kerültek fölénybe a Sanseverinók bevonuló seregének köszönhetően. A megindított eljárások, mint például az asszonyok előállítására vagy Niuro nyilvános kivégzése, hozzájárultak a magabiztosságukhoz, s mindez bizonyosan nem hagyta érintetlenül a város azon tagjait, akik kevésbé voltak elkötelezettek egyik vagy másik csoport iránt. Ugyanakkor utóbbiak befolyásolhatóak voltak, ehhez kiváltó lehetőséget teremtett a kiáltozás, az ellenfelek így tudták cselekvésre bírni a kiáltozást érzékelő sokaságot.

⁵⁸ „Facto igitur mane, prefati inimici carrectam parari fecerunt et in ea forgiam ardentibus carbonibus paraverunt, et apponentes carnificem, ipsum iudicem Martucium miserum apposuerunt in eam vestibus enudatum. Et tantus suo fato invaluit stridor populi contra eum, quod quasi omnes, ut audivi, non vidi, clamabant: »Pereat proditor. Sic enim decet singulos proditores«. Et ductus est per totam terram circum circa et rugas singulas, causa pene maioris. Audivi namque dici a pluribus qui viderunt eumdem sic pati, quod tanta constrictione et patientia talia tormenta gerebat, quod non nisi bis »ve!« clamavit; sed continuo *Pater noster* et *Ave Maria* dicebat, quamquam sepius morderetur.” Chr., cap. XXXIX, 370.

⁵⁹ Zorzi, „La pena di morte”, 54.

⁶⁰ „Adductus itaque adhuc vivus ad furcas in medio platee, tota carne purgatus morsibus tenaliarum, ad furcas illas suspenditur. Et ecce quidam, nomine magister Laurentius Chaccharellus monoculus et claudus, generis utique emulorum nostrorum, evaginato ense, ipsum percutiebat in tibiis, nitens illas incidere velut ligna.” Uo.

⁶¹ Scheer, „Are Emotions a Kind of Practice”, 214-215.

Ami Martuccio kálváriájának elbeszélését és annak célját illeti: Domenico úgy zárja elbeszélését, hogy ennél bővebben nem kívánja ismertetni Martuccio történetét, amit viszont szükségesnek tartott megosztani belőle, leírta. S mindemellett megfogalmazza célját: Martuccio fiainak és követőinek (a városból elmenekült gravinaiaknak) feladatul jelöli ki a bosszúállást.⁶² Utóbbi olyan célként értendő, mely az egész közösségnek szól, és a további küzdelem, illetve a közösségükön belüli *amicitia* fenntartására hívja fel a figyelmet.

Érdeemes arra is kitérni, hogy ez a történet a befogadás szempontjából miért lehet hatékony, s Martuccio kálváriáját illetően miért dönthetett úgy Domenico, hogy a krisztusi passió és annak közvetlen előtörténete alapján írja meg. A passió megismeréséhez és átéléséhez kiváló terepet biztosítottak a *sermók*, különösen a nagypénteki prédikációk, melyek nemcsak Krisztus passiójába vonták be a híveket, hanem a Máriának tulajdonított érzelmek affektív átélésre is felhívták a figyelmet.⁶³ Az ikonográfiában a 14. századtól mindenütt népszerű vált a fájdalom férfija (*Vir dolorum*), mely Krisztus passióját emelte az emberek figyelmének centrumába, de nem maradt el ettől anyja, Mária fájdalma (*Mater dolorosa*) sem.⁶⁴ Noha Domenico és a gravinai közösség laikus volt, Krisztus szenvedéstörténete számukra is jól ismert lehetett a prédikációk és az ikonográfiai ábrázolások révén, amelyek az érzelmi azonosulás alapvető eszközeiként szolgáltak. Gesulado Cicco, aki a gravinai népre hárítja át a halálra ítélelssel járó felelősséget és bűnhődést. Ebben az értelemben a száműzött közösség által végrehajtandó bosszú is külön értelmet nyer: a kereszténység szent könyvének megidézése a passió révén tulajdonképpen magasabb szintű jóváhagyást ad a bosszúállásnak.

Szerzői lelemény a történetnek a krisztusi passióra vonatkozó része, amely nélkül Domenico aligha tudta volna kellően hatékonyra tenni egy társuk halálának megtorlására vonatkozó felhívását, s kevésbé emelhetne volna ki az ellenfelek rosszindulatát.⁶⁵ A 14. századtól a kegyetlenség ábrázolása manipulatívabbá vált, nem pusztán leíró jellegű. Daniel Baraz szerint a szerzők a *crudelitas* különféle kategóriáit tudatosan retorikai és propagandisztikus célokra használták, függetlenül attól, mennyire illeszkedtek azok a valós eseményekhez. A szerzők szemléletében ugyanakkor megmaradtak a korábbi kategorizálások is: az „idegen/más” kegyetlensége (a 13. században az idegenek közül a mongolok kegyetlenkedéseinek aprólékos bemutatása uralta a krónikákat); igazságszolgáltatási-politikai kegyetlenség (büntetés, hatalmi

⁶² „Hoc autem scripsi ita seriatim, non licet in totum, cum totum scribere longum foret; saltim in parte scripsi, ut sit ad memoriam filiorum patris vindictam querere et suorum sequacium, qui fuerunt.” Chr., cap. XXXIX, 370.

⁶³ Olga Kalashnikova, *Preaching the Passion in Fourteenth-century Bohemia: The Rhetoric of Good Friday Sermons*, Ph.D. diss., Budapest, CEU, 2024.

⁶⁴ Tóth G. Péter, „A lator teste és a lator test. A bűnösség kultúrája a kora újkori Magyarországon és a büntetés-emlékeztetés problémája (vázlat)”, *Korall*, 5-6 (2001), 141-162, itt: 143-144.

⁶⁵ Musto, *Writing Southern Italy*, 310.

aktus); mártíromság (Krisztus passiójának az újabb elbeszélései).⁶⁶ A kegyetlenség színházát – amely Antonin Artaud⁶⁷ nyomán azokat a teatralizált, horrorisztikus testábrázolásokat állítja színpadra, melyek célja az iszonyat és részvét kiváltása a közönségből – jellemző tartalmi elemek ugyanakkor épülhettek valós büntetési és kivégzési formákra: a körmenettel kísért kivégzés, a hús tépése tüzes fogókkal.⁶⁸ Domenico bemutatásában a kegyetlenség kettőséget mutat: az ellenfelek és a kiáltozásuk által maguk mellé állított gravinaiak követelik a halálos ítéletet, amit az előljárók hajlandók lettek volna pénzbüntetésre váltani (ez viszonylag gyakori volt a középkorban, van rá több itáliai példa),⁶⁹ de végül a legitim hatalom és annak végrehajtói azok, akik Martucciót megbüntetik és kivégzik. Az ellenfelek ebben közvetetten vesznek csak részt, mivel kiáltozásaikkal legitimálják a kivégzést.

A közösségek vagy egy-egy ember szenvedéseinek példái és a kegyetlenségek a legtöbb esetben a büntetés vagy irgalom köré szerveződnek, és ezek alapján válhatnak morális példázatokká. Lajos természetesen valóban bőkezű és kegyes uralkodó volt,⁷⁰ és mint a következő fejezetben kitérek rá, a gravinaiaknak is jutott a királyi *gratiából*, amennyiben valóban hűségesek maradtak hozzá. A *humilitas* értéke a háborúban még fontosabbá válhatott, mivel a krónika alapján ez az érzelmi gyakorlat tette lehetővé a kevélységet és hűtlenséget követő szenvedések elkerülését, megszüntetését, vagy a szörnyű kegyetlenségtől való megmenekülést. A *humilitas* révén ki lehetett fejezni a lojalitást, megbánást, könyörgést és a hálát. A gravinaiak sokszor mások jóindulatának köszönhették megmenekülésüket, ami magyarázhatja a foggiai beszámoló részletességét és a kevély viselkedés újbóli elítélését is.

---

⁶⁶ Baraz, *Medieval Cruelty*, 123-142.

⁶⁷ Az egyik esszékötetében *Le Théâtre et son double* (Gallimard, Paris, 1938) több helyen taglalja a „théâtre de la cruauté”-t. Artaud inspirálta Jody Enderst is, amire külön kitér a könyve bevezetőjében: Enders, *The Medieval Theater of Cruelty*, 2, 5. jegyzet.

⁶⁸ Van Dülmen, *A rettenet színháza*, 87, 96, 118.

⁶⁹ Zorzi, „La pena di morte”, 52. A *contumacia*, vagyis a vádlott távolmaradása miatt az ítéleteket gyakran végre sem tudták hajtani, s ezeket később pénzbírságra változtathatták. Lidia Luisa Zanetti Domingues, *Confession and Criminal Justice in Late Medieval Italy Siena, 1260-1330*, Oxford, Oxford University Press, 2021, 158.

⁷⁰ Csukovits, *Az Anjouk Magyarországon II*, 120.

5. fejezet. A *fidelitas*, *amicitia* és a gesztusok szerepe a száműzött gravinaiak és a magyarok közötti kötelékek alakulásában

5.1. Szóbeli kommunikáció és gesztusok

A szóbeli megértés volt az egyik feltétele a gravinai magyar frakció és a magyarok közötti együttműködésnek, s mindez ugyancsak fontos volt a közöttük lévő kötelékek fenntartásában. A fegyveres segítségnyújtás és a csapatirányítás¹ szempontjából ez nem kizárólag a „kommunikációs zavarok” elkerülése miatt volt lényeges, hanem a tanácskozások alatt is számottevő jelentősége volt annak, hogy az egymással közölni kívánt szavakat és szándékokat mindkét fél megértse. Amikor a tárgyalások eredményét írásban is rögzíteni kellett, szintén nélkülözhetetlenné vált a közvetítés. Valószínű, hogy a magyar nemesek közül csak kevesen tudtak magabiztosan latinul társalogni. Domenico di Gravina krónikája alapján ráadásul úgy tűnik, hogy a magyar katonák többsége – akiket csak magyaroknak neveznek a krónikások – egyáltalán nem értette a latin nyelvet.

A szóbeliség azonban csak egy részét alkotta a sikeres kommunikációnak, hozzátartoztak még a nonverbális jelek és a gesztusok is, melyek révén a magyarok és az itáliaiak könnyebben tudtak kapcsolatot teremteni egymással, valamint hatékonyabban tudták kifejezni az egymás iránti jóindulatukat. Általában a testrészek mozgását jelentik a gesztusok, melyek az érzelmek nyilvános kifejezéséhez is hozzájárultak, s ezáltal nemcsak helyeselni vagy helyteleníteni lehet az adott viselkedésformát,² hanem az egymás közötti kötelékeket is hangsúlyozni lehetett. A fogadalmakat és az esküket ugyancsak gesztusok révén fejezték ki. Domenico több esetben ír például az evangéliumra tett esküről, amely látható tette a gravinaiak *fidelitas*át. Az egyik ilyen leírás szerint a magyar frakció tagjai Gravinában Csúz János előtt így erősítették meg a magyar

---

¹ A 15. században nagyobb figyelmet fordítottak a csapatirányítási problémák elhárítására. Francesco Storti, „La «novellaja» mercenaria. Vita militare, esercito e stato nella corrispondenza di commissari, principi e soldati del secolo XV”, *Studi Storici*, 54 (2013), no. 1, 5-39.

² A keresztény morál szempontjából: Jean-Claude Schmitt, „« Gestus » - « gesticulatio » : Contribution à l'étude du vocabulaire latin médiéval des gestes”, in *La Lexicographie du latin médiéval et ses rapports avec les recherches actuelles sur la civilisation du Moyen-Age* (Colloques internationaux de Centre national de la recherche scientifique, 589), Paris, Editions du CNRS, 1981, 377-390; széles körű társadalmi használatára: Jean-Claude Schmitt, *La raison des gestes dans l'Occident médiéval*, Paris, Gallimard, 1990, kül. 13-31. Kialakultak olyan rituális és ceremóniális gyakorlatok is, amelyek révén a követek a diplomáciai tárgyalások során kifejezheték az uralkodók iránti tiszteletüket. Dimitri Zakharine, „Medieval perspectives in Europe: Oral culture and bodily practices”, in Cornelia Müller (ed.), *Body - Language - Communication: An International Handbook on Multimodality in Human Interaction*, I, Berlin, De Gruyter Mouton, 2013, 343-364.

király és Lackfi István iránti hűségüket.³ Mindez nem jelenti azt, hogy a szavak jelentéktelenné válnának, a beszéd és a cselekvés összekapcsolódik és együttes jelenlétük befolyásolja az adott beszédhelyzetet,⁴ amit a krónikában hangszínváltozások, valamint az érzelmekre utaló gesztusok révén is érzékeltettek.

A *Chronicon* tanúsága szerint azonban a gesztusok mellett a szóbeli közvetítésre is volt igény. Ez elsősorban Lackfi István beszédei és egyeztetései kapcsán követhető nyomon, de feltételezhető, hogy több magyar kapitány is támaszkodott olyan közvetítőkre, akik által hatékonyabban tudtak tárgyalni a szövetségeseikkel és az ellenfeleikkel. Mindebben a hatékonyságon van a hangsúly, ugyanis a források alapján nem állapítható meg minden kétséget kizáróan, hogy a magyar katonai vezetők mennyire értették meg beszélgetőtársaikat, illetve mennyire sikerült mondandójukat egyértelműen átadniuk. Mályusz Elemér szerint a 14. században a magyar előkelők már bizonyos mértékig kifejezheték magukat latinul, és meg is érthették a latin beszédet. Ezt az állítást főként azokra vonatkoztatta, akiknek az oklevelekben a neve mellett a *magister* megjelölés szerepelt.⁵ Mindazonáltal Mályusz megkülönböztette az alapszintű és „kiérlelt” latintudást: utóbbira szükség volt az ékesszóláshoz és az írásbeli fogalmazáshoz, melyet inkább a klerikus értelmiségiek gyakoroltak⁶ – ezekre a készségekre a jelentősebb tárgyalások és a formálisabb beszédhelyzetek során volt szükség. Bónis György kutatásaiban immár előtérbe kerültek a világi, jogtudó értelmiségiek is, jóllehet kizárólag azok tanulmányozására koncentrált, akik az *artes* mellett kánonjogi tanulmányokat folytattak vagy azt a hivatali tevékenység keretében sajátították el, illetve ilyen területen láttak el írnoki, jegyzői feladatokat.⁷

³ „[...] et unoquoque vocatorum ipsorum fidelitatem firmissimam spondente domino regi Ungarie et domino voyvade memorato, ab eorum quolibet sacramentum fidelitatis et assecurationis debite, super sancta Dei evangelia corporaliter tacta, recepit.” Chr., cap. XXVIII, 284.

⁴ Brian Stock, *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Princeton – New York, Princeton University Press, 1983, 15.

⁵ Noha az Anjouk korában a Magyar Királyságban ez sem feltétlenül járt gyakorlati latintudással. Nagy Lajos 1368-ban a pápához küldött követség (Csúz János és Treutel János) mellé kénytelen volt egy latin nyelven tudó tolmácsot is kijelölni. Kurcz, *Lovagi kultúra*, 226-227. Kurcz Ágnes árnyalja a *magister* jelentését is: leginkább tekintélyt lehet alatta érteni (lovagi neveltetést vagy egy lovag életében az évek során felhalmozott tapasztalatot, tudást). Uo., 51.

⁶ Mályusz Elemér, „A Toldi-monda”, in *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve / Jahrbuch des Graf Klebelsberg Kuno Instituts für ungarische Geschichtsforschung in Wien*, szerk. Angyal Dávid, Budapest, 1934, 4. évf., 125-149, itt: 143-144.

⁷ Bónis György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1971, 11-62. Világi értelmiségi pályát még a káptalani iskolák elvégzését követően lehetett betölteni. Madas Edit - Monok István, *A könyvkultúra Magyarországon. A kezdetektől 1730-ig*, Budapest, Balassi, 1998, 47. A középkort tekintve a magyar diákok egyetemjárását feldolgozó adattár bevezető tanulmányában is jelentős számot tettek ki azok a diákok, akiket szerzetesrendjük, plébániájuk tanítottak, illetve a költséges külföldi tanulmányokat megfizetni tudó nemesi réteg egyetemre járó tagjai is elsősorban egyházi pályát futottak be. Haraszi Szabó Péter, Kelényi Borbála, *Magyarországi diákok a középkori egyetemeken, 3: Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100-1526*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára és Levéltára - MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2019, 9-37.

Az előbbiekből kiindulva feltételezhető, hogy a magyar elit egyes tagjai rendelkezettek minimális latintudással,⁸ míg néhányan ennél magasabb szintű tudás birtokában voltak. Amennyiben csak az alapszintű tudás állt fenn, vagy egyáltalán nem értették a latint, a hatékony megértést a tolmácsok tették lehetővé. Már Sevillai Izidor is kiemelte a tolmács közvetítő szerepét, azt kétféle szerepkörrel magyarázva, a meghatározásából az első eset alkalmazható az itt tárgyalt kérdésre.⁹

Hogy ezt a közvetítést hogyan lehet megragadni Lackfi esetében, azt csak a korábbi kutatási eredményekből kiindulva lehet meghatározni. Anélkül, hogy a középkori latin nyelv sajátosságait vagy a beszélt latin kutatásának nehézségeit részletesen taglalnám,¹⁰ fontos kiemelni néhány alapvető szempontot. Mindenekelőtt érdemes leszögezni, hogy a latin írásbeliség és a szóbeliség a gyakorlati használatban átfedik egymást, ezért a két terület merev elválasztása nem célravezető. Erre hívja fel a figyelmet Erich Auerbach és Michael Richter is, akik szerint a középkori latin nyelv rendkívül rugalmas és adaptív volt: egyrészt hatottak rá a népnyelvek, másrészt a népnyelvek is „profitáltak” – Richter kifejezésével élve – a latin nyelvből.¹¹

Lackfi eredményes kommunikációja tehát egy összetett folyamatban érthető meg, amelynek az írásbeli és a szóbeli eljárások egyaránt részét képezték. Domenico krónikája is arról tanúskodik, hogy a kimondott és a leírt szavak kiegészítették egymást. Ezt a kettősséget a középkori írástudásról és hivatali adminisztrációról szóló kutatások is megerősítik. Már Michael Clanchy is rámutatott: a *litteratus*–*illitteratus* és a *clericus*–*laicus* ellentétpárok csupán axiómák, és nem fedik le teljesen a középkori műveltség és a latintudás teljes skáláját. E kategóriák azonban tág átmeneteket engedtek meg: például egyesek úgy is lehettek „latinos

⁸ Érdemes megemlíteni a korszakból az egyik igen ritka kivételt a nők esetében: Nagy Lajos anyja, Piast Erzsébet latin nyelven olvasott. Kurcz, *Lovagi kultúra*, 228. Lajos is több nyelven beszélt. Csukovits, *Az Anjou Magyarországon II*, 12, illetve 14. jegyzet.

⁹ „Interpres, quod inter partes medius sit duarum linguarum, dum transferet. Sed et qui Deum [quem] interpretatur et hominum quibus divina indicat mysteria, interpres vocatur [quia inter eam quam transferet].” Isidorus, *Etymologiarum*, lib. X, 123.

¹⁰ Kiváló áttekintést ad a témához használati közeg, társadalmi csoportok és korszakok szerint: Peter Stotz, „Le sorti del latino nel Medioevo”, in Guglielmo Cavallo, Claudio Leonardi, Enrico Menestò (a c. di), *Lo spazio letterario del Medioevo, 1. Il Medioevo latino, vol. II: La circolazione del testo*, Roma, Salerno Editrice, 1994, 153-190. A beszélt latin bővebb, vallás- és kultúrtörténeti áttekintéséhez a 9. századdal bezárólag nyújt hasznos szempontokat, kitérve a beszélt latinról kialakult paródiákra is: Michel Banniard, *Viva voce. Communication écrite et communication orale du IVe au IXe siècle en Occident latin*, Paris, Institut d'Études Augustiniennes, 1992.

¹¹ Erich Auerbach, *Literary Language and Its Public in Late Latin Antiquity and in the Middle Ages*, trans. Ralph Manheim, London, Routledge & Kegan Paul, 1965, 269-295. Michael Richter, „Kommunikationsprobleme im lateinischen Mittelalter”, *Historische Zeitschrift*, 222 (1976), 43-80. Richter még azt is kiemelte a klerikusok latin nyelvhasználatát illetően, miszerint a laikusok ugyan a miséken passzív módon fogadták be a latin liturgikus nyelvet, de egyúttal aktív hallgatókká váltak, amikor a népnyelven elhangzó prédikációt követték. A gyónásoknál, istenítéleteknél és a bírósági tárgyalásoknál, és még több élethelyzetben is fontos szerepe volt a népnyelvnek, mivel a laikusokkal is meg kellett értetni és be kellett tartatni a kiszabott büntetéseket, szabályokat. Az utóbbit ld. még, egyúttal példákat szolgáltat arról, hogyan befolyásolta az anyanyelv a tanult latin nyelvű írásbeliséget: Jan Ziolkowski, „Cultural Diglossia and the Nature of Medieval Latin Literature”, in Joseph C. Harris (ed.), *The Ballad and Oral Literature*, Cambridge MA, Harvard University Press, 1991, 193-213, itt: 195-196.

műveltségűek”, hogy nem tudtak írni-olvasni, míg a latinul írás gyakorlata néha csak a másolás területére korlátozódott. Clanchy és Franz Bäuml egyaránt rámutat, hogy a királyok, nemesek, bírók és más tisztségek betöltői ennek ellenére „hozzáfértek” az írásbeliséghez, noha ők maguk kevésbé, vagy egyáltalán nem tudtak latinul. A jegyző közreműködése révén ugyanis anyanyelvükön diktálhatták és felolvastathatták a szövegeket.¹² Azaz éppen annyira voltak *litterati*, amennyire azt hivatali feladataik ellátása megkívánta, ami a gyakorlatban igen eltérő szintű tudást jelenthetett.¹³

Mindebből az is következik, hogy bár a latint közvetítő nyelvnek tekinthetjük a magyarok és a dél-itáliaiak érintkezésében, ugyanakkor figyelembe véve a regionális és egyéb sajátosságokat, arra kell gondolni, hogy a tárgyalások során a jegyzői gyakorlatban használt latin kerülhetett előtérbe, amely jelentősen megkönnyítette Lackfi számára az egyeztetést. A vajda mellett a háborúban ugyanis ott volt a *secretarius*,¹⁴ akinek hivatali gyakorlata magabiztos latintudást követelt. A latin ezen funkcionális, speciális jellege tehát megteremthette a gördülékenyebb kommunikációt a dél-itáliai városi értelmiség képviselőivel. Még ha kérdéses is, hogy a középkorban – ahol a latin második, tanult nyelvnek számított – milyen szinten lehetett a latint „társalgási” célból használni,¹⁵ több kutató is amellet érvel, hogy az írott latin befolyásolta a beszélt latin nyelv konvencióit.¹⁶ Így az adminisztratív feladatkört ellátó jegyzők és titkárok a közös hivatali nyelv révén egyszerűbben érintkezettek egymással, noha nem zárható ki a népnyelvi közvetítés sem. A korábbiakban Falcone di Benevento példája azt mutatta (aki először jegyzőként kezdte szolgálatát, majd bírói tisztséghez jutott), hogy a dél-itáliai városokban a jegyzői munka és a hozzá szükséges latintudás az *universitas* által a számukra elérhető *cursus honorum* részét képezte. Nemcsak a bírók és jegyzők, hanem a városok más magisztrátusai (például Angelo da Gravina) is gyakorlottak voltak a latin

¹² 14. századi magyar példák a felolvasásra: Kurcz, *Lovagi kultúra*, 227.

¹³ M[ichael] T. Clanchy, *From Memory to Written Record: England 1066-1307*, Oxford – Cambridge, Blackwell, repr. 1994, 227-231, 266-272; Franz H. Bäuml, „Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy”, *Speculum*, 55 (1980), 2. sz., 237-265, kül. 243-253.

¹⁴ Domenico megnevezte az egyik hivatkozott tanújaként Lackfinak a Miklós nevű titkárát, mivel tőle értesült az aversai táborban 1349 augusztusában kitört zsoldoslázadásról. „Retulit michi quidam Ungarus notarius Nicolaus secretarius domini voyvade [...]” Chr., cap. LII, 482. Bónis kitért a Lackfi mellett dolgozó alvajdai *protonotarius*okra is (Miklós mester, Demeter mester), akik segítették a hivatallal járó feladatainak hatékony ellátásában. Bónis Miklósról csak feltételezte, hogy azonos lenne Béli Miklóssal, aki ekkor már nem lehetett *protonotarius*, mivel 1347-től Demeter töltötte be a tisztséget, noha nem zárta ki a korábbi példák alapján, hogy egyszerre ketten is birtokolják e tisztséget. Mindenesetre Miklós ha nem is *protonotarius* minőségben, de elkísérte Lackfit a dél-itáliai háborúba. Bónis, *A jogtudó értelmiség*, 77-78. Természetesen a titkár jelenléte még nem jelenti azt, hogy kizárólag csak ő szolgált volna tolmácsként az ura mellett, de mivel magyarul és latinul is tudott, feltételezhetően ezt a feladatot is elláthatta.

¹⁵ Jerome Moran, „Spoken Latin in the Late Middle Ages and Renaissance”, *The Journal of Classics Teaching*, 20 (2019), 20-24. Erre utalt kismértékben Clanchy is, amikor megjegyezte, hogy az egyetemi előadások keretében elhangzó beszédeknel egy előzetesen megírt szövegből olvastak fel, amelyet néha előadhattak a spontán élőbeszédet jellemző, informális stílusban is. Clanchy, *From Memory to Written Record*, 206.

¹⁶ Ezeket összegzi: Bäuml, „Varieties and Consequences”, 253.

nyelvben. Ez nem feltétlenül mondható el a magyar bárókról általánosságban – Mályusz és Bónis példái is a kivételekre vonatkoztak –, akik elsősorban nem a tanulmányaiknak és nyelvtudásuknak köszönhetően, hanem az uralkodó iránti hűségük és katonai érdemeik jutalmazásaként töltöttek be akár olyan tisztségeket is, melyek bíraskodási hatáskörrel jártak.¹⁷

A tolmácsok említése Lackfi oldalán több esetben is a hivatalos tárgyalásokhoz kapcsolódott, melyeknél kiemelt szerepet kapott a pontos megértés iránti igény. Domenico azonban kizárólag a tolmácsolási tevékenységről ír és nem részletezi a teljes folyamatot, ennek ellenére néhány értékes következtetést le lehet vonni a szóbeli kommunikációt és a gesztusokat illetően is.

1349-ben a Cornetóban tartott seregszemle során Lackfi egy *cohortest* mondott el az egybegyűlt had előtt, amelyben a magyarokon kívül jelen voltak német zsoldosok is. Domenico is Cornetóban tartózkodott ekkor, s leírása szerint Lackfi nem tudott németül, ezért tolmácsot hívatott, hogy az latinul beszéljen. Hozzá kell tenni, hogy az utólag megírt *cohortes* alapján nem az egész sereghez szóló beszédet ismerjük meg, csak azt a részét, amely a német *conestabilisek*nek szólt, miszerint a német zsoldoscsapatoknak maguknak kell kiválasztaniuk a vezetőiket a hadirend megtartása érdekében.¹⁸ Mindez arra enged következtetni, hogy Lackfi minden bizonnyal az anyanyelvén szólalhatott meg, mivel a szövegben előforduló *dicens* csupán a cselekvést, nem pedig a beszélt nyelvet jelöli, és a participium ebben az esetben valójában a közvetlen beszédet jelző formai elemeként szolgál. A krónikában szereplő, *diceréből* képzett participiumok, illetve a ige múlt idejű alakjai többnyire a beszélő cselekvésének kifejezésére szolgálnak, anélkül, hogy a konkrét nyelvhasználatra utalnának. A latin feltehetőleg itt közvetítő nyelv volt, amit németre fordítottak, mivel nem feltétlenül volt jelen olyan ember Cornetóban, aki közvetlenül magyarról németre tudott volna fordítani. Az ugyan nem állítható egyértelműen, hogy Lackfi ne tudott volna latinul, az viszont bizonyos, hogy nem rendelkezett kellő jártassággal ahhoz, hogy egy ilyen terjedelmű beszédet maga mondjon el latin nyelven.

Egy másik, tolmácsolásra vonatkozó példát a Werner von Urslingen német zsoldosvezér kihallgatását bemutató közvetlen beszéd szolgáltatja. Ebben a közlésben egyértelművé válik, hogy a kihallgatást irányító Lackfi ezúttal magyar nyelven szólt Wernerhez, tolmács

¹⁷ Ezt ld. Lackfi István pályafutása példáján: Farkas Csaba, „Egy udvari katonabáró I. Károly szolgálatában”, in Nagy Zsolt Dezső - Szanka Brigitta - Szolnoki Zoltán (szerk.), *Középkortörténeti tanulmányok, 10: A X. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018, 13-34.

¹⁸ „Quia Theotonice loqui nesciebat, iuxit interpetrem loqui Latine, dicens: »Ecce sumus amodo in confinibus emulorum, et vicina nobis est civitas Exculi [Ascoli – Betoldás V. Á.] in qua nostri sunt plurimi inimici; non licet ergo nos amodo absque ordine bellico militare. Fiant igitur hic marescalli exercitus fidedigni et expertissimi, qui bene sciant exercitum ducere cum salute, et quo sit eundum hic etiam ordinetur.«” Chr., cap. XXXI, 314-316. Cf. Csukovits, *Magyarországról és a magyarokról*, 186.

közvetítésén keresztül.¹⁹ Mindazonáltal a tolmácsolás nyelve ebben az esetben nincs pontosan meghatározva. A magyarok között ugyanakkor akadt olyan nemes, aki a magyar-német tolmácsolás feladatát el tudta látni, csupán az illető nem feltétlenül tartózkodott minden esetben Lackfi mellett. Domenico a nyelvtudáshoz ugyanis szolgáltat egy újabb példát is, amely inkább ritka kivételnek tekinthető: egy magyar kapitány, Tamás fia Miklós tudott németül is, aki Corato (Andria várostól délre Apuliában) várát magyar katonákkal és német zsoldosokkal védte. A vár védelmének összeomlásakor Miklós csak annak köszönhetően menekült meg a fogságtól és a kivégzéstől, hogy nem magyarul, hanem németül beszélt. A krónikás szerint a várát sikerrel megostromló német és lombard katonáknak az volt a szokása, hogy amennyiben egy közülük valót elfognak, az illetőt megóvják és nem adják át más kezébe. Miklós ezt kihasználta és németül megszólalva kérte, hogy ne adják át Roberto Sanseverinónak, hanem engedjék szabadon. Kérését teljesítették, Miklós pedig elmenekült, majd Santa Maria del Monte várába²⁰ (ma Castel del Monte, Andriához tartozik) sietett. A történet zárómondata világítja meg megmenekülésének és nyelvismeretének valódi jelentőségét, amely szerint az elfogott magyar katonákat Roberto Sanseverino parancsára felakasztották.²¹

Lackfi szintén tolmács segítségét vette igénybe, amikor Tarantói Lajos követeivel egyeztetett arról a párbajról, amelyet Tarantói Lajos ajánlott neki. Az egyértelmű közlés érdekében írásban is elküldette az ajánlat elfogadására vonatkozó határozatát. Ezen kívül két német lovagot bízott meg azzal, hogy keressék fel Tarantói Lajost, és szóban is beszéljenek vele a meghatározott rend szerint a tervezett párbaj részleteiről.²²

A tolmács jelenlétére, akinek kilétéről nem tudunk meg többet, még annál a szöveghelynél lehet példát találni, amely az Angelo da Gravina számára intézendő kárpótlás egyeztetéseibe enged betekintést, de ebben a beszámolóban a gesztusok is fontos szerepet kapnak. Domenico több magyar katonai vezetőhöz hasonlóan, gesztusai és hanghordozása alapján Lackfit is

¹⁹ „Cui dictus voyvada, per interpositum interpretrem, Ungarice alloquens, dixit [...]” Chr., cap. XXIV, 246.

²⁰ A Castel del Monte megnevezés a 15. századtól szerepelt a forrásokban, korábban a várát a mellette található, Santa Maria del Monte kolostor után Santa Maria del Monte várának nevezték. Az Anjou uralkodók várbörtönként használták. Hubert Houben, „Castel del Monte”, in *Federico II: Enciclopedia Fridericiana*, vol. I, Roma, Treccani, 2005, 237-242.

²¹ „Nicolaus vero filius Thome caporalis in castro iam dicto inter plures Theotonicos captus fuit; qui Theotonice alloquens, non Ungarice, salvus fuit. Moris enim est Theotonicorum et Lombardorum, ut si quando contingat aliquem eorum capi in prelio vel in campo, captum talem de persona salvare, nec illum in manibus tradere alicuius. Qui Nicolaus Theotonice alloquens, rogavit Theotonicos illos, in cuius manibus erat, ut eum minime traderent in manibus domini Roberti predicti, sed ipsum abire permitterent; at illi, eorum morem servantes, ad ipsius preces eum permiserunt abire, qui velocissimo equi cursu ad castrum Sancte Marie de Monte festinus accessit. Illi autem qui Ungari capti fuerunt, suspendi iuxta sunt per dominum Robertum iam dictum.” Chr., cap. XXXVII, 360.

²² „[...] convocatis ambassiatoribus dicti domini Lodovici [Tarantói Lajos – Betoldás V. Á.], idem dominus voyvada per constitutum interpretrem retulit ambassiatoribus ipsis ordinem prenotatum et, ad maiorem informationem, prefata verba responsalia in scriptis eidem mandavit; immo ad velociorem expeditionem negotii milites duos theotonicos reambassiatores transmisit dicto domino Lodovico, affirmaturi prelium invocatum sibique per ordinem prescripta omnia relaturi.” Uo., cap. XLII, 388.

együttérző emberként mutatja be. Amikor a sérüléseiből lábadozó Angelo a vajdánál jelentkezett meghallgatásra, és a vajda meglátta őt ilyen nyomorúságos (*miserum*) és szenvedő (*dolentem*) állapotban, mély részvétellel viseltetett Angelo legyengültsége iránt (*compatiens infirmitati sue*). Megengedte Angelónak, hogy a fekhelyén mellette foglaljon helyet, majd meg akarta tudni tőle szenvedése okát. Angelo sorban elmondta a vele történeteket,²³ és egy közvetítőn keresztül (*per presentem interpetrem*) ismertette Lackfival a kérelme tartalmát. Lackfi szelíd tekintettel/arccal²⁴ (*placidoque vultu*) és jóindulattal (*grato verbo*) felelt az elmondottakra, majd ígértet tett, miszerint mindent megtesz annak érdekében, hogy a királyi fenség (Nagy Lajos) teljesítse Angelo kérését, sőt akár többet is kérhet.²⁵

A tolmácsolás ugyan megkönnyítette a kommunikációt, de ebben külön jelentősége volt annak is, hogy Lackfi gesztusai révén kifejezte az Angelo iránti jóindulatát. Ebben tevékeny szerepe volt Csúz Jánosnak, aki Lackfinak javaslatot tett Angelo megjutalmazására, amelyről Csúz korábban Domenicóval egyeztetett. A krónikás szerint Csúz már többször bizonyosságát adta annak, hogy a közte és az Angelo közötti politikai szövetséget a *fidelitas* mellett az *amicitia* jellemzi („Iohannes Chucz Ungarus [...] Angeli probatus amicus”), s ezt aligha tarthatjuk csupán retorikai célú megfogalmazásnak a krónikás részéről. A 14. században az *amicitia* inkább informális, gesztusokban és szimbolikus cselekedetekben megnyilvánuló kötelék volt: ölelés, békecsók, közös lakoma vagy ajándékozás fejezte ki az egymás iránti bizalmat és jóindulatot.²⁶ Nem helyettesítette a formális, királynak vagy annak képviselőinek tett *fidelitast*. Ez utóbbi biztosította Lackfi jóindulatát, amelyhez természetesen Csúz *amicitiából* fakadó közbenjárása is hozzájárult, másrészt a magyar király is a *fidelitast* értékelte, s ezért jutalmazta meg kegyesen a hozzá hű embereket.²⁷ A *gratia* volt a hűség elismerésének legegységesebb a

²³ Angelo egy támadást követően egy kisebb lejtőn történő leereszkedés közben megcsúszott és csontját törte. Társai a lejtő alján találtak rá. „[...] ubi invenimus miserum Angelum suo fato cossam fractam habentem in descensu cuiusdam ripe minoris [...]” Uo., cap. LV, 502.

²⁴ A középkorban a *vultus* mindkettőt jelenthette. „vultus”, in *MLLM*, 1118.

²⁵ „Quem cum vidit dominus voyvada sic miserum et dolentem, compatiens infirmitati sue, ipsum super lectum sedere cum eo precepit; a quo scire causam voluit sui casus. Qui referens omnia seriatim dicto domino, concludendo sermones suos pervenit ad factum, et per presentem interpetrem domini, contenta sibi retulit in petitione quam dare volebat in curia dicti regis. Cui dominus idem, grato verbo placidoque vultu, curialem sibi dedit responsum sibi que promisit taliter operari quod regia maiestas sibi annuat quicquid petit, etiam peteret si maiora.” Chr., cap. LX, 532-534.

²⁶ Gerd Althoff, „*Amicitiae* [Friendships] as Relationships Between States and People”, in Lester K. Little – Barbara H. Rosenwein (eds.), *Debating the Middle Ages: Issues and Readings*, Oxford, Blackwell, 1998, 191-210; Petkov, *The Kiss of Peace*, 75-79; Boquet – Nagy, *Medieval Sensibilities*, 51-56.

²⁷ „Tunc nobilis miles dominus Iohannes Chucz Ungarus suprascriptus, eiusdem Angeli probatus amicus, retulit ita michi: »Dic michi, notarie Dominice, Angelus domini Gualterii nonne adhuc sanus est ut venire valeat coram rege, servitiorum suorum meritum petiturus?« Cui ego: »Certe amodo sanus est, sed pedes incedere non bene potest«. Qui dixit: »Vadas ad eum, aut scribas quod per mare vel per terram veniat, sicut potest, quia ad presens dominus rex omnibus suis fidelibus gratiose liberat quicquid petunt, iuxta petentium qualitates; si ergo hic presens adesset coram rege, eum inponerem, et per dominum voyvadam nostrum dominum, quamcumque voluerit gratiam obtinebit a rege.«” Chr., cap. LX, 530.

jele,²⁸ mely eredetileg a társadalmi hierarchia csúcsáról „áramlott lefelé”, viszont a 11. századot követően az nem feltétlenül csak a király előjoga volt.²⁹ Domenico beszámolója mégis arra világít rá, hogy a *gratiát* ebben az esetben Lajos gyakorolta egyedül. Mindemellett egyértelműen kirajzolódnak a hierarchiai fokozatok szintjei, melyeket egy ilyen esetben az adománykérőknek végig kellett járniuk a *gratia* elnyerése érdekében. A gravinaiak felé mindig jóindulatot mutató Csúz rábeszélte Lackfit, hogy fogadja és hallgassa meg személyesen Angelót, hiszen Lackfi közbenjárása révén lehetett elnyerni a lojalitást honoráló, kegyes jóvátételt a királyi tanácstól. Egyébként Domenico is részt vett a kérelem megírásában, melyben a Nagy Lajoshoz hűtlen Guglielmo de Poncy³⁰ birtokait kérték Angelo számára.³¹ A királyi tanácsban Lackfi terjesztette elő Angelo kérvényét, melyet Domenico szerint előre vettek és jóváhagytak: a zágrábi püspöknek³² és Ursillo Minutulo kanonoknak³³ hagyták meg, hogy készíttessék el az adományleveleket.³⁴

A Lackfi és tárgyalópartnerei közötti kommunikáció sikerét tehát nagyrészt a tolmácsok munkája biztosította, amely nélkülözhetetlennek bizonyult a különböző nyelvi és kulturális közegehez tartozó csoportok egymás közötti egyeztetéseiben. A gesztusok viszont elmaradhatatlan részei voltak ennek a kommunikációnak, mivel szavak nélkül is, jól láthatóan kifejezték és megerősíthették azokat a kötelékeket, amelyeket a gravinaiak alakítottak ki a magyarokkal.

²⁸ Gerd Althoff, „Huld. Überlegungen zu einem Zentralbegriff der mittelalterlichen Herrschaftsordnung”, *Frühmittelalterliche Studien*, 25 (1991), Nr. 1, 259-282, itt: 262.

²⁹ A *gratia* változásaira: Petkov, *The Kiss of Peace*, 70.

³⁰ Francia eredetű család, Anjou Károlylyal érkeztek a királyságba. Guglielmo apja Guglielmo di Raimondo de Poncy, aki II. Károly nápolyi királynak volt a familiárisa, illetve alkancellárja. Uo., 660, 671. jegyzet.

³¹ „finaliter autem ipse miles [Csúz János – Betoldás V. Á.] consuluit dicto Angelo quod eodem die, hora quasi vesperarum, ad hospitium domini voyvade perveniret cum sua petitione formata, nam idem miles informare prius volebat dictum dominum super eo quod peteret Angelus prenotatus, ut idem dominus, habita conscientia sue petitionis, sciret quid ipsum oporteat operari pro eo. Et accepta licentia, pervenimus simul ad hospitium, quo eramus, et ibi petitionem formavimus petendi dictum Angelum bona omnia domini Guillelmi de Pontiaci qui erat regius infidelis.” Chr., cap. LX, 532.

³² Apáti „Keszei” Miklós, 1350. február 8.-1356. augusztus 4. között töltötte be a zágrábi püspöki tisztséget. Arch., I, 79. Ekkor egyúttal Nagy Lajos alkancellárja volt. Pór Antal, „Keszei Miklós”, *Magyar Történelmi Életrajzok*, 20 (1904), 5. füzet, 34. Küküllei János is megemlíttette a király 1350. évi dél-itáliai kíséretének tagjaként, sőt arról is írt, hogy Miklóst Aversában szentelték püspökké: „Item ex prelatibus reverendus in Christo pater dominus Nicolaus episcopus Zagrabiensis, qui fuit ibi in civitate Auersana in episcopum consecratus [...]” CH, I, cap. 147, 171.

³³ A nápolyi San Gennaro-templom kanonokja, ő celebrálta András herceg temetési szertartását. Chr., 22.

³⁴ „Et ingressus idem dominus [Lackfi István – Betoldás V. Á.] ad regem eumdem, congregato consilio, prima fuit ipsius Angeli petitio decretata, et iuxta fuit domino Segrabiensi episcopo et domino Ursillo Minutulo oportunas inde litteras fieri dicto Angelo donationis petitorum bonorum.” Uo., cap. LX, 534.

5.2. A gesztusok, szavak és érzelmek szerepe a kapcsolatok alakításában: félreértés és kiengesztelődés

A krónikában az Angelo da Gravina korábbi sérüléséről szóló beszámoló (nem azonos azzal, amelyről a kárpótlás tárgyalásánál esett szó) egyszerre példázza a magyarok és a gravinaiak közötti félreértést és együttérzést Domenico valószínűleg akkor ismerte meg ezt a történetet, amikor Angelót az ő otthonában szállásolták el ápolás céljából, mivel Angelo korábban a saját házát a magyarok rendelkezésére bocsátotta.³⁵

A történet előzménye a második fejezetben bemutatott, Lackfihoz intézett első gravinai segítségkérés volt, amely azért járt sikerrel, mert Csúz János és körülbelül huszonöt fős csapata a ruvói ostrom felszámolásával volt megbízva. Ezt követően rövidebb ideig együttműködés alakult ki a magyar frakció és a magyarok között, a magyarok pedig Gravinában kaptak szálláshelyet és innen indították el a város környéki portyáikat. Az egyik ilyen eset szerint Csúz csapata és a magyar frakció hívei Angelo da Gravina vezetésével indultak el Oppido ostromára, hogy feltartóztassák a durazzói-nápolyi frakció oldalán álló Lamberto di Fustót, aki haramiákkal vette körül magát és Gravinát is fel akarta prédálni.³⁶ Az ostrom során Angelo elkeveredett a sereg mellől, lovát elveszítette, végül az Oppidóból menekülő ellenfelei foglyul ejtették őt. Mint megtudjuk Domenicótól, noha foglyul ejtői személyesen nem ismerték Angelót, tudták róla, hogy a Fontane-frakció pártján volt, valamint a legnagyobb hatalommal bíró haramiák és vezérek támogatását is élvezte. Erre való tekintettel testének nem eshetett bántódása, de a váltságdíj reményében magukkal hurcolták.³⁷ A haramiákat viszont a magyarok a csata hevében kegyetlenül üldözték.³⁸ Innen kezdődik a „kommunikációs zavar” leírása, amelyről Domenico Angelótól értesült. Miközben a haramiák, a magyaroktól való félelmükben, a vár felé menekültek, Angelo az ellenkező irányba próbált futni. Két magyar katona azonban észrevette őt, akikről Angelo azt feltételezte, hogy felismerték őt. A magyarok viszont – mivel azt hitték, hogy ő is a haramiák közé tartozik – kivont kardjaikkal üldözni kezdték. Hiába kiáltott Angelo latinul, miszerint velük van és a barátjuk, a katonák „mintha nem értették volna

³⁵ „Et perveniens ad meum hospitium hospitatur ibidem, quia in suis domibus Ungari morabantur.” Uo., cap. XXVIII, 280.

³⁶ „Et quiescentes ibidem per unum diem vel duos, nuntiatum fuit quod Fustus predictus, una cum exterioribus nostris emulis, plurimos congregaverat malandrenos in terra Oppidi vicina civitati Gravine per miliaria decem et octo, venturos tam cito hostiliter in eandem civitatem Gravine. [...] Elapsa vero hora quasi vespertina, ecce pulsus intonuit bucine, et unusquisque equitum et peditum ad arma concurrir, et presentes coram dicto milite exeunt civitatem.” Uo., cap. XXVIII, 276.

³⁷ „Erant autem dicti malandreni de parte Fontane; qui dictus Angelus, etiam amore potentissimorum malandrenorum et caporalium, partis erat eiusdem; et licet malandrenis ipsis esset incognitus, tamen amore partialitatis eum perimi ab aliis minime consenserunt. [...] eundem Angelum captivum deportabant ad castrum, nulla sibi in corpore lesione illata.” Uo., cap. XXVIII, 278.

³⁸ „Dicti vero Ungari seivius insequentes malandrenos iam dictos [...]” Uo., 280.

meg a latin nyelvet”, még hevesebben rontottak rá. Jóllehet a testét másutt nem, de a fejét több helyen is megsebesítették. Angelo az életéért küzdve rávetette magát az egyikükre, ezt a magyart a torkánál fogva megragadta és a földre vitte, így sikerült megmenekülnie támadóitól.³⁹

Ami a támadás gravinai fogadtatását illeti: amikor a megsérült Angelo visszaért Gravinába, nagy jajveszékelés (*ululatus magnus*) és siránkozás (*planctus*) támadt a gravinaiak körében, különösen azokban, akik a jóakarói és követői voltak.⁴⁰ Érdemes kiemelni Csúz János döntését is, amely ugyancsak az Angelo iránti *amicitiát* hangsúlyozza: miután Oppido ostromát sikerrel zárták, és értesült Angelo sérüléséről, visszatért Gravinába, noha szívügye volt (*cordis erat*), hogy a magyarokkal és a német csapatokkal összefogva Basilicata-szerte felszabadítsa a várakat és falvakat a nápolyi Anjouk fennhatósága alól.⁴¹

A sebesülés és körülményei az együttműködő felek között nem váltott ki feszültséget. Domenico Csúz esetében nemcsak a lovagi erényeket, hanem a magyar *miles* együttérző képességét is kiemeli: Csúz mélyen osztozott az ily módon megsebesült Angelo fájalmában, minden nap felkereste, s megvitatta vele a további teendőket. A közös tervek azonban a magyar hadvezetési elvek és stratégia miatt elakadtak, mivel néhány nappal később a vajda levelet küldött Csúznak Gravinába, melyben felszólította, hogy mielőbb térjen vissza Barlettába.⁴²

5.3. A Pál fia Tamás és a gravinaiak közötti *amicitia* ellentmondásai

A gravinai magyar frakció tagjai nemcsak Csúz János jóindulatára számíthattak, hanem több magyar kapitány részéről is megtapasztalhatták az *amicitiára* utaló gesztusokat. A krónikás beszámolója szerint a Gravinából történő, kényszerű távozásukat követően előbb Coratóba tartottak. A várat visszahódították korábban a magyarok, ahová visszatért Tamás fia Miklós is.

³⁹ „Retulit michi dictus Angelus, quod dum dicti malandreni, visis Ungaris prenotatis, fugerent versus castrum, timore Ungarorum ipsorum, duo ex dictis Ungaris videntes dictum Angelum per aliam viam fugientem ab ipsis malandrenis, cucurrerunt post eum et ipsum adiunxerunt expectantem eosdem. Credebat autem ipse Angelus cognosci ab illis; ut autem cum eo fuerunt, evaginatis gladiis feriebant crudeliter in eumdem. At ipse dum magis clamaret eum esse eorumque amicum, velut non intelligentes linguam latinam, in eum tanto magis feriebant; nec poterat manus eorum evadere. Tandem videns se diversis ictibus esse percussus ab ipsis in capite, quia in corpore ledi non poterat, desperatus de vita sua, irruit super unum illorum, et cum manu feriens illum in gutture precipitavit illum in terram et per fuge subsidium manus evasit illorum [...]” Uo.

⁴⁰ „Eoque applicante Gravinam, ululatus magnus et plantus factus est per universos concives, precipue per suos benivolos et sequaces.” Uo.

⁴¹ „Cordis enim erat domini Iohannis predicti militis Ungari aliorum Ungarorum et Theotonicorum, habita terra Oppidi, hinc inde acquirere terras et castra et casalia convicina domini regis Ungarie per honorem. Et vere captio eiusdem terre fuisset refrenatio singulorum locorum partium Basilicate; sed perducto ad notitiam dicti militis, eumdem Angelum domini Gualterii vulneratum fuisse et rediisse Gravinam [...]” Uo., cap. XVIII, 282.

⁴² „Reverso itaque dicto milite apud Gravinam cum universa gente sui exercitus, valde condoluit de Angelo sic percusso, et sepius illum visitans, secum de omnibus conferebat quid essent facturi. Stetitque ibidem miles ipse per dies aliquos et inter hec litteras a domino voyvada recepit expresse, ut apud Barolum se conferret expresse cum gente quam tulerat [...]” Uo.

Domenico a fogadtatás körülményeit illetően Miklós érdemeit is kiemelte, aki mint nemes férfi, tudatában volt annak, hogy a király iránti hűségük miatt szóródtak szét. A kapitány ezért hálás szándékát kifejezve meghívta őket vacsorára.⁴³

A gravinaiak vándorlásuk során Pál fia Tamással alakítottak ki szorosabb együttműködést, aki Santa Maria del Monte várának *castellanusa* volt. A gyakori kapcsolatfelvétel elsősorban földrajzi okokkal magyarázható, mivel a krónikás szerint a vár Gravinából lóháton néhány óra alatt megközelíthető volt.⁴⁴ A graviniak valószínűleg azért támogatták Tamás apuliai hadmozdulatait,⁴⁵ mert így közel maradhattak Gravinához. Másrészt a gravinaiak második barlettai követsége Lackfi István utasítása szerint szükség esetén Tamástól és a mellette harcoló Philipp von Schulz-tól kaphattak segítséget, amelybe mindkét kapitány beleegyezett.⁴⁶

A száműzött frakciótagok Pál fia Tamásra és csapatára támaszkodva kíséreltek meg visszajutni Gravinába. Egyfelől a városban maradt családtagjaikról akartak híreket szerezni, másfelől a város visszafoglalását is elengedhetetlennek tartották.⁴⁷ Az egyik támadásukról készült leírás képezi az alapját annak a beszámolónak, amely révén a krónikás Pál fia Tamás és a frakciótagok közötti *amicitia* ellentmondásait tárja fel. A gravinai ellenfeleiknek elmondott ultimátumok szerint közel száz foglyot ejtettek, akiket Santa Maria del Monte várába visznek magukkal, egyiküket viszont elrettentésül felakasztották, s ugyanez a sors vár a többi fogolyra is, hacsak a várost nem adják át Nagy Lajosnak.⁴⁸

A foglyokkal kapcsolatos tárgyalások révén válik nyilvánvalóvá, hogy a gravinai frakció és Pál fia Tamás szövetségében az *amicitiát* a hadvezetési elvek előnyben részesítése háttérbe

⁴³ „Nos autem qui recesseramur de terra Gravine, viam Caurati tenuimus, ubi cum applicuimus, invenimus ante ingressum nostrum in terram Ungaros et Lombardos equites circa viginti, quibus per nos data notitia, cum ipsismet adhesimus amicabiliter apud terram, in qua rector et capitanius erat nobilissimus quidam Ungarus nomine Nicolaus filius Thome qui in nostro vulgari dicitur Thomas Nicolosi. Qui velut nobilis, sciens nos ex regis fidelitate dispersos, nos ad castrum Caurati invitavit ad cenam, animo valde grato, et facta cena [...]” Uo., cap. XXXII, 342-344.

⁴⁴ „Et surgentes quasi nocte media ivimus ad castrum prefatum, ubi applicuimus orto sole [...]” Uo., cap. XXXVI, 256.

⁴⁵ Közreműködtek például a zsákmányszerzésben, a történet szerint a Spinazzolánál szerzett kb. 30.000 juhot Barlettában értékesítették. „Pervenimus autem simul omnes nos Gravinenses, cum Thoma Pauli predicto, a civitate Andrie ad iam dictum castrum Sancte Marie de Monte, ubi cum fuimus, cum sociis Ungaris eiusdem Thomasi apud Spinaciolum cogitavimus ire in predam, et euntes una nocte invenimus ante Spinaciolum ovium miliaria triginta et plus; quas accipientes, duximus ad castrum iam dictum et deinde in Barolo venales portavimus.” Uo., cap. XLIII, 398.

⁴⁶ Lásd a második fejezetben az 53. jegyzetet.

⁴⁷ Korábban néhányuk feleségét és gyerekeit sikerült kimenekíteni Gravinából, őket Altamurában helyezték biztonságba. Két nappal később kilovagoltak Santa Maria del Monte várából, csatlakozott hozzájuk tizenhat andriai lovas, velük és a magyarokkal együtt kb. nyolcvan fő lovaszt számlált a seregük. „Et capientes nos eadem nocte mulieres prescriptas et filios, abinde duximus eas in Altamuram et inibi paravimus domos eis. Post dies autem duos equitavimus et versus castrum Sancte Marie de Monte direximus iter nostrum, et accepta Ungarorum comitiva, iterato pervenimus apud Gravinam cum viris Andrie sexdecim equitibus per nos et ipsos Ungaros convocatis; fuimusque inter omnes equites octuaginta.” Uo., cap. XLIV, 414.

⁴⁸ „»Ecce habemus viros vestros centum captivos et unum talem suspendimus; prevenimus igitur vos, quod nisi terram reddatis dominio domini nostri regis, eos suspendio simili noveritis condempnari, et propterea ipsos modo ad Castrum Montis captivos portamus [...]«.” Uo., cap. XLV, 418.

szoríthatta. Másnap reggel Tamás magához hívatta a frakció vezetői közül Angelo da Gravinát és Niccolòt. A krónikás a köztük elhangzott párbeszédet közvetlen beszéd formájában közli. Tamás először a foglyok és az eladásra szánt állatok ügyét érintette. Utóbbiban a gravinaiaknak is részt kell vállalniuk, de egyik társuknak a várban kell maradnia, hogy a váltságdíjak ügyében segítse Tamásékat. A gravinai vezetők azt válaszolták, hogy nem a foglyok utáni váltságdíjat tartják a számukra elfogadható kárpótlásnak, ugyanis ők földet akarnak szerezni. A magyar frakció mindenét hátrahagyva menekült el Gravinából, ezért a földhöz jutás számukra kardinális szemponttá vált. Ebben mutatkozott meg az eltérő látásmód: Tamás számára fontos volt a váltságdíj, mivel abból biztosíthatta csapata ellátását. A *sinite me facere* felszólítás révén fejezte ki Angelóék előtt, hogy hagyják meg neki a váltságdíjszedés jogát, ugyanakkor a földszerzést sem vetette el. Ígérete szerint mindkét ügyet elintézi, akár akarják, akár nem. Ezután felszólította őket, hogy válasszák ki a tíz legjobb foglyot, akiket – az irántuk való szeretetből – megbecsülve a várban, és ne méltatlanul, kalodában vagy karóhoz⁴⁹ kötve tartsanak.⁵⁰ Az *amor* utal a beszélgető felek között lévő *amicitiára*, amely itt az *amicitia* affektív oldalát emeli ki. A 11-12. századtól az *amor* kifejezés egyre gyakrabban szerepelt az oklevelekben, melyekben a szövetséget, a kölcsönös bizalmat vagy a hűséget is ezzel a szóval fejezték ki az *amicitia* keretébe illesztve. Így a szövegben a „vestro amore” nem csupán „szeretetet” jelent, hanem az *amicitia* affektív oldalát: azt a jóindulatot és bizalmat, ami a politikai szövetség működéséhez nélkülözhetetlen volt.⁵¹ Mindazonáltal Tamás rendelkezései a szövetségesek közötti hatalmi aszimmetriára utalnak, melyet a *vestro amore* révén próbált a felszólítást követően elfogadhatóvá tenni a gravinaiak számára.

Ami még az eltérő álláspontok kérdésköréhez tartozik: a gravinaiak inkább akarták volna továbbra is biztos fogságban tudni gravinai ellenfeleiket. A gravinai frakcióharcok idején is arra törekedtek, hogy a várostól minél távolabb, hosszabb ideig raboskodjanak a másik frakció hívei, hogy ne válthassák ki magukat rövid időn belül, és ne térjenek vissza Gravinába – noha a kard általi elveszejtésüket is fontolóra vették.⁵²

⁴⁹ A *cippus* alapján mindkét jelentés lehetséges. Cf. „cippus”, in *MLLM*, 180.

⁵⁰ „Mane autem facto, vocavit Thomas Pauli prefatus dictos Angelum et iudicem Nicolaum, dicens: »Ecce habetis nobiscum in nostri custodia castris tot captivos et animalia vendenda; videtur nobis vos ituros cum Ungaris nostris ad civitates Andrie et Baroli et ibidem vendere animalia supradicta. Dimittatis hic ergo unum de vestris sociis qui intersit nobiscum faciende compositioni captivorum istorum«. Cui dicti caporales nostri dixerunt: »Domine castellane, nos nullam volumus compositionem ex istis, sed terram«. Quibus Thomas idem ait: »Habebimus compositionem et terram, velint nolint; sinite me facere«. Dixitque illis: »Eligite ex captivis ipsis decem meliores, ut eos vestro amore teneamus cariores in castro et non viles in cippis.«” Chr., cap. XLV, 418.

⁵¹ Le Jan, *Amis ou ennemis ?*, chap. 1, 23-25.

⁵² „[...] fuimus omnes nostri sequaces presentes cum Angelo [Angelo da Gravina – Betoldás V. Á.] supradicto, et omnes simul persuasimus dicto Angelo quod omnes nobis viri suspecti aut periant gladio, aut in castro Montis sancti Angeli mittantur captivi, ne per eos verba relata prodicionis inite ventate niterentur.” Chr., cap. XXXII, 338.

A felek eltérő álláspontját példázza a normák szembeállítás: a kapzsivá váló hadvezérek célja és megtévesztő beszéde ellentétben állt a frakció által követett célokkal, mivel a frakció megelégedett volna kevesebbel is. Bár Angelóék kiválasztottak tíz foglyot, éppen az ellenkezőjét tapasztalták annak, mint amire számítottak: a foglyokat nem a nyugalomuk érdekében helyezték el a várban, hanem azért, hogy nagyobb váltságdíjat szedjenek utánuk.⁵³

Csalódottságukat a krónikás egy másik dialógus keretében örökítette meg. Angelóék arra kérték Domenicót, hogy ő legyen az közülük, aki a várban marad és lejegyzí a váltságdíjról folytatott tárgyalások eredményét, különös tekintettel arra, hogy ők is tudják, ebből mennyi lenne a részesedésük. Domenico ezt határozottan elutasította. Nem akart a várban maradni, mivel gyermekei és felesége még Gravinában voltak, nem kívánta látni a foglyok kínzását sem, és úgy vélte, hogy a dolgok nem a megbeszéltek szerint haladnak. Ugyanakkor szerinte a frakciónak részt kellett volna kérnie a váltságdíjból. Angelóék megbánása is felfedezhető a válaszukban: szívesebben elkerülték volna mindazt, ami a foglyokkal történt. Minthogy nem akartak tovább a várban maradni, mindannyian Barlettába távoztak.⁵⁴

5.4. Angelo da Gravina fogsága

Komoly érdekellentét bontakozott ki a gravinai száműzöttek, illetve a magyar és német kapitányok között Tommaso di Altamura (Tommaso di Niccolò di Eustasio) bíró szabadon engedése miatt, amely végül Angelo da Gravina fogságával érte el tetőpontját. A konfliktus jól példázza, mennyire ingatag alapokon állt a szövetségesek közötti *amicitia*. Míg korábban a gravinaiak távozása jelentette a feszültség feloldását, itt a megoldást nem a távolságtartás, hanem a bűnbánat és a megbocsátás, valamint a gravinaiak kényszerű eskütetele hozta el.

Domenico egyértelműen meghatározza, hogy a gravinai száműzöttek egyik fő célja az Altamurában tartózkodó feleségeik biztonságának szavatolása volt, ez a törekvés azonban szembekerült a kapitányok által képviselt hadvezetési szempontokkal.

Tommaso, aki Angelo da Gravina és a magyar frakció közeli barátjának, valamint segítójének számított, jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a gravinaiak és az

⁵³ „Tunc elegerunt moraturos in castro Iaquentum de Gargano, notarium Leonem et certos alios usque decem quos immiserunt in castro. Credebamus enim nos ipsos moraturos in castro, causa quietis eorum, sed contrarium vidimus, quia ipsos ideo petiit ut cariorem compositionem exigeret ab eisdem.” Uo., cap. XLV, 420.

⁵⁴ „Tunc dixerunt michi Angelus et iudex Nicolaus: »Notarie Dominice, remaneas hic cum Thoma Pauli et scribas compositionem faciendam cum dictis captivis, ut sciamus quid petere nostra parte«. Quibus ego: »Nolo restare quia uxor mea et filii mei sunt Gravine, nec confido videre tormenta facienda captivis in compositione habenda. Video autem aliter causam procedere quam ordinavimus, consulo igitur ut partem nostram captivorum petamus«. Qui michi dixerunt: »Omnia hec verba temptavimus, sed non possumus obtinere; libentius enim vellemus hoc non fecisse quod factum est contra istos captivos; sed postquam hic renuntias remanere, eamus«. Et sic cuncti abinde recessimus, ibidem nullo nostrum restare volente, et versus Barolum direximus gressus nostros.” Uo.

Altamurában tartózkodó családtagjaik közötti kapcsolat fennmaradjon. Noha ekkor Altamura a magyar királlyal szemben hűtlenné vált Giovanni Pipino fennhatósága alatt állt, a gravinaiak Tommasóra hagyatkozva remélték, hogy ideiglenesen a családjuk mellett maradhatnak.⁵⁵ A városba történő belépéshez azonban Pipino engedélyét is ki kellett kérni, amit az altamurai *universitas* egy levélben meg is tett. Válaszában Pipino mindössze ideiglenes tartózkodási engedélyt adott a gravinaiaknak, akik ezt csalárd szándéka egyértelmű bizonyítékként értékelték.⁵⁶

Az altamurai témájú, szerzői megjegyzésekkel kapcsolatban itt érdemes kitérni az elbeszélésmód megváltozására. A száműzetés idejére vonatkozó történeteknél ugyanis egyre gyakoribb az egymástól elkülönülő történetek egymás melletti bemutatása, olykor egy-két fejezetben belül több idősíkot és helyszínt érintve. Domenico számára ez a módszer minden bizonnyal hasznosabbnak bizonyult, mint a korábbi tematikus csoportosítás, mert ezáltal egyszerre tudta bemutatni a száműzöttek sorsát és a háború főbb fejleményeit, melyek ekkor számos területet érintettek. Emellett meg kell jegyezni, hogy a száműzött csoport tagjai sem tartózkodtak mindig egyazon helyen. Az események követhetősége érdekében azonban lényegesnek tartotta, hogy az olvasókat is emlékeztesse a fontosabb tudnivalókra. Ebből a szándékból fakadnak a szövegben előforduló ismétlések is, például többször megjegyzi, milyen célból irányult a száműzöttek figyelme minduntalan Altamurára. Igaz, néha további kiegészítésekkel látja el a korábbiakat: egy újabb említés alkalmával például bővebben kifejti, hogy pontosan mely társaik családtagjait kísérték Altamurába.⁵⁷

Tommaso fogságára a losetói csata után került sor,⁵⁸ ahol Giovanni Pipino zsoldosai a Philipp von Schulz és Pál fia Tamás vezette magyar-német sereggel ütköztek meg. Bár Pipino elmenekült, Tommasót elfogta Giovanni Forlani⁵⁹ és Lackfi Dénes, ugyanis Nagy Lajos egyik árulójának vélték. A lefejezését tervezték, de Tommasót felismerte Cola (Nicola de Stircchio), az egyik gravinai száműzött, aki közbenjárta az élete megkímélése érdekében, továbbá értesítette

⁵⁵ „Erat autem terra ipsa Altamure sub dominio Pallatini, que licet non esset unius nobiscum dominii, spe tamen dicti iudicis Thomasii, manere confidebamus ibidem.” Uo., cap. XLIII, 404.

⁵⁶ „Ubi dum essemus, ecce pro parte universitatis Altamure relatum dicto Angelo caporali nostro quod de statu nostro in Altamura scribere volebant suo domino Pallatino, siquidem sibi placeret nos in Altamura morari; aliter, nisi dictus Pallatinus per suas litteras nos ibidem permitteret moraturos, absque conscientia et voluntate dicti domini, ibidem stare nos minime permittebant. [...] scripsit dicto Pallatino universitas ipsa; a quo responsum habuerunt, posse nos ibidem, non continue, sed quandoque receptare ibidem. Et sic responsonem ipsius erga nos cognovimus fraudulentam.” Uo., cap. XLIII, 406.

⁵⁷ „Nosque Gravinenses eramus tunc in Altamuram reversi, paraturi quidam nostri socii eorum uxores et filios habitare in ea, sub spe iudicis Thomasii supradicti. Erant autem in Guarazione tunc stantes Thomasia uxor Francisci de Gregorio et filii, Angelella uxor Coczelle fratris sui et filli sui, Maria uxor Cole de Stricchio olim uxoralis videlicet naturalis mater, et filii sui; pro quibus ducendis Guarazione Altamuram, simul accessimus, dicto caporali nostro Angelo domini Gualterii remanente ibidem cum tribus sociis nostris.” Uo., cap., XLIV, 412.

⁵⁸ A losetói csata feldolgozásához: Miskolczy, *Magyar-olasz összeköttetések*, 165-166.

⁵⁹ Nem azonosítható.

társait is Tommaso elfogásáról. Felfedezhető a fogva tartók jóindulata Angelo da Gravina iránt, mivel Tommaso az ő követőjének vallotta magát, ezért életét megkímélték. A gravinaiak kimentették végül Tommasót fogva tartói kezéből, felszerelték lóval és fegyverrel, mintha csak egy lett volna közülük. Bár Tommaso továbbra is fogoly maradt, a gravinaiak felügyelete alatt állt.⁶⁰

Giovanni Pipino veresége miatt az Altamurában lévő családtagok biztonsága bizonytalanná vált, ami a gravinaiak részéről sürgetővé tette a biztonságuk garantálását. Közösén úgy határoztak, hogy még aznap éjszaka Altamurába mennek a szeretteikért, és a biztonságosnak vélt Bitontóba kísérik őket. Úgy vélték, Tommaso jelenléte fokozhatja a családtagok sikeres megmentésének esélyeit, ezért magukkal akarták vinni Altamurába. Ebben Angelo da Gravina is támogatta őket.⁶¹ A magyar és német kapitányok beleegyezését ugyanakkor nem kérték ki.

Mielőtt Domenico ismerteti a kapitányok válaszát Tommaso elengedésével kapcsolatban, előbb felvázolja azokat az altamurai körülményeket, amelyek igazolják a Tommaso elengedésére vonatkozó döntésüket. A gravinaiak ugyanis csak azt követően tudtak belépni Altamurába, miután Tommaso beszélt a város polgáraival. Időközben Altamurába is eljutott Giovanni Pipino vereségének híre, s amikor Tommaso belépett a városba, hallotta, hogy az altamuraiak nem pusztán a város urát, hanem az ütközetből még vissza nem tért, elveszettnek hitt polgártársaikat is gyászolják – köztük Tommasót is halottnak vélték. Ám amikor meglátták Tommasót, fájdalmuk háttérbe szorult, s örömkönnnyekben törtek ki, hiszen a város egésze szerette és tisztelte őt.⁶²

Nem csupán az altamurai polgárokat töltötte el kétségekkel a losetói csata kimenetelének híre. Domenicóék Altamurában szinte félholt állapotban találtak rá az asszonyaikra, akiket a

---

⁶⁰ „Et ecce, dum taliter nostri socii hinc inde procederent, contigit, suo fato, Nicolaum de Stricchio vidisse iudicem Thomasium Nicolai de Stasio de Altamura iam dictum, qui cum eodem Pallatino domino suo venerat ad duellum, in manibus Iohannis Forlani et Dyonisii Ungari dicti Conti casualiter incidisse, eumque volebant penitus decollare tamquam regium proditorem. Quem dum dictus Nicolaus cognosceret, dictis Iohanni et Dyonisio vitam illius petiit, velut sui amici. At idem iudex Thomasius in ultimo vite sue termino se cognoscens, appellabat se viva voce esse familiarem et sequacem Angeli domini Gualterii et suorum. Illi autem, honore dicti Angeli et suorum, vivum sponderunt eum tenere. Dictus vero Nicolaus Stricchii veniens ad dictum Angelum et socios, ostendit sic prope nos iudicem Thomasium interceptum; ad cuius auxilium omnes occurrimus et eum de manibus eripuimus eorumdem et in nostra comitiva equo nostro et armis fecimus illum esse, ac si de nostratibus esset ipse.” Chr., cap. XLVII, 442.

⁶¹ „[...] quia, ut prescribitur, uxores nostras et filios in Altamura habebamus, cogitavimus illas eadem nocte accedere delaturas Botontum, ne propter casum belli Pallatini iam dicti, Pallatinus idem illas nos prohiberet inde eicere, et exinde vituperium sequeretur. Diximus eidem Angelo apud Altamuram nos propterea accessuros, et dictum iudicem Thomasium portare nobiscum, expeditionis nostre causa maioris. Placuit enim dicto Angelo ipse noster accessus.” Uo., cap. XLVIII, 446.

⁶² „[...] iudex Thomasius, adhesit se portis terre et audivit universos lugentes et dolentes de devicto bello sui domini Pallatini, suorumque quamplurium Altamurensium civium, qui eiusdem belli fuerant in conflictu, nondum ad eorum domicilium reversorum. Et licet eadem nocte aliqui modici cives sui, unus post unum, rediissent ad terram, qui predixerant casum belli, tamen ex illorum relatibus universi credebant reliquos, qui non redierunt, periisse in bello, precipue iudicem Thomasium supradictum; quem cum viderunt, aliquali spreto dolore, pre gaudio lacrimabant, sic universaliter diligebatur in terra.” Uo., cap. XLVIII, 446-448.

csata utáni félelem teljesen felőrölt. Mihelyt azonban az asszonyok meglátták férjeiket, örömkönnnyekben törtek ki, majd kérték, hogy menekítsék ki őket Altamurából, és vigyék őket biztonságban Bitontóba.⁶³

Domenico az altamurai kimenekítést követően tárgyalja, hogyan büntették meg a kapitányok Angelo da Gravinát. Az Angelo elszámoltatását bemutató közvetlen beszédben rámutat a hadvezetés és a száműzött gravinaiak közötti feszültségre: bár utóbbiak a családjukért cselekedtek, a kapitányok szerint a fogoly elengedésével szabályt szegtek. A kapitányok álláspontjából kiderül, hogy ők Tommaso fogva tartását a katonai céljaik szolgálatába akarták állítani: stratégiai értékét nemcsak a mintegy 500 aranyforintnyi váltságdíj jelentette, hanem az a lehetőség is, hogy általa akár még Altamurát is megszerezhették volna. A kapitányok tehát követelték, hogy szolgáltatassák ki nekik Tommasót, vagy fizessék meg az érte kérhető váltságdíj összegét. Amíg pedig a követelésük teljesítésére nem kerül sor, addig Angelo a fogjuk marad.⁶⁴ A büntető és kényszerítő fogság között nehéz különbséget tenni, de a Jean Dunbabin által bemutatott példákból kiindulva Angelo fogsága beletartozik mindkét típusba. Egyrészt elvárták tőle a kártalanítást vagy a fogoly visszaszolgáltatását (kényszerítés), noha látszólag más szankciót nem helyeztek kilátásba, azonban már a Domenico által leírt „contra conscientiam capitaniarum exercitus Ungarorum” is utal a szabályszegésre. A büntető célú bebörtönzésre a katonai, fejedelmi vagy királyi tekintély figyelmen kívül hagyását követően került sor, továbbá a sértett gyakran fejezte ki a haragját az ilyen sérelmek elszenvedésekor.⁶⁵

Nemcsak Angelót fosztották meg a szabadságától, hanem Domenico testvérét, Guglielmót és néhány társukat is, akik abban az időben Bitontóban tartózkodtak a magyar-német sereggel. A krónikás a büntetés korlátozó hatását kiemelve megemlíti: a foglyok lovait és holmiját is elkobozták. A kapitányok szigorú fellépését illusztrálja a beszámoló folytatása, amely feltárja, hogyan változott meg a katonai hatalom dinamikája, és ezzel párhuzamosan hogyan alakult át a katonai vezetők és a velük együttműködő gravinaiak közötti kapcsolat: amikor a Bitonto

⁶³ „Accessimus ergo et nos post eos et terram ipsam ingressi sumus audacter et unusquisque ad nostrarum domos accessimus mulierum; quas timore devicti prelii invenimus semivivas [...] que ut nos viderunt, pre nimio gaudio lacrimantes, eas abinde petierunt educi et apud Botontum salvari.” Uo., cap. XLVIII, 448.

⁶⁴ „Pervenit itaque ad aures domini Malispiritus quod iudex Thomasius iam dictus abierat una nobiscum, de voluntate dicti Angeli, contra conscientiam capitaniarum exercitus Ungarorum; quo sequutum est quod, vocato coram dicto milite et Thoma Pauli Angelo supradicto, idem Angelus constrictus est de persona per capitaniarum ipsos dicentes: »Domine Angele, ut quid presumpsisti abire iudicem Thomasium de Altamura regium proditorem pronerium nostrum? Scimus enim ipsum se potuisse redimere florenis quingentis et ultra, aut terram Altamure suo tractatu in nostris manibus nos habere; petimus ergo te quod aut dictum iudicem Thomasium in manibus nostris reddas, aut florenos quingentos nobis exsolvas; et interim nostro te volumus carceri detinere«; et tunc iuxerunt ipsum in carcere hospitii dicti marescalli curialiter commorari.” Uo., cap. XLIX, 450.

⁶⁵ Jean Dunbabin, *Captivity and Imprisonment in Medieval Europe, 1000-1300*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2002, 98-113.

közelében tartózkodó gravinaiak közül többen is meghallották Angelo és mások fogva tartásának a hírét, szándékukban állt mielőbb elrejtőzni, hogy elkerüljék ezt a dühöt (*furorem*).⁶⁶

További figyelemre méltó szempontokat kínál az eltérő nézőpontokról Angelónak a közvetlen beszéd formájában idézett védőbeszéde. A védőbeszédet két bitontói nemesembernek mondta el, akik – mihelyt tudomást szereztek a bebörtönzéséről – a szabadulása érdekében vállalták, hogy közbenjárnak a kapitányoknál. A beszédben szereplő „frater” és „affinis carissime” megszólítások nem csupán Angelo iránti tiszteletüket, hanem a korábbi, szorosabb ismeretséget is jelzik: az „affinis”⁶⁷ utalhatott házassági vagy rokonsági kötelékre, illetve szorosabb szövetségesi kapcsolatra.⁶⁸

A beszéd során Angelo valamennyi ellene felhozott vádat igyekezett megcáfolni, melynek fő gondolati elemei arra világítanak rá, hogyan értelmezte a gravinai közösség Angelo fogságának körülményeit. A beszéd szerkezete nagyrészt követi a *De inventionē*ben felvázolt, *iuridicialis* típusú védőbeszéd struktúráját, s ezen belül az *adsumptiva* kategóriába illik, amely önmagában nem rendelkezett bizonyító erővel, mivel érvei a külső körülményekre épültek.⁶⁹ Angelo is ilyen érvekből levezetve mutatott rá a kapitányoknak a vele szemben méltánytalan eljárására, s ennek keretében igyekezett a maga ártatlanságát igazolni.

Angelo a beszéd bevezető részében a *misero fato meo* révén igyekszik felkelteni a hallgatók együttérzését, nyomatékosítva azt, hogy az ellene folytatott eljárás igazságtalanságon alapul. Bár jogos védekezését elő akarta terjeszteni vádlói előtt, azok nem hallgatták meg. Ezt követően megkérdőjelezi a kapitányok feddhetetlen jellemét, rámutatva: kizárólag anyagi haszon reményében jártak el, mivel azt hitték, ő jelentős kincsek birtokában van. Csak kifogásokat keresnek, hogy ily módon rajta nyerészkedhessenek. Annak ellenére, hogy Angelo érvei alapján nyilvánvalóvá válik, mennyire méltánytalanul kezelik, mégsem veszíti el a bizalmát az igazságos eljárásban. Reményét ugyanis nemcsak Istenbe, hanem azokba az „igaz barátokba” helyezi, akik meggyőződése szerint támogatják az igazság érvényre juttatását. Majd a

⁶⁶ „Remanserant autem cum eo absque nobis dompnus Guillelmus frater meus et alii plures. Sed plurimi nostri socii, audita fama detentionis eiusdem Angeli, dompni Guillelmi et aliorum quorumdam sociorum, se ipsos recondere cogitarunt, furorem vitantes in puncto; et tunc arrestati fuerunt equi, arma et robba dictorum Angeli et dompni Guillelmi et aliorum interceptorum.” Uo.

⁶⁷ „affinis”, in *OLD*, 72.

⁶⁸ „Qui ad eumdem Angelum accedentes, dixerunt: »Domine Angele frater et affinis carissime, ecce loqui fuimus modo cum Thoma Pauli et domino Malospiritu, ut quid te constringi mandarunt, et nobis dixerunt ob causam prescriptam; sicque ignorantes nos quid fuerit respondendum, rogavimus eos ut nos vobiscum permitterent loquturi. Cogitemus itaque simul quale sit remedium adhibendum liberationi vestre.«” Chr., cap. XLIX, 452.

⁶⁹ „Haec ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes videtur nobis duas habere, iuridicialem et negotialem. Iuridicialis est, in qua aequi et recti natura aut praemii aut poenae ratio quaeritur; negotialis, in qua, quid iuris ex civili more et aequitate sit, consideratur; cui diligentiae praesesse apud nos iure consulti existimantur. Ac iudicialis quidem ipsa [et] in duas tribuitur partes, absolutam et adsumptivam. Absoluta est, quae ipsa in se continet iuris et iniuriae quaestionem; adsumptiva, quae ipsa ex se nihil dat firmi ad recusationem, foris autem aliquid defensionis adsumit.” M. T. Cicerone, *De inventionē*, intr., trad. e note a c. di Maria Greco (Studi di Filologia e Letteratura, Supplemento, 3), Galatina, Congedo, 1998, 1.11.14-15.

száműzöttek lojalitása mellett sorakoztat fel érveket, miszerint ők a király (Nagy Lajos) iránti hűségük miatt váltak menekültté, szülőföldjüket és mindenüket hátrahagyva. Makulátlan hűségüket az is példázza, hogy saját költségükön vállalták a király szolgálatát. Kérdésként teszi fel: miért viselik bosszankodva a kapitányok azt, hogy ő beleegyezett Tommaso távozásába?⁷⁰

A beszéd első része tulajdonképpen a korábbi, Pál fia Tamás és a gravinai frakció közötti *amicitiát* kimondatlanul is annak ellentéte, az *inamicitia* irányába tolja el, s jelzi az egykori jóindulat háttérbe szorulását. Ezzel párhuzamosan az *amicitiába* bevonja a bitontói közbenjárókat, mivel Angelo kiszabadulásának záloga az ő jóindulatuk elnyerésétől függ. Angelo a hűségük felemlegetésével pedig épp azt fogalmazza meg, ami feltétlen *fidelitas* volt a részükről, s azt *gratiával* kellene elismerni, vagy legalább azzal, hogy biztosítják neki a méltányos meghallgatás lehetőségét.

A beszéde következő részében előtérbe kerül a közösségéért vállalt önfeláldozás gondolata. Hallotta, hogy a társai, akik az ő követése miatt szenvedtek, a családjukat Bitontóba menekítették. Következésképpen, ha meg kell halnia emiatt, örömmel teszi meg.⁷¹ Ebben az összefüggésben a halál elfogadása egy magasabb morális kötelezettség teljesítésének részeként mutatkozik meg: Angelo mint a frakció egyik felelős vezetője döntött a társai családjának védelme érdekében, noha a vádak szerint a halálbüntetés nem merült fel, amennyiben árulónak tartják, ez a következtetés nem volt alaptalan.⁷² Ahogy a legtöbb *cohortest* utólag jegyezték le, Domenico ezt a beszédet is csupán az előadását követően állíthatta össze. Feltehetőleg Angelótól maga is értesülhetett annak tartalmáról, de valószínűleg ő bővítette ki a védőbeszédet. A gravinai magyar frakció száműzetését bemutató történetekben, amikor a gravinaiak már érzelmi közösségként, azonos normák mentén cselekedtek, döntő fontosságú volt a példamutató vezetői erények felmutatása. Így Domenico egyszerre védhette meg azokat az elveket, amelyeket Angelo, illetve a társai képviseltek a családtagjaik biztonságával kapcsolatban.

A védőbeszéd záró szakaszában Angelo összefoglalja a korábban kifejtett szempontjait. A kapitányokra vonatkozóan megjegyzi, hogy bebörtönzése csak ürügyként szolgált a váltságdíj

⁷⁰ „Qui respondidit: »Hoc mane, quando me constringi iuxerunt, misero fato meo, volui meam iustam, ut extimo, excusationem proponere; sed noluerunt me audire, quia credunt me magnum habere thesaurum, et occasionem quaeritant contra me qua me valeant devorare; sed adhuc spes mea consistit in Deo, quia veris amicis cum veritate iuvabor. Scitis enim me et meos sequaces et socios, causa regie fidelitatis servande, esse per inimicos regis a terra nostre originis effugatos bonisque nostris omnibus dissipatos fuisseque continuo in servitiis regis ad nostras expensas, velut perfecti fideles; nunc quid tam moleste ferunt capitani isti si dictum iudicem Thomasi abire consensi?«” Chr., cap. XLIX, 452.

⁷¹ „»Audio tamen, benedicto Deo, dictos meos socios qui pro mea sequela destructi sunt, in civitate Botonti eorum tantam familiam salvavisse. Amodo enim si proinde me mori oporteat, letus ero.«” Uo.

⁷² Csak abban az esetben számíthattak az árulásért elítéltek hosszú fogságra és menekülhettek meg a kivégzéstől, amennyiben előkelő származásúak voltak. Ugyanakkor ez sem volt gyakori, mivel komoly költségekkel járt egy fogoly őrzése. Dunbabin, *Captivity*, 101-102.

kikényszerítéséhez. E kijelentés alátámasztására kitér anyagi helyzetére, cáfolva a kapitányok állítását: csak Isten tudja, hogy koldusként távozott Gravinából – de nem csupán ő, hanem követői is. Ártatlanságát hangsúlyozva, újból felidézi reményeit az igazságosságot illetően, majd a beszédet azzal zárja, hogy feltárt mindent őszintén, megismerhették szíve tisztaságát (*perfectum cor meum*),⁷³ és az elmondottakat közölhetik a kapitányokkal. Angelo mindenestre különbséget lát a kapitányok között helyzete elbírálási módjában, ennek megfelelően emlékezteti a közbenjárókat, hogy előbb Pál fia Tamással egyeztessenek, s csak utána Philipp von Schulz-cal.⁷⁴

Domenico ugyanakkor arra törekedett, hogy mindkét álláspontot bemutassa, ezért egy újabb közvetlen beszéd formájában ismerteti a bitontói közbenjárók és Pál fia Tamás közötti párbeszédet. A különbségtétel Tamás és Philipp von Schulz között vélhetően abból fakadt, hogy a magyar frakció eltérő szemlélettel viszonyult hozzájuk. Úgy tűnik, Domenico retrospektív megközelítést alkalmaz, amikor Philipp von Schulz viselkedését taglalja, ugyanis a német lovag későbbi tetteinek ismeretében már a korábbi eseményeknél is annak megfelelően ír róla. Hónapokkal később – közvetlenül Andria zsoldosok általi megostromlása előtt – a várost védő Philipp von Schulz a városfalon kívül táborozó zsoldosok és az andriai polgárok közötti tárgyalást vezette. Miután az andriaiak még pénzért cserébe is vonakodtak elegendő élelmet és ellátmányt átszolgáltatni a zsoldosoknak, Philipp von Schulz fogaival fenekedve mordult rájuk, így korholva őket.⁷⁵

Pál fia Tamás a bitontói közbenjárókkal folytatott dialógusában ugyancsak jelentős szerepet kap Philipp von Schulz dühe. Tamás kifejezi elégedetlenségét a történetek miatt, s Isten tanúságára hivatkozik, mert csak Ő tudja, mennyire sajnálja, hogy Angelót sérelem érte. Az előbbihez magyarázatot fűz: mindaz, ami Angelóval történt, Philipp von Schulz rosszindulatú

⁷³ A kifejezés révén Angelo azt állította, hogy tiszta szívvel cselekedett, nincs rejtegetnivalója, döntéseit az igazságosság és a lojalitás irányította, és nem áruló szándék. A *cor perfectum* egyúttal bibliai reminiscencia. „[...] precepitque eis dicens: sic ageris in timore Dei fideliter et corde perfecto omnem causam que venerit ad vos fratrum vestrorum qui habitant in urbibus suis inter cognationem et cognationem ubicumque questio est de lege, de mandato, de caerimoniis, de iustificationibus ostendite eis, ut non peccent in Dominum et ne veniat ira super vos et super fratres vestros sic ergo ageris et non peccabitis.” II Par. 19,9-11: BCIV, 609.

⁷⁴ »Sed, ut video, sumpta occasione hac contra me, credunt a me posse exigere pecuniam supradictam; sed Deus scit quomodo egressus sum a civitate Gravine mendicus, tam ego quam mei sequaces. Ecce audivistis perfectum cor meum: potestis hec verba capitaniis ipsis seriusius vos referre; forte spero cum Dei auxilio, vestris interventibus precibus, liberari. Sed recorder ut super his primitus conferatis cum Thoma Pauli, quam cum domino Malispiritu prenotato.« Chr., cap. XLIX, 454.

⁷⁵ „Cum autem viri exterioris exercitus in terram venire inciperent necessaria comperare, cives terre rugientes susurrabant et eis necessaria vendere recusabant, in quantumcumque miles predictus moneret et diceret inportune; et vix pro quarta parte gentis illius voluerunt necessaria liberare. Fremebat dentibus itaque miles idem contra homines Andrie, arguendo sic eos: »Cives miseri, ut quid instantibus diebus duobus vestro denario huic exercitui necessaria exhibere negatis? Nonne videtis quod, nisi noster honor eos compesceret, quod magna vobis et intollerabilia dampna conferrent in satis et animalibus vestris? Nuncquid libentius dampnificari queritis quam lucrari? Facite, meo consilio, curialitatem eis libenter et nolite corda illorum erga vos profana reduci.«” Uo., cap. LVII, 508-510.

szívéből eredt (*procedit ex malivolo corde Malispiritus*). Tamás további érvelésében a német kapitány dühére hivatkozik, melynek valamelyest ő is engedni akart, ezért beleegyezett Angelo bebörtönzésébe. Ugyanakkor hangsúlyozza a közbenjáróknak: ne higgyék azt, hogy komolyabb sérelmet követnének el Angelo ellen, mivel ő igen kedves számukra. Tamás megjegyzi azonban, hogy Angelo bűnt követett el, amikor a kapitányok tudta nélkül szabadon engedte Tommasót.⁷⁶

Tamás szavai több szempontból is tanulságosak. Az *amicitia* ugyan ismét előtérbe kerül, s hangsúlyozza Angelo iránti jóindulatát, de ezzel együtt az aszimmetriát is kiemeli. A *fidelitas* azonban annál ismét magasabb rendű értéként jelenik meg, hiszen azt a gravinaiak az uralkodónak tették, és ebből fakad a király érdekeit képviselő magyar kapitányok és a gravinai frakcióvezetők közötti hierarchikus különbség, a *fidelitas* ad tekintélyt a király kapitányainak is. Noha mindannyian nemesi származásúak, mégis státuszbeli eltérés jellemzi őket. A 14. századra az *amicitia* valóban ezt az aszimmetriát fejezte ki: hierarchiához igazított, proporcionális affektív-politikai kötelékké vált, amely elősegítette ugyan az együttműködést és a jóindulatot, de nem számolta fel a rangkülönbségeket, mert a szeretet és közelség mértéke a társadalmi különbségekhez igazodott.⁷⁷ Tamás válasza is erre a különbségre vonatkozott: ezért tekintették vétségnek, hogy a gravinaiak a kapitányok tudta nélkül hoztak döntést, hiszen ezzel a király iránti *fidelitast* hagyták figyelmen kívül.

A gravinaiak álláspontját egy Enrico nevű, bitontói közbenjáró összegezi: a gravinaiak szabályszerűsége a családjaik védelmét szolgálta. Amennyiben nem engedték volna szabadon Tommasót, Angelo és követői családja is veszedelembé kerülhetett volna Altamurában. Ha pedig a gravinaiak engedélyt kérnek, azt a kapitányok valószínűleg nem hagyták volna jóvá. Mindemellett, még Tommaso jelenléte ellenére is fennállt a kockázat, hogy Giovanni Pipino hívei elfogják a gravinaiakat Altamurában. A válasz záró részében megfogalmazza a gravinaiak motivációját: gyermekeik iránti szeretetük vezette őket (*eos induxit eorum dilectio filiorum*) ilyen nagy kétségbeesésbe.⁷⁸ Ez az a közös vonás, értékrend, amely a frakció tagjait kockázatos

⁷⁶ „Abierunt ergo nobiles illi ad Thomam Pauli iam dictum, et super causa loqui sunt cum eodem, prescripta omnia ei seriatim dicentes; quibus Thomas Pauli ait: »Tedet me, novit Deus, displicentie illate Angelo ipsi; sed hoc procedit ex malivolo corde Malispiritus. Sed volens voluntati sue aequaliter assentire in primo furore, assentii dictum Angelum detineri; non enim credatis vos, quod ipsum consentiamus affligi, cum eum valde carissimum habeamus. In uno verumtamen Angelus ipse simpliciter peccavit, quod debuit de illius recessu nostrani conscientiam informare.«” Uo., cap. XLIX, 454.

⁷⁷ Boquet – Nagy, *Medieval Sensibilities*, 175-176. Aegidius Romanus is erre utal: az értelem szerint különbséget kell tenni az emberek között még a társalkodásnál is, mivel mindannyian eltérő státuszúak. Bár mindazoknak, akik politikai közösségben kívánnak élni, barátságosnak és nyájasnak kell lenniük, de ez nem jelenti azt, hogy mindenkinek ugyanazon módon kell barátságosnak lennie. „Quare cum recta ratio dicat, et secundum diversitatem personarum diversimode sit conversandum: licet omnes homines volentes vivere politice debeant esse amicabile et affabiles, non tamen omnes eodem modo amicabile debent esse.” DRG, lib. I, pars II, cap. 28, 79v.

⁷⁸ „Cui dominus Herricus respondit: »Domine Thomas, extimo quod si vobis de illius recessu conscientiam fecissent, vos eum nullatenus consensissetis abire; et si restasset tunc recessus illius, tota familia sequacium dicti Angeli in Altamura degens de facili periisset. Sicque, pro salvanda eorum familia, non solum vobis displicere sunt

vállalkozásokra sarkallta, amelyre még a második fejezetben vizsgált, hirtelen távozásuk pillanatában csak kevesen voltak képesek. A kényszerű száműzetésükben azonban felismerték a családi kötelek fenntartásának a fontosságát. Domenico ennek jelentőségét jó okkal tárja fel ilyen részletesen, ez olyan üzenet volt az Apuliában szétszóródott gravinaiak számára, amelyet meg kellett ismerniük, és a továbbiakban is követniük kellett. Ugyanakkor ez mégis a gravinaiak által képviselt értékeket helyezi a *fidelitas* felé, felmentést adva a szabályszegésüknek, és tulajdonképpen megismétli ugyanazt, amit Angelo emelt ki a védőbeszédében.

A közbenjárás eredménnyel zárult, a kapitányok Angelót és társait szabadon engedték egy hosszabb tanácskozást követően. Domenico megosztja ennek az esetnek a következményeit, amely változást hozott a kapitányok és a gravinai magyar frakció kapcsolatában. Érdemes felfigyelni a kapitányoknak a nyilvánosság előtt kifejezett szégyenére, akik, miután szembesültek szabálytalan, dühből fakadó eljárásukkal, elpirultak, ugyanis felismerték, hogy igazságtalanul tartották fogva Angelókat. A kapitányok e felismeréséből következik, hogy tartottak Angelónak és követőinek (mintegy hatvan lovas) a távozásától (amely tükrözi az eleve aszimmetrikus *amicitia* és a gravinaiak *fidelitas*ának változásait), ezért eskütelre kötelezték mindannyiukat, hogy nem hagyják el őket.⁷⁹ Ezzel ugyan lefektették a további együttműködésük alapját, de egyúttal érzékelhető a gravinaiak kételkedése is: Angelóék fogságának híre a családtagjaikkal Bitontóban tartózkodó Domenicókat elbizonytalanította a magyarokkal történő együttműködéstől, miután viszont megértették, hogy minden bűnüket megbocsátották, visszatértek a magyar sereghez.⁸⁰

A gravinaiak számára a családtagok biztonsága elsőbbséget élvezett, még akkor is, ha ez a *fidelitas* által elvárt engedelmességgel került szembe. A történetben mindkét fél máshogy értelmezte a hűséget: a gravinaiak egymás iránti *amicitiája* belső, horizontális kötődésként működött, amely eltért a magyar kapitányokkal fenntartott hierarchikus, szövetségi viszonytól. Angelo védőbeszéde nem tartalmaz könyörgést, bár bízik a közbenjárókban és Pál fia Tamás jóindulatában, a kapitányok reagálása is azt mutatja, hogy ők sem bűnbánatként értékelték a

---

ausi, sed personas eorum in terra domini Pallatini devicti inducere presumpserunt; ad tantam desperationem eos induxit eorum dilectio filiorum». Chr., cap. XLIX, 454.

⁷⁹ „Tunc iuxerunt capitani ipsi dictum Angelum liberari et socios secum stantes, equis et armis eorum omnibus restitutis. Verumtamen quia capitani ipsi, rubore convicti, recognoverunt sine iusta causa eidem Angelo enormiter deliquisse, dubitabant ne dictus Angelus et socii sui, qui erant in numero equites sexaginta, subito derelinquerent suum exercitum et alio secederent moraturi, astrinxerunt eundem Angelum sacramentum prestare in manibus eorum, quod ab eorum exercitu non recedet ipse et socii, absque sua licentia vel mandato; quod idem Angelus volenter fideliter prestitit et iuravit.” Uo., cap. XLIX, 456.

⁸⁰ „Nos autem, qui in Altamuram iveramus pro nostra familia, ut prefetur, postquam Botontum pervenimus, audivimus hac omnia fore pro nobis contra dictum Angelum, et restantes cum eo socios innovata, et dubitabamus ad exercitum nos redire; tandem percepimus quod eidem Angelo et nobis per dictos capitaneos fuit omnis culpa remissa.” Uo.

közbenjárók révén megismert álláspontját. Az igazságtalan, rögtönzött ítéletet és a fogságot viszont ők is *iniuriaként* értelmezték, ezért ők fejezték ki a bűnbánatukat a szégyenük révén. A *humilitas* egyéb gyakorlati felől nézve mindez nem tudta teljes mértékben kiegyenlíteni az ellentéteket, így csak az újabb hűségeskün keresztül újíthatták meg az együttműködésüket.

Következtetések

Az értekezés egy nagyobb téma feldolgozás köré szerveződött, s a Nápolyi Királyság közösségeinek tapasztalatát, különösen a gravinaiakét vizsgálva tárta fel, hogy 1343 és 1350 között az Anjouk dinasztikus háborújában hogyan értelmezték a királyi hatalom válságát, valamint a közösségeket érő megpróbáltatásokat.

A gravinai közösségekkel foglalkozó fejezetek azt mutatják, hogy Domenico érzelmi szókincsében több ismétlődő kifejezés is található. Rosenwein szerint, amennyiben egy szó gyakran jelenik meg egy szerző szövegében, el kell gondolkodni azon, hogy az valamiért fontos volt számára.¹ A krónikás számos kifejezést használt eltérő helyzetek és kontextusok bemutatására, így például a *cor* lehetett az egyetértés kifejezője; jelölhette a szilárd és határozott szándékot, amely helyes és helytelen is lehetett a közösségre nézve; és az ellenfelek romlottságára vagy rosszindulatára is vonatkozhatott. Ezek szerint a *cor* szélesebb körű használata a krónikában illeszkedett abba a tág fogalmi keretbe, amit már Cassiodorus is meghatározott a Zsoltárok könyvéhez készített magyarázatában.

Ugyancsak fontos volt a *fidelitas*, illetve az állhatatos elköteleződés, amely gyakran a testvérek, barátok, szeretet kifejezésekkel egészült ki. Elsősorban a követők és barátok közötti kötelek jelzésére szolgált, de ide tartozhattak a magyarok is. Ugyanakkor utóbbiak már egy aszimmetrikus *amicitia* révén kapcsolódtak a gravinaiakhoz, s a hűséget illetően is eltérő álláspontot képviseltek. A család és az egymás közötti összetartás nagyobb értéket nyerhetett a száműzetésben, mivel Domenicóék úgy menekültek el, hogy családjukat kénytelenek voltak maguk mögött hagyni. Miután kimenekítették családtagjaikat Gravinából, a bitontói letelepedésükig újabb bizonytalanságok és veszélyek vártak rájuk, ez volt az a kétségbeesés, amely miatt végül a kapitányok hozzájárulása nélkül mentek Altamurába Tommasóval. A magyarok közül Csúz János igen nagy elismerésben részesült a gravinaiak, és különösen Angelo da Gravina részéről. Úgy vélem, valóban kölcsönös és kevésbé hierarchizált *amicitia* állhatott fenn Csúz és Angelo között, amit a gyakori interakciók, találkozások, együttműködések alapozhattak meg. Ez viszont arra mutat rá, hogy a nyelvi és kulturális különbségek ellenére, a közös élmények, továbbá a jóindulatú gesztusok szorosabb kötelek kialakítását is lehetővé tették.

A *fidelitas* volt a fokmérője a király kegyességének is, amit bőkezűen kimutatott a hozzá hű közösségek és követek felé. Szintén a *fideles-infideles* szembeállításátette lehetővé a barátok és ellenfelek közötti különbségtételt. Az *infideles* lett a magyarázata az árulásoknak és az

---

¹ Rosenwein, *Emotional Communities*, 195.

ellenfelek gonoszságának. A legkomolyabb sérelem a magyar frakció és követőik számára az árulás lehetett, amely miatt menekülniük kellett otthonaikból. Viszont ugyanazt a szókészletet alkalmazták ellenfeleikre, mint amivel azok vádolták őket. Eltérés a krónikás szerint csupán a családi kötelek értékelésében volt: Domenicóék akár elszánt és kockázatos tetteket is vállaltak a családjuk biztonsága érdekében (Altamurában), de ellenfeleik még a túszként visszatartott gyermekeik érdekében sem hagytak fel gonoszságukkal.

A bűnök és vétkek elemzésén alapult az első fejezet, amely révén bemutattam, hogy a nápolyi udvar tagjainak erkölcsait kezdetben Domenico di Gravina és Fransesc Eiximenis sem tartotta elítélendőnek, és bár eltérő okfejtéssel szolgáltak, feltételezték Mallorcai Sancia erényessége révén a hivalkodó és kevély viselkedés megzabolázását. Különösen Domenico számára volt fontos, hogy a múltbeli békét a jelen megpróbáltatásaival összevetve idealizálja, amely szerint Bölcs Róbert képviselte a kevélyek és a rendbontók megfélemezését. Az általa kialakított bűnök rendszerében a hivalkodókkal együtt jelennek meg a fősvények, akiknek visszaélésével több alkalommal is foglalkozik. Mindazonáltal a fősvénység mégsem marad tartós a bűnök rendszerében, amelyet inkább a kevélység és az *invidia* bünei tettek teljessé. Domenico egyedi álláspontot képviselt a Pipinók növekvő, mások által ellenszenvenné váló kevélységének megítélésével kapcsolatban, melyet összefüggésbe hozott azzal a *coniuratio*val, amely András meggyilkolásához vezetett. A kevélység és az *invidia* Küküllei János és a Névtelen Minorita értékelése szerint elsősorban a királynő bünei voltak, aki e bűnök folytán férjének ellenségévé, majd gyilkosává vált. Giovanni Villanit kivéve, aki már csak András halálát követően összegzi röviden a nápolyi udvar bűneit, a kortársak szerint a *luxuria* kevésbé járult hozzá az András elleni merénylethez, és csak az azt követő vádaskodást jellemezte. A kísértés formájában érkező bűnöknek való ellenállás lehetősége egyik szövegben sem kapott nagyobb figyelmet. Csupán a Képes Krónika 206. fejezetében, Záh Felicián kapcsán találtam olyan magyarázatot a beleegyezésre vonatkozó utalás révén, amely a szenvedélyekkel és bűnökkel foglalkozó textuális hagyományban hosszabb ideje jelen volt. Mindazonáltal, a magyar királyi udvart jellemző bosszúkonceptió meghatározó eleme a gyilkosság és az árulás bűne volt, illetve kisebb mértékben András vagy a dinasztia sérelme is bekerült a bosszúállás melletti érvkészletbe. Mind a Képes Krónika prológusa, mind Aegidius Romanus a büntetés és kegyelem közötti mértékletesség erényeire irányították a figyelmet, amelyek ugyan kevésbé jellemezték a magyar krónikákat vagy az oklevelek *narratio*it, ennek ellenére úgy alakították ki a bosszúállás értelmezését, hogy az igazságos, jogos bosszú látszatát keltse, amelyet csak a bizonyítékok alapján bűnösnek talált árulók ellen alkalmaztak. A Névtelen Minorita kiemelkedett a bosszúértelmezésében, mivel azt nem pusztán isteni jóváhagyással, hanem a magyar király erényeit illetően újabb, Istentől származó adományokkal támasztotta alá.

Eltérően látták a bosszúállást az itáliai krónikások, akiket jobban megdöbbsentett Durazzói Károly kivégzése, kiváltképpen a békülékeny gesztusok és a bosszúállás közötti változások. Giovanni Villani és Domenico is felvetik, hogy bár a király a céljaihoz igazította a megtorlást, intézkedései és kegyetlen bosszúállása könnyen elfordíthatta tőle a közvéleményt. Nagy Lajos dühének változékony kifejezési módjairól, illetve annak szabályozottságáról csak Domenico emlékezett meg, aki összetett portrét hozott létre a király érzelmeiről, amelyhez hozzátartoztak a kegyetlen büntetések és a könyörületesség is. A bűnök és Lajos bosszúja eltérő magyarázat keretében jelenik meg a profetikus művekben, s leginkább Jean de Roquetaillade mutatta be az ősök bűne, a nápolyi főurak irigysége vagy a *familiaris*ok árulása révén a bűnök rétegzettségét.

Az értekezés fejezeteinek többsége e nagy látószöveget elhagyva, elsősorban a gravinaiak érzelmeire, és az apuliai közösségek megbüntetésére és az irgalom gyakorlásának elemzésére épültek. A második és a harmadik fejezetnél a tematikus elemzés érdekében, szétválasztottam a Gravinán belüli történeteket. A második fejezetben így inkább tudtam a krónika azon szöveghelyeiből kiindulva vizsgálni azokat a baráti és testvéri kötelékeket, melyeket Domenico többször is hangsúlyozott. Sőt önmagát e kötelékeken belül jobban kiemeli, s bemutatja, milyen szerepe volt a társai elköteleződésének megerősítésében, hogyan vett részt velük az ellenfelek elleni megtorlásokban, és végül hogyan próbálta meggyőzni őket a további küzdelem folytatásáról. Az elemzés révén egyértelművé vált, hogy igyekezett önmagát pozitív szerepben megjeleníteni, aki nemcsak hűséges a frakciója felé, hanem egyfajta bölcsességgel, előrelátással és jóindulattal is rendelkezik, amit Roberto jegyző irányában is fenn akart tartani, jóllehet árulással gyanúsították meg. Mindazonáltal, néhány döntésbe való beleegyezése folytán mardosta a bűntudat, ezt azonban nem feltétlenül a keresztény bűnbánati gyakorlat, hanem részben a jegyzői ismeretei alapján mutatta be. Roberto jegyző halálát illetően beismeri óvatlanságát, utólag viszont úgy konstruálja meg a beszámolót, hogy mások felelősségét is felveti, sőt, valamilyen mértékben a krónikáját jellemző védőbeszédhez hasonlóan, tettei igazolásával kevésbé állítja be magát bűnösnek. Már a gyilkosságot követően megemlékezik arról, hogy nem mindenki helyeselte Roberto meggyilkolását, és feltehetőleg ezzel a közvéleménnyel kellett számolni a krónikája fogadtatását illetően is, ezért egyfelől foglalkozik a felelőssége kérdésével, másfelől feltárja, milyen érzelmek és szándékok vezettek másokat a közös fellépésük során. Szintén magyarázatot kellett adnia a Gravinából történő, hirtelen távozásukra, fel kellett tárnia a saját álláspontját, és kifejezte a megbánását a sírásával kísért bűnbánata révén. Ez a döntésük nemcsak a korábbi bátor, hősi tetteiket kérdőjelezte meg, hanem mint írta, cserben hagyott társaik számára veszedelmet jelentett. A Gravinába történő visszatérési kísérleteik már ismét a bátorság és a hőstettek sorába illeszkedik.

A harmadik fejezetben először a kiáltások társadalmi interakciókban történő megjelenési módjait kategorizáltam a gravinai közösségek szerint. A kiáltás lehetővé tette a Gravinában dominanciára törekvő frakciók számára, hogy a felszólított csoportból választ, cselekvést váltsanak ki. Ugyanakkor a köznép felszólítás nélkül is kiáltozott, és a különféle célú érzelm kifejezési gyakorlatokkal, amikor a helyzet megkívánta, felhasználta arra, hogy egy általa látott cselekvést helytelenítsen. A kiáltás és a kiáltozással társított cselekvések mögött felfedezhető az érzelmek kifejezésének komplex rendszere, amit Monique Scheer elméletére alapozva vizsgáltam a városi bevonulás kapcsán. A kiáltás a társadalmi kapcsolatokban kap értelmet, különösen a *rumor populinal*: intenzitása, tónusa, ritmusa vagy éppen szünetei és a gesztusok különböző érzelmeket fejezhetnek ki. Ez a moduláció teszi lehetővé, hogy egy kiáltás hatékony kommunikációs eszközzé váljon, amely mások számára értelmezhető érzelmeket és jól felismerhető jeleket közvetít.

Domenico a kínzásokat bemutató történeteket arra használja, hogy különbséget tegyen az elkövetők, illetve a gravinai közösség között. Ezt a következtetést még abban az esetben is fenntarthatjuk, hogy a harmadik fejezetben az árulásoknál vizsgált egyik történetről készült beszámoló szerint Domenicóék is megkínózták az egyik gravinai ellenfelüket. Az utóbbi közelebb áll a bíróságok által végrehajtott kínzásokhoz, melyek arra irányultak, hogy vallomásra bírják a vád alá helyezett személyeket.² Ettől a gyakorlattól eltértek a zsoldosok által végrehajtott kínzások, amelyek Daniel Baraz kegyetlenségekről alkotott kategóriái szerint az „idegen/más” kegyetlenségéről alkotott percepciókba illeszkednek. Bár bíróság döntött Niuro, illetve Martuccio kínhaláláról, Domenico a kegyetlenség magyarázatába beleveszi az ellenfelek gonoszságát is. Martuccio kínhalálát részletesebben kidolgozta, külön kitért a megalázó kivégzésére, ezzel inkább kiválthatta a bosszúálláshoz szükséges felháborodást Martuccio családtagjaiból és a követőikből. Amint Trivento grófjának példája is mutatta, Domenico szerint a lovagi erények, és különösen a szorongatott helyzetben lévők iránti irgalom jelenthet pozitív példát a kegyetlenkedések közepette. A kevély közösségek, akik hűtlenek a magyar királyhoz, szintén a kegyetlen támadások és makacs ellenállásuk megtörése céljából bűnhődnek. Mindenesetre beszámolója szerint Nagy Lajos könyörületes volt azok felé, akik hűséget fogadtak neki. Ezzel nemcsak azt legitimálja Domenico, hogy érdemes a magyar királynak *fidelitast* fogadni és azt megtartani, hanem kiemeli az alázatosság és a könyörgés fontosságát is, amelyek enyhíthetik a büntetéseket vagy teljesen megszüntethetik azokat.

---

² Peters, *Torture*, 40-68; Mario Ascheri, *The Laws of Late Medieval Italy, (1000-1500). Foundations for a European Legal System*, Leiden – Boston, Brill, 2013, 231. A krónikákban az árulók ellen elrendelt kínzásokról is írtak: Trevor Dean, *Crime and Justice in Late Medieval Italy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 190.

A gravinai száműzöttek és a magyarok közötti együttműködés a megértés szempontjából a különféle beszédhelyzetekben változatos formákban jelent meg. A beszédek, gesztusok és közvetítők alkalmazása egyfajta tudatosságot feltételez a diskurzusban résztvevők részéről. A beszéd és a gesztusok uralása különösen fontos szerepet kapott, akár Angelo da Gravina a fogságban elmondott beszédében, akár a hierarchia felsőbb szintjén állók, mint például Nagy Lajos vagy Pál fia Tamás cselekedeteiben. Ezek a megnyilvánulások egyértelműen jelezték szándékaikat, miközben a másik félből egy adott cselekvés kiváltására törekedtek. E stratégiák mögött felfedezhető volt a hatékonyság is. A közvetítést illetően ebben a funkcióban a tolmácsok mellett a bitontói közbenjárók is kiemelkedtek. Lackfi István esete különösen figyelemre méltó, aki a tolmácsolás révén biztosította az egyértelmű közlésmódot a hivatalos és csapatirányítási szempontból fontos alkalmak során. Ezzel szemben, a megértés hiánya vezetett Angelo da Gravina Oppido melletti sérüléséhez, ami rámutat a kommunikációs problémák következményeire. A gesztusok, mint például az elvörösödés, arckifejezések, illetve az együttérzés vagy düh meghatározóak voltak a beszédhelyzetekben, és láthatóan a gravinaiak felismerték és megértették ennek jelentőségét.

Domenico figyelmét más is megragadta, Csúz Jánosban és Tamás fia Miklósban lovagokhoz, nemesekhez illő erényeket fedezett fel, s ezek voltak azok az erények, melyek szembeállíthatók voltak Philip von Schulz dühével. Van mégis némi ellentmondás abban, ahogy Domenico a magyar kapitányokra tekintett. A krónika egyik korábbi kiadásának szerkesztője, Albano Sorbelli szerint Domenico ugyan lojális volt a magyarokhoz, de a kritikától sem tartózkodott, ezért nézőpontját nem lehet abszolút pozitív irányú elfogultságként értelmezni.³ A Pál fia Tamásra vonatkozó szövegrészletek jól példázzák ezt a kettősséget. Domenico nem ítéli el nyíltan Tamás magatartását, ugyanakkor a foglyokkal kapcsolatos párbeszédeken keresztül rámutat a gravinaiak és a kapitány közötti nézeteltérésekre.

A gravinai közösségek vizsgálata, és különösen a krónikák elemzése - a jelen értekezés révén - az érzelmek történetét illetően egy még kevésbé követett kutatási irányához tartozik, melynek első komolyabb monográfia-szintű feldolgozását Nicole Demarchi készítette el. Mindazonáltal Domenico di Gravina krónikája ezt a vizsgálatot korlátok közé szorítja. Alapvetően kevés bűnbánati gyakorlatról számol be, ezek egy részét védőbeszédek keretében, de inkább retorikai célok szerint mutatja be, és magát azt a rituálét, ami ezzel járhatott, nem fejt ki. A kiengesztelődés, kibékülés gesztusai is kevés számban és nem részletezve szerepelnek a krónikában. Másfelől, az ellenségeskedés hátterét és az ellenfelek érzelmeit sem fejt ki bővebben. Az árulás, hűség-hűtlenség, rosszindulat uralja a krónika nyelvezetét, amely kevés

---

³ CRAG, XVIII.

változatosságot mutat például a firenzei krónikákhoz képest, melyekben részletesebben fejtik ki az ellenségeskedéseket. A szintén dél-itáliai jegyző, Falcone Benevento krónikája, mely közel 200 évvel megelőzi Domenicóét, nagyobb figyelmet fordít a város múltjára és a helyi védőszentek szerepére, akik még a városi rivalizálásban is a megbékélés szimbólumává válhattak. Domenico kortársa, Buccio di Ranallo az alapítási mítoszoknak vagy az abból levezetett városi identitásnak elkötelezett híve, amelyről verses krónikájában nemcsak megemlékezik, hanem felmutatható mintaként ajánlja ugyancsak viszálykodó polgártársai figyelmébe. E korlátok áthidalása céljából a bibliai reminiscenciákon túl, ahol indokoltnak tűnt, a sírás vagy a *cor*, *corde corrupto* magyarázatához vagy a királytól elvárt erények értelmezéséhez, olyan szövegeket vontam be a vizsgálatba, melyek nemcsak az értelmezést segítették, de egyúttal gazdagították a krónikás leírásait. A közösségen belüli kötelékek, különösen az *amicitia*, illetve annak a magyarokkal kialakított változata, valamint a városi gyűlések és a kiáltozások a krónika legértékesebb részei, melyek lehetővé tették nemcsak az érzelmi gyakorlatok elméletének, hanem háromféle érzelmi kötelékre vonatkozó elmélet hasznosítását is. Újabban a kutatói érdeklődés középpontjába a kollektív érzelmek kerülnek, melyre ugyan kevés konkrét példát szolgáltat Domenico krónikája, mindazonáltal hozzájárulhat ahhoz, hogy ezt a fogalmi keretet differenciáltabban tudjuk kezelni. A közösségek tapasztalata inkább jellemezhető az *amicitia* köteléke, az *emotional bonding* vagy az *emotional communities* mentén, noha utóbbit magam is csak áttételesen tudtam adaptálni és leginkább a negyedik és ötödik fejezetben bemutatott példák esetén feltételeztem ezt a száműzött gravinaiakról. Demarchi sem tudta teljesen beilleszteni a monográfiájában az általa tanulmányozott közösségekre, és Lidia Luisa Zanetti Domingues is csak megkötésekkel tudta alkalmazni a sienai bűnbánati és büntető modelleket vizsgáló könyvében. Ezek a példák nem az *emotional communities* kudarcát jelzik, hanem felhívják arra a figyelmet, hogy még több kutatást kell elvégezni, hogy a vizsgált közösségeket a rájuk jellemző érzelmi kifejezések és kötelékek alapján tudjuk tanulmányozni. Továbbá a kutatásnak újabb fogalmak és modellek felfedezése, vagy azok ötvözése irányába érdemes elmozdulnia.

Bibliográfia

Kiadott források

- A három Villani krónikája*, ford. Rácz Miklós, szerk. Bárány Attila, Máriabesnyő, Attraktor, 2011.
- Aegidius Romanus, *De regimine principum libri III*, Romae, apud Antonium Bladum Pont. Max. Excusorem, 1556.
- Analecta Franciscana sive Chronica aliaque varia Documenta ad historiam Fratrum Minorum spectantia*, VII, edita a Patribus Collegii S. Bonaventurae, Quaracchi, Collegio San Bonaventura, 1951.
- Anjou-kori oklevéltár / Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*, XXXIII, szerk. Sebők Ferenc, Budapest – Szeged, 2015.
- Anjou-kori oklevéltár / Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*, XXXIV, szerk. Teiszler Éva, Budapest – Szeged, 2013.
- Anjoukori okmánytár / Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, V, szerk. Nagy Imre, Budapest, MTA, 1887.
- Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, tom. VII, ed. Luca Wadding, Quaracchi: ad Claras Aquas, 1932.
- Anonymus Minorita, *De gestis Ludovici I. regis Hungarorum*, in Iohannes de Kikillew et Anonymus Minorita, *Chronica. De gestis Ludovici I. regis Hungarorum*, ford. Geréb László, bev. Trencsényi-Waldapfel Imre (Monumenta Hungarica, IV), Budapest, Helikon, 1960, ebook, 44-58.
- Aristoteles Latinus, *Categoriae vel Praedicamenta*, trans. Boethius, I, 1-5, ed. Lorenzo Minio-Paluello, Brugge – Paris, Desclée de Brouwer, 1961.
- Aristotle, *The Nicomachean Ethics*, trans. David Ross, rev., intr. and notes by Lesley Brown, Oxford, Oxford University Press, 2009.
- Augustinus, *Epistulae*, in *CSEL*, 57, ed. Alois Goldbacher, Vindobonae, F. Tempsky – Lipsiae, V. Freitag, 1911.
- Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*, ed. Robert Weber, B. Fischer, Roger Gryson *et al.*, 5. kiadás, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2007.
- Boilloux, Marc, *Étude d'un commentaire prophétique du XIVe siècle : Jean de Roquetaillade et L'Oracle de Cyrille (v. 1345-1349) : Le Temps est proche (Apo. 1,3, & 22,10)*, Ph.D. diss., Paris, École nationale des chartes, I-II, 1993.
- Camera, Matteo, *Annali delle due Sicilie dall'origine e fondazione della monarchia fino a tutto il regno dell'Augusto Sovrano Carlo III Borbone*, II, Napoli, 1860.
- Chronicon Dubnicense*, recensuit et praefatus est Mattheus Florianus (Historiae Hungaricae fontes domestici, I., Scriptores, III), Quinqueecclesiis, 1884.
- Chronicon Estense cum additamentis usque ad annum 1478*, a c. di Giulio Bertoni, Emilio Paolo Vicini (*RIS*, ser. 2, 15/3) Città di Castello, 1908-1929.
- Chronicon Siculum incerti authoris ab anno 340 ad annum 1396*, ed. Josephus de Blasiis, Napoli, 1887.
- Cicero [M. Tullius, pseudo], *Rhetorica ad Herennium (Ad C. Herennium libri IV de ratione dicendi)*, ed., trans. Harry Caplan (Loeb Classical Library), Cambridge, MA, Harvard University Press, repr. 1964.

- Cicero, *In Catilinam I-IV, Pro Munera, Pro Sulla, Pro Flacco*, ed. G. P. Goold (Loeb Classical Library, 324), London, Harvard University Press – William Heinemann, 1977.
- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, tom. I-XI, studio et opera Georgii Fejér, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829-1844.
- Codex Italiae Diplomaticus*, ed. Johann Ch. Lünig, tom. II, Frankfurt, 1726.
- Cronache senesi*, a c. di Alessandro Lisini, Fabio Iacometti (*RIS*, ser. 2, 15/6), Bologna, N. Zanichelli, 1931-1939.
- Cronica di Matteo Villani*, tom. I-III, ed. Ignazio Moutier, Firenze: Magheri, 1825.
- Domenico da Gravina, *Chronicon de rebus in Apulia gestis ab a 1333 ad a 1350*, a c. di Albano Sorbelli (*RIS*, ser. 2, 12/3), Città di Castello, 1903-1909.
- Domenico di Gravina, *Chronicon*, edizione critica, traduzione e commento a c. di Fulvio Delle Donne con la collaborazione di Victor Rivera Magos, Francesco Violante, Marino Zabbia (Edizione Nazionale dei Testi Mediolatini d'Italia, 65), Firenze, SISMEL, Ed. del Galluzzo, 2023.
- Dominicus de Gravina, *Chronicon de rebus in Apulia gestis*, in *RIS*, ser. 1, 12, ed. Ludovico Antonio Muratori, Mediolani, ex typographia societatis palatinae in regia curia, col. 549-722.
- Fraknói Vilmos, „Nagy Lajos és Erzsébet anyakirályné kiadatlan levelei VI. Kelemen pápához”, *Történelmi Tár*, n.s. 6 (1905), 1-12.
- Fulgentius Ruspensis, *Ad Euthymium de remissione peccatorum libri II*, in Id., *Opera II: Epistula XV, De veritate praedestinationis et gratiae Dei libri III*, ed. J. Fraipont (Corpus Christianorum, Series Latina, 96a), Turnhout, Brepols, 1968, 649-707.
- Giovanni di Rupescissa, *Vade mecum in tribulatione*, a c. di Elena Tealdi, pref. Robert E. Lerner, Gian Luca Potestà (Ricerche, Storia - Dies Nova, 1), Milano, Vita e Pensiero, 2015.
- Giovanni Villani, *Nuova Cronica*, a c. di Giuseppe Porta (Letteratura italiana, Einaudi), Parma, Einaudi, I-III, 1991.
- I registri della cancelleria angioina*, tom. L, a c. di Riccardo Filangieri, Napoli, Arte Tipografica Ed., 2005.
- Iohannes de Kikillew, *Chronica*, in Iohannes de Kikillew et Anonymus Minorita, *Chronica. De gestis Ludovici I. regis Hungarorum*, ford. Geréb László, bev. Trencsényi-Waldapfel Imre (Monumenta Hungarica, IV), Budapest, Helikon, 1960, ebook, 21-43.
- Isidorus Hispalensis, *Etymologiarum sive originum libri XX*, ed. W. M. Lindsay (Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis), Oxford, Clarendon, 1911, lib. X, 123.
- Jean de Joinville, *Szent Lajos élete és bölcs mondásai*, közreadja Csernus Sándor, ford. Csernus Sándor és Cs. Tóth Annamária, Budapest, Balassi, 2015.
- Jean de Roquetaillade, *Liber de oneribus orbis*, in Rousseau-Jacob, Isabelle, *L'eschatologie royale de tradition joachimite dans la Couronne d'Aragon (XIIIe-XVe siècle). Étude et édition de textes prophétiques* (Sources, 6), Paris, e-Spania Books, 2016, online: <https://books.openedition.org/esb/930>, hozzáférés: 2023. december 20.
- Jean de Roquetaillade, *Liber ostensor quod adesse festinant tempora*, édition critique sous la direction d'André Vauchez par Clemence Thévenaz Modestin et Christine Morerod-Fattebert (Sources et documents d'histoire du Moyen Âge publiés par l'École française de Rome, 8), Rome: École française de Rome, I-II, 2005.
- Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum, I. Textus* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Series Nova, Tomus VII), ed. Elisabeth Galántai - Julius Kristó, Budapest, Akadémiai, 1985.

- John of Rupescissa, *Vade mecum in tribulatione*, ed. Elena Tealdi, intr. Robert E. Lerner, Gian Luca Potestà (Ricerche, Storia - Dies Nova, 1), Milano, Vita e Pensiero, 2015.
- John of Rupescissa, *Vade mecum in tribulatione. Translated into Medieval Vernaculars*, ed. Robert E. Lerner, Pavlína Rychterová (Ricerche, Storia - Dies Nova, 4), Milano, Vita e Pensiero, 2019.
- John of Rupescissa's Vade mecum in tribulatione (1356): A Late Medieval Eschatological Manual for the Forthcoming Thirteen Years of Horror and Hardship*, ed. Matthias Kaup, London – New York, Routledge, 2017.
- Képes Krónika*, ford. Bollók János, szerk. Szovák Kornél - Veszprémy László, Budapest, Osiris, 2004.
- Középkori históriák oklevelekben (1002–1410)*, szerk. Kristó Gyula, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, rev. 2000.
- Küküllei János, *Lajos király krónikája* in *Küküllei János: Lajos király krónikája - Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról*, ford., bev. utószó Kristó Gyula, Budapest, Osiris, 2000, 7-40.
- M. T. Cicerone, *De inventione*, intr., trad. e note a c. di Maria Greco (Studi di Filologia e Letteratura, Supplemento, 3), Galatina, Congedo, 1998.
- Magnus Aurelius Cassiodorus, *Variarum libri XII*, in Id., *Variarum libri XII et De anima*, ed. Åke Johan Fridh, James Werner Halporn (Corpus Christianorum, Series Latina, 96), Brepols, Turnhout, 1973, 1-499.
- Magyar diplomáciai emlékek az Anjou korból*, szerk. Wenzel Gusztáv, I-III, Budapest, 1874-1876.
- Névtelen szerző, *Geszta Lajos királyról* in *Küküllei János: Lajos király krónikája - Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról*, ford., bev. utószó Kristó Gyula, Budapest, Osiris, 2000, 41-63.
- Ordericus Vitalis, *Historia Ecclesiastica / The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, vol. VI, ed. and trans. Marjorie Chibnall, Oxford, Clarendon Press, repr. 1986.
- Paride à Puteo, *De re militari*, in *Tractatus universi iuris*, 1-22. kötet, ed. Francesco Ziletti, Roma, 1584-1586, 16. kötet, 386-428.
- Patrologia latina*, ed. J.-P. Migne, vol. 70, Paris, 1865.
- Proverbia sententiaeque Latinitatis Medii Aevi: Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*, II/2, Hrsg. Hans Walther, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1964.
- Ramon Llull, *The Book of the Order of Chivalry*, trans. Noel Fallows, Woodbridge, Boydell, 2013.
- Regesta pontificum romanorum: ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*, vol. I, ed. Augustus Potthast, Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1954.
- Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. Emericus Szentpétery, utószó és bibliográfia Szovák Kornél, Veszprémy László, Budapest, Nap Kiadó, I-II, 1999.
- Seneca, *Moral Essays*, vol I, ed., trans. John W. Basore, London, Harvard University Press – William Heinemann, 1963.
- Thomas Aquinas, *Quaestiones de anima*, ed. James H. Robb (Studies and texts, 14), Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1968.

Szakirodalom

Almási Tibor, „Záh Felicián ítéletlevele”, *Aetas*, 15 (2000), 1-2. sz., 191-197.

- Althoff, Gerd, „*Amicitiae* [Friendships] as Relationships Between States and People”, in Lester K. Little – Barbara H. Rosenwein (eds.), *Debating the Middle Ages: Issues and Readings*, Oxford, Blackwell, 1998, 191-210.
- Althoff, Gerd, „Der König weint. Rituelle Tränen in öffentlicher Kommunikation”, in Jan-Dirk Müller (Hrsg.), *Aufführung und Schrift in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Stuttgart, 1996, 239-252.
- Althoff, Gerd, „Empörung, Tränen, Zerknirschung. “Emotionen” in der öffentlichen Kommunikation des Mittelalters”, *Frühmittelalterliche Studien*, 30 (1996), 60-79.
- Althoff, Gerd, „Huld. Überlegungen zu einem Zentralbegriff der mittelalterlichen Herrschaftsordnung”, *Frühmittelalterliche Studien*, 25 (1991), Nr. 1, 259-282.
- Althoff, Gerd, „Ira Regis: Prolegomena to a History of Royal Anger”, in Barbara H. Rosenwein (ed.), *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1998, 59-74.
- Andenna, Cristina, „Kinderlosigkeit als Ausgangspunkt neuer Konzepte von ‚Mutterschaft‘ am Beispiel des Hofes von Neapel in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts”, *Das Mittelalter*, 26 (2021), Nr. 2, 412-438.
- Ascheri, Mario, *The Laws of Late Medieval Italy, (1000-1500). Foundations for a European Legal System*, Leiden – Boston, Brill, 2013.
- Assmann, Jan, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán, Budapest, Atlantisz, repr. 2004.
- Auerbach, Erich, *Literary Language and Its Public in Late Latin Antiquity and in the Middle Ages*, trans. Ralph Manheim, London, Routledge & Kegan Paul, 1965.
- Bak, M. János, „Queens as scapegoats in medieval Hungary”, in A.J. Duggan (ed.), *Queens and Queenship in Medieval Europe (Proceedings of a conference held at King's College London, April 1995)*, Woodbridge, Boydell Press, 1997, 223-233, újabb kiadás: Id., *Studying Medieval Rulers and Their Subjects Central Europe and Beyond*, eds. Balázs Nagy - Gábor Klaniczay, London, Routledge, 2010, 223-233.
- Banniard, Michel, *Viva voce. Communication écrite et communication orale du IVe au IXe siècle en Occident latin*, Paris, Institut d'Études Augustiniennes, 1992.
- Baraz, Daniel, „Seneca, Ethics, and the Body. The Treatment of Cruelty in Medieval Thought”, *Journal of the History of Ideas*, 59 (1998), no. 2, 195-215.
- Baraz, Daniel, *Medieval Cruelty: Changing Perceptions, Antiquity to the Early Modern Period*, Ithaca – London, Cornell University Press, 2003.
- Barclay, Katie, *The History of Emotions: A Student Guide to Methods and Sources*, London, Bloomsbury Academic, 2020.
- Bartoniek, Emma, *Codices Latini medii aevi*, Budapest, OSZK, 1940.
- Bäuml, Franz H., „Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy”, *Speculum*, 55 (1980), no. 2, 237-265.
- Bayerle, Henry, “Speech Genres in the Twelfth-Century Latin Historical Epics of Italy”, in David Elmer et al. (eds.), *Donum natalicium digitaliter confectum Gregorio Nagy septuagenario a discipulis collegis familiaribus oblatum*, [s.l.], 2012, [s.p.], <https://chs.harvard.edu/henry-bayerle-speech-genres-in-the-twelfth-century-latin-historical-epics-of-italy/>, hozzáférés: 2024. október 20.
- Bertaux, Émile, *Santa Maria di Donna Regina e l'arte senese a Napoli nel secolo XIV*, Napoli, tip. Francesco Giannini & figli, 1899.

- Biron-Ouellet, Xavier, *Un prédicateur et sa cité : spiritualité, émotion et société dans la Toscane du XIVe siècle. Le cas de Simone Fidati da Cascia*, Ph.D diss., Paris, EHESS – Montréal, UQAM, 2019.
- Black, Robert, *Humanism and Education in Medieval and Renaissance Italy: Tradition and Innovation in Latin Schools from the Twelfth to the Fifteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, repr. 2003.
- Bliese, John R. E., „Rhetoric and morale: a study of battle orations from the central Middle Ages”, *Journal of Medieval History*, 15 (1989), 201-226.
- Bloomfield, Morton W., *The Seven Deadly Sins: An Introduction to the History of a Religious Concept, with Special Reference to Medieval English Literature*, [s. l.], Michigan State University Press, repr. 1967.
- Bobrycki, Shane, *The Crowd in the Early Middle Ages* (Histories of Economic Life), Princeton - Oxford, Princeton University Press, 2024.
- Bobrycki, Shane, *The Crowd in the Early Middle Ages, c. 500 – c. 1000*, Ph.D. diss., Cambridge, MA, Harvard University, 2016.
- Boddice, Rob - Bettina Hitzer, „Emotion and experience in the history of medicine. Elaborating a theory and seeking a method”, in Rob Boddice - Bettina Hitzer (eds.), *Feeling dis-ease in modern history. Experiencing medicine and illness*, London, Bloomsbury Academic, 2022, 3-19.
- Bónis György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1971.
- Bordone, Renato, „Campane, trombe e carocci nelle città del regno d'Italia durante il medioevo. Il „paesagio sonoro” delle città italiane nel medioevo”, in Alfred Haverkamp, Elisabeth Müller-Luckner (Hrsg.), *Information, Kommunikation und Selbstdarstellung in mittelalterlichen Gemeiden* (Kolloquien, 40), München, R. Oldenbourg, 1998, 85-101.
- Borosy András, „Famulusok Magyarországon a 14. században”, *Aetas*, 20 (2005), 4. sz., 41-77.
- Borosy András, „Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században”, in Id., *Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok*, Budapest, Argumentum, 2010, 94-156.
- Boyer, Jean-Paul, „Parler du roi et pour le roi. Deux ‘sermons’ de Barthélemy de Capoue, logothète du royaume de Sicile”, *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques*, 79 (1995), n. 2, 193-248.
- Boyer, Jean-Paul, „Une oraison funèbre pour le roi Robert de Sicile, comte de Provence (†1343)”, *Provence historique*, 49 (1999), n. 95-96, 115-131, újrányomva: Reti Medievali: <http://www.rmoa.unina.it/id/eprint/663>, hozzáférés: 2025. június 25.
- Bruzelius, Caroline, „Giovanni Pipino of Barletta. The Butcher of Lucera as Patron and Builder”, in Fabienne Joubert - Dany Sandron (dir.), *Pierre, lumière, couleur : études d'histoire de l'art du Moyen Âge en l'honneur d'Anne Prache* (Cultures et civilisations médiévales, 20), Paris, Presses de l'université Paris-Sorbonne, 1999, 255-267.
- Bynum, Caroline, „Why All the Fuss about the Body? A Medievalist's Perspective”, *Critical Inquiry*, 22 (1995), no 1, 1-33.
- Caggese, Romolo, *Roberto d'Angiò e i suoi tempi*, tom. I-II, Firenze, R. Bemporad & Figlio, 1922.
- Camera, Matteo, *Annali delle Due Sicilie dall'origine e fondazione della monarchia fino a tutto il regno dell'augusto sovrano Carlo III. Borbone*, tom. II, Napoli, Stamperia e cartiere del Fibreno, 1860.

- Campanelli, Maurizio, „«Benché io l'aia ià fatta per lettera»: Gli inserti Latini nella Cronica dell'Anonimo romano”, *Filologia e Critica*, 37 (2012), 3-29.
- Campanelli, Maurizio, „The Preface of the Anonimo Romano's Cronica: Writing History and Proving Truthfulness in Fourteenth-Century Rome”, *The Medieval Journal*, 3 (2013), 1. sz., 83-106.
- Carozzi, Claude, „Saba Malaspina et la légitimité de Charles Ier”, in *L'État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle*, Rome, École française de Rome, 1998, 81-98.
- Carruthers, Marry, *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, repr. 2008.
- Casteen, Elizabeth, „Gilding the Lily: John of Rupescissa's Prophetic System and the Decline of the Angevins of Naples”, *Mediaevalia*, 36/37 (2015/2016), 119-145.
- Casteen, Elizabeth, *From She-Wolf to Martyr: The Reign and Disputed Reputation of Johanna I of Naples*, Ithaca – London, Cornell University Press, 2015.
- Châtillon, Jean, „Cor et cordis affectus”, in *DSAM*, II/2, col. 2278-2307.
- Clanchy, Michael T., *From Memory to Written Record: England 1066-1307*, Oxford – Cambridge, Blackwell, repr. 1994.
- Clarke, Paula, „The Villani Chronicles”, in Sharon Dale - Alison Williams Lewin - Duane J. Osheim (eds.), *Chronicling History. Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 2007, 113-143.
- Cobb, Stephanie L., *Divine Deliverance. Pain and Painlessness in Early Christian Martyr Texts*, Oakland, University of California Press, ebook, 2017.
- Cochrane, Eric W., *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago – London, University of Chicago Press, 1981.
- Cohen, Esther, „The Animated Pain of the Body”, *The American Historical Review*, 105 (2000), no. 1, 36-68.
- Colletta, Pietro, „Un documento di propaganda siciliana del tempo di Pietro II: l'Epistola Henrici eremite ad Robertum regem”, in Marcello Pacifico et al. (a c. di), *Memoria, storia e identità. Scritti per Laura Sciascia*, Palermo, Associazione Mediterranea, 2011, 217-240.
- Coulter, Cornelia, „The Library of the Angevin Kings of Naples”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 75 (1944), 141-155.
- Csákó Judit, „Kancellária és történetírás a 14. századi Magyarországon. Kutatástörténeti áttekintés”, *Történelmi Szemle*, 59 (2017) 1. sz., 77-103.
- Csákó, Judit, „Les diplomates de Louis le Grand: Quelques remarques sur les pratiques de l'écrit en Hongrie angevine”, in Thierry Pécout (éd.), *Les officiers et la chose publique dans les territoires angevins (XIIIe–XVe siècle): vers une culture politique? – Gli ufficiali e la cosa pubblica nei territori angioini (XIII–XV secolo): verso una cultura politica?* (Collection de l'École française de Rome, 518/4), Roma, École française de Rome, 2020.
- Csermelyi József, *A Wolfurtok: Lovagok, várurak, zsoldosok*, Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum, 2021.
- Csukovits Enikő, „Lackfi István Apuliában”, in Dáné Veronka – Lupescuné Makó Mária – Sipos Gábor (szerk.), *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2016, 61-68.
- Csukovits Enikő, *Az Anjouk Magyarországon I: I. Károly és uralkodása, (1301–1342)*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2012.

- Csukovits Enikő, *Az Anjouk Magyarországon II: I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342-1395)*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019.
- Csukovits Enikő, *Középkori magyar zarándokok*, Budapest, História - MTA Történettudományi Intézete, 2003.
- Csukovits Enikő, *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat–Európa magyar-képe a középkorban*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015.
- d’Alverny, Marie-Thérèse, „Hogyan látták a nőt a teológusok és a filozófusok”, *Világtörténet*, n.s. (1982), 1. sz., 3-39.
- D’Avray, D[avid] L., *Death and the Prince: Memorial Preaching before 1350*, Oxford, Clarendon Press, 1994.
- Dalarun, Jacques, „The Clerical Gaze”, in Christiane Klapisch-Zuber (ed.), *A History of Women: Silences of the Middle Ages*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1992, 15-42.
- De Caprio, Chiara, „Narrating Disasters: Writers and Texts Between Historical Experience and Narrative Discourse”, in Domenico Cecere et al. (eds.), *Disaster Narratives in Early Modern Naples. Politics, Communication and Culture*, trans. Enrica Maria Ferrara (Viella Historical Research, 10), Rome, Viella, 2018, 19-40.
- Dean, Trevor, *Crime and Justice in Late Medieval Italy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Degrassi, Donata - Gian Maria Varanini, „Città sotto assedio. Le ragioni di un progetto”, *Reti Medievali Rivista*, VIII (2007), online: <http://www.serena.unina.it/index.php/rm/article/view/urn%3Anbn%3Ait%3Aunina-3149/5209>, hozzáférés: 2024. május 20.
- Delle Donne, Fulvio, „Austerità espositiva e rielaborazione creatrice nel «Chronicon» di Domenico da Gravina”, *Studi Storici*, 40 (1999), no. 1, 301-314.
- Delle Donne, Fulvio, „Coscienza urbana e storiografia cittadina. A proposito dell’edizione critica del «Chronicon» di Falcone di Benevento”, *Studi Storici*, 40 (1999), no 4, 1127-1141.
- Demarchi, Nicole, *Paolo Diacone e il dolore: I racconti di un’emozione*, Turnhout, Brepols, 2024.
- Dunbabin, Jean, *Captivity and Imprisonment in Medieval Europe, 1000-1300*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2002.
- Dupuy, Mark, „The Unwilling Prophet and the New Maccabees: John de Roquetaillade and the Valois in the Fourteenth Century”, *Florilegium*, 17 (2000), no. 1, 229-250.
- Duran, Michelle M., „The Politics of Art: Imaging Sovereignty in the Anjou Bible”, in Lieve Watteuw (ed.), *The Anjou Bible. A Royal Manuscript Revealed, Naples 1340*, Leuven, Peeters Publishers, rev. ed., 2023, 77-97.
- Enders, Jody, *The Medieval Theater of Cruelty, Rhetoric, Memory, Violence*, Ithaca – New York, Cornell University Press, 1998.
- Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája, 1301-1457*, Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, I-II, 1996.
- Fábián Laura, *Salamon: Az uralkodói erények mintaképe a 13-14. században Nyugaton és Közép-Európában*, Ph.D dissz., Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2019.
- Faini, Enrico, „Alle origini della memoria comunale. Prime ricerche”, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 88 (2008), 61-81.
- Faini, Enrico, „Annali cittadini, memoria pubblica ed eloquenza civile in età comunale”, *Storica*, 21 (2015), no. 61-62, 109-142.
- Farkas Csaba, „Egy udvari katonabáró I. Károly szolgálatában”, in Nagy Zsolt Dezső, Szanka Brigitta, Szolnoki Zoltán (szerk.), *Középkortörténeti tanulmányok, 10: A X. Medieviztikai*

- PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018, 13-34.
- Fonseca, Cosimo Damiano, „Basiliciata”, in *Federiciana*, Treccani, 2005, online: [https://www.treccani.it/enciclopedia/basilicata_\(Federiciana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/basilicata_(Federiciana)/), hozzáférés: 2025. augusztus 5.
- Fonseca, Cosimo Damiano, „Il popolamento rupestre”, in Id. (a c. di), *Storia della Basilicata, 2: Il Medioevo* (Storia e Società), Bari - Roma, Laterza, repr. 2021, 164-191.
- Förnegård, Per – Erika Kihlman – Mia Åkestam – Gunnel Engwall (eds.), *Tears, Sighs and Laughter: Expressions of Emotions in the Middle Age* (Konferenser, 92), Stockholm, Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2017.
- France, John, „Mercenaries and Paid Men. The Mercenary Identity in the Middle Ages. Introduction”, in Id. (ed.), *Mercenaries and Paid Men. The Mercenary Identity in the Middle Ages*, Boston – Leiden, Brill, 2008, 1-13.
- Fügedi Erik, „Verba volant...”. Középkori nemességünk szóbelisége és az írás”, in H. Balázs Éva - Fügedi Erik - Maksay Ferenc (szerk.), *Mályusz Elemér emlékkönyv*, Budapest, Akadémiai, 1984, 107-130.
- Gaglione, Mario, „Sancia d’Aragona-Maiorca tra impegno di governo e «attivismo» francescano”, *Studi Storici*, 49 (2008), no. 4, 931-984.
- Gertsman, Elina (ed.), *Crying in the Middle Ages: Tears of History*, London – New York, Routledge, 2012.
- Giesey, Ralph E., „Inaugural Aspects of French Royal Ceremonials”, in János Bak M. (ed.), *Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkeley – Los Angeles – Oxford, University of California Press, 1990, 35-45.
- Gillah, Nigel A., *Buccio di Ranallo and his followers: Chroniclers of L’Aquila, 1254-1529*, Ph.D diss., New Brunswick, Rutgers University, 2015.
- Giralt, Sebastià, „The Legend of Arnau de Vilanova, from the Middle Ages to the Early Modern Times”, *Micrologus: Natura, Scienze e Società Medievali*, 21 (2013), 411-444.
- Goodich, Michael E., *Violence and Miracle in the Fourteenth Century. Private Grief and Public Salvation*, Chicago – London, The University of Chicago Press, 1995.
- Guerri Dall’Oro, Guido, „Les mercenaires dans les campagnes napolitaines de Louis le Grand, Roi de Hongrie, 1347-1350”, in John France (ed.), *Mercenaries and Paid Men. The Mercenary Identity in the Middle Ages*, Leiden – Boston, Brill, 2008, 61-88.
- Haraszi Szabó Péter - Kelényi Borbála, *Magyarországi diákok a középkori egyetemeken, 3: Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100-1526*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára és Levéltára - MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2019.
- Hébert, Michel, „Voce preconia : Note sur les criées publiques en Provence à la fin du Moyen Âge”, in Franco Morenzoni, Élisabeth Mornet (dir.), *Milieus naturels, espaces sociaux. Études offertes à Robert Delort* (Histoire ancienne et médiévale, 47), Paris, Éditions de la Sorbonne, 1997, 689-701, online: <https://books.openedition.org/psorbonne/27791>, hozzáférés: 2024. november 22.
- Heullant-Donat, Isabelle, „En amont de l’observance. Les lettres de Sancia, reine de Naples aux chapitres généraux et leur transmission dans l’historiographie du XIVes”, in Frédéric Meyer, Ludovic Viallet (dir.), *Identités franciscaines à l’âge des Réformes*, Clermont-Ferrand, Presses universitaires Blaise-Pascal, 2005, 73-99.
- Houben, Hubert, „Castel del Monte”, in *Federico II: Enciclopedia Fridericiana*, vol. I, Roma, Treccani, 2005, 237-242.

- Hubbes, László, „Apocalyptic as a New Mental Paradigm of the Middle Ages”, in Michael A. Ryan (ed.), *A Companion to the Premodern Apocalypse* (Brill’s Companions to the Christian Tradition, 64), Leiden – Boston, Brill, 2016, 144-176.
- Jezierski, Wojtek, „Feelings during Sieges. Fear, Trust, and Emotional Bonding on the Missionary and Crusader Baltic Rim, 12th-13th Centuries”, *Frühmittelalterliche Studien*, 52 (2018), Nr. 1, 253-281.
- Kalashnikova, Olga, *Preaching the Passion in Fourteenth-century Bohemia: The Rhetoric of Good Friday Sermons*, Ph.D diss., Budapest, CEU, 2024.
- Kantorowicz, Ernst H., *The King’s Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, New Jersey, Princeton University Press, repr. 1997.
- Käppeli, Thomas M., *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, vol. I, Romae ad S. Sabinae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1970.
- Karlinszky Balázs, „Királyi vár – magánvár. A tihanyi vár a 14. században”, *A Veszprém megyei múzeumok közleményei*, 26 (2011), 25-36.
- Kaup, Matthias – Robert E. Lerner, „Gentile of Foligno Interprets the Prophecy ‘Woe to the World’, with an Edition and English Translation”, *Traditio*, 56 (2001), 149-211.
- Keen, Maurice H., *The Laws of War in the Late Middle Ages* (Routledge Library Editions: Military and Naval History, 16), London – New York, Routledge, repr. 2016.
- Kelly, Samantha, „Justice in the Sermons of Robert of Naples (1309-1343)”, in Jean-Paul Boyer - Anne Mailloux - Laure Verdon (dir.), *La justice temporelle dans les territoires angevins aux XIIIe et XIVe siècles : théories et pratiques*, Rome, École française de Rome, 2005, 31-45.
- Kelly, Samantha, *The New Solomon. Robert of Naples (1309–1343) and Fourteenth-Century Kingship* (The Medieval Mediterranean: Peoples, Economies and Cultures, 400–1500, 48), Leiden, Brill, 2003.
- Kempshall, Matthew, *Rhetoric and the Writing of History, 400-1500*, Manchester, Manchester University Press, 2011.
- Kersken, Norbert, „*Dura enim est conditio historiographorum...* Reflexionen mittelalterlicher Chronisten zur Zeitgeschichtsschreibung”, in Erik Kooper (ed.), *The Medieval Chronicle, III: Proceedings of the 3rd International Conference on the Medieval Chronicle, Doorn/Utrecht 12-17 July 2002*, Amsterdam - New York, Rodopi, 2004, 61-75.
- Kertész Balázs, „A 14. századi magyarországi krónikaszerkesztmények utóélete a késő középkorban”, *Századok*, 150 (2016), 473-499.
- Keszei András, „Az emlékezet rétegei”, *Korall*, 11 (2010), 41. sz., 5-34.
- Kiesewetter, Andreas, „Giovanna I d’Angiò, regina di Sicilia”, in DBI, 55 (2001). [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanna-i-d-angio-regina-di-sicilia_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanna-i-d-angio-regina-di-sicilia_(Dizionario-Biografico)/), hozzáférés: 2025. június 25.
- Kiesewetter, Andreas, *Die Anfänge der Regierung König Karls II. von Anjou (1278–1295): Das Königreich Neapel, die Grafschaft Provence und der Mittelmeerraum zu Ausgang des 13. Jahrhunderts* (Historische Studien 451), Husum, Matthiesen, 1999.
- Klanczay Gábor, „A királyné, mint bűnbak, mártír és szent a középkori Európában”, in Majorossy Judit (szerk.), *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213-2013*, Szentendre, 2014, 149-158.
- Klanczay Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Budapest, Balassi, 2000.
- Knape, Joachim, „Historiography as Rhetoric”, in Erik Kooper (ed.), *The Medieval Chronicle, II: Proceedings of the 2nd International Conference on the Medieval Chronicle*,

- Driebergen/Utrecht 16-21 July 1999 (Costerus New Series, 144), Amsterdam – New York, Rodopi, 2002, 117-129.
- Kovesi Killerby, Catherine, *Sumptuary Law in Italy 1200-1500*, Oxford, Oxford University Press, repr. 2005.
- Koziol, Geoffrey, *Begging Pardon and Favor: Ritual and Political Order in Early Medieval France*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1992.
- Körmendy Kinga, „Az Acephalus kódex esztergomi vonatkozásai”, *Magyar Könyvszemle*, 115 (1999), 1. sz., 65-69.
- Kristó Gyula, „Károly Róbert családja”, *Aetas*, 20 (2005), 4. sz., 14-28.
- Kristó Gyula, *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest, Zrínyi, 1988.
- Kristó Gyula, *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2002.
- Kurcz Ágnes, „Anjou-kori történetíróink kérdéséhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 68 (1964), 3. sz., 358-368, itt: 358-359.
- Kurcz Ágnes, *Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században*, sajtó alá rendezte és jegyz. Klaniczay Gábor, Budapest, Akadémiai, 1988.
- Lake, Justin, „Current Approaches to Medieval Historiography”, *History Compass*, 13 (2015), no. 2, 89-109.
- Le Jan, Régine, *Amis ou ennemis ? Émotions, relations, identité au Moyen Âge*, Paris, Seuil, ebook, 2024.
- Léonard, Émile-Guillaume, *Histoire de Jeanne Ire, reine de Naples, comtesse de Provence (1343-1382)*, Monaco – Paris, tom. I-II: 1932, tom. III: 1936.
- Lerner, Robert E. - Matthias Kaup, „Gentile of Foligno Interprets the Prophecy “Woe to the World,” with an Edition and English Translation”, *Traditio*, 56 (2001), 149-211.
- Lerner, Robert E., „Historical Introduction”, in LSE, 15-86.
- Lerner, Robert E., „John the Astonishing”, *Oliviana*, 3 (2009), online: <http://journals.openedition.org/oliviana/335>, hozzáférés: 2024. december 28.
- Lerner, Robert E., „Millennialism”, in Bernard McGinn (ed.), *The Encyclopedia of Apocalypticism, vol. 2: Apocalypticism in Western History and Culture*, New York, Continuum, 2000, 326-360.
- Lerner, Robert E., *The powers of prophecy: the Cedar of Lebanon vision from the Mongol onslaught to the dawn of the Enlightenment*, Berkeley, University of California Press, 1983.
- Lett, Didier - Nicolas Offenstadt, „Les pratiques du cri au Moyen Âge”, in Id. (dir.), *Haro ! Noël ! Oyé ! Pratiques du cri au Moyen Âge* (Histoire ancienne et médiévale, 75), Paris, Éditions de la Sorbonne, 2003, 5-41, online: <https://books.openedition.org/psorbonne/13428>, hozzáférés: 2024. augusztus 10.
- Lowden, John, „The Anjou Bible in the Context of Illustrated Bibles”, in Lieve Watteeuw (ed.): *The Anjou Bible. A Royal Manuscript Revealed, Naples 1340*, Leuven, Peeters Publishers, rev. ed., 2023, 1-26.
- Lowden, John, „The Anjou Bible in the Context of Illustrated Bibles”, in Lieve Watteeuw (ed.), *The Anjou Bible. A Royal Manuscript Revealed, Naples 1340*, Leuven, Peeters Publishers, rev. ed., 2023, 1-26.
- Lucherini, Vinni, „La rinuncia di Ludovico d’Angiò al trono e il problema della successione nei regni di Napoli e d’Ungheria: Sfide giuridiche e artistiche”, in Teresa D’Urso, Alessandra Perriccioli Saggese, Daniele Solvi (a c. di), *Da Ludovico d’Angiò a San Ludovico di Tolosa: I*

- testi e le immagini (Atti del Convegno Internazionale, Napoli–Santa Maria Capua Vetere, 3–5 novembre 2016)*, Spoleto, CISAM, 2017, 137-152.
- Lucherini, Vinni, „The Journey of Charles I, King of Hungary, from Visegrád to Naples (1333). It's Political Implications and Artistic Consequences”, *Hungarian Historical Review*, 2 (2013), no. 2, 341-362.
- Mabboux, Carole, „Trascrivere il discorso nelle cronache: rielaborazioni narrative dell'oralità (secoli XIII-XIV)”, in Fulvio Delle Donne *et al.* (a c. di), *Scrivere storia nel Medioevo. Regolamentazione delle forme e delle pratiche nei secoli XII-XV* (I libri di Viella, 377), Roma, Viella, 2021, 271-285.
- Madas Edit - Monok István, *A könyvkultúra Magyarországon. A kezdetektől 1730-ig*, Budapest, Balassi, 1998.
- Mályusz Elemér, „A Toldi-monda”, in *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve / Jahrbuch des Graf Klebelsberg Kuno Instituts für ungarische Geschichtsforschung in Wien*, szerk. Angyal Dávid, Budapest, 1934, 4. évf., 125-149.
- Mályusz Elemér, „Krónika-problémák”, *Századok*, 100 (1966), 4-5. sz., 713-762.
- Mályusz Elemér, *Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1973.
- Mansfield, Mary C., *The Humiliation of Sinners: Public Penance in Thirteenth-Century France*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1995.
- Markevičiūtė, Ramunė, „Rethinking the Chronicle: Modern Genre Theory Applied to Medieval Historiography”, in Erik Kooper, Sjoerd Levelt (eds.), *The Medieval Chronicle*, vol. 13, Leiden - Boston, Brill, 2020, 182-200.
- Marosi, Ernő, „The Illuminations of the Illuminated Chronicle”, in János M. Bak - László Veszprémy (eds.), *Studies of the Illuminated Chronicle*, Budapest, NSZL–CEU Press, 2018, 25-110.
- Martín-Moruno, Dolores - Beatriz Pichel (eds.), *Emotional Bodies. The Historical Performativity of Emotions*, Chicago, University of Illinois Press, 2019.
- Masini, Nicola, „Gravina, castello di”, in *Federiciana*, Treccani, 2005, online: [https://www.treccani.it/enciclopedia/castello-di-gravina_\(Federiciana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/castello-di-gravina_(Federiciana)/), hozzáférés: 2025. augusztus 5.
- McGinn, Bernard, *Antichrist: Two Thousand Years of the Human Fascination with Evil*, New York, Columbia University Press, 2000.
- McGinn, Bernard, *Visions of the end: apocalyptic traditions in the Middle Ages* (Records of Civilization: Sources and Studies, 96), New York, Columbia University Press, 1979.
- McGrath, Kate, *Royal Rage and the Construction of Anglo-Norman Authority, c. 1000-1250* (Palgrave Studies in the History of Emotions), Cham, Palgrave Macmillan, 2019.
- Mills, Robert, *Suspended Animation. Pain, Pleasure and Punishment in Medieval Culture*, London, Reaktion Books, 2005.
- Mireille, Vincent-Cassy, „L'envie au Moyen Âge”, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 35 (1980), n. 2, 253-271.
- Miskolczi István, *Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar-nápolyi kapcsolatok*, Budapest, Szent István Társulat, 1937.
- Moran, Jerome, „Spoken Latin in the Late Middle Ages and Renaissance”, *The Journal of Classics Teaching*, 20 (2019), 20-24.

- Morelli, Serena, „I giustizieri nel regno di Napoli al tempo di Carlo I d'Angiò: primi risultati di un'indagine prosopografica”, in *L'État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle* (Publications de l'École française de Rome, 245), Rome, École française de Rome, 1998, 491-517.
- Moulinier, Laurence - Odile Redon, „L'inondation de 1333 à Florence. Récits et hypothèses de Giovanni Villani”, *Médiévales*, 36 (1999), 91-104.
- Musto, Ronald G., „Queen Sancia of Naples (1286-1345) and the Spiritual Franciscans”, in Julis Kirshner, Suzanne F. Wemple (eds.), *Women of the Medieval World: Essays in Honor of John H. Mundy* (Oxford, 1985), 179-214.
- Musto, Ronald G., „Queen Sancia of Naples (1286-1345) and the Spiritual Franciscans”, in Julius Kirschner, Suzanne F. Wemple (eds.): *Women of the Medieval World: Essays in Honor of John H. Mundy*, Oxford, Basil Blackwell, 1985, 179-214.
- Musto, Ronald G., *Writing Southern Italy Before the Renaissance. Trecento Historians of the Mezzogiorno*, Abingdon - New York, Routledge, e-book, 2019.
- Nagy Piroska, „A megtestesült szenvedélyek a középkorban”, in Boros Gábor - Szalai Judit (szerk.), *Az érzelmek filozófiája. Szisztematikus-történeti tanulmányok*, Budapest, L'Harmattan, 2011, 60-79.
- Nagy, Piroska - Xavier Biron-Ouellet (dir.), „Pour une histoire de l'expérience : le laboratoire médiéval”, *Memini, Travaux et documents*, 28 (2022), <https://journals.openedition.org/memini/2058>, hozzáférés: 2023. augusztus 10.
- Nagy, Piroska – Xavier Biron-Ouellet, „A Collective Emotion in Medieval Italy. The Flagellant Movement of 1260”, *Emotion Review*, 12 (2020), 135-145.
- Nagy, Piroska, „Événement et émotion collective. Le cas des Flagellants à Pérouse (1260)”, in Piroska Nagy, Damien Boquet, Lidia Luisa Zanetti Domingues (dir.), *Histoire des émotions collectives. Épistémologie, émergences, expériences*, Paris, Classiques Garnier, 2022, 133-162.
- Nagy, Piroska, „Histoire des émotions collectives. Éléments pour la trajectoire d'un phénomène et d'un concept”, in Piroska, Nagy - Damien Boquet - Lidia Luisa Zanetti Domingues (dir.), *Histoire des émotions collectives. Épistémologie, émergences, expériences*, Párizs, Classiques Garnier, 2022, 9-64.
- Nagy, Piroska, „History of Emotions”, in Marek Tamm, Peter Burke (eds.), *Debating. New Approaches to History*, London – New York, Bloomsbury, 2019, 189-215
- Nagy, Piroska, „Mobilisation populaire et émotions collectives : le moment patarin à Milan (1056-1075)”, in Laurence Kaufmann, Louis Quéré (dir.), *Les émotions collectives. En quête d'un « objet » impossible*, Paris, Editions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2020, 251-282.
- Nagy, Piroska, „Puissances médiévales de la passion incarnée”, in Ingrid Kasten (Hrsg.), *Machtvolle Gefühle*, Berlin, De Gruyter, 311-329.
- Nagy, Piroska, *Le don des larmes au Moyen Âge. Un instrument spirituel en quête d'institution (Xe-XIIIe siècle)*, Paris, Albin Michel, ebook, 2000.
- Năstăsoiu, Dragoș Gh., „Patterns of Devotion and Traces of Art. The Diplomatic Journey of Queen Elizabeth Piast to Italy in 1343–1344”, *Convivium*, 2 (2015), no. 2, 99-111.
- Newhauser, Richard, „Introduction: Cultural Construction and the Vices”, in Id. (ed.), *The Seven Deadly Sins: From Communities to Individuals*, Boston – Leiden, Brill, 2007, 1-17.
- Newhauser, Richard, *A Catalogue of Latin Texts with Material on the Vices and Virtues in Manuscripts in Hungary* (Gratia: Bamberger Schriften zur Renaissanceforschung, 29), Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1996.

- Novák, Veronika, „L’espace du cri à Paris aux XIVe-XVIe siècles : recherches sur les « lieux accoutumés »”, *Revue historique*, 696 (2020), n. 4, 61-86,
- Novikoff, Ales J., *The Medieval Culture of Disputation: Pedagogy, Practice, and Performance*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2013.
- Nussdorfer, Laurie, *Brokers of Public Trust. Notaries in Early Modern Rome*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2009.
- Offenstadt, Nicolas, „L’histoire auditive, un nouveau chantier, quelques remarques”, in Frédéric Chauvaud, Pierre Prétou (dir.), *Clameur publique et émotions judiciaires : De l’Antiquité à nos jours*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2013, 29-34, online: <https://books.openedition.org/pur/49043>, hozzáférés: 2024. november 27.
- Palmieri, Stefano, „La ricostruzione dei registri della Cancelleria Angioina”, *Atti dell’Accademia Pontaniana*, 52 (2003), 203-212.
- Partner, Nancy F., *Serious entertainments: the writing of history in twelfth-century England*, Chicago - London, University of Chicago Press, 1977.
- Passerini, Davide, *Gli Angiò-Durazzo: la rappresentazione del potere*, Ph.D. dissz., Napoli – Avignon, Università degli Studi di Napoli Federico II – Université d’Avignon, 2020.
- Pastoureau, Michel, *Bestiari del Medioevo*, trad. Camilla Testi, Torino, Einaudi, ebook, 2012.
- Pellegrini, Letizia, „I Frati Minori: un’eccezione da interpretare”, in Cosimo Damiano Fonseca (a c. di), *Storia della Basilicata, 2: Il Medioevo* (Storia e Società), Bari – Roma, Laterza, repr. 2021, 387-434.
- Périgot, Béatrice, „Antécédences : De la disputatio médiévale au débat humaniste”, *Memini. Travaux et documents*, 11 (2007), 43-61, online: <https://journals.openedition.org/memini/74>, hozzáférés: 2024. december 4.
- Perry, Guy, *The Briennes. The Rise and Fall of a Champenois Dynasty in the Age of the Crusades, c. 950-1356*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018.
- Peters, Edward, *The Shadow King. Rex inutilis in Medieval Law and Literature, 751–1327*, New Haven – London, Yale University Press, 1970.
- Petkov, Kiril, *The Kiss of Peace: Ritual, Self, and Society in the High and Late Medieval West* (Cultures, Beliefs and Traditions: Medieval and Early Modern Peoples, 17), Leiden – Boston, Brill, 2003.
- Plamper, Jan, *The History of Emotions. An Introduction*, trans. Keith Tribe, Oxford, Oxford University Press, 2015.
- Pluskowski, Aleksander, *Wolves and the Wilderness in the Middle Ages*, Woodbridge, Boydell & Brewer, 2006.
- Pór Antal, „Keszei Miklós”, *Magyar Történeti Életrajzok*, 20 (1904), 5. füzet.
- Pór Antal, *Nagy Lajos, 1326-1382* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest, Franklin Társulat, 1892.
- Radaelli, Anna, „Tra finzione e realtà: La conplanca per Roberto d’Angiò, una voce per un re immaginato”, *Lecturae tropatorum*, 11 (2018), 1-69.
- Rao, Riccardo, *Il tempo dei lupi. Storia e luoghi di un animale favoloso*, Milano, UTET, 2018.
- Reddy, William M., *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Reeves, Marjorie, *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages. A Study in Joachimism*, Oxford, Clarendon Press, 1969, rev. 1993.

- Richter, Michael, „Kommunikationsprobleme im lateinischen Mittelalter“, *Historische Zeitschrift*, 222 (1976), 43-80.
- Rivera Magos, Victor, „Della Marra e De Gattis. Poteri e conflitti a Barletta nel secolo XIII“, in Victor Rivera Magos (a c. di), *Una famiglia, una città. I Della Marra di Barletta nel Medioevo*, Bari, Edipuglia, 2014, 107-120.
- Robins, William - Robert Epstein, „Introduction: The Sacred, the Profane, and Late Medieval Literature“, in Id. (eds.), *Sacred and Profane in Chaucer and Late Medieval Literature: Essays in Honour of John V. Fleming*, Toronto, University of Toronto Press, 2010, 3-29.
- Rosenwein, Barbara H., *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca – New York, Cornell University Press, 2006.
- Rosenwein, Barbara, „Worrying about Emotions in History“, *The American Historical Review*, 107 (2002), n. 3, 821-845
- Sághy, Marianne, „Aspects of Female Rulership in Late Medieval Literature: The Queens' Reign in Angevin Hungary“, *East Central Europe*, 20-23, part 1 (1993-1996), 69-86.
- Sághy, Marianne, „Dévotions diplomatiques. Le pèlerinage de la reine mère Élisabeth Piast à Rome“, in Zoltán Kordé - István Petrovics (dir.), *La diplomatie des États Angevins aux xiiie et xive siècles / Diplomacy in the Countries of the Angevin Dynasty in the Thirteenth – Fourteenth Century. Actes du colloque international de Szeged, Visegrád, Budapest, 13 – 16 September 2007*, Roma - Szeged, Accademia d'Ungheria in Roma, 2010, 219-224.
- Schank, Roger C. - Robert P. Abelson, *Script, Plans, Goals and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*, New York, Psychology Press, 1977.
- Scheer, Monique, „Are Emotions a Kind of Practice (and is that What Makes Them Have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion“, *History and Theory*, 51 (2012), no. 2, 193-220.
- Schmieder, Felicitas, „«Non capit in corde meo ut passim expositioni Joacimi penitus acquiescere in hoc loco». Pseudo-Joachims Kommentar zum *Oraculum Cyrilli* und seine Kommentierung durch Johannes von Rupescissa“, in Gian Luca Potestà, Marco Giuseppe Rainini (a c. di), *«Ioachim posuit verba ista». Gli pseudoepigrafi di Gioacchino da Fiore dei secc. XIII-XIV*, Roma, Viella, 183-193.
- Schmieder, Felicitas, „Prophetische Propaganda in der Politik des 14. Jahrhunderts: Johannes von Rupescissa“, in Wolfram Brandes, Felicitas Schmieder (Hrsg.), *Endzeiten. Eschatologie in den monotheistischen Weltreligionen* (Millennium-Studien / Millennium Studies, 16), Berlin, Walter de Gruyter, 2008, 249-260.
- Schmitt, Jean-Claude, „« Gestus » - « gesticulatio » : Contribution à l'étude du vocabulaire latin médiéval des gestes“, in *La Lexicographie du latin médiéval et ses rapports avec les recherches actuelles sur la civilisation du Moyen Âge* (Colloques internationaux de Centre national de la recherche scientifique, 589), Paris, Editions du CNRS, 1981, 377-390.
- Schmitt, Jean-Claude, *La raison des gestes dans l'Occident médiéval*, Paris, Gallimard, 1990.
- Schnell, Norbert, *The Bride of Christ: A Metaphor for the Church: Systematical Exegetical Analysis*, Zürich, LIT, 2020.
- Sère. Bénédicte, „Between *disputatio* and Polemics: Dialectics as Production of Knowledge in the Middle Ages“, *Medieval Worlds*, (2020), no. 12, 80-95.
- Sestan, Ernesto, „Brienne, Gualtieri di“, in *DBI*, 14 (1972), [https://www.treccani.it/enciclopedia/gualtieri-di-brienne_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/gualtieri-di-brienne_(Dizionario-Biografico)/), hozzáférés: 2023. augusztus 12.

- Silleras-Fernández, Núria, *Chariots of Ladies. Francesc Eiximenis and the Court Culture of Medieval and Early Modern Iberia*, Ithaca, Cornell University Press, 2015.
- Spiegel, Gabrielle M., „Political Utility in Medieval Historiography: A Sketch”, in Ead., *The Past as Text: The Theory and Practice of Medieval Historiography* (Parallax: Re-visions of Culture and Society), Baltimore - London, Johns Hopkins University Press, 1997, 83-98.
- Spinks, Jennifer - Charles Zika, „Introduction: Rethinking Disaster and Emotions, 1400-1700”, in Jennifer Spinks - Charles Zika (eds.), *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400–1700*, London, Palgrave Macmillan, 2016, 1-17.
- Stock, Brian, *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Princeton – New York, Princeton University Press, 1983.
- Storti, Francesco, „Factional Conflict and Political Struggle in Southern Italian Cities and Towns”, in Bianca de Divitiis (ed.), *A Companion to the Renaissance in Southern Italy, (1350-1600)* (The Renaissance Society of America, 19), Leiden - Boston, Brill, 2023, 231-252.
- Storti, Francesco, „La «novellaja» mercenaria. Vita militare, esercito e stato nella corrispondenza di commissari, principi e soldati del secolo XV”, *Studi Storici*, 54 (2013), no. 1, 5-39.
- Stotz, Peter, „Le sorti del latino nel Medioevo”, in Guglielmo Cavallo, Claudio Leonardi, Enrico Menestò (a c. di), *Lo spazio letterario del Medioevo, 1. Il Medioevo latino, vol. II: La circolazione del testo*, Roma, Salerno Editrice, 1994, 153-190.
- Teiszler Éva, „I. Lajos király nápolyi trónigénye a diplomácia tükrében”, *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica*, 136 (2015), 63-79.
- Telliez, Romain, „À cor et à cri. Le paysage sonore de la justice, en France à la fin du Moyen Âge”, in Laurent Hablot, Laurent Vissière (dir.), *Les paysages sonores : du Moyen Âge à la Renaissance*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2016, 73-98, online: <https://books.openedition.org/pur/47108>, hozzáférés: 2024. nov. 22.
- Terenzi, Pierluigi, „Città, autonomia e monarchia nel Mezzogiorno tardomedievale. Osservazioni sul caso aquilano”, *Studi Storici*, 56 (2015), no. 2, 349-375.
- Terenzi, Pierluigi, „Evoluzione politica e dialettica normativa nel regno di Napoli”, *Archivio Storico Italiano*, 177 (2019), no. 1, 95-126.
- Terenzi, Pierluigi, „Il mondo urbano del regno di Napoli. Aspetti di storia politica e sociale (secoli XIV-XV)”, in Francesco Senatore (a c. di), *Come nasce una città. Cava aragonese: la costruzione di una identità*, Cava de' Tirreni, Areablu, 2022, 1-20.
- Tirelli, Vito, „Un feudatario nella crisi della monarchia angioina alla metà del sec. XIV. Giovanni Pipino, Palatino di Altamura, Conte di Minervino”, *Archivio Storico Pugliese*, 11 (1958), 108-155.
- Torrell, Jean-Pierre, „La conception de la prophétie chez Jean de Roquetaillade”, *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge*, 102 (1990), n. 2, 557-576.
- Tóth G. Péter, „A lator teste és a lator test. A bűnösség kultúrája a kora újkori Magyarországon és a büntetés-emlékeztetés problémája (vázlat)”, *Korall*, 5-6 (2001), 141-162.
- Tounta, Eleni, „Usurpation: Acceptance and Legitimacy in Mediaeval Europe. An Analysis of the Dynamic Relations between Ritual Structure and Political Power”, in Michael Bergunder et al. (eds.), *Ritual Dynamics and the Science of Ritual, vol. III: State, Power, and Violence*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2010, 447-473.
- Tracy, Larissa, *Torture and Brutality in Medieval Literature. Negotiations of National Identity*, Cambridge, D.S. Brewer, 2012.
- Vaglianti, Francesca Maria, „Werner von Urslingen”, in *Lexikon des Mittelalters*, IX, Stuttgart – Weimar, Metzler, 1999, col. 4-5.

- van Dülmen, Richard, *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*, ford. Bérczes Tibor, Budapest, Századvég - Hajnal István Kör, 1990.
- Vandamme, Sarah, „Identité dynastique et identité du souverain : le cas d’une reine héritière, Jeanne Ire d’Anjou”, *Questes*, 24 (2012) 85-95.
- Vecchio, Silvana - Carla Casagrande, *A hét főbűn. A bűnök középkori története*, ford. Falvay Dávid és Gecser Ottó, Budapest, Európa, 2011.
- Véronèse, Julien, „Solomonic magic”, in Sophie Page - Catherine Rider (eds.), *The Routledge History of Medieval Magic*, London, Routledge, 2019, 187-200.
- Veszprémy, László, „Chronicles in Charters: Historical Narratives (*narrationes*) in Charters as Substitutes for Chronicles in Hungary”, in Erik Kooper (ed.), *The Medieval Chronicle, III: Proceedings of the 3rd International Conference on the Medieval Chronicle, Doorn/Utrecht 12-17 July 2002*, Amsterdam - New York, Rodopi, 2004, 184-199.
- Viera, David - Jordi Piqué-Angordans, „Women in the Crestià of Francesc Eiximenis Revisited”, *Medieval Encounters*, 12 (2006), no. 1, 97-117.
- Violante, Francesco, „Dominicus de Gravina”, in Brill Online: http://dx.doi.org/10.1163/2213-2139_emc_SIM_00891, hozzáférés: 2020. március 23.
- Virágh Ágnes, „A nápolyi hadjáratok ismeretlen epizódja: az aversai zsoldoslázadás”, *Belvedere Meridionale*, 32 (2020), 2. sz., 119-132.
- Virágh Ágnes, „Bölcs Róbert nápolyi király „büntudata”, in Véber Zoltán, Virágh Ágnes (szerk.), *Metszéspontok: Tanulmányok a középkorról és a kora újkorról*, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2023, 90-119.
- Virágh, Ágnes, „Mercenary uprisings (1349, 1350) in Apulia during the dynastic war of the Angevins”, in ed. Attila Bárány (ed.), *Mercenaries and Crusaders*, (Memoria Hungariae, 15), Debrecen, HUN-REN – University of Debrecen, Research Group “Military History of Medieval Hungary and Central Europe”, 2024, 191-214.
- Vitale, Giuliana, „Pipino, Giovanni”, in *DBI*, 84 (2015), [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-pipino_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-pipino_(Dizionario-Biografico)/), hozzáférés: 2025. január 5.
- Vitolo, Giovanni, „Rivolte contadine e brigantaggio nel Mezzogiorno angioino”, *Annali dell’Istituto «Alcide Cervi»*, 16 (1994), 207-225.
- Vitolo, Paola, „Imprese artistiche e modelli di regalità al femminile nella Napoli della prima età angioina.”, in Patrizia Mainoni (a cura di): *«Con animo virile»: Donne e potere nel Mezzogiorno medievale, (secoli XI-XV)*, Roma, Viella, 2010, 263-318.
- Vizkelety, András, *Mittelalterliche lateinische Handschriften der Széchényi-Nationalbibliothek (Cod. Lat. 405-556)*, (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae, VI), Budapest, Akadémiai – OSZK, 2007.
- Ward, John O., „The Medieval and Early Renaissance Study of Cicero’s *De inventione* and the *Rhetorica ad Herennium*: Commentaries and Contexts”, in Virginia Cox, John O. Ward (eds.), *The Rhetoric of Cicero in Its Medieval and Early Renaissance Commentary Tradition* (Brill’s Companions to the Christian Tradition, 2), Leiden - Boston, Brill, 2006, 3-69.
- Wertner Mór, „Két régi család”, *Turul*, 10 (1890), 61-72.
- Wertner Mór, „Újabb nemzetségi kutatások”, *Turul*, 26 (1908), 122-137.
- White, Stephen D., „The Politics of Anger”, in Barbara H. Rosenwein (ed.), *Anger’s Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1998, 127-152.
- Winkler, Emily A., „Grief, Grieving, and Loss in High Medieval Historical Thought”, *Traditio*, 77 (2022), 129-183.

- Witt, Ronald G., „Medieval Italian Culture and the Origins of Humanism as a Stylistic Ideal”, in Albert Rabil, Jr. (ed.), *Renaissance Humanism. Volume 1: Foundations, Forms, and Legacy*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1988, 29-70.
- Wittig, Claudia, *Learning to Be Noble in the Middle Ages. Moral Education in North-Western Europe*, Turnhout, Brepols, 2022.
- Wolf, Armin, „Reigning Queens in Medieval Europe: When, Where, and Why”, in John Carmi Parsons (ed.), *Medieval Queenship*, New York, St. Martin's Press, 1992, 169-188.
- Woods, Marjorie Curry, *Weeping for Dido: The Classics in the Medieval Classroom*, Princeton – Oxford, Princeton University Press, 2019.
- Zabbia, Marino, „Sulla scrittura della storia in Italia (secoli XIII-XV)”, *Reti Medievali Rivista*, 19 (2018), no. 1, 547-555.
- Zabbia, Marino, *I notai e la cronachistica cittadina italiana nel Trecento* (Nuovi Studi Storici, 49), Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1999.
- Zacour, Norman P., „Talleyrand. The Cardinal of Périgord (1301-1364)”, *Transactions of the American Philosophical Society*, 50 (1960), no. 7, 1-83.
- Zakharine, Dimitri, „Medieval perspectives in Europe: Oral culture and bodily practices”, in Cornelia Müller (ed.), *Body - Language - Communication: An International Handbook on Multimodality in Human Interaction*, vol. I, Berlin, De Gruyter Mouton, 2013, 343-364.
- Zanetti Domingues, Lidia Luisa, *Confession and Criminal Justice in Late Medieval Italy Siena, 1260-1330*, Oxford, Oxford University Press, 2021.
- Ziolkowski, Jan, „Cultural Diglossia and the Nature of Medieval Latin Literature”, in Joseph C. Harris (ed.), *The Ballad and Oral Literature*, Cambridge MA, Harvard University Press, 1991, 193-213.
- Zorzi, Andrea, „La cultura della vendetta nel conflitto politico in età comunale”, in Andrea Zorzi - Roberto Delle Donne (a c. di), *Le storie e la memoria. In onore di Arnold Esch*, Firenze, Firenze University Press, 2002, 135-170.
- Zorzi, Andrea, „La pena di morte in Italia nel tardo medioevo”, *Clio & Crimen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, 7 (2007), n. 4, 47-62.

Összefoglalás

Az értekezés az érzelmek történetének módszertanából kiindulva a Nápolyi Királyság közösségeinek tapasztalatait vizsgálja az 1343 és 1350 közötti időszakban, elsősorban Domenico di Gravina krónikáján keresztül, mely a kortárs krónikák és próféciák szélesebb kontextusának elemzésével egészül ki. Domenico krónikája a gravinai és az apuliai közösségek érzelmeinek vizsgálatát, a profetikus művek a bosszúállás és a bűnök nagyobb, kozmológiai modellbe illeszkedő elemzését teszik lehetővé. A magyar és itáliai miliőben készült krónikák hozzájárulnak annak több nézőpontból történő vizsgálatához, hogy az érzelmek, az erények és a bűnök milyen szerepet töltek be a társadalmi kapcsolatokban.

Domenico elsősorban a gravinai városi eseményekről ad részletes leírást, elbeszélése a városról szinte *in medias res* kezdettel indul, a városon belüli frakcióharcok ismertetésével. Domenico is aktív résztvevője volt az összetűzéseknek a magyar frakció tagjaként, és ebből a szempontból mutatja be a másik frakció ellenük elkövetett árusításait, a városon belüli megosztottságot, és a városon kívüli csoportok befolyását a gravinaiak mindennapi életére. A magyar frakció az Anjouk dinasztikus háborújában (1347-1350) a magyar Anjoukat támogatta, tőlük várva segítséget a nápolyi udvar által támogatott gravinai durazzói-nápolyi frakció elleni városi küzdelemben, melyben végül alulmaradtak. Kényszerű száműzetésük idején (1349-1350) is a magyarokkal működtek együtt.

Az értekezés elsősorban Domenico krónikáján keresztül tárja fel, hogyan élte meg a magyar frakció ezt a háborúval terhelt időszakot; hogyan tekintettek az uralkodókra, azok erényeire és bűneire; társaikra vagy ellenfeleikre; hogyan néztek szembe saját bűneikkel és szégyenükkel; mit jelentett számukra a családtagok elválása; milyen célt szolgáltak a kegyetlenség, irgalom vagy az alázatosság példái.

Az értekezésben azt a célt tűztem ki magam elé, hogy a forrásszövegekben szereplő érzelmek kifejezési módjait, továbbá azok mások előtt történő megnyilvánulási módjai mögött álló célokat meghatározzam.

Domenico di Gravina krónikáját kiegészítik a firenzei krónika, Giovanni és Matteo Villani krónikái, a magyar udvari miliőből Küküllei János, Névtelen Minorita és a Képes Krónika, valamint oklevelek *narratiói*. Az uralkodói erények és *passiones* témájához Aegidius Romanus *De Regiminum principum* járul hozzá. Az egyes kérdések vizsgálata érdekében többek között Cicero, Seneca, Cassiodorus, Szent Ágoston, Fulgentius Ruspensis, Aquinói Szent Tamás, Matthew Paris, Ordericus Vitalis, Fransesc Eiximenis műveire is támaszkodom.

A profetikus művek közül Gentile da Foligno kommentárját, illetve Jean de Roquetaillade műveit vonom be.

A gravinai közösségek vizsgálata, és különösen a krónikák elemzése a jelen értekezés révén az érzelmek történetét illetően egy még kevésbé követett kutatási irányához tartozik. A közösségen belüli kötelékek, különösen az *amicitia*, illetve annak a magyarokkal kialakított változata, valamint a városi gyűlések és a kiáltozások a krónika legértékesebb részei, melyek lehetővé tették nemcsak az érzelmi gyakorlatok elméletének, hanem háromféle érzelmi kötelékre vonatkozó elmélet (*emotional bonding, emotional communities, collective emotions*) hasznosítását, illetve az azokhoz való hozzájárulást is.

Summary

This dissertation, drawing on the methodology of the history of emotions, investigates the experiences of communities in the Kingdom of Naples between 1343 and 1350, primarily through the chronicle of Domenico di Gravina, complemented by an analysis of contemporary chronicles and prophecies. Domenico's chronicle makes possible the study of the emotions of the Gravinian and Apulian communities, while prophetic works allow for an examination of vengeance and sin within a larger cosmological framework. Chronicles produced in both the Hungarian and Italian milieus contribute to a multifaceted exploration of the ways in which emotions, virtues, and vices shaped social relations.

Domenico provides above all a detailed description of the events in Gravina. His narrative begins almost in medias res with an account of the factional conflicts within the town. He himself was an active participant in these clashes as a member of the Hungarian faction, and from this perspective he depicts the betrayals committed by the rival faction, the divisions within the city, and the influence of external groups on the everyday life of the Gravinians. In the dynastic war of the Angevins (1347-1350), the Hungarian faction supported the Hungarian Angevins, seeking their aid in the urban struggle against the Neapolitan faction of Gravina, backed by the Neapolitan court, in which they were ultimately defeated. During their forced exile (1349-1350) they continued to cooperate with the Hungarians.

The dissertation examines above all, through Domenico's chronicle, how the Hungarian faction experienced this war-torn period: how they viewed rulers, their virtues and vices; how they regarded companions and adversaries; how they confronted their own sins and shame; what the separation from family members meant to them; and what purposes were served by examples of cruelty, mercy, or humility.

The aim of the dissertation is to identify the modes of emotional expression present in the sources and the purposes underlying their manifestation before others.

Domenico di Gravina's chronicle is complemented by the Florentine chronicle, the works of Giovanni and Matteo Villani, and, from the Hungarian courtly milieu, the writings of John of Küküllő, the Anonymous Minorite, and the Hungarian Illuminated Chronicle, together with the narrations of royal charters. To the theme of royal virtues and passions I also draw on Giles of Rome's *De regimine principum*. For the investigation of questions I rely, among others, on the works of Cicero, Seneca, Cassiodorus, Augustine, Fulgentius of Ruspe, Thomas Aquinas, Matthew Paris, Orderic Vitalis, and Francesco Eiximenis. Among prophetic works I incorporate the commentary of Gentile da Foligno and the writings of Jean de Roquetaillade.

The study of the Gravinian communities, and especially the analysis of chronicles carried out in this dissertation, belongs to a still less explored direction in the history of emotions. The bonds within the community - especially amicitia and its variant developed with the Hungarians - as well as the assemblies and shouts of the townspeople, constitute the most valuable parts of the chronicle. These have made it possible not only to employ the theory of emotional practices, but also to apply and contribute to three approaches to emotional bonds: emotional bonding, emotional communities, and collective emotions.